

Vanvård i social barnavård under 1900-talet

*Delbetänkande av
Utredningen om vanvård i den sociala barnavården*

Stockholm 2009

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2009:99

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02)
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Textbearbetning och layout har utförts av Regeringskansliet, FA/kommittéservice

Tryckt av Edita Sverige AB
Stockholm 2009

ISBN 978-91-38-23331-3
ISSN 0375-250X

Till statsrådet Maria Larsson

Regeringen beslutade den 21 juni 2006 att tillkalla en särskild utredare med uppgift att granska allvarliga övergrepp och vanvård vid institutioner och familjehem inom den sociala barnvården.

Som särskild utredare förordnades utredaren Göran Johansson fr.o.m. den 15 september 2006.

Fr.o.m. den 1 januari 2007 förordnades 1:e arkivarie Lars Asklund, docent Marie Sallnäs, professor Bo Winnerljung, med. doktor Björn Wrangsjö och fil. doktor Carolina Överlien som experter i utredningen. Fr.o.m. den 1 januari 2009 förordnades docent Ingrid Söderlind som expert i utredningen.

Utredningen har vid fyra tillfällen per år sammanträffat med en referensgrupp som bestått av ordförandena i föreningarna Samhällets styvbarn, Stulen barndom, Resandefolket Romanoa riksförbund och Kvinnoföreningen för Romni. Därutöver har utredningen haft möten även med andra föreningar på området.

I utredningens sekretariat har följande personer arbetat: Utredningssekreterarna Anders Nyman och Petra Rinman fr.o.m. 1 oktober 2006, utredningssekreteraren Johanna Sköld fr.o.m. 1 mars 2007, assistenten Christina Christoffersen fr.o.m. 1 juni 2007, utredningssekreterarna Lii Drobus och Per-Erik Åström fr.o.m. 1 september 2007, assistenten och senare utredningssekreteraren Johanna Hedström fr.o.m. 1 mars 2008 samt utredningssekreteraren Emma Foberg fr.o.m. 1 april 2009.

Utredningen har antagit namnet "Utredningen om vanvård i den sociala barnvården" (S 2006:05).

Utredningen lämnade den 17 augusti 2007 en första delrapport till regeringen.

Härmed överlämnas betänkandet "Vanvård i social barnvård under 1900-talet. (SOU 2009:99). Betänkandet har tillkommit i samarbete med sekretariatet och experterna. Därför används orden "jag", "vi" och "våra" ofta vid referens till utredningen. Det innebär

dock inte att alla deltagit i utformningen eller delar alla synpunkter som förs fram. Jag är ensam ansvarig för analys, bedömningar och förslag som finns i rapporten.

I direktiven till utredningen uttryckte regeringen en förhoppning att utredningsrapporten skulle kunna ge upprättelse åt de drabbade.

Jag har skrivit ett brev till alla intervjupersoner och bifogat ett exemplar av utredningens delrapport. Det är mitt sätt att tacka alla som genom sina berättelser bidragit till utredningen. Utan deras mod, att kanske för första gången, berätta om en svår barndom hade det varit omöjligt att till Sverige förmedla bilden av försummelse och övergrepp. De 404 röster som återges räcker för att konstatera att samhället allvarligt brustit i omsorgen om dessa människor när de var barn.

Nu vilar ett stort ansvar på stat och kommun att inleda en process som kan leda till gottgörelse för de drabbade. Jag förväntar mig att regeringen tar nödvändiga initiativ.

Utredningens arbete fortsätter med att intervjua dem som som anmält sig. En slutrapport från utredningen kan förväntas under hösten 2011.

Stockholm i december 2009

/Göran Johansson

/Christina Christoffersen
Lii Drobus
Emma Foberg
Johanna Hedström
Anders Nyman
Petra Rinman
Johanna Sköld
Per-Erik Åström

Innehåll

Sammanfattning	15
1 Utredningens bakgrund, uppdrag, organisation och avgränsningar	41
1.1 Bakgrund	41
1.2 Uppdraget.....	42
1.3 Målgrupp	42
Minst 250 000 barn har någon gång varit i institution eller fosterhem	43
1.3.1 Målgruppens avgränsningar – vilka personer intervjuas?	44
Ansvarsfrågor och ekonomisk kompensation	47
1.4 Informationsinsatser.....	47
1.5 Utredningens sekretess	49
1.6 Psykologiskt stöd för intervjupersoner.....	50
1.7 Utredningens organisation.....	51
1.8 Studiebesök i Norge och Irland	52
2 Lagregler om den sociala barnvården	53
2.1 Barnvårdslagstiftningens förändring.....	53
2.1.1 De första barnvårdslagarna 1902.....	54
2.1.2 1924 års lag om samhällets barnavård.....	54
2.1.3 1960 års Barnvårdslag.....	56
2.1.4 1980 Socialtjänstlagen och Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga	57

2.2	Hur har lagtexterna definierat fosterbarn och barn på institution?.....	58
2.2.1	Institutioner inom den sociala barnvården	58
2.2.2	Åldersgränser för omhändertagna barn	60
2.3	Vilka regler har gällt för att få tillstånd att vårda andras barn?	61
2.3.1	Fosterhem.....	61
2.3.2	Barnvårdsanstalter	63
2.4	Vem hade tillsynsansvar för fosterbarn respektive barn på barnvårdsanstalt?	64
2.4.1	Tillsynsansvar för fosterbarn.....	64
2.4.2	Tillsynsansvar för barn på barnvårdsanstalt.....	68
3	Utredningar i omvärlden	71
3.1	Sammanfattning.....	72
3.2	Norge	73
3.2.1	En nationell utredning – Befring rapporten	74
3.2.2	Utredningar på kommunal nivå	75
3.2.3	Bergensundersökningen	75
3.2.4	De övriga granskningsrapporterna.....	77
3.2.5	Några samlade slutsatser från de norska utredningarna	79
3.2.6	Ersättningssystem	80
3.3	Island.....	82
3.4	Danmark	83
3.5	Irland.....	84
3.5.1	Bakgrund	84
3.5.2	TVå organisationer för utredning och ersättning	84
3.6	Wales	87
3.7	Australien.....	88
3.7.1	Bakgrund till utredningen om ursprungsbefolkningen	89
3.7.2	Tillvägagångssätt och resultat.....	90

3.8	Kanada	93
3.8.1	Bakgrund	93
3.8.2	Tillvägagångssätt och resultat	94
4	Vanvård ur ett historiskt perspektiv	97
4.1	Vanvård ur ett historiskt perspektiv	98
4.2	Aga ur ett historiskt perspektiv	99
4.2.1	Agaförbudens utveckling	99
4.2.2	Agaförbud i skola	99
4.2.3	Agaförbud i den sociala barnavården.....	100
4.2.4	Agaförbud i hemmen.....	102
4.3	Attityder till och bruk av kroppsliga bestraffningar mot barn	104
4.4	Andra bestraffningsformer.....	106
4.4.1	Ungdomsinstitutioner.....	107
4.4.2	Barnhem	109
4.5	Sexuella övergrepp	111
4.5.1	1864–1937	111
4.5.2	1937–1965	112
4.5.3	1965–1984	112
4.5.4	1984–2005	113
4.6	Sammanfattning	114
4.6.1	Lagstiftningens och föreskrifternas betydelse för utredningen.....	114
5	Vad är vanvård?.....	117
5.1	Försök att definiera vanvård, övergrepp och försummelse av barn	117
5.2	Hur definieras begreppet vanvård?	120
5.2.1	En officiell definition från 2000-talet.....	122
5.3	Ett barns lidande och utsatthet låter sig inte definieras av vilka synsätt som för tillfället varit förhärskande.....	123

5.4	En normativ definition av barns rättigheter – Barnkonventionen	124
5.5	Att kategorisera vanvård ur intervjuer	126
5.5.1	Övergrepp och försummelse – definitioner	127
6	Källor – Intervjuer och arkivhandlingar	135
6.1	Struktur och miljö för intervjuerna.....	135
6.1.1	Platser och villkor för de intervjuade.....	136
6.1.2	Ljudupptagning	137
6.1.3	Intervjureferaten	137
6.2	Ramar för intervjun.....	138
6.2.1	Intervjupersonerna anmäler sig själva.....	138
6.2.2	En stödperson kan finnas med	138
6.2.3	Intervjun inleds	139
6.3	Intervjun – intervjutekniken.....	142
6.3.1	Öppna frågor.....	142
6.3.2	Känslor.....	142
6.3.3	Tolkningar	142
6.3.4	Råd	143
6.3.5	Stöd och återkoppling.....	144
6.3.6	Avslutning	144
6.4	Ärendehanteringssystem och databas	144
6.4.1	Ärendehantering	144
6.4.2	Databas	145
6.5	Arkivmaterial.....	145
6.5.1	Analys av arkivmaterialet.....	146
7	Försummelse och övergrepp – resultat	147
7.1.1	Definitioner	147
7.2	De 404 intervjupersonerna i delrapporten	148
7.3	Antal placeringar och omflyttningar.....	153
7.3.1	Intervjupersonerna om de många omflyttningarna	154

7.4	Översikt av resultaten.....	156
7.4.1	Placeringsform.....	156
7.4.2	Typ av försummelse och övergrepp	159
7.4.3	Flera beskrivningar från samma fosterhem eller institution.....	160
7.5	Att synliggöra intervjupersonernas berättelser.....	164
7.5.1	Kategorisering av vanvård – utredarens dilemma	164
7.6	Försummelse	166
7.6.1	Definition.....	166
7.6.2	Sammanfattning, försummelse	166
7.6.3	Antal drabbade.....	166
7.6.4	Spridning över tid	167
7.6.5	Beskrivning av rapporterad försummelse.....	167
7.6.6	Otillräcklig omvårdnad	168
7.6.7	Otillräcklig tillsyn.....	177
7.6.8	Otillräcklig skolgång	180
7.6.9	Utpekade förövare.....	182
7.7	Fysiskt våld med tillhygge	185
7.7.1	Definition.....	185
7.7.2	Sammanfattning, fysiskt våld med tillhygge	185
7.7.3	Antal drabbade.....	186
7.7.4	Spridning över tid	186
7.7.5	Olika typer av våld med tillhygge.....	187
7.7.6	Våld med tillhygge i fosterhem och institution	187
7.7.7	Vilka tillhyggen användes att slå med?.....	187
7.7.8	Fastbunden.....	188
7.7.9	Barn som utsatts för livsfara	189
7.7.10	Fått saker kastade på sig.....	189
7.7.11	Utpekade förövare.....	190
7.7.12	Kommentar	191
7.8	Övrigt fysiskt våld	194
7.8.1	Definition.....	194
7.8.2	Sammanfattning, övrigt fysiskt våld	194
7.8.3	Antal drabbade.....	194
7.8.4	Spridning över tid	195
7.8.5	Beskrivning av övrigt fysiskt våld.....	195
7.8.6	Övrigt fysiskt våld i fosterhem och på institution ...	198

7.8.7	Var på kroppen blev barnen slagna?.....	198
7.8.8	Utpekade förövare	199
7.9	Hot och hotfulla situationer.....	200
7.9.1	Definition	200
7.9.2	Sammanfattning, hot och hotfulla situationer	200
7.9.3	Antal drabbade	200
7.9.4	Spridning över tid.....	201
7.9.5	Beskrivning av hot och hotfulla situationer	201
7.9.6	Hot och hotfulla situationer i fosterhem och på institutioner.....	202
7.9.7	Hotad till livet	202
7.9.8	Fysiska hot mot barnet/våldsamma situationer	203
7.9.9	Bevittnat fysiska hot mot andra än sig själv	204
7.9.10	Bevittnat fysiskt våld mot andra	205
7.9.11	Hot/försök till sterilisering eller kastrering.....	206
7.9.12	Hot om att bli ivägskickad	208
7.9.13	Ignorerad rädsla.....	208
7.9.14	Religiösa hot/ritualer	209
7.9.15	Hot vid tillsynsbesök eller tvingats ljuga om vanvård.....	209
7.9.16	Utpekade förövare	211
7.10	Utnyttjad i arbete	212
7.10.1	Definition	212
7.10.2	Sammanfattning, utnyttjad i arbete	212
7.10.3	Antal drabbade	212
7.10.4	Utnyttjad i arbete och annan vanvård.....	213
7.10.5	Spridning över tid.....	213
7.10.6	Olika sätt att bli utnyttjad i arbete.....	214
7.10.7	Utnyttjad i arbete i fosterhem och på institution	215
7.10.8	Utpekade förövare	216
7.11	Integritetskränkning, särbehandling och orättvisor.....	217
7.11.1	Definition	217
7.11.2	Sammanfattning, integritetskränkning, särbehandling och orättvisor	217
7.11.3	Antal drabbade	218
7.11.4	Olika typer av integritetskränkning, särbehandling och orättvisor	218
7.11.5	Integritetskränkning, särbehandling och orättvisor i fosterhem och på institutioner	219

7.11.6	Negativ särbehandling	220
7.11.7	Berövad/begränsad kontakt med närstående	221
7.11.8	Kränkande tilltal	222
7.11.9	Berövad kulturell/politisk/religiös identitet	224
7.11.10	Kroppsligt integritetskränkt	226
7.11.11	Förnedrad och orättvist behandlad	227
7.11.12	Socialt isolerad, begränsad rörelsefrihet	228
7.11.13	Kontrollerad kommunikation, dagbok, telefon och post	229
7.11.14	Berövad ägodel eller djur	230
7.11.15	Felaktigt diagnostiserad	231
7.11.16	Tvångsabort och tvångssterilisering	232
7.11.17	Utpekade förövare	232
7.12	Sexuella övergrepp	233
7.12.1	Definition	233
7.12.2	Sammanfattning, sexuella övergrepp	233
7.12.3	Antal drabbade	234
7.12.4	Spridning över tid	234
7.12.5	Sexuella övergrepp i fosterhem och på institution ...	235
7.12.6	Olika typer av sexuella övergrepp	236
7.12.7	Sexuella övergrepp och annan vanvård	243
7.12.8	Utpekade förövare	245
7.13	Tvång, regler och straff	250
7.13.1	Definition	250
7.13.2	Sammanfattning, tvång, regler och straff	250
7.13.3	Antal drabbade	251
7.13.4	Spridning över tid	251
7.13.5	Olika typer av tvång, regler och straff	251
7.13.6	Tvång, regler och straff i fosterhem och på institutioner	252
7.13.7	Tvång regler och straff i vardagen	253
7.13.8	Utpekade förövare	262
7.13.9	Absurd vanvård	263
7.13.10	Utpekade förövare	267
7.13.11	Bisarr vanvård	268
7.13.12	Utpekade förövare	276

8	Tillsyn och övrigt agerande från stat och kommun	277
8.1	Tillsyn i teorin: lagstiftning och handböcker	278
8.1.1	En sammanfattning av tillsynsansvaret.....	278
8.1.2	Frågeställningar och källor	278
8.1.3	Vad skulle tillsynen granska?	279
8.1.4	Hur ofta skulle tillsynsbesöken genomföras?	282
8.2	Tillsyn i praktiken: intervjupersonernas minnen och arkivmaterial	284
8.2.1	Intervjupersonernas uppgifter om tillsyn.....	284
8.3	Arkivmaterialets uppgifter om tillsyn.....	293
8.3.1	Vad berättar arkivmaterialet om tillsyn?	293
8.3.2	Undersökningen	295
8.3.3	Exempel från arkivmaterialet.....	298
8.4	Övrigt bristfälligt myndighetsagerande	303
8.4.1	Myndigheterna separerade syskon och försvårade kontakten med föräldrar	303
8.4.2	Placeringar utfördes okänsligt och okunnigt	304
8.4.3	Placerad på olämpliga institutioner.....	305
8.5	Sammanfattande kommentar.....	306
9	Intervjupersonernas kommentarer.....	311
9.1	Hur blev det sen?	311
9.2	Känslomässiga konsekvenser av vanvården	313
9.3	Intervjupersonernas överlevnadsstrategier	315
9.4	Intervjupersonernas synpunkter på hur den sociala barnvården hade kunnat göra annorlunda.....	323
10	Källkritiken och minnet – en diskussion	331
10.1	Att fråga och lyssna.....	331
10.2	Muntlig historia.....	332

10.3	Källkritik.....	333
10.3.1	Hur kan frågan om pålitlighet besvaras?	333
10.3.2	Beskrivs det som faktiskt hänt?	335
10.3.3	Beroende och oberoende källor	335
10.3.4	Opartiska källor	336
10.4	Närhet, tid och plats - minnet.....	337
10.4.1	Minnet sviktar med tiden men vi minns det dramatiska	337
10.4.2	Barndomsminnen.....	338
10.4.3	Barndomsglömska	339
10.4.4	Traumatiska minnen.....	339
10.4.5	Underrapportering av misshandel och sexuella övergrepp.....	340
10.4.6	Sammanfattning – forskningen om minnet	342
11	Diskussion och förslag	343
11.1	Utredningens resultat	343
11.1.1	Försummelse och övergrepp.....	344
11.1.2	Liknande resultat i andra länder.....	345
11.1.3	Den sociala barnvården har inte följt lagar och rekommendationer	346
11.1.4	Ett tungt ansvar	348
11.1.5	Vem bär ansvaret?	349
11.2	Offren kräver gottgörelse.....	350
11.2.1	Steg i riktning mot en gottgörelse.....	351
11.3	Hur kan man undvika liknande förhållanden i framtiden?.....	353
11.3.1	Det är den lokala praktiken som behöver förbättras	356
11.3.2	Följ lagarna och inför sanktioner.....	357
11.4	Slutord	358
	Referenser	361

Bilagor

Bilaga 1 Kommittédirektiv 2006:75	371
Bilaga 2 Tilläggsdirektiv 2007:167	377
Bilaga 3 Intervjuguide.....	379

Sammanfattning

I november 2005 sändes TV-dokumentären "Stulen Barndom" där sex medelålders män berättade om sin tid på ett av Sveriges alla barnhem. De berättade bland annat om systematiska kränkningar, våld och sexuella övergrepp. Detta var upptakten till en process som 2006 resulterade i att utredningen om vanvård tillsattes. Utredningen fick i uppdrag att intervjua personer som ansåg sig blivit vanvårdade under sin tid i den sociala barnvården. Sammanlagt kom 1 030 personer att anmäla sig till intervju innan slutdatumet den 1 mars 2009. Det innebär att de sista intervjuerna bokades in till slutet av februari 2011. Av direktiven framgår att utredningen även ska skriva en rapport och föreslå hur liknande förhållanden kan undvikas i framtiden.

Bristfällig tillsyn och uppföljning

Över 500 intervjuer har genomförts i december 2009 och nästan lika många väntar på att bli intervjuade. Resultaten av de första 404 intervjuerna presenteras i denna delrapport. Sammanfattningsvis kan utredningen konstatera att den sociala barnvården under den tid som utredningen omfattar har brustit i sitt tillsyns- och uppföljningsansvar.

Utredningen har träffat människor som berättat om försumelse och övergrepp under sina placeringar i fosterhem eller institution. Det har exempelvis handlat om barn som ständigt varit hungriga, fått utstå kränkningar från fosterföräldrar eller personal på institution, blivit utsatta för såväl psykisk som fysisk miss-handel, som inte fått en ordentlig skolgång på grund av hårt arbete eller berövats kontakten med sin biologiska familj.

Det bör tilläggas att utredningen inte är representativ för hur samhällsvårdade barn i allmänhet haft det under sin placering.

Delrapportens struktur och innehåll

Betänkandet inleds i kapitel 1 med en beskrivning av utredningens uppdrag och innehåll. Kapitel 2 och 4 utgör ett kunskapsunderlag. I kapitel 3 följer en genomgång av hur andra länder har hanterat frågan om övergrepp och försummelse i den sociala barnvården. Utredningens metod och källor presenteras i kapitel 5 och 6.

Resultaten från intervjuerna redovisas i kapitel 7. Intervjupersonernas berättelser kompletteras sedan med ett kapitel om lagregler kring tillsyn och vad intervjupersonerna själva minns av den. Tillsammans med utredningens granskning av barnvårds- och socialakter redovisas tillsynen i kapitel 8. I kapitel 9 återges intervjupersonernas kommentarer om hur det har gått för dem, hur de överlevde vanvården och hur samhället kunde ha gjort annorlunda.

Rapporten avslutas med två kapitel. I det tionde kapitlet för vi en källkritisk diskussion om minnet. Utredarens förslag och reflektioner återfinns i kapitel 11.

Utredningens ramar

Utredningen ska enligt direktivet granska allvarliga övergrepp och vanvård vid institutioner och familjehem inom den sociala barnvården. Utredaren ska bjuda in till intervjuer och i samband med dem, erbjuda psykologiskt stöd samt hjälp med att beställa arkivmaterial. Inbjudan till intervju omfattar även personal vid institutioner och fosterhem som har erfarenhet av vanvård. Bakåt i tiden omfattar utredningen alla nu levande och framåt begränsas den av preskriptionstiderna för eventuella brott som begåtts. De är olika beroende på vilket brott det gäller.

Rapporten ska även beskriva om ”vanvården och övergreppen skiljt sig åt för flickor och pojkar beroende på bl.a. ålder, etniskt ursprung eller funktionshinder”.¹ I direktiven framhålls också upprättelseperspektivet. ”Syftet med uppdraget är en rapport som dels skall ge upprättelse åt de drabbade, dels ge lärdom för framtiden.”² Utredningens uppgifter om enskilda personliga förhållanden omfattas av sekretess enligt Sekretessförordningens 3 §.

¹ Dir. 2006:75, s. 5.

² Dir. 2006:75, s. 5.

Deltagandet vid intervju måste vara helt frivilligt från den intervjuades sida och ingen uppsökande verksamhet av berörda personer får ske inom utredningens verksamhet.

I uppdraget ingår inte att överväga eventuella ansvarsfrågor i det enskilda fallet eller ekonomisk kompensation till drabbade.

Mer om utredningens uppdrag, sammansättning, avgränsningar och informationsinsatser finns att läsa om i kapitel 1, Utredningens bakgrund, uppdrag, organisation och avgränsningar.

Barnavårdsagar om tillsyn och ansvar

För att placera utredningens resultat i ett större sammanhang har vi ansett det viktigt att redogöra för de lagar och regler som gällde under respektive tidsperiod. Den vanvård som intervjupersonerna berättat om har skett under större delen av 1900-talet. Utredningen har dock bedömt att skillnader i lagar och värderingar om barnuppfostran i förhållande till respektive tidsperiod saknar relevans för uppgiften att dokumentera och registrera vanvård, men det är angeläget att redovisa vilka regler som gällt i fråga om ansvar och tillsyn för fosterbarn och barn på institution.

Under den period utredningen kartlägger gällde 1924 års Lag om samhällets barnavård, 1960 års Barnavårdslag samt 1980 års Socialtjänstlag (SoL) samt Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU).

Ansvarsfördelningen mellan placerande kommun och vistelsekommun

Eftersom barn ofta har placerats utanför sin hemkommun har det framstått som angeläget att utreda vilken kommun som har haft ansvar för den fortlöpande tillsynen.³

Flera barnavårdsnämnder/socialnämnder har kunnat vara inblandade i ett barns placering, dels den placerande kommunen som omhändertog barnet, dels vistelsekommunen där barnet bodde under sin placering.

Utredningen har granskat både lagtexter och handböcker för att klargöra den placerande kommunens och vistelsekommunens ansvar.

³ Utredningen tillämpar här ett vidare begrepp av tillsyn som inbegriper dels Länsstyrelsens individ och verksamhetstillsynsansvar, Socialstyrelsens tillsynsansvar samt den placerande kommunens socialtjänst/social barnavårdsansvar att följa upp och utvärdera placeringen av det enskilda barnet.

Sammanfattningsvis kan sägas att vistelsekommunernas barnavårdsnämnder har haft ett övergripande ansvar för tillsynen av placerade barn fram till 1980 års socialtjänstlag. Då överfördes ansvaret på den placerande kommunens socialnämnd. Men vistelsekommunen fortsatte att ha ett visst ansvar för att det anlitate fosterhemmet var lämpligt. Stockholm, och till en början även Malmö, hade från 1940 egna inspektörer som utförde tillsyn över barn som var placerade i andra kommuner. Stockholm har alltså själv alltid ansvarat för tillsynen över de barn som kommunen har placerat.

Åldersgränser för placerade barn

Åldersgränserna har sett olika ut beroende på skälet till och typen av placering. I takt med att nya lagregler har ersatt de gamla har åldersgränserna för omhändertagna barn förskjutits.

Barnavårdslagen från 1924 gällde barn under 16 år såvida de inte hade omhändertagits för vanart⁴. Då kunde de stå under barnavårdsnämndens kontroll tills de fyllt 18 år.

I och med 1960 års barnavårdslag kunde fosterbarn stå under barnavårdsnämndens tillsyn tills de var 19 år. Barnavårdsanstalterna var till för barn under 18 år. På ungdomsvårdsskolor kunde ungdomar hållas kvar tills de uppnått 21 års ålder.

Sedan SoL och LVU trädde i kraft 1982 måste vården upphöra vid 18 års ålder för barn och ungdom som vårdas för brister i hemmiljön. Barn och ungdomar som vårdas på grund av eget beteende kan vårdas längre. Sedan 1985 gäller att vård med stöd av LVU kan pågå tills att den unge fyller 21 år.

Tillstånd att vårda andras barn

Reglerna för att få tillstånd att vårda andras barn har också förändrats över tid.

När det gäller fosterbarnsvården har inget förhandstillstånd, så kallad koncession, krävts i Sverige förrän 1945. Fosterhem som tog emot barn som var under ett år skulle då godkännas av barnavårdsnämnden innan ett barn placerades där. Koncessionstvång för alla barn oavsett ålder infördes först 1960. Istället för koncession har fosterföräldrar haft anmälningsplikt, det vill säga att de har varit

⁴ Äldre uttryck som ungefär motsvarar de som i dag omhändertas på grund av sitt beteende.

tvungna att anmäla att de har tagit emot fosterbarn till barnavårdsnämnden i den kommun där de var bosatta.

Koncessionstvång för barnavårdsanstalter infördes 1931. Tillstånd att inrätta barnavårdsanstalter, senare hem för vård och boende, har under olika tidpunkter utfärdats av länsstyrelser och Socialstyrelsen. Länsstyrelserna har haft detta ansvar under 1924 års barnavårdslag och 1980 års Socialtjänstlag. En ändring av 1924 års lag som gjordes 1945 kom dock att föra över ansvaret på Socialstyrelsen. Denna ordning gällde till 1982, då socialtjänstlagen trädde i kraft.

I kapitel 2, Lagregler om den sociala barnavården, ges en översiktlig beskrivning av barnavårdslagstiftningens förändringar och reglerna om vård i fosterhem och institution.

Internationella utblickar

Fler länder än Sverige har tillsatt utredningar om vanvård i den sociala barnavården.

I syfte att ge ett perspektiv på den svenska granskningen har utredningen redogjort för hur tre nordiska länder Norge, Island och Danmark hanterat frågan om övergrepp och försummelse i den sociala barnavården. De norska erfarenheterna har fått störst utrymme eftersom det i Norge gjorts flera utredningar och att erfarenheterna från den första utredningen i Bergen påverkade både direktiven till och utformningen av denna utredning.

Dessutom beskrivs utredningar i Irland, Wales, Australien och Kanada. De refererade australiensiska och kanadensiska utredningarna har främst haft fokus på ursprungsbefolkningens barn. Ytterligare en utredning har skett i Australien med liknande arbetsätt. Den nämns endast kortfattat i avsnittet om internationella utblickar.

Några utredningar hade som uppgift att granska ett antal i förväg namngivna institutioner, andra att ta emot alla som ville berätta om sina upplevelser. En del utredningar ville ta del av både positiva och negativa erfarenheter. Andra har likt den svenska utredningen koncentrerat sig på övergrepp och försummelse.

Likheter mellan utredningarna

Det finns flera likheter mellan de utredningar om brister i omsorgen och övergrepp som hittills har gjorts. Utredningarna har startat som en följd av att offren för vanvård själva har börjat berätta om vanvården, ofta i olika medier. Därpå har regeringarna i respektive land tillsatt en utredning, med i stort sett samma uppdrag; att undersöka om det under en given tidsperiod har förekommit övergrepp och försummelse inom den kommunala och/eller statliga barnvården.

En annan gemensam erfarenhet i de olika länderna är en stark önskan från de intervjuade om att någon officiellt ska ta ansvar för vanvården. De som intervjuats har krävt en offentlig ursäkt. I flera fall har det skett genom att premiärministern eller motsvarande vid en ceremoni bett de drabbade om ursäkt. I några länder kom ursäkten i ett tidigt skede i utredningsarbetet.

Samtliga utredningar har huvudsakligen hämtat sin information från intervjuer med de drabbade.

Norge

I Norge var det kommunerna som först började granska sina barnhem. Bergen var den första kommunen som 2001 begärde att en oberoende granskningskommitté skulle tillsättas. Därefter har drygt hundra kommuner fattat beslut om att utforma en ”upp-rättelseordning” med regler om ersättning för dem som drabbats av missförhållanden på de olika barn- och ungdomsinstitutionerna.

År 2003 tillsatte den norska regeringen en nationell utredning. Granskningen gällde placeringar på institutioner under perioden 1945–1980. Utredningen slog fast att det hade förekommit bristfällig omsorg och övergrepp av delvis allvarlig karaktär. Det gällde i barnhem, skolhem och specialskolor, under hela den granskade perioden.

Irland

I slutet av 1990-talet sändes det i den irländska televisionen en dokumentär som heter ”*States of Fear*” och som beskrev vanvård av barn på barnhem (s.k. industrial schools) som i huvudsak drevs av katolska kyrkan. Dokumentären fick stort utrymme i media.

Den 11 maj 1999 bad den irländske premiärministern offentligt om ursäkt för vad de drabbade varit utsatta för.

Som en följd av ursakten tillsattes en kommission, *The Commission to Inquire into Child Abuse* (CICA), med uppdrag att ta emot redogörelser från dem som ansåg sig ha vanvårdats inom barnvården.

Efter nio års arbete presenterades kommissionens rapport i maj 2009. De inledande raderna i konklusionerna kan ses som en rubrik för deras slutsatser. ”Physical and emotional abuse and neglect were features of the institutions.” (Fysiska och psykiska övergrepp och försummelse var kännetecknande för institutionerna).

År 2002 bildades *Residential Institutions Redress Board* (RB) med uppdrag att handlägga ekonomiska ersättningar till de drabbade. I december 2005 stängdes möjligheten att ansöka om ersättning. Då hade RB fått in 14 584 ansökningar.

Australien

Australien tillsatte 1995 en kommission med uppdrag att utreda övergrepp mot och tvångsomhändertagande av barn till den australienska befolkningen. Kommissionen tog emot vittnesmål från 535 personer med aboriginiskt ursprung. Australiens premiärminister, Kevin Rudd, bad offentligt aboriginerna om ursäkt i februari 2008. Den australiensiska regeringen tog det fulla ansvaret för de övergrepp och missgärningar som beslutsfattare och myndighetspersoner på olika nivåer under en lång tid hade utsatt urinnevånarna för.

Den 16 november 2009 bad samme premiärminister om ursäkt för de oförrätter ”de glömda australierna” och de brittiska barn som skickats iväg till institutioner i Australien, fått utstå på barnhem och institutioner mellan 1930–1970.

Mer om dessa länders utredningar och ersättningssystem går att läsa i kapitel 3, Utredningar i omvärlden. I kapitlet ingår även sammanfattningar av utredningarna i Danmark, Wales, Kanada och på Island.

Aga och andra bestraffningsformer ur ett historiskt perspektiv

För att komplettera avsnittet om utvecklingen av barnvårdslagarna ges också en historisk bakgrund till när olika former av bestraffningar och övergrepp har passerat gränsen för acceptabla hand-

lingar samt när bestraffningar och övergrepp har förbjudits i lagtext och föreskrifter.

Agaförbud i den sociala barnvården sedan 1942

En genomgång av lagstiftningen visar att all kroppsaga som intervju personer vittnat om på skyddshem/ungdomsvårdsskolor saknade stöd i lagstiftningen efter 1946.

De som agades på barnvårdsanstalter efter 1948 utsattes för behandling som socialstyrelsen uttryckligen hade förbjudit.

All aga på ungdomsvårdsskolor och andra barnvårdsanstalter var förbjudna handlingar efter 1960.

Intervju personer som har berättat att de agades av barnvårdsnämnden efter 1942 utsattes för behandling som saknade stöd i lagstiftningen. Detsamma gäller barn som fick utstå aga i fosterhem efter 1966.

Barn som fick lättare handgripliga tillrättavisningar i fosterhem efter 1979 utsattes för brottsliga handlingar.

Lagar och föreskrifter som gällt skyddshemmen och ungdomsvårdsskolorna visar att bestraffningar visserligen har varit tillåtna men det har alltid uttryckligen stadgats att dessa inte får medföra men för ungdomarnas hälsa.

Nedskärningar eller indragning av måltider har aldrig varit ett tillåtet uppfostringsmedel.

Isolering har varit sanktionerat i stadgor och lagar, men strikt reglerat. Sex dygn har varit den längst tillåtna isoleringen men denna tidsrymd har begränsats i senare lagtext. Från 1946 fick ungdomar under 18 år hållas isolerade max tre dygn. Sedan revideringen av LVU 1990 gäller att ungdomar inte får hållas isolerade längre än 24 timmar.

När det gäller barn som var placerade på barnhem förbjöd Socialstyrelsen olika bestraffnings- och tillrättavisningsmetoder 1948. Då blev det uttryckligen förbjudet att aga barn på barnhem.

På barnhemmen var det heller inte tillåtet att isolera, kall- eller tvångsduscha barnen, dra in måltider eller använda tvångsmatning efter 1948. Sådan behandling var oacceptabel även om den inte var brottslig i straffrättslig mening. Isolering på barnhem har varit reglerad i lagstiftningen sedan 1960. Barn över 15 år som varit isolerade i längre än tre dygn på barnhem har utsatts för oacceptabla handlingar.

De flesta sexuella övergrepp mot barn har under utredningens undersökningsperiod varit brottsliga handlingar. Med tiden har fler handlingar kommit att betraktas som straffvärda. En sådan är produktion och spridning av barnpornografiskt material som klassades som brott 1980. 1999 kriminaliserades även innehav av sådant material.

I kapitel 4, Vanvård ur ett historiskt perspektiv, presenteras den lagstiftning och de föreskrifter som har reglerat misshandel, sexuella övergrepp och olika bestraffningar av omhändertagna barn under 1900-talet.

Val av metod och källor

Det är huvudsakligen via intervjuer som uppgifter om vanvård samlats in. För att ringa in relevanta frågeområden har en intervjuguide utarbetats. Merparten av intervjuerna har genomförts i utredningens lokaler i Stockholm. Ungefär en tredjedel av intervjuerna har skett på hotell i Göteborg eller i Malmö. I de fall intervjupersonerna har varit funktionshindrade eller av andra skäl inte kunnat lämna hemmet har intervjuerna genomförts i deras bostad. Telefonintervjuer har undvikits.

Utredningen har erbjudit intervjupersonerna att eftersöka arkivhandlingar i den mån de inte själva redan gjort det vid tiden för intervjun. De tillfrågas även om de ger tillstånd för utredningen att ta del av aktmaterialet. I denna delrapport har arkivmaterial från 29 personer använts för att i ett slumpmässigt urval sammanställa uppgifter om tillsyn.

Utredningens definition av vanvård

Sedan början på 1960-talet har flera försök gjorts nationellt och internationellt att vetenskapligt definiera *vanvård*, *övergrepp* och *försumelse* av barn. Inledningsvis hade definitionerna en huvudsaklig inriktning på fysisk vanvård. Så småningom har vanvårdsbegreppet vidgats till att också numera omfatta barnets emotionella behov.

Den definition av vanvård som utredningen gör utgår från FN:s konvention om barnets rättigheter. Det bemötande av ett enskilt barn som i något avseende avviker från de rättigheter som stadgas i konventionen definieras som vanvård av utredningen. Barnets rättigheter har operationaliserats och kategoriserats för varje inter-

vjuperson. Den struktur som utredningen använder sorterar vanvård i två grupper, *försummelse och övergrepp*.

Försummelse delas in i; otillräcklig omvårdnad i fosterhem/institution, otillräcklig tillsyn av fosterföräldrar eller institutionspersonal samt bristfällig skolgång.

Övergrepp delas in i; fysiskt/emotionella övergrepp och sexuella övergrepp.

Utredningen har inte funnit det meningsfullt att fullt ut skilja på fysiska övergrepp och emotionella övergrepp trots att flera försök har gjorts i den riktningen. Tanken är att alla övergrepp innehåller komponenter av emotionella kränkningar.

De fysiska/emotionella övergreppen är indelade i; fysiskt våld med tillhygge, övrigt fysiskt våld, skadligt tvång, regler och straff, hot och hotfulla situationer, integritetskränkning, särbehandling och orättvisor.

De sexuella övergreppen är indelade i hands on övergrepp som innebär beröring/ penetrering av offret och hands off övergrepp, där offret inte är utsatt för fysisk beröring.

En utförligare redovisning av vanvårdsbegreppet och definitioner av de åtta överkategorier som utredningen använder sig av i resultatsammanställningen, finns att läsa om i kapitel 5, Vad är vanvård? I kapitel 6, Källor – intervjuer och arkivhandlingar, beskrivs intervjuerna och utredningens arbetsätt mer ingående.

Intervjugruppens sammansättning

Totalt ingår 404 personers berättelser om vanvård och övergrepp i denna rapport. 225 personer är kvinnor. 179 personer är män. Bland de 404 personerna ingår en som har bytt kön i vuxen ålder. 71 personer har uppgivit att de tillhör en svensk minoritet eller har utländsk bakgrund. 5 personer har uppgivit funktionshinder under barndomen.

Utredningen har intervjuat personer i spridda åldrar. I praktiken har utredningen intervjuat personer som varit placerade från 1920-tal till sent 1990-tal. Den äldsta var 86 år vid intervjutillfället. Den yngsta var 21 år. Den största gruppen är född under 1950-talet, följd av 1940-talet. Antalet födda under 1960-talet minskar till knappt hälften jämfört med 1940-talet. I ändarna av ålderskurvan är det få personer som intervjuats. De flesta intervjuade har haft flera placeringar under sin barndom. Sammanlagt har de 404 intervjupersonerna uppgivit 1 403 placeringar. Genomsnittet, räknat som medianen, är

4 placeringar. Intervjupersonerna uppger inte att de blivit utsatta för vanvård på alla placeringar, men många blev utsatta under flera placeringar.

Försummelse och integritetskränkning är vanligt

En stor majoritet av de intervjuade (87 procent) har berättat att de varit utsatta för försummelse. De vanligaste övergreppen handlar om integritetskränkning och övrigt fysiskt våld. Alla övergripande vanvårdskategorier utom fysiskt våld med tillhygge och hot har drabbat mer än hälften av alla intervjupersoner.

Personer med annan etnisk bakgrund är något överrepresenterade när det gäller integritetskränkning under kategorin kränkande tilltal.

Sexuella övergrepp är den enda vanvårdskategori där kvinnor i avsevärt större utsträckning än män har varit drabbade.

Yngre personer har i något högre utsträckning än äldre rapporterat om hot och hotfulla situationer.

Uttekade förövare

De förövare som utpekats i intervjupersonernas berättelser har främst varit fosterföräldrar och institutionspersonal. Det är i sig inget överraskande resultat då placeringarna oftare skett i fosterhem än institution.

Anmärkningsvärt är att representanter för social barnavård flera gånger återkommer som förövare när det gäller försummelse.

I några fall av hot har föreståndare eller chefer pekats ut som förövare.

Den vanvård där fostermodern i första hand har rapporterats vara förövare är fysiskt och/eller psykiskt skadligt tvång/regler/straff.

Fosterfadern som förövare utmärker sig när det gäller våld med tillhygge.

Sexuella övergrepp är den vanvård där det i störst omfattning förekommer olika kategorier av förövare; fosterföräldrar, institutionspersonal, fostersyskon, andra placerade barn, släktingar och bekanta till fosterfamiljerna.

Vanvård i fosterhem respektive institution

Av de 404 intervjupersonerna har 85 procent berättat om övergrepp och försummelse i fosterhem. 62 procent har berättat om övergrepp och försummelse i institution och 12 procent i andra placeringar.

Den typ av vanvård som endast förekommit i fosterhem är bisarr vanvård, en form av fysiskt och/eller psykiskt skadliga tvång, regler och straff med absurda inslag. Den vanvård som främst rapporterats från fosterhem är utnyttjad i arbete, integritetskränkning och sexuella övergrepp.

Ingen typ av vanvård utmärker sig särskilt för institutionerna. I ett första intryck verkar det som att vanvård främst skulle ha förekommit i fosterhem. Resultatet kan bero på vilka personer utredningen har nått. Forskning har visat att barn- och ungdomar som placerats på institutioner som skulle korrigera deras beteende, t.ex. ungdomsvårdsskolor, uppvisar en högre överdödlighet och social utslagning än andra placerade barn. Resultatet kan således till viss del bero på vilka personer som har haft möjlighet att delta i utredningens intervjuer.

Berättelser från samma placeringar

Det är 13 fosterhem som förekommer i fler än en intervjupersons berättelse. I tio av dessa 13 fosterhem rör det sig om syskon som varit placerade tillsammans. 72 institutioner förekommer i fler än en intervjupersons berättelse.

Sammanfattande översikt av resultaten

Här följer nu en kortfattad genomgång av resultaten för de åtta huvudrubriker av vanvård som utredningen använder sig av:

1. Försummelse
2. Fysiskt våld med tillhygge
3. Övrigt fysiskt våld
4. Hot och hotfull situation
5. Utnyttjad i arbete

6. Integritetskränkning, särbehandling och orättvisor
7. Sexuella övergrepp
8. Fysiskt och/eller psykiskt skadligt tvång/regler/straff

Den kompletta sammanställningen av de 404 intervjuerna finns i kapitel 7, Försummelse och övergrepp – resultat. Ett fullständigt tabellmaterial finns tillgängligt i pdf-format på utredningens hemsida för den som är intresserad.

Försummelse

Knappt 90 procent av de intervjuade har berättat att de varit utsatta för någon form av försummelse. Detta behöver inte innebära att tio procent inte varit utsatta för försummelse, bara att det inte särskilt framhållits vid intervjutillfället. Försummelsekategorin är den allra mest frekvent förekommande i utredningsmaterialet.

Försummelse delas in i tre grupper av vanvårdskategorier:

1. Otillräcklig omvårdnad i fosterhem/institution, exempelvis försummad sjukvård/tandvård, illa klädd, undermålig hygien, omkostnadsbedrägeri, undermåliga bostadsförhållanden, bristfällig kosthållning.
2. Otillräcklig tillsyn av fosterföräldrar eller institutionspersonal, exempelvis vistats i farliga miljöer, lämnad utan tillsyn, missbruk av droger och alkohol.
3. Otillräcklig skolgång, exempelvis hindrats i skolarbete, förvägrats obligatorisk skola.

Försummelse har i högre utsträckning rapporterats från fosterhem än från institutioner. Utpekade förövare har mestadels utgjorts av fosterföräldrar och institutionspersonal. Anmärkningsvärt är att även myndighetsrepresentanter i den sociala barnvården också beskrivits som förövare. Försummelsekategorin fördelar sig jämt över tid. Det föreligger ingen över- eller underrepresentation med avseende på kön, etnicitet eller funktionshinder.

Fysiskt våld med tillhygge

Denna typ av vanvård har rapporterats från såväl fosterhem som institutioner, dock mer frekvent från fosterhem.

Nästan hälften av de intervjuade har uppgett att de blivit slagna med tillhygge. Det föreligger ingen avgörande skillnad mellan män och kvinnor i detta avseende. Detta gäller även för den grupp med utländsk bakgrund eller gruppen som tillhör en etnisk minoritet, exempelvis resandefolket. De har inte varit mer drabbade än resten av intervjupersonerna.

Intervjupersonerna ger sammantaget exempel på hundratalet olika tillhyggen som använts i samband med fysiskt våld. De vanligast förekommande är ris, livrem, mattpiska, käpp, sopkvast, vedträ och piska.

Utpekade förövare har främst varit fosterföräldrar, institutionspersonal, fostersyskon och skolpersonal. Fysiskt våld med tillhygge förekommer i högre utsträckning före 1960 än efter.

Fysiskt våld med tillhygge kan delas in i tre övergripande kategorier: Våld i uppfostrande syfte, våld i affekt och sadistiskt våld.

Övrigt fysiskt våld

Drygt tre fjärdedelar av intervjupersonerna uppger att de varit utsatta för övrigt fysiskt våld.

Det föreligger ingen över- eller underrepresentation med avseende på kön eller etnicitet.

Övrigt fysiskt våld rapporteras från samtliga decennier som kartläggningen omfattar med viss stigande tendens för intervjupersoner födda under 1970-talet.

Den mest förekommande formen av övrigt fysiskt våld utgörs av slag med öppen hand i ansiktet, s.k. örfil, lyft eller dragen, slagen med knuten hand, knuffad kastad, sparkad/trampad och nypt.

Övrigt fysiskt våld har rapporterats från såväl fosterhem som institution, med någon övervikt för fosterhem. Fosterföräldrar och institutionspersonal har pekats ut som förövare i de allra flesta fall.

I några fall har intervjupersonerna berättat om övrigt fysiskt våld som varit förenat med livsfara, exempelvis sparkar mot huvudet och kvävningförsök.

Hot och hotfulla situationer

Cirka 40 procent av de intervjuade har berättat att de varit utsatta för hot och hotfulla situationer.

Utredningen skiljer på nio olika typer av hot:

1. Hotad till livet
2. Utsatt för fysiska hot
3. Bevittnat fysiska hot emot andra
4. Bevittnat våld emot andra
5. Utsatt för hot om kastrering/sterilisering.
6. Utsatt för hot om att bli ivägskickad
7. Ignorerad rädsla
8. Utsatt för religiösa hot
9. Hot i samband med tillsynsbesök

Hot i samband med tillsynsbesök har mestadels varit förknippade med att tvingas förneka övergrepp och misshandel.

Trettio personer beskriver att de varit hotade till livet. Vid sådana tillfällen har det även förekommit skjutvapen, kniv, yxa, etc.

Hot och hotfulla situationer har i störst utsträckning förekommit i fosterhem. Ingen över eller underrepresentation föreligger med avseende på funktionshinder eller etnicitet. Nära dubbelt så många kvinnor som män har uppgett att de bevittnat fysiskt våld mot andra eller utsatts för hot om att bli ivägskickad. Fler män än kvinnor har rapporterat om hot om sterilisering eller kastrering.

Yngre personer rapporterar om hot och hotfulla situationer i något högre utsträckning än de äldre.

Utnyttjad i arbete

Drygt hälften av de intervjuade har berättat att de varit utnyttjade i hårt arbete, antingen i jordbruk/skogsbruk, hushållsarbete eller i annan näringsverksamhet. För många var arbetet tungt och förenat med risker. För barnen innebar det ofta att utbildning och hälsa äventyrades och eftersattes. Antalet utnyttjade i arbete har minskat

efter 1970. Det förekom även att fosterbarn lånades ut eller hyrdes ut till andra för att arbeta utan ersättning.

Utnyttjad i arbete förekom huvudsakligen i fosterhem. Såväl fosterfäder som fostermödrar pekades ut som förövare. Flickor utnyttjades oftare än pojkar i hushållsarbete och pojkar i större utsträckning än flickor i jordbruk/skogsbruk. Många kvinnor rapporterar dock om att de som unga flickor utnyttjades i hårt jordbruksarbete.

Integritetskränkning, särbehandling och orättvisor

Rapporter om vanvård i detta avseende förekommer i nästan samtliga intervjuer (86 procent). Vanvården i detta avsnitt redovisas under 11 rubriker.

1. Negativ särbehandling
2. Berövad/begränsad kontakt med närstående
3. Kränkande tilltal
4. Berövad kulturell/politisk/religiös identitet
5. Kroppsligt integritetskränkt
6. Förnedrad och orättvist behandlad
7. Socialt isolerad/begränsad rörelsefrihet
8. Kontroll av kommunikation/dagbok/telefon/post
9. Berövad ägodel eller djur
10. Felaktigt diagnostiserad
11. Tvångsabort/steriliserad

Huvuddelen av vanvård i detta avseende rapporteras från fosterhem. Det förekommer i siffermaterialet inga avgörande skillnader mellan män och kvinnor förutom att kvinnor i högre utsträckning än män varit utsatta för kränkande tilltal.

Personer med utländsk bakgrund eller som tillhör en etnisk minoritet, som till exempel resandegruppen, är inte över- eller underrepresenterade i förhållande till hela gruppen, utom när det gäller att vara utsatt för kränkande tilltal.

De som utpekats som förövare när det gäller denna kategori av vanvård har i huvudsak varit fosterföräldrar.

Sexuella övergrepp

Drygt hälften av alla intervjupersoner har berättat om sexuella övergrepp. En större andel av kvinnorna (61 procent) än männen (42 procent) berättar att de har utsatts för sexuella övergrepp.

Utpekade förövare av de sexuella övergreppen har främst varit fosterfäder, fostermödrar, institutionspersonal, fostersyskon, andra placerade barn, släktingar och bekanta till fosterfamiljerna.

Mer än dubbelt så många intervjupersoner har rapporterat om övergrepp i fosterhem, jämfört med uppgifterna om sexuella övergrepp på institutioner.

Förekomst av sexuella övergrepp har inte förändrats över tid, enligt intervjupersonernas uppgifter.

Flera olika typer av sexuella övergrepp har beskrivits; övergrepp med eller utan våldsinslag, övergrepp med eller utan fysisk beröring, övergrepp med eller utan någon form av ersättning, sexuella övergrepp i kombination med olika former av hot.

I de allra flesta fall berättar intervjupersonerna att de som barn inte berättade om övergreppen för någon. Anledningen till detta handlade ofta om att de skämdes och anklagade sig själva eller var hotade eller kände sig rädda för vad som skulle hända om de berättade. Flera försökte berätta men blev inte trodda.

Fysiskt och/eller psykiskt skadliga tvång/regler/straff

Cirka tre fjärdedelar av intervjupersonerna uppger att de varit utsatta för *skadligt tvång/regler straff*. Ingen över- eller underrepresentation föreligger med avseende på kön, etnicitet eller funktionshinder.

Rapporteringen av denna typ av vanvård är relativt konstant över de åtta decennier som utredningen omfattar.

De vanligast förekommande kategorierna av *skadligt tvång/regler/straff* har i intervjupersonernas berättelser varit: nekad mat och dryck, berövats ägodelar, straffarbete, kollektiva bestraffningar, tvingad att äta/annat än mat, inlåst/utelåst.

Särskild uppmärksamhet har ägnats åt olika bestraffningar för sängvätning.

Skadligt tvång/regler/straff har förekommit i såväl fosterhem som på institutioner.

I vissa fall har det tvång intervjupersonerna varit utsatta för beskrivits och uppfattats som så obegripliga och omotiverade att de

av utredningen definierats som *absurda*. När en uppsättning av regler, mer eller mindre absurda, ofta i kombination med kontroll av kroppsfunktioner samt med övergrepp och annan försummelse, beskrivs som "ständigt pågående" och totalt dominerade tillvaron för intervjupersonerna, har detta av utredningen definierats som *bisarr vanvård*. Sammanlagt har 14 intervjupersoner beskrivit att de varit utsatta för bisarr vanvård.

Bisarr vanvård har endast förekommit i fosterhem.

Tillsyn enligt lagar, intervjupersoners berättelser och aktmaterial

Hur och om tillsyn har genomförts och vilket ansvar den sociala barnvården hade enligt lagen, har varit angelägna frågor att belysa för utredningen.

I kapitel 8 har vi redovisat hur myndigheterna borde ha utfört och hur de utförde sitt ansvar gentemot intervjupersonerna när de var omhändertagna barn. Det har handlat både om hur tillsyn skulle gå till enligt lagar och handböcker, hur tillsynen praktiserades enligt uppgifter från de 404 intervjupersonerna och i 29 fall, av deras barnvårds och socialakter. Kapitlet beskriver också vad intervjupersonerna har berättat om hur myndigheterna i övrigt agerade.

Den sammantagna bilden är att den sociala barnvården har brutit i sitt tillsyns- och uppföljningsansvar.

Rekommendationer har inte följts

Under mycket lång tid har rekommendationen i bl.a. handböcker varit att minst två tillsynsbesök per år skulle göras i fosterhem. Det har inte följts. Det framgår både av intervjupersonernas egna uppgifter och de studerade arkivhandlingarna. Bland intervjupersonerna är det endast ett fåtal som berättat om regelbunden tillsyn.

En femtedel uppger att de inte fick eller minns några tillsynsbesök alls. Detta kan jämföras med de uppgifter som framkommit i den undersökning som utredningen gjort av 29 personers barnvårds- eller socialakter. I denna urvalsgrupp hade 13 av 29 personer inga anteckningar om tillsynsbesök i sina akter. Trots aktstudiens ringa storlek bekräftar den i stort sett intervjupersonernas erfarenheter av tillsyn.

Övrigt bristfälligt agerande från den sociala barnavården

Den sociala barnavården har även agerat bristfälligt på andra sätt.

Intervjupersonerna har framfört kritik mot att myndigheter separerade syskon och försvårade kontakten med biologiska föräldrar, att myndigheterna utförde placeringar på ett okänsligt och okunnigt sätt samt att myndigheterna placerade barn i olämpliga miljöer.

Även i de fall där barnen själva rapporterat om missförhållanden, kunde det hända att myndigheten inte vidtog några åtgärder. Det mesta av den vanvård som utredningen har kartlagt ägde rum innanför institutionernas och fosterhemmens väggar. Men det var den ansvariga myndigheten inom den sociala barnavården, vanligen barnavårdsnämnden, som skulle ha förhindrat att det fick fortgå.

Intervjupersonernas kommentarer om konsekvenser i vuxenlivet, överlevnadsstrategier i barndomen och vad som borde ha gjorts annorlunda

Under intervjun har utredarna ställt frågor till intervjupersonerna om hur det gått för dem senare i livet i fråga om exempelvis utbildning, relationer, arbete, sjukdom, erfarenheter av vård och behandling, medicinering, missbruk, och kriminalitet. En särskild fråga handlar om självmordstankar och självmordsförsök. I kapitel 9 redovisas översiktligt en sammanställning av intervjupersonernas egna kommentarer. Den får ses som en preliminär sammanställning. Utredningen hoppas kunna presentera en utförligare beskrivning när samtliga personer intervjuats.

Utbildning

Spridningen mellan utbildningsnivåerna bland de intervjuade är mycket stor. Det är 315 av de 404 intervjupersonerna som har fullgjort folkskola eller grundskola, ibland genom kompletterande studier på t.ex. Komvux. Men 29 personer fullgjorde aldrig den gamla folkskolan och 51 personer fullgjorde aldrig grundskolan. Det är 106 personer som genomgått en gymnasieutbildning och 61 personer (15 procent) har uppgett att de studerat på högskola eller universitet. För nio av intervjupersonerna saknas uppgifter om grundutbildning. En person har sagt sig vara analfabet.

Hälsa

Knappt hälften av intervjupersonerna uppger att de antingen är sjuk-skrivna eller förtidspensionerade. 169 personer uppger att de har arbetat fullständigt under sitt liv. Det är 99 personer (25 procent) som uppger sig lida av, eller har haft flera och återkommande, självmordstankar. 16 procent (64 personer) har vid ett eller flera tillfällen försökt ta livet av sig.

Kriminalitet och drogmissbruk

Bland intervjupersonerna har 13 procent erfarenhet av kriminalitet, 28 procent uppger att de har eller har haft alkohol- eller nar-kotikaproblem.

Känslomässiga konsekvenser av vanvården

Intervjupersonerna har delat med sig av de känslomässiga svårigheter de upplevt vanvården vara upphov till. En stor andel beskriver att de lever med starka känslor av ensamhet. De har haft svårt att knyta an till andra vilket försvårat möjligheterna till nära relationer. Många har aldrig berättat om sina upplevelser från barn- domen för någon. Det är inte ovanligt att till och med den inter- vjuades partner har hållits ovetande. Orsakerna har varit flera men en återkommande faktor har varit skammen.

Flera av de intervjuade har berättat om känslor av skam och skuld som har följt dem genom livet. De anklagar sig själva för att inte ha lyckats frigöra sig från händelserna i barndomen och i vissa fall för att de som barn inte lyckades undgå den vanvård de blev utsatta för.

Flera talar om upplevelsen av att ha förlorat sin barndom. Utred- ningen har mött redogörelser av den sorg och smärta det innebär att ha vuxit upp utan att ha fått ”vara barn”.

Ett begrepp som man i liknande utredningar utomlands talar om är ”loss of opportunities”, eller förlorade möjligheter. De inter- vjuade berättar i stor utsträckning om förlorade möjligheter på de flesta av vuxenlivets arenor. Utredningen har också mött en mål- medvetenhet hos de som intervjuats. Flera har trotsat många svårigheter och nått den familje- och arbetsposition de har önskat.

Överlevnadsstrategier

Hur kunde intervjupersonerna som barn överleva den vanvård de var utsatta för? Denna frågeställning har påfallande många intervjupersoner haft tydliga svar på.

Många minns och kan beskriva hur de som barn på olika sätt försökte hantera en mer eller mindre outhärdlig vardag. Många har beskrivit att de hanterade sin situation genom att dagdrömma, skapa sig fantasivärldar och låtsaskamrater, ta dag för dag, ägna sig åt fritidsintressen eller leva på hoppet. Vissa har beskrivit att de själva förstod att det var något som var fel i det sätt på vilket de blev behandlade. De anklagade inte sig själva för det som hände, kände ingen skuld eller skam eftersom det inte var deras fel. Den insikten var betydelsefull och avgörande för hur de bemästrade sin tillvaro. För andra var det inte så.

Hur kunde det ha gjorts annorlunda?

Ett av utredningens uppdrag är att bidra med erfarenheter så att liknande förhållanden inom den sociala barnvården kan undvikas i framtiden. För flera intervjupersoner har det varit en av de starkaste anledningarna till att delta i utredningen; att förhindra att andra barn utsätts för vanvård, nu och i framtiden.

Många har berättat om sina erfarenheter och åsikter om hur den sociala barnvården/socialtjänsten hade kunnat göra annorlunda. Deras förslag har handlat om både vad den sociala barnvården hade behövt göra när de var placerade och hur socialtjänstens arbete kan förbättras idag.

Förslagen handlar exempelvis om fler oanmälda tillsynsbesök, att socialtjänstemannen ska skapa en förtroendefull relation till det placerade barnet som i högre utsträckning tar hänsyn till det placerade barnets rättigheter, önskningsar och behov. Dessutom framhålls hur viktigt det är med utbildning för personal och fosterföräldrar samt hjälp med att upprätthålla kontakt med den biologiska familjen. Det är flera intervjupersoner som menar att de själva skulle kunna göra nytta när det gäller placerade barn idag. De skulle kunna vara med och stötta barn och även socialtjänsten som placerar.

Den samlade beskrivningen av intervjupersonerna svårigheter och symtom, överlevnadsstrategier och förslag på hur samhället kunde ha

gjort annorlunda finns i kapitel 9, Intervjupersonernas kommentarer.

Vad kan människor minnas?

I kapitlet efter resultatsammanställningen förs ett källkritiskt resonemang kring intervjuerna om vad vi kan minnas och vad är det vi glömmer?

Den presenterade forskningen visar att vi i allmänhet har våra första minnen från ca tre och ett halvt års ålder. Det är troligt att människor glömmer neutrala händelser, som av olika anledningar inte kodats in från början eller förlorats längs vägen, för att de inte varit tillräckligt intressanta eller viktiga.

Det är lättare att minnas upprepade händelser och traumatiska upplevelser. Studier visar att människor som varit utsatta för miss-handel och övergrepp som barn, i de fall där övergreppen finns dokumenterade, *underrapporterar* när de som vuxna ska berätta om sin barndom.

Muntlig historia som metod

Eftersom vi samlat in berättelser från förfluten tid har vi använt oss av muntlig historia, arbetsmetoder som använts i historisk forskning. Inom muntlig historia är intervjun oftast den viktigaste källan då skriftligt material oftast saknas om från den grupp som ska undersökas. Försummelse och övergrepp har sällan dokumenterats i de sociala journalerna.

För fördjupning, se kapitel 10, Källkritiken och minnet – en diskussion.

Förslag och diskussion

I delrapportens sista kapitel diskuterar utredaren resultatet och ger ett antal förslag. Kortfattat innebär förslagen en gottgörelseprocess för de drabbade och att regeringen bör ta initiativ till att införa sanktioner mot den som äventyrar säkerheten för samhällsvårdade barn.

Utredaren avslutar med en kort rekommendation till kommuner och stat: följ lagarna, tillämpa den kunskap som finns på området och inför sanktioner mot dem som äventyrar barnens säkerhet.

Förslag:

Regeringen bör ta initiativ till en gottgörelse för de drabbade som innebär:

- att tillstå svenska kommuners och myndigheters bristfälliga förmåga att skydda de samhällsvårdade barnen från försummelser och övergrepp,
- att be de drabbade om ursäkt,
- att vidta alla nödvändiga åtgärder för att försummelser och övergrepp inom den sociala barnvården inte ska kunna ske i framtiden,
- att vidta åtgärder för upprättelse,
- att vidta åtgärder för rehabilitering av dem som drabbats.

Bristfälligt skydd från den sociala barnvården

De resultat som nu presenteras i den svenska granskningen av den sociala barnvården, har motsvarigheter i andra länder. Berättelserna från Australien, Irland, Kanada och Norge skulle kunna vara hämtade från vår utredning.

Försummelse och övergrepp i samhällets regi

Samhället, i meningen kommunernas barnvårdsnämnder eller motsvarande, tog hand om barnen för att de skulle skyddas. Det gjordes med stöd av de lagar som reglerade den sociala barnvården. Det har varit praktiken som brustit, inte lagar, förordningar eller handböcker.

Intervjupersonerna har för utredningen berättat att de utsattes för övergrepp och försummelser som ofta var långt värre än den vanvård som hade motiverat själva omhändertagandet.

Utpekade förövare i de enskilda fallen var ofta personer som fått ett förtroendefullt uppdrag; att ta hand om och skydda andras barn,

som fosterförälder eller anställd. Det innebär att *de här barnen fick utstå övergrepp och försummelse i samhällets regi*. Just detta är den stora etiskt/moraliska skillnaden jämfört med brott som begåtts mot barn av enskilda personer. Det är självklart ett misslyckande främst för den sociala barnvården; att intervjupersonerna som barn inte skyddades bättre, att säkerheten var så dålig. Det motiverar en gottgörelse från stat och kommun.

Vem bär ansvaret?

Staten har ansvarat för lagstiftning och tillsyn, samt drivit ungdomsvårdsskolor eller motsvarande. Landstingen har drivit olika institutioner inom den sociala barnvården. Kommunerna har haft huvudansvaret för att godkänna, anlita och följa vården i fosterhem, men har också drivit institutioner och köpt tjänster hos privata institutioner.

Sammanfattningsvis leder detta fram till att vårt samhälle på alla nivåer, lokalt, regionalt och nationellt har ansvaret för de försummelser och övergrepp som beskrivits i intervjuerna.

Gottgörelseprocess

Att de 404 intervjupersonerna inte fick det skydd från samhället som de hade rätt till som placerade i den sociala barnvården, motiverar en gottgörelse från stat och kommun. Det bör ske genom en process som innebär upprättelse för i första hand offren. Gottgörelseprocessen bör samordnas nationellt av regeringen för att bl.a. få en enhetlig och värdig form.

Hur kan man undvika liknande förhållanden i framtiden?

Utredaren har också haft uppdraget ”att dokumentera de erfarenheter som framkommer på ett sådant sätt att de kan bidra till att liknande förhållanden inom den sociala barnvården kan undvikas i framtiden”.

Utredaren kommenterar Barnskyddsutredningens förslag att socialnämnden vid varje omhändertagande ska utse en särskilt ansvarig socialsekreterare för varje barn, frikopplad från ansvaret för familjehemmet eller institutionen. Den socialsekreteraren ska ansvara för uppfölj-

ningen av barnets situation och vara skyldig att besöka barnet minst fyra gånger per år, samt att då föra enskilda samtal med barnet.

Även departementspromemorian om förändringar i Lex Sarah-bestämmelsen⁵, som bl.a. innebär en rapporteringsplikt om missförhållanden för alla anställda inom socialtjänsten, kommenteras av utredaren.

Både Barnskyddsutredningens och departementspromemorians förslag är steg i rätt riktning, om de leder till en bättre kommunal praktik.

Tidigare har utredningen visat att lagar, föreskrifter och råd på området under många decennier varit tillfyllest, men de har inte följts av den sociala barnvården. Den bristande efterlevnaden har inte heller lett till några sanktioner. Vad talar för att kommunerna nu, helt plötsligt, skulle prioritera säkerheten för de samhällsvårdade barnen.

Det bör införas sanktioner som gör det kännbart för tjänstemän och politiker att äventyra säkerheten för samhällsvårdade barn.

Slutord

Avslutningsvis riktar utredaren ett tack till alla intervjuade. Tack vare deras mod och beslutsamhet, att ibland för första gången under stor vånda, berätta sin historia har Sverige nu försetts med värdefulla dokument som kommer att bära vittnesbörd om utsatthet och överlevnad och hur illa det kan gå när samhället gör fel. Under tiden sedan utredningen inleddes och fram till den här delrapporten har fem av de intervjuade avlidit.

⁵ Ds 2009:33. *Förändringar i Lex Sarah-bestämmelsen m.m.*

1 Utredningens bakgrund, uppdrag, organisation och avgränsningar

1.1 Bakgrund

I november 2005 sändes TV-dokumentären ”Stulen Barndom”, där sex medelålders män berättade om sin tid på ett av Sveriges alla barnhem. De berättade bland annat om systematiska kränkningar, våld och sexuella övergrepp. Tidigare hade några organisationer och enskilda uppvakttat dåvarande folkhälso- och socialtjänstministern Morgan Johansson och framfört liknande erfarenheter.

Som en följd av diskussionen som uppstod fick Socialstyrelsen i december 2005 regeringens uppdrag att bland annat bedöma omfattningen av regelbundna eller systematiska kränkningar, övergrepp och vanvård vid institutioner inom den sociala barnvården under åren 1950–1980. I slutet av mars 2006 lämnade Socialstyrelsen sin rapport. Den beskrev att det hade förekommit kränkningar, övergrepp och vanvård på institutioner i Sverige, men det gick inte att bedöma omfattningen av dessa.¹

Även i Norge hade förhållandena på olika barnhem och institutioner undersökts. De norska studierna hade inte heller kunnat beskriva omfattningen av missförhållanden med stöd av tillgänglig dokumentation och forskning. Däremot visade de norska erfarenheterna att det genom att intervjua före detta barnhemsbarn gick att sammanställa och systematisera missförhållandena och koppla dem till namngivna institutioner.

Socialstyrelsen föreslog i sin rapport att regeringen skulle tillsätta en oberoende kommitté eller myndighet för att granska över-

¹ *Förekom övergrepp och kränkningar vid institutioner inom den sociala barnvården 1950–1980?* Socialstyrelsen, 2006.

grepp och vanvård i *institutioner och familjehem* inom den sociala barnvården.

Regeringen beslutade den 21 juni 2006 att utredningen om vanvård i den sociala barnvården skulle tillsättas.

1.2 Uppdraget

Utredningens direktiv finns som bilaga 1. Sammanfattningsvis innebär uppdraget att utredningen ska granska allvarliga övergrepp och vanvård vid institutioner och familjehem inom den sociala barnvården.

Den sociala barnvården avgränsas i direktiven genom hänvisning till de lagar som gällde vid olika tidpunkter; barnvårdslagen (1924:361, 1960:97), socialtjänstlagen (1980:620, 2001:453) eller lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga. Utredningen har därutöver haft kontakt med några få personer som placerades innan 1924 års barnvårdslag trädde i kraft.

Utredaren ska bjuda in till intervjuer som kan kompletteras med studier av arkivmaterial. I anslutning till intervjuerna ska det erbjudas psykologiskt stöd. Det ska finnas beredskap för att ta emot samtal från drabbade per telefon. Personal vid institutioner och fosterhem som har erfarenhet av vanvård ska också bjudas in.

Utredaren ska dokumentera vad som framkommer vid intervjuerna och från eventuellt arkivmaterial. Utredaren ska i en rapport sammanställa och dokumentera de erfarenheter som framkommer på ett sådant sätt att de kan bidra till att liknande förhållanden inom den sociala barnvården kan undvikas i framtiden.^{2 3}

I direktiven framhålls också upprättelseperspektivet. ”Syftet med uppdraget är en rapport som dels skall ge upprättelse åt de drabbade, dels ge lärdom för framtiden.”⁴

1.3 Målgrupp

Fram till den 1 mars 2009 präglades utredningens planering av osäkerhet om hur många som skulle anmäla sig till intervju. Den första mars 2009 upphörde anmälningstiden. Sammanlagt kom 1 030 personer

² Dir. 2006:75.

³ Dir 2007:167, Tilläggsdirektiv 6 december 2007.

⁴ Dir. 2006:75, s. 5.

att anmäla sig. Det innebar att de sista intervjuerna bokades in till slutet av februari 2011.

Osäkerheten om målgruppens storlek medförde också att regeringen redan i direktiven 2006 krävde att utredaren i en delrapport senast den 1 oktober 2007 skulle redovisa hur arbetet fortskred. Detta gjordes och därefter förlängdes utredningstiden.

Minst 250 000 barn har någon gång varit i institution eller fosterhem

Forskarna Marie Sallnäs och Bo Vinnerljung gjorde 2006 en beräkning av hur många som någon gång varit placerade i institutioner inom den sociala barnavården. Beräkningen finns återgiven i sin helhet i Socialstyrelsens rapport 2006.⁵ Forskarna hade då beräknat att minst 100 000 barn hade varit placerade i institution någon gång under tidsperioden 1950–1980. Minst lika många hade varit placerade i fosterhem.

Vår utredning har andra tidsgränser både bakåt och framåt. Bakåt i tiden omfattar utredningen alla nu levande och framåt begränsas den av preskriptionstiderna, som är olika beroende på vilket brott det gäller.⁶ I praktiken har utredningen intervjuat personer som varit placerade från tidigt 1920-tal till sent 1990-tal.

Sallnäs och Vinnerljungs underlag har utgjort grunden för vår beräkning av målgruppens storlek. Jämfört med Socialstyrelsens rapport har vår utredning en utökad tidsperiod. Därför har vi gjort bedömningen att fler barn, minst 250 000, varit placerade i fosterhem eller institution någon gång under tiden 1920–1995.

I gruppen med 250 000 placerade barn finns det stora skillnader. En del har varit placerade några dagar, andra har vuxit upp i fosterhem eller på institution. Utredningen har kontakt med drygt 1 000 personer som ska intervjuas innan arbetet är klart. Två förhållanden som kan synas självklara bör ändå påpekas: Utredningen är för det första inte representativ för hur samhällsvårdade barn i allmänhet haft det under sin placering och för det andra går det inte i efterhand att få fram antal eller andel av de placerade som vanvårdats. Det senare konstaterades redan i Socialstyrelsens rapport.

⁵ *Förekom övergrepp och kränkningar vid institutioner inom den sociala barnavården 1950–1980?* Socialstyrelsen 2006.

⁶ I kapitlet om Vanvård ur ett historiskt perspektiv redogörs för preskriptionstiderna för sexuella övergrepp. I övrigt hänvisas till brottsbalkens bestämmelser om preskriptionstider för olika brott.

1.3.1 Målgruppens avgränsningar – vilka personer intervjuas?

Vanvårdad inom den sociala barnvården

Granskningen gäller personer som vårdats inom den sociala barnvården. De ska också ha varit utsatta för vanvård eller övergrepp. Med stöd i utredningens direktiv formulerades inbjudan till intervju så här:

”Du som

- varit placerad av den sociala barnvården i fosterhem, barnhem eller andra institutioner, och
- anser att du blivit vanvårdad och utsatt för övergrepp och/eller försummelse, fysiskt och/eller psykiskt under den tiden du varit placerad, och
- är minst 18 år och vars vård är avslutad och eventuella brott preskriberade, och
- vill berätta din historia, är välkommen att anmäla dig till intervju.

Du som har arbetat på institution eller varit fosterförälder och vill berätta om dina erfarenheter av vanvård, är också välkommen att anmäla dig till intervju.”⁷

Redan vid anmälan har vi gjort en preliminär bedömning om personen ifråga tillhör målgruppen. Berättar personen som ringer att det förekom vanvård, övergrepp eller försummelse kvalificerar det för att accepteras som intervjuperson.

När det gäller definitionen av vanvård för vi ett utförligt resonemang i kapitel 5.

Vanvårdad utanför den sociala barnvården

Det har förekommit att personer kontaktat utredningen för att berätta om vanvård på sjukhus, barn- eller vuxenpsykiatriska kliniker, vanvård i hemmet av adoptivföräldrar eller av ”fosterföräldrar” i privata placeringar. Att dokumentera sådan vanvård ligger utanför utredningens uppdrag.

Att utreda erfarenheter av vad som upplevts som orättvisa domslut, stigmatiserande läkarutlåtanden i sjukvården och orättfärdiga

⁷ Webb sida, www.sou.gov.se/vanvard

omhändertagandebeslut i socialtjänsten, ligger också vid sidan av uppdraget.

Utredningen ska inte granska skälen för omhändertagandet, eller om själva omhändertagandet var motiverat. Samma sak gäller de beslut om hemtagning av barn från fosterhem eller institution som fattats av den sociala barnvården.

Adopterade

Utredningen har fram till början av 2009 intervjuat 15 personer som blivit placerade i fosterhem och sedan adopterats av sina fosterföräldrar. Intervjupersonerna har berättat om övergrepp och vanvård. I åtta av dessa intervjuer finns det minnen av vanvård från tiden då intervjupersonerna var fosterbarn, dvs. före adoptionen. Dessa har redovisats bland de 404 intervjuerna i resultatsammanställningen. I några, icke redovisade fall, saknas minnen av tiden före adoptionen, men det finns allvarliga övergrepp från föräldrarna som inträffat senare.

Kontakt för annans räkning

Det har hänt att personer kontaktat utredningen för någon annans räkning. Det kan handla om egna omhändertagna barn, syskon eller partner. Då har vi gett beskedet att bara den som själv är drabbad kan anmäla sig till utredningen och få en intervjutid. Det har att göra med att vi har velat vara helt säkra på att personen ifråga helt frivilligt anmält sig till intervju och tänkt igenom vad det kan innebära.

Anställda

Av direktiven framgår att ”personer som har arbetat vid dessa institutioner också kan ha viktig information och bör därför också omfattas av uppdraget.”

I de fall före detta personal har kontaktat utredningen har de intervjuats inom ramen för utredningsuppdraget. Deras uppgifter redovisas i särskild ordning i slutrapporten.

Finska krigsbarn

När det gäller gruppen *finska krigsbarn* som i stort antal togs emot i svenska familjer under andra världskriget fanns det från början inte uttryckliga regler om att de sociala myndigheterna skulle godkänna hemmen. Visserligen hade *Statens inspektör för fattigvård och barnavård* i ett brev till hjälpkommittén redan 1942 hävdade att de barn som bereddes vård i barnhem eller enskilda hem i Sverige i princip var att betrakta som fosterbarn enligt svensk lag. Men det var först 1944, i samband med hastigt påkomna och stora barntransporter, som det blev angeläget för staten att kontrollera tillstånd vid barnhem och internat.⁸

Under vinter- och fortsättningskriget flyttades många barn från Finland till de skandinaviska länderna, de flesta till Sverige. Av de 70 000 barn som sändes till Sverige återvände 55 000 till sitt hemland efter krigets slut.

Under vinterkriget var det Centrala Finlandshjälpen och Nordiska hjälpcentralen som organiserade barnförflyttningarna. De båda organisationerna bildades i december 1939 när kriget brutit ut. Den svenska organisationens uppgift var att ta emot de finska barnen i Sverige samt att ordna med bostad. Under vinterkriget var det bara friska barn som fick resa till Sverige, varför inga barnhem eller sjukhem upprättades. Den finska organisationens uppgift var att göra ett urval av de barn som fick åka. Barn under tolv år fick resa till Sverige under vinterkriget. De barn som var under tre år skulle resa med sina mödrar.

Under fortsättningskriget var det Hjälpkommittén för Finlands Barn och Socialministeriets barnförflyttningskommitté som ansvarade för förflyttningarna. Hjälpkommitténs uppgift var att ta emot friska och sjuka barn. De friska placerades till stor del i enskilda hem men en del barn placerades på barnhem. De sjuka barnen skulle behandlas och placerades på sjukhus.⁹

Vår tolkning av skeendet innebär att om placeringen av ett krigsbarn skedde efter 1944 skulle barnavårdsnämnden godkänna de mottagande hemmen. Således omfattas erfarenheter av vanvård i dessa hem av utredningens uppdrag.

⁸ Rossi, Tapani, *Räddade till livet: om en stor svensk hjälpsats för Finlands barn 1939–1949*, Tapani Rossi, Höör, 2008.

⁹ Innala, Elin, *Finska krigsbarn*, Luleå tekniska universitet/Industriell ekonomi och samhällsvetenskap/Samhällsvetenskap, C-uppsats, Luleå, 2006.

Kön, etniskt ursprung och funktionshinder

I direktiven framhålls särskilda förhållanden som utredningen ska granska. "Rapporten skall beskriva om vanvården och övergreppen skiljt sig åt för flickor och pojkar beroende på bl.a. ålder, etniskt ursprung eller funktionshinder."¹⁰

Under intervjun frågar vi om funktionshinder och om intervjupersonen tillhör några av de svenska minoriteterna¹¹ eller är invandrare. När det gäller funktionshinder vill vi betona att direktiven tolkats så att det gäller sådana funktionshinder som intervjupersonen hade som barn och som eventuellt kan ha påverkat behandlingen inom den sociala barnvården.

Ansvarsfrågor och ekonomisk kompensation

Regeringen har i direktiven varit mycket tydlig vad gäller ansvarsfrågor och ekonomisk kompensation: "I uppdraget ingår inte att överväga eventuella ansvarsfrågor i det enskilda fallet eller ekonomisk kompensation till drabbade."¹²

Utredningen antecknar de namn på förövare som intervjupersonerna uppger, men utreder inte skuld- och ansvarsförhållanden i fosterhem eller institutioner som rör enskilda individer.

Inga frågor ställs i intervjuer eller i anmälan kring krav på ekonomisk kompensation.

1.4 Informationsinsatser

Inledande informationsinsatser

Utredningens hemsida har sedan hösten 2006 innehållit information om hur man anmäler sig till intervju.¹³ Dessutom kunde den som var intresserad där ta del av kontaktuppgifter, direktiv, den första delrapporten, rapporter från utredningar i Norge, uppgifter om expertgrupp, referensgrupp etc.

¹⁰ Dir. 2006:75.

¹¹ De svenska minoriteterna är samer, romer, tornedalingar, sverigefinnar och judar. Prop. 2008/09:158 *Från erkännande till egenmakt. Regeringens strategi för de nationella minoriteterna.*

¹² Dir. 2006:75.

¹³ www.sou.gov.se/vanvard

Inledningsvis spreds också information om utredningen och möjligheten att bli intervjuad främst genom de föreningar som finns representerade i utredningens referensgrupp samt via utredningens hemsida.

Den delrapport som lämnades under hösten 2007 med preliminära resultat från ett 60-tal intervjuer och uppmärksamheten kring detta kan också sägas ha bidragit till informationsspridning.

Informationskampanj

Hösten 2008 fastställdes den 1 mars 2009 som slutdatum för att anmäla sig till intervju. I den första delrapporten hade utredningen aviserat att en informationskampanj bör pågå i cirka sex månader för att få genomslag och nå alla intresserade.

Informationskampanjen genomfördes med hjälp av en externt anlita PR-byrå och den inriktades på att nå både eventuella intervjupersoner och personer i deras närhet, som exempelvis vårdpersonal, socialsekreterare, kommunanställda och bekanta.

Pressmeddelandet som skickades ut den 15 oktober 2008 med information om sista anmälningdatum, resulterade i flera radio- och TV-intervjuer, intervjuer i och/eller artiklar i de flesta landsortstidningarna samt notiser på många hemsidor.

En separat webbsida skapades där allmänheten fick hämta information i form av affischer och banners som de kunde sprida vidare. Från utredningen sändes ett brev till chefer för vård- och omsorg eller motsvarande i varje kommun med en uppmaning om att föra informationen vidare till sina anställda som kan tänkas träffa presumtiva intervjupersoner. Utredningen har också satt in annonser i tidningar och tidskrifter med social anknytning eller som når anställda i dessa verksamheter.

Föreläsningar, artiklar och framträdanden i media

Utredaren och sekretariatet har varit representerade i flera olika offentliga sammanhang, föreläst om utredningsarbetet på konferenser och seminarier, årsmöten, etc. Media har ägnat utredningen stor uppmärksamhet. Artiklar har publicerats i både rikspress och landsortspress och framträdanden i radio och TV har förekommit flera gånger under utredningstiden.

Har vi nått alla?

Utredningen får enligt direktiven inte söka upp berörda personer. Deltagandet vid intervju ska vara helt frivilligt. Det är troligt att det finns personer som fortfarande inte känner till utredningens arbete och som skulle vilja bli intervjuade. Det kan också finnas personer som känner till utredningen men som av olika skäl inte vill bli intervjuade. Den 1 mars 2009, sista anmälningsdagen till intervju, hade över 1 000 personer anmält sig.

Varje gång utredningen får uppmärksamhet i massmedia har nya personer hört av sig och önskat bli intervjuade. Det gällde särskilt efter delrapport 1 (2007) och under informationskampanjen hösten 2008. Sannolikt kommer det att upprepas även när denna delrapport presenteras.

Det blir, en fråga för socialdepartementet att ta ställning till om, och i så fall hur, personer som anmält sig för sent ska intervjuas.

1.5 Utredningens sekretess

Utredningens uppgifter om enskilda personliga förhållanden omfattas av sekretess enligt Sekretessförordningens 3 §. Inga uppgifter om vilka personer som intervjuats eller ska intervjuas av utredningen har fått lämnas ut. Det har bl.a. också inneburit att ärendehanteringssystemet och databasen fått byggas utanför Regeringskansliets datanät. Utredningen har via extern konsult upphandlat egna system med hög säkerhet.

Alla upprättade och inkomna handlingar som rör enskilda intervjupersoner, inklusive ljudupptagningar från intervjuerna, har antingen sparats digitalt i låsta filer, förvarats i kassaskåp eller i låst säkerhetsklassat utrymme under utredningstiden. De ska arkiveras sedan utredningen avslutats och är sekretessbelagda i 70 år.

All korrespondens som innehåller uppgifter om enskilda personliga förhållanden har skett via rekommenderad post. Inga uppgifter som rör individs personliga förhållanden har kommunicerats via e-post om inte intervjupersonen uttryckligen önskat det.

Intervjupersonerna är garanterade att de inte ska kunna identifieras i någon av utredningens rapporter.

1.6 Psykologiskt stöd för intervjupersoner

Erfarenheterna från bl.a. de norska granskningarna visade att intervjuerna kan väcka till liv känslor som är förknippade med de svåra upplevelser som intervjun berör. Frågan om att erbjuda psykologiskt stöd till de intervjupersoner som så önskar togs därför upp redan i direktiven till utredningen.

Inledningsvis diskuterade vi hur det psykologiska stödet skulle utformas. Utredningen hade kontakt med en av de psykologer som deltagit i den första granskningen av barnhem och specialskolor i Norge och som skedde i Bergen.¹⁴ Det gjordes också en utvärdering av den första utredningen i Bergen. Den blev också viktig för vår planering.¹⁵

De norska erfarenheterna pekade på att man borde, i nära anslutning till intervjuerna och med kort varsel, kunna erbjuda en serie stödsamtal.

Vi tog ställning för att stödsamtalen skulle utföras av legitimerade psykoterapeuter. Eftersom utredningen inte bedriver hälso och sjukvård, bör den inte göra psykologiska behovsbedömningar. Stödet blev därför ett erbjudande till alla intervjuade.

Vi gjorde också sonderingar med experter inom hälso- och sjukvård, i socialdepartementet och inom Sveriges Kommuner och Landsting. Alla gjorde bedömningen att samhällets hälso- och sjukvård (läs landstingen) inte kunde klara kraven på tillgänglighet på ett tillfredsställande sätt. För att undvika en långdragen process om ansvar för stödsamtal till tidigare vanvårdade blev det nödvändigt för utredningen att både finansiera och upphandla tjänsten.

Uppdraget att tillhandahålla psykologiskt stöd till intervjupersonerna gick till Förbundet S:t Lukas, som erbjuder ett nätverk av legitimerade psykoterapeuter över hela landet. Antalet stödsamtal begränsades till åtta med syfte att bearbeta det som kom upp vid intervjun.

¹⁴ Skjerve, Jan, "Granskning av barnevernsinstitusjoner i Bergen", *Norges barnevern* nr 1, 2005.

¹⁵ Dyregrov, Atle & Heltne, Unni, *Barnhjemsgranskning og mediefokusering – deltagernes opplevelser og vurderingar*, Rapport fra Senter for Krisepsykologi, Bergen 2004.

1.7 Utredningens organisation

Till sekretariatet rekryterades personal med erfarenhet från journalistik, tidigare utredningsarbete, socialt arbete, psykoterapi och behandling. Teamen sattes samman så att en man och en kvinna till största del skulle intervjua tillsammans. Från början fanns ett intervjueteam. Efter den första delrapporten hösten 2007 anställdes ytterligare ett.

En forskare med inriktning på historia och fosterbarnsvård rekryterades tidigt för att främst förstärka utredningens forskningsmässiga kompetens och arbetet med arkivfrågor.

Utredningens arbete medför omfattande administrativa arbetsuppgifter omkring anmälan, genomförande av intervjuer, dokumentation, råd och stöd per telefon och reseadministration mm. Utredningen hade från och med 2007 en assistent. Det utökades med en person våren 2008, som också kom att ansvara för utredningens informationsinsats inför att möjligheten att anmäla sig till intervju skulle stängas. Under våren 2009 anställdes en arkivarie för att förstärka utredningens insamlande och analys av arkivmaterial.

Handledning för sekretariatet

Intervjuarbetet innebär stora känslomässiga påfrestningar för de anställda i sekretariatet. Därför bedömdes det som angeläget med professionell hjälp när det gällde att förstå och bearbeta informationen från intervjupersonerna.

Känslomässigt krävande arbetsuppgifter ställer även krav på att medarbetarna tillåts bearbeta inbördes relationer. Det har också varit handledarens uppgift att hjälpa till med detta. Sekretariatet har fått handledning av samma handledare på både grupp- och individnivå. Handledningen startade efter cirka ett år och har sedan dess förekommit vid ett par tillfällen i månaden.

Expertgrupp

Expertgruppens uppgift har främst varit att ge utredningen råd och stöd om metodfrågor, avgränsningar och etik i utredningsarbetet.

Expertgruppen består av sex personer, varav fem är forskare från barn- och ungdomspsykiatri, barns behov och rättigheter, socialt arbete samt historia. En är arkivarie. Möten med expertgruppen har skett tre till fyra gånger per år.

Referensgrupp

De senaste åren har flera intressegrupper skapats kring vanvård i den sociala barna- och ungdomsvården. Krav och påtryckningar från dessa grupper har också varit en del av bakgrunden till utredningen. För att hålla en kontinuerlig kontakt med dessa intressen bildades en referensgrupp med representanter för Föreningen Samhällets styvbarn, Föreningen Stulen barndom, Resandefolket Romanoa Riksförbund och Kvinnoföreningen för Romni.

Referensgruppens medlemmar har främst till uppgift att förmedla sina respektive medlemmars krav, behov och intressen till utredningen. De har också varit aktiva när det gällt att uppmuntra sina medlemmar att anmäla sig till utredningens intervjuer. Möten med referensgruppen har skett tre till fyra gånger per år.

1.8 Studiebesök i Norge och Irland

För att tillvarata erfarenheter av liknande utredningar företogs två studieresor. Våren 2007 reste sekretariatet till Stavanger och sammanträffade med representanter för den utredning som hade gjorts där i fylkesmannens regi.

Våren 2008 reste sekretariatet till Dublin för att träffa de två irländska utredningarna som kartlagt omfattningen av övergrepp och försummelser som förekommit i katolska barnhem.

Utredningen har också inhämtat information från det norska nationella kompetenscentret ”Projekt Oppreisning” vid ett besök i Stockholm hösten 2009.

2 Lagregler om den sociala barnvården

Enligt direktiven omfattar utredningens uppdrag att kartlägga vanvård av pojkar och flickor som varit placerade i fosterhem och på institution med stöd av de lagar som har reglerat den sociala barnvården sedan 1924.¹ I detta kapitel presenteras lagarna, något om bakgrunden till dem, samt hur lagstiftningen har reglerat fosterhemsvård och institutionsvård mer specifikt.

Långt ifrån alla aspekter av barnvårdslagstiftningen presenteras. Kapitlet belyser enbart lagstiftningen utifrån vad som har gällt för fosterhems- och institutionsplaceringar, eftersom det är vården under placeringarna som utredningen ska granska. Syftet är alltså att presentera vad lagtexterna stadgar om vård i fosterhem eller institution. Följande frågor har ställts till lagtexterna:

- Hur har lagtexterna definierat fosterbarn och barn på institution?
- Vilka regler har gällt för att få tillstånd att vårda andras barn?
- Vilka myndigheter har haft tillsynsansvar över fosterbarn respektive barn på barnvårdsanstalt?

Kapitlet inleds med en översikt av barnvårdslagstiftningens förändring. Därefter besvaras ovanstående frågor.

2.1 Barnvårdslagstiftningens förändring

Under hundra år har den sociala barnvården i Sverige varit reglerad i särskild lagtext. Utredningen om vanvård i den sociala barnvården kartlägger en större del av denna tid. I det här avsnittet ges

¹ Dir. 2006:75.

en överblick över vilka lagar som har reglerat den sociala barnvården och i vilka sammanhang de har tillkommit och förändrats.

2.1.1 De första barnvårdslagarna 1902

De första lagar som specifikt reglerade den sociala barnvården antogs i Sverige 1902. Det var tre lagar som har kallats de första barnvårdslagarna:

Lag angående minderåriga förbrytare som innebar att barn i åldrarna 15–18 år som hade begått brott, kunde dömas till tvångsuppfostran på anstalt istället för fängelsestraff.

Lag om uppfostran åt vanartade och i sedligt avseende försummade barn som innebar att barn kunde skiljas från sina hem för tvångsuppfostran och placeras antingen på institution eller i fosterhem. Lagen kom till på initiativ från skolvärlden som önskade kunna avskilja barn som uppfattades som bråkiga eller problematiska.²

Lag om fosterbarns vård som kom till som en konsekvens av att man börjat uppmärksamma överdödligheten bland små barn som vårdades i fosterhem. Genom att reglera fosterhemsvården och ställa högre krav på fosterföräldrarna hoppades staten komma till rätta med det som i samtiden kallades för fosterbarnsindustri. Följaktligen kom 1902 års lag att främst inrikta sig på barn under 7 år.³

När de första barnvårdslagarna antogs 1902 var den kommunalt organiserade barnvården splittrad på tre kommunala myndigheter; fattigvården, hälsovårdsnämnden och skolrådet.⁴ Det var en anledning till att ny lagstiftning började diskuteras.

2.1.2 1924 års lag om samhällets barnavård

Vid ingången till 1920-talet avslutades arbetet med en ny barnvårdslag där ansvaret för barnvården skulle komma att centraliseras. 1924 antogs *Lag (1924:361) om samhällets barnavård* vilken innebar att varje kommun måste inrätta en barnvårdsnämnd som

² Sundkvist, Maria, *De vanartade barnen: mötet mellan barn, föräldrar och Norrköpings barnvårdsnämnd 1903–1925*, Hjelm, Diss. Linköping : Univ., Uppsala, 1994, s. 39ff.

³ Sköld, Johanna, *Fosterbarnsindustri eller människokärllek: barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890–1925*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2006, s. 72.

⁴ Runcis, Maija, *Makten över barnen: [tvångsombändertagande av barn i Sverige 1928–1968]*, Atlas, Stockholm, 2007, s. 47.

fick ansvar för all kommunal barnavård.⁵ Det betydde bland annat att det nu var barnavårdsnämnden som avgjorde omhändertagande av barn som vanvårdades, var nödställda av fattigdom, var sjuka och värlösa eller riskerade att bli vanartade. Det innebar även att barnavårdsnämnden hade ansvar för att de barn som var placerade inom kommunen, fick den vård de var berättigade till.

Barnavårdslagen från 1924 skilde mellan omhändertagande för skyddsuppfostran och samhällsvård. *Skyddsuppfostran* innebar att barnavårdsnämnden kunde tvångsomhänderta barn som miss-handlades, som riskerade att bli vanartade eller som redan var vanartade.⁶ *Samhällsvård* innebar att barnen omhändertogs med föräldrarnas eller vårdnadshavarens medgivande, t.ex. vid fattigdom eller sjukdom.⁷

Lagen från 1924 kom att gälla till 1960 men med vissa förändringar. För barn som omhändertagits av den sociala barnvården och placerats i fosterhem eller på institution var det främst de lagändringar som gjordes 1945 som hade betydelse. Vad det innebar rent konkret redovisas i kommande avsnitt. Förändringarna tillkom på initiativ av den så kallade socialvårdskommittén som tillsatts 1937. Socialvårdskommittén hade till uppdrag att göra en översyn av svensk socialvårdslagstiftning.

I och med välfärdsstatens etablerande förändrades mycket på det socialpolitiska området. Sociala reformer som moderskapsunderstöd (1933), barnavårdscentraler (1937) och allmänna barnbidrag (1948) förändrade villkoren för barns uppväxt.⁸ Daghem, barnkolonier och fritidsaktiviteter blev uppgifter för barnavårdsnämnderna. Med alla reformer fick barnavårdsnämnderna utökade ansvarsområden.⁹ Små kommuner visade sig dock ha svårt att kunna erbjuda medborgarna det sociala stöd som lagstiftningen gav dem rätt till. För att garantera en mer rättvis behandling gjordes en kommunsammanslagning 1952, som givetvis påverkade barnavårdsnämndernas verksamhet.¹⁰

Samtidigt som det socialpolitiska arbetet pågick förändrades också synen på barn och hur de bäst skulle tas omhand. Målsättningen med

⁵ Runcis 2007, s. 48f.

⁶ 22 § Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

⁷ 29 § Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

⁸ Holgersson, Leif, *Socialtjänst: lagtexter med kommentar [i historisk behysning]: en analys av socialvårdens värderingar från medeltiden fram till socialtjänstens lagar, SoL, LVM och LVU*, 7. rev. uppl., Tiden/Rabén Prisma, Stockholm, 1996, s. 150.

⁹ Söderlind, Ingrid, "Den sociala barnvården – i utkant av välfärdspolitiken", i Astri Andresen m.fl. *Barnen och välfärdspolitiken. Nordiska barndomar 1900–2000*, kommande 2010.

¹⁰ Runcis 2007, s. 195f, 204.

många av de nya reformerna var att understödja familjer så att barnen skulle kunna stanna hemma trots att föräldrarna var fattiga. Det gjordes tydligt att barnens plats var i det biologiska hemmet. Men ogifta mödrars barn ansågs fortfarande få en bättre uppväxt om de omhändertogs och placerades i fosterhem. På 1930-talet fick psykiatrin ökad betydelse. Efter andra världskriget presenterades alltfler undersökningar som visade att barn hade psykiska problem som den sociala barnvården hade att hantera.¹¹ Det fokus som tidigare hade legat på barns kroppsliga hälsa kompletterades med ett intresse för deras mentala status. Sammantaget ledde förändringar i såväl socialpolitiken som uppfattningar av barns problem till att en ny barnavårdslag kom till stånd.

2.1.3 1960 års Barnavårdslag

År 1960 ersattes 1924 års barnavårdslag med *Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnavårdslag)*. Den nya lagen byggde på samma huvudprinciper som tidigare när det gällde barnavårdens organisation och ansvarsfördelning. Det nya i 1960 års barnavårdslag var istället att samhället fick utökat mandat att ingripa i barn och ungdomars liv i förebyggande syfte. Med ökade befogenheter att ingripa följde att samhället tog ett ökat ansvar för barn och unga.¹² Satsningar på fritidsverksamhet, boende för unga, yrkesrådgivning samt rådgivningsbyråer dit föräldrar, barn och unga kunde vända sig, var några av de förebyggande insatser som diskuterades.¹³

Begreppet vanart avskaffades i och med 1960 års barnavårdslag. Den tidigare uppdelningen i skyddsuppfostran och samhällsvård avskaffades också. Istället föreskrev lagen att barn kunde omhändertaras för samhällsvård (som var frivillig) eller för tvångsvård.¹⁴ En viktig skillnad gentemot tidigare lagstiftning var att barn som fyllt 15 år fick rätt att yttra sig om hur vården anordnades för dem.¹⁵

Dessutom rymde lagen möjligheter att förhindra det som kallades för skadliga förflyttningar av fosterbarn. Det innebar att

¹¹ Söderlind kommande 2010; Jönsson, Ulf, *Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn: om barn och barnproblem vid en rådgivningsbyrå i Stockholm 1933–1950*, Linköpings Universitet, Diss. Linköping 1997, s. 213.

¹² Hamreby, Kerstin, *Flickor och pojkar i den sociala barnvården: föreställningar om kön och sociala problem under 1900-talet*, Umeå universitet, Diss. Umeå 2004, s. 54.

¹³ SOU 1956:61 Barnavårdskommittén, *Ny barnavårdslag: betänkande 2: förslag*, Stockholm, 1956, s. 342–345.

¹⁴ Hamreby 2004, s. 56; Runcis 2007, s. 229.

¹⁵ Söderlind kommande 2010; Hamreby 2004, s. 56.

barnvårdsnämnden kunde förbjuda föräldrar som var vårdnadshavare, att återta sina barn från fosterhem.¹⁶ Föräldramakten försvagades alltså.¹⁷

När barnvårdslagen antogs 1960 var det sociala arbetet uppdelat i tre områden som reglerades i skilda lagtexter; barnavård, nykterhetsvård och socialhjälp. Denna uppdelning började ifrågasättas alltmer, liksom det faktum att lagarna byggde på en patriarkal människosyn där människor som uppbar samhälleligt stöd stigmatiserades och utsattes för tvångsåtgärder.

2.1.4 1980 Socialtjänstlagen och Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga

Efter många debatter och mer än tio års utredningsarbete antogs Socialtjänstlagen (SoL) 1980 som trädde i kraft 1982. Den samlade det förut uppdelade sociala arbetet under en lag.¹⁸ Barnvårdsnämnderna, liksom nykterhetsnämnderna och socialhjälpnämnderna avskaffades och ersattes av en socialnämnd i varje kommun som skulle besluta om alla sociala frågor.

Utredningsarbetet som ledde fram till SoL syftade bl.a. till att komma till rätta med tvånget som hade en framskjuten plats i de gamla lagarna. Men en socialtjänst helt utan tvång ansågs inte möjlig. Därför kompletterades SoL med två lagar som reglerade vård som inte kunde ske i samförstånd mellan vårdtagaren, vårdnadshavaren och socialtjänsten. De var Lagen om vård av missbrukare i vissa fall (LVM) och Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) som trädde i kraft 1982. LVU ersattes 1990 med en ny lag med samma namn som med några smärre förändringar gäller idag.¹⁹

¹⁶ 50 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag); *Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor*, Kungl. Socialstyrelsen, 1961:133, s. 119.

¹⁷ Runcis 2007, s. 210.

¹⁸ Holgersson 1996, s. 243.

¹⁹ LVU som trädde i kraft 1982 (LVU 1980:621) ersattes 1991 med LVU 1990:52. Om förändringen, se Lundström, Tommy, *Tvångsombändertagande av barn: en studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet*, Univ., Diss. Stockholm: Univ., Stockholm, 1993, s. 76–79.

2.2 Hur har lagtexterna definierat fosterbarn och barn på institution?

Utredningen kartlägger vanvård som har drabbat barn som har varit placerade i fosterhem och på institution inom den sociala barnvården. Det finns därför anledning att närmre undersöka hur fosterbarnsvård och institutionsvård har reglerats i de lagtexter som har presenterats. I detta avsnitt kommenteras vilka institutioner och vilka barn det handlade om.

2.2.1 Institutioner inom den sociala barnvården

Begreppet barnvårdsanstalt

Länge användes begreppet barnvårdsanstalt i lagstiftningen. I rapporten har vi valt att använda begreppet barnhem. Men under den period utredningen kartlägger har många olika institutioner räknats hit.

I 1924 års barnvårdslag inbegrep barnvårdsanstalterna barnhem för stadigvarande vård samt upptagningshem.²⁰ I 1945 års ändring av denna lag nämndes fler typer av institutioner: spädbarnshem, mödrahem, upptagningshem och barnhem för varaktig vård. Dessutom inbegrep barnvårdsanstalter även barnkolonier och anstalter för halvöppen barnvård (motsvarande dagens förskola).²¹ Uppräkningen gällde även för 1960 års barnvårdslag men denna lag inkluderade även elevhem till barnvårdsanstalterna.²²

När socialtjänstlagen trädde i kraft 1982 gjordes genomgripande förändringar för hela socialtjänstområdet i allmänhet och för barn- och ungdomsvården i synnerhet. Barnvårdsanstalter motsvaras i socialtjänstlagen av hem för vård eller boende (HVB). Det är institutioner vars verksamhet inriktar sig på omvårdnad eller tillsyn, antingen under hela dygnet eller under en begränsad del av dagen.²³

²⁰ 39 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

²¹ 39 § Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnvård och ungdomsskydd (barnvårdslag).

²² 55 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag).

²³ Fahlberg, Gunnar, *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 13., [omarb.] uppl., Norstedt, Stockholm, 1984, s. 132.

Skyddshem, yrkesskola och ungdomsvårdsskola

Anstalter för ungdomar som omhändertagits på grund av eget beteende, det vill säga det som har kallats för vanart i äldre lagstiftning, samt för brottsliga handlingar, har ändrat beteckningar och huvudmän under den period som utredningen kartlägger.

I och med de första barnvårdslagarnas tillkomst 1902 inrättades tvångsuppfostringsanstalter och skyddshem för att kunna tvångsomhänderta dels vanartade barn, dels unga brottslingar. Beteckningarna uppfostringsanstalt och skyddshem var dock inget nytt och hade använts på äldre institutioner.²⁴

I och med 1924 års barnvårdslag där skyddsuppfostran hade skrivits in som en särskild form av omhändertagande fick staten ansvar för hur verksamheten på skyddshemmen skulle bedrivas.²⁵ Men skyddshemmen kunde upprättas av landsting eller stad.²⁶

I början av 1930-talet utbröt den så kallade skyddshemdebatten efter att missförhållanden på dessa institutioner hade avslöjats i pressen. Barn och ungdomar utsattes för en hård behandling och uppfostringsmetoderna liknade mer straff än vård. Dessutom riktades kritik mot att barnvårdsnämnderna misslyckats med att uppfostra de barn och ungdomar som tvångsvårdades på skyddshemmen till goda samhällsmedborgare.²⁷

1937 tog staten helt över ansvaret för skyddshemmen.²⁸ 1946 ändrades beteckningen till skola tillhörande barna- och ungdomsvården. I och med 1960 års barnvårdslag fick dessa institutioner ännu ett nytt namn: ungdomsvårdsskola.²⁹ Staten i egenskap av Socialstyrelsen var huvudman.³⁰

Efter en huvudmannaskapsreform som trädde i kraft 1983 övergick ansvaret för de tidigare ungdomsvårdsskolorna, nu populärt kallade 12 §-hem, från staten till kommuner och landsting.³¹ Under en period av tio år drev inte staten några institutioner inom socialtjänsten, men 1993 återfördes ansvaret på staten. Då blev statens

²⁴ Söderlind, Ingrid, *Barnen för flickor: barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870–1920*, Stockholmia, Diss. Linköping: Univ., Stockholm, 1999, s. 63f.

²⁵ 44 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård. Se även Runcis 2007, s. 28.

²⁶ 43 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

²⁷ Runcis 2007, s. 124–127.

²⁸ Kungl. Maj:ts stadga (1937:860) för skyddshemmen.

²⁹ Runcis 2007, s. 28.

³⁰ 64 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag).

³¹ Fahlberg 1984, s. 151.

institutionsstyrelse huvudman för de särskilda ungdomshem som 12 §-hemmen nu kom att kallas.³²

2.2.2 Åldersgränser för omhändertagna barn

Åldergränserna för omhändertagna barn har förskjutits över tid.

Enligt 1924 års lag om samhällets barnavård utgjordes fosterbarnen av barn under 16 år som fostrades mot ersättning hos andra än föräldrarna eller särskilt förordnad förmyndare. Barnhemsbarn räknades också till gruppen fosterbarn oavsett om ersättning betalades för deras vård eller inte.³³ När barnavårdslagen trädde i kraft 1926 innebar det en höjning av åldersgränsen för vilka fosterbarn som stod under tillsyn enligt lagen. Tidigare hade lagstiftningen endast gällt barn under 7 år. Höjningen till 16 års ålder skedde emellertid inte omgående utan successivt med en åldersgrupp per år. Det dröjde alltså till 1935 innan alla fosterbarn under 16 år stod under barnavårdsnämndernas tillsyn.³⁴

I den ändring av 1924 års barnavårdslag som gjordes 1945 skildes barn på barnavårdsanstalt ut från fosterbarnen. Kontrollen över barn på barnavårdsanstalt och fosterbarn fick nu skilda bestämmelser. Ersättningskriteriet för fosterbarn togs bort. Fosterbarn var barn under 16 år som fostrades hos andra än föräldrarna eller särskilt förordnad förmyndare. Genom särskilt beslut kunde barnavårdsnämnden förskjuta åldergränsen två år och somliga fosterbarn kunde därmed stå under kontroll tills de hade fyllt 18 år.³⁵

Skyddshemmen var från och med 1924 års barnavårdslag avsedda för barn som hade omhändertagits för skyddsuffostrar. Paragrafen om skyddsuffostrar innehöll två åldersgränser som var kopplade till skälen för omhändertagandet. Barn som omhändertogs för misshandel eller vanvård i föräldrahemmet skulle vara under 16 år. Barn som omhändertogs för vanart skulle vara under 18 år.³⁶ Skyddshemmen reglerades i Kungl. Maj:ts stadga (1937:860) för skyddshemmen. Tillsynen över skyddshemmen utfördes av en skyddshemsinspektör, tillförordnad av Kunglig Maj:t.

³² 2009-11-25 Nationalencyklopedin <http://www04.sub.su.se:2057/lang/sarskilda-ungdomshem>

³³ 1 mom 49 §, Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

³⁴ Söderlind kommande 2010.

³⁵ 1 mom 49 §, Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnavårdslag).

³⁶ 22 § Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

I och med 1960 års lag om samhällets vård av barn och ungdom kunde tillsynen för fosterbarnen fortsätta högst tre år efter att barnet fyllt 16 år. Men barn i åldrarna 16-19 år benämndes inte som fosterbarn.³⁷ Barnvårdsanstalterna var till för barn under 18 år.³⁸ På ungdomsvårdsskolor kunde ungdomar som var 18 år och äldre placeras. De skulle då skrivas ut före 21 års ålder.³⁹ Alltså såg åldersgränserna lite olika ut för fosterbarn respektive barnhemsbarn och barn på ungdomsvårdsskola.

När SoL och LVU trädde i kraft 1982 togs själva begreppen fosterbarn och barn på barnvårdsanstalt bort ur lagstiftningen. Istället talade man om underåriga som togs emot för stadigvarande vård och fostran i annans hem. Underårig var person under 18 år. Unga som vårdades på grund av eget beteende kunde ges vård även efter 18 år enligt LVU. Som längst kunde vården pågå tills den unge var 20 år, 6 månader minus 1 dag.⁴⁰ Denna åldersgräns försköts till 21 år 1985.⁴¹

2.3 Vilka regler har gällt för att få tillstånd att vårda andras barn?

2.3.1 Fosterhem

Sedan den första fosterbarnslagen inrättades i Sverige 1902 har det förts en livlig diskussion om huruvida blivande fosterföräldrar måste söka tillstånd, så kallad koncession, för att få ta emot andras barn i sin vård.⁴² 1924 års lag om samhällets barnavård krävde endast att fosterföräldrar skulle anmäla till barnvårdsnämnden i den kommun där de bodde att de hade tagit emot fosterbarn. Det skulle ske inom två dagar om hemmet var beläget i en stad eller köping, och inom åtta dagar om hemmet låg på landsbygden.⁴³ Detta innebar att fosterhemmen inte behövde kontrolleras av myndigheterna innan barnen placerades där.

Koncession för fosterhem infördes för första gången 1945. Men det gällde bara om fosterföräldrarna tog emot ett spädbarn under

³⁷ 46 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag).

³⁸ 55 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag).

³⁹ 67 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag).

⁴⁰ 5 § Lag (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

⁴¹ 5 § Lag (1985:396) om ändring av lagen (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

⁴² Sköld 2006, s. 83–87.

⁴³ 1 mom 51 §, Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

ett års ålder. Fosterhemmet skulle då godkännas innan barnet placerades där. För barn som var äldre än ett år gällde fortfarande anmälningsplikt. Anmälan från fosterföräldrarna skulle lämnas till barnavårdsnämnden en vecka innan barnet anlände till hemmet.⁴⁴ Att försumma anmälningsplikten var ett brott som straffades med böter.⁴⁵

Först i och med barnavårdslagen 1960 infördes koncessions- tvång för alla barn oavsett ålder. Blivande fosterföräldrar blev nu tvungna att söka tillstånd för att få ta emot fosterbarn hos barnavårdsnämnden i sin kommun.⁴⁶ Ett förtydligande i handboken⁴⁷ *Samhället och barnen*, som riktades till praktikerna inom den sociala barnvården, visar att tillstånd i regel endast kunde utfärdas för ett namngivet barn. Barnavårdsnämnden kunde inte ge ett generellt godkännande till en familj som ville bli fosterfamilj.⁴⁸

Genom en lagändring 1969 kunde barnavårdsnämnden göra en tillståndsprovning utan att en formell ansökan inkommit från fosterföräldrarna. Genom samma lagändring blev det möjligt för barnavårdsnämnden att inhämta ett förhandsbesked om fosterhemmet (t.ex. från annan barnavårdsnämnd). Förhandsbesked hade praktiserats informellt tidigare, men då fanns ingen möjlighet att överklaga. Systemet med förhandsbesked praktiserades framförallt då det var fråga om fosterhem/adoptivhem för utländska barn. Även om förhandsbeskedet förklarade fosterhemmet som lämpligt måste barnavårdsnämnden ta ett nytt beslut om att ge tillstånd för det särskilda namngivna barnet.⁴⁹

I och med att socialtjänstlagen trädde i kraft 1982 ändrades benämningen från tillstånd till medgivande. Medgivande att ta emot underårig utfärdas av vårdnadshavarens hemkommun (vistelsekommunen) innan barnet placerades där.⁵⁰ Koncession, tillstånd eller

⁴⁴ 1–2 mom 51 § Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnavårdslag).

⁴⁵ 73 § Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnavårdslag).

⁴⁶ 47 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnavårdslag).

⁴⁷ Vi har valt att i fortsättningen använda begreppet handbok för litteratur som har tolkat hur lagtexterna borde tillämpas i praktiken. Dessa böcker har också använts som undervisningslitteratur och rådgivningslitteratur för yrkesfolk.

⁴⁸ Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 7, [omarb.] uppl., Norstedt, Stockholm, 1965, s. 234.

⁴⁹ 47 § Lag (1969:151) om ändring i barnavårdslagen den 29 april 1960 (nr 97). Se även Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 10, uppl., Norstedt, Stockholm, 1971, s. 272.

⁵⁰ 25, 30 §§ Socialtjänstlag (1980:620).

medgivande att vårda fosterbarn har således alltid utfärdats av den kommun fosterhemmet var beläget i (vistelsekommun).

2.3.2 Barnvårdsanstalter

Anmälningsplikten i 1924 års barnvårdslag gällde även barn som togs in på barnhem. Det hände att biologiska föräldrar, på grund av olika omständigheter, själva tvingades söka upp ett barnhem och lämna sina barn där. Föreståndaren eller föreståndarinnan skulle göra anmälan till barnvårdsnämnden om vilka barn som togs in på barnhemmet.⁵¹ Koncession för enskilda barnhem infördes 1931.⁵²

Barnhem kunde inrättas av kommun eller landsting. Själva inrättandet av ett barnhem skulle följas av en plan som skulle godkännas av länsstyrelsen i det län där hemmet skulle ligga. Länsstyrelsen skulle pröva om barnen kunde få tillfredsställande vård med hänsyn till barnhemmets läge, dess utrymme och inredning.⁵³

År 1945 genomfördes en landstingsreform. Det invercade bland annat på bestämmelserna för barnvårdsanstalterna. Från och med 1945 blev landstingen eller med dem jämförbara städer huvudmän för barnvårdsanstalterna.⁵⁴ Landstingen ansvarade för att det fanns ett tillräckligt antal barnhem av olika slag inom landstingsområdet. Tillstånd att inrätta barnhem skulle ges av Socialstyrelsen.⁵⁵ Dessa bestämmelser återkom även i 1960 års lag om samhällets vård av barn och ungdom.⁵⁶

I och med att SoL trädde i kraft 1982 blev det återigen länsstyrelserna som skulle ge tillstånd för inrättandet av anstalter för barn, det som numer kallas HVB.⁵⁷ Tillstånd att inrätta barnvårdsanstalter har således under olika tidpunkter utfärdats av länsstyrelser och Socialstyrelsen.

⁵¹ 51 §, Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

⁵² *Förekom övergrepp och kränkningar vid institutioner inom den sociala barnvården 1950–1980?*, Socialstyrelsen, Stockholm, 2006, s. 15.

⁵³ 41 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

⁵⁴ *Förekom övergrepp och kränkningar vid institutioner inom den sociala barnvården 1950–1980?*, Socialstyrelsen, Stockholm, 2006, s. 16.

⁵⁵ 40–41 §§ Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnvård och ungdomsskydd (barnvårdslag).

⁵⁶ 56–57 §§ Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag); 6 § Kungl. Maj:ts stadga (1960:595) för barnvårdsanstalter.

⁵⁷ 68 § Socialtjänstlag (1980:620).

2.4 Vem hade tillsynsansvar för fosterbarn respektive barn på barnavårdsanstalt?

Fosterbarn har många gånger bott i fosterhem som var belägna utanför den kommun som placerade barnen. Det gäller även många barn som placerades på anstalter. Flera barnavårdsnämnder har på så sätt varit inblandade i ett barns placering: å ena sidan den placerande kommunens barnavårdsnämnd, å andra sidan vistelsekommunens barnavårdsnämnd. En viktig fråga för utredningen är hur tillsynen av barnens placeringar skulle skötas och sköttes. En mer ingående undersökning av tillsynen redovisas i kapitel 8, "Tillsyn och övrigt agerande från stat och kommun". För att utredningen ska kunna säga något om vilka som har brustit i tillsyn är det viktigt att urskilja den placerande kommunens och vistelsekommunens ansvarsområden, vilket görs i det här avsnittet.

Sammanfattningsvis kan sägas att vistelsekommunernas barnavårdsnämnder har haft ett övergripande ansvar för tillsynen av placerade barn fram till 1980 års socialtjänstlag. Då överfördes ansvaret på den placerande kommunens socialnämnd. Men vistelsekommunen fortsatte att ha ett visst ansvar för att det anlitate fosterhemmet var lämpligt. Stockholm, och till en början även Malmö, hade egna inspektörer som utförde tillsyn över barn som var placerade i andra kommuner.

Lagstiftningen har reglerat tillsyn av barn i fosterhem och barn i barnavårdsanstalter olika. Därför är avsnittet disponerat så att först presenteras vad som har gällt för tillsyn av fosterhem och därefter vad som har gällt för barnavårdsanstalter.

2.4.1 Tillsynsansvar för fosterbarn

Vistelsekommunens ansvar 1924-1960

Den löpande tillsynen av fosterhemmen var vistelsekommunens barnavårdsnämnds ansvar fram till 1960. I 1924 års lag om samhällets barnavård stadgades att barnavårdsnämnden hade ansvar att tillse barn som vistades inom kommunen. I lagstiftningen påtalades att barnavårdsnämnden hade särskilt ansvar att utöva kontroll över fosterbarnsvården.⁵⁸ Med det avsågs den fosterbarnsvård och barnhemsvård som bedrevs inom kommunen.

⁵⁸ 2, 52 §§ Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

Det fanns särskilda bestämmelser som reglerade hur en barnavårdsnämnd skulle förhålla sig om fosterbarn som placerats av annan kommun för illa i fosterhem inom vistelsekommunen. Då skulle vistelsekommunens barnavårdsnämnd rapportera detta till den placerande kommunens barnavårdsnämnd. Om en sådan underrättelse inte ledde till åtgärd från den placerande kommunens sida skulle vistelsekommunens barnavårdsnämnd antingen själv agera (t.ex. genom att förflytta barnet) eller genom att anmäla problemet till länsstyrelsen.⁵⁹

Den placerande kommunens tillsynsansvar är inte uttalat i 1924 års lag om samhällets barnavård. Det enda som anges är att vissa barnavårdsnämnder, som hade ordnat ”betryggande anordningar för tillsyn av barn” utom den egna kommunen kunde ansöka om befrielse från lokal tillsyn.⁶⁰ Det innebar att dessa barnavårdsnämnder själva övervakade de fosterhem de anlät genom särskilt anställda inspektörer eller lokalombud.⁶¹ 1940 hade Stockholm, Malmö och Allmänna barnhuset sådana inspektörer.⁶² Senare fanns resande fosterbarnsinspektörer endast i Stockholm.⁶³

Vistelsekommunens ansvar för tillsynen kvarstod även efter den omarbetning av barnavårdslagen som gjordes 1945.⁶⁴ Av handböcker som skulle vägleda barnavårdens tjänstemän i deras arbete framgår också att tillsynen i praktiken främst skulle utföras av vistelsekommunens barnavårdsnämnd. En formulering som återkommer i flera upplagor av handboken *Samhället och barnen* är: ”Den enda nämnd, som kan utöva en effektiv tillsyn, är nämnden i den kommun, där fosterhemmet är beläget.”⁶⁵ Författaren till *Samhället och barnen*, Karl J Höjer, påpekade dock att den placerande kommunen ändå borde ta visst ansvar även om lagstiftningen endast tillskrev vistelsekommunens ansvar för fosterbarnskontrollen:

... förefintligheten av denna fosterbarnskontroll minskar icke ansvaret för den barnavårdsnämnd, som själv omhändertagit barnet och placerat det i fosterhemmet eller barnhemmet i den andra kommunen. Då

⁵⁹ 58 § Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

⁶⁰ 60 § Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

⁶¹ Barkman, Lars, Jundell, Isak & Stéenhoff, Gotthilf, *Tillsyn över fosterbarnsvården*, Svenska fattigvårds- och barnavårdsförbundet, Stockholm, 1931, s. 40.

⁶² Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn*, Norstedt, Stockholm, 1940, s. 213.

⁶³ Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn*, 3. uppl., Stockholm, 1950, s. 223.

⁶⁴ 53 § Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnavårdslag).

⁶⁵ Höjer 1940, s. 213; Höjer 1950, s. 222; Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 4. uppl., Norstedt, Stockholm, 1955, s. 282.

denna nämnd icke själv kan direkt fullgöra sin övervakning, bör den istället genom regelbundna förfrågningar hos barnvårdsnämnden i barnets vistelsekommun förvissa sig om att allting är som det ska vara.⁶⁶

Både vistelsekommunens och placerande kommunens ansvar 1960–1982

I 1960 års barnvårdsdag och tillhörande kungörelse för fosterbarnsvården var det fortfarande vistelsekommunens barnvårdsnämnd som hade ansvar att utföra tillsynen över alla fosterbarn inom kommunen.⁶⁷ Men kraven på den placerande kommunens barnvårdsnämnd, kallat befattningsnämnd, var mer uttalade än tidigare.

I det kapitel i barnvårdslagen som rörde omhändertagna barns behandling stadgades att det var barnvårdsnämnden som hade omhändertagit barnet och placerat det som skulle se till att barnet fick en god vård, fostran och utbildning.⁶⁸ Om barnet for illa under sin placering var det den placerande kommunens ansvar att vidta åtgärder.⁶⁹ I kapitlet som rör fosterbarnsvården angavs att den placerande kommunen omedelbart skulle anmäla till vistelsekommunen om ett barn hade placerats i fosterhem där.⁷⁰ Den placerande kommunen skulle även lämna upplysningar till vistelsekommunen som kunde underlätta tillsynen.⁷¹ Det var dock fortfarande vistelsekommunens ansvar att utföra fortlöpande tillsyn såvida placeringskommunen inte hade beviljats befrielse från lokal tillsyn. Sådan befrielse beviljades, liksom tidigare, endast barnvårdsnämnder som kunde garantera att de kunde inspektera fosterhem på orter utanför den egna kommunen.⁷²

Fördelningen av ansvarsbördan mellan placerande kommun och vistelsekommun är inte helt tydlig i lagstiftningen. I Socialstyrelsens *Råd och anvisningar*, samt i handboken *Samhället och barnen* fördelas dock ansvaret för tillsynen av fosterbarnen jämnt mellan placerande kommun och vistelsekommun.⁷³ Dessa texter

⁶⁶ Höjer 1940, s. 181.

⁶⁷ 49 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdsdag).

⁶⁸ 35 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdsdag).

⁶⁹ 39–40 §§ Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdsdag).

⁷⁰ 52 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdsdag).

⁷¹ 6 § Kungl. Maj:ts kungörelse (1960:594) om fosterbarnsvård.

⁷² 52 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdsdag).

⁷³ Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 9. uppl., Norstedt, Stockholm, 1969, s. 253; Fahlberg, Gunnar & Widén, Kerstin, *Samhället och barnen: svensk*

tolkar lagen som att båda kommunerna hade tillsynsansvar. I *Råd och anvisningar* uttrycktes detta så här:

Om fosterhemmet är beläget inom annan kommun än den, vars barnvårdsnämnd har befattningen med barnet, faller tillsynsskyldighet på båda kommunernas nämnder. Den fortlöpande tillsyn, som ingår i befattningen med barnet, måste därvid i regel huvudsakligen utövas genom förmedling av den nämnd, som har fosterbarnstillsynen. Förekomsten av fosterbarnstillsynen minskar emellertid inte på något sätt det ansvar för barnet, som åtföljer befattningen med detsamma. På den nämnd, som har befattningen med barnet, faller sålunda helt skyldigheten att vidtaga de praktiska och ekonomiska arrangemang, som kan visa sig nödvändiga, för att kravet på god vård och fostran och erforderlig utbildning skall kunna anses uppfyllt.

Vistelsekommunen skulle alltså utföra tillsynen men det var den placerande kommunens ansvar att se till att tillsynen blev av.

Den placerande kommunens ansvar 1982 – och framåt

I och med att SoL och LVU trädde i kraft 1982 övergick det huvudsakliga ansvaret för placerade barn till den placerande kommunen. Detta skiljer sig från tidigare lagstiftning. Enligt socialtjänstlagen ansvarar socialnämnden för att det barn som nämnden placerat i familjehem eller hem för vård och boende får god vård.⁷⁴ I handboken *Samhället och barnen* förstås detta som att: ”Det är den nämnd som har beslutat om placeringen som har ansvaret för barnet under den tid som placeringen pågår.”⁷⁵ Men vistelsekommunens socialnämnd ansvarar ändå för att fosterhemmet barnet placeras i är lämpligt. Annat ansvar som tillkommer vistelsekommunen är att se till att placerade barn får åtnjuta samma service som andra barn i kommunen, t.ex. när det gäller förskola, skola och fritidsinsatser.⁷⁶ Placerande kommun och vistelsekommun har alltså ett gemensamt ansvar för de placerade barnen.

lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj, 12 [omarb.] uppl., Norstedt, Stockholm, 1977, s. 215; *Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor*, Kungl. Socialstyrelsen, 1961:137, s. 39.

⁷⁴ 22 § Socialtjänstlag (1980:620); 5 § Lag (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

⁷⁵ Fahlberg 1984, s. 130.

⁷⁶ Fahlberg 1984, s. 130f.

2.4.2 Tillsynsansvar för barn på barnvårdsanstalt

Tillsynen över barn på barnvårdsanstalt har skilt sig från tillsynen över fosterbarnen i flera avseenden. Den tillsyn som beskrivs i lagtext har främst varit inriktad på tillsyn av själva anstalterna, inte på de enskilda barnen. Dessutom har tillsynsansvaret vilat på andra instanser än barnvårdsnämnden. Såväl länsstyrelser som Socialstyrelsen har haft betydande ansvar.

1924–1945 Vistelsekommunens och länsstyrelsens ansvar

I 1924 års barnvårds lag var det vistelsekommunens barnvårdsnämnd som hade ett övergripande ansvar för de barn som vistades inom kommunen och som behövde vård och uppfostran.⁷⁷ Barnvårdsnämnden skulle ombesörja tillsynen över de verksamheter som ingick i fosterbarnsvården vilket inkluderade barnhemmen. Det var barnvårdsnämndens uppgift att undersöka att barnhemmen inom kommunen gav en tillfredsställande vård beträffande den materiella standarden och en trygg, utvecklande vistelsemiljö.⁷⁸

Det låg även på vistelsekommunens ansvar att kontakta den placerande barnvårdsnämnden om missförhållanden upptäcktes.⁷⁹ Barnvårdsnämnden som placerat barnet i annan kommun, hade i sin tur anmälningsskyldighet och var därmed tvungen att anmäla placeringen till vistelsekommunen.⁸⁰

Vid sidan om barnvårdsnämnderna så hade länsstyrelsen tillsynsansvar över de barnhem som var belägna inom länet. Länsstyrelsen skulle även stötta barnvårdsnämnderna i deras verksamhet och biträdde i denna uppgift av särskilda barnvårds konsulenter.⁸¹ Om missförhållanden på barnhem upptäcktes, var det länsstyrelsens skyldighet att se till att de åtgärdades. Om det var nödvändigt, hade de befogenhet att förbjuda vidare vistelse för barn på barnhemmet ifråga.⁸²

Statens inspektör för fattigvård och barnvård ansvarade för att barnvårdens verksamheter utvecklades och genomfördes enligt gällande bestämmelser.⁸³

⁷⁷ 2 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

⁷⁸ 59 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

⁷⁹ 58 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

⁸⁰ 34 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

⁸¹ 20 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

⁸² 42 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

⁸³ 21 § Lag (1924:361) om samhällets barnvård.

1945–1960 Fortsatt ansvar för vistelsekommun och länsstyrelse

Barnvårdsanstalter fick särskilda bestämmelser i 1945 års ändring av 1924 års barnvårdslag. Barn på barnvårdsanstalt bröts ut ur den allmänna fosterbarnskontrollen och behandlades i särskilda paragrafer.

Precis som med fosterbarnstillsynen var det vistelsekommunens barnvårdsnämnd som hade ansvar för den löpande tillsynen över barnvårdsanstalterna. Men det finns ingen uttalad skrivning i lagtexten om att det var de enskilda barnen på barnvårdsanstalter som barnvårdsnämnden skulle övervaka. Det var verksamheten på barnvårdsanstalterna som stod i fokus.⁸⁴ Om det även inbegrep tillsyn av enskilda barn är svårt att utläsa.

En nyhet i lagändringen 1945 för fosterbarnens del var att barnvårdsnämnden skulle se till att de fick en god och passande utbildning.⁸⁵ Motsvarande skrivning för barn som vårdades på barnvårdsanstalt saknas. Men i handböckerna omfattas alla placerade barn, såväl barnahemsbarn som fosterbarn, av kravet på väl tillgodosedd utbildning.⁸⁶

Länsstyrelsernas ansvar blev tydligare i och med ändringen av lagen 1945. Genom sina barnvårdsassistenter, skulle de samla in uppgifter från barnhemmen om hur många och vilka barn som vårdats i sammanlagt över ett år. Denna registrering skulle ske en gång i halvåret.⁸⁷

1945 förstärktes det övergripande ansvaret över landets barnvårdsanstalter med att Socialstyrelsen tilldelades tillsynsansvaret över barnvårdsanstalternas verksamhet.⁸⁸ Dessutom fick Socialstyrelsen befogenhet att i vissa fall befria anstalter från barnvårdsnämndens tillsyn.⁸⁹ Statens inspektör för fattigvård och barnavård skulle biträda Socialstyrelsen i den rådgivande delen av tillsynsansvaret.

⁸⁴ 1 mom 42 § Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnvårdslag).

⁸⁵ 53 § Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnvårdslag).

⁸⁶ Höjer 1950, s. 191.

⁸⁷ 41 § 2 mom Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnvårdslag).

⁸⁸ Kungl. Maj:ts stadga (1945:506) om barnvårdsanstalter.

⁸⁹ 42 § 2 mom Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnvårdslag).

1960-1982 Placerande kommun fick visst ansvar

Med den nya barnvårdslagen 1960 tilldelades den placerande kommunen tillsynsansvar i egenskap av befattningsnämnd. Ansvarsfördelningen mellan placerande kommun och vistelsekommun var densamma som för fosterbarnen. Ansvaret för det placerade barnet kunde överflyttas till barnvårdsnämnden i vistelsekommunen om denna samtyckte.⁹⁰ Vistelsekommunen hade dock fortfarande ansvar att utöva tillsyn över barnvårdsanstalterna i kommunen och att verksamheterna där bedrevs enligt gällande bestämmelser.⁹¹

Länsstyrelsernas och Socialstyrelsens tillsynsansvar över barnvårdsanstalterna hade inte genomgått några övergripande förändringar i och med den nya barnvårdslagen.⁹² Det hade dock blivit tydligare krav på att barnhemmen skulle lämna uppgifter om barn som hade varit intagna där mer än ett halvt år till länsstyrelserna.⁹³

1982 – Placerande kommuns och länsstyrelsens ansvar

Precis som påpekades i avsnittet om fosterbarnstillsynen fastslogs i socialtjänstlagen att det är den placerande kommunen som ansvarar för placerade barn.⁹⁴ Detta gäller alltså även barn som vistas på anstalter, det som numera kallas HVB. Huvudmannen för HVB (landsting eller primärkommun) ansvarar för att vården fungerar på hemmet.⁹⁵ Liksom tidigare kan ett ärende överflyttas till annan nämnd efter överenskommelse.⁹⁶

Alla HVB står under länsstyrelsens tillsyn.⁹⁷ Ett HVB som inrättats av enskild person eller sammanslutning står även under löpande tillsyn av socialnämnden i vistelsekommunen.⁹⁸

Socialstyrelsen har alltså det övergripande tillsynsansvaret för den vård som bereds unga i landet.

⁹⁰ 35 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag).

⁹¹ 61 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag).

⁹² Jämför 1–3 §§ Kungl. Maj:ts stadga (1945:506) om barnvårdsanstalter med 2–4 §§ Kungl. Maj:ts stadga (1960:595) för barnvårdsanstalter.

⁹³ 59 § Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnvårdslag); 20 §–22 Kungl. Maj:ts stadga (1960:595) för barnvårdsanstalter.

⁹⁴ 22 § Socialtjänstlag 1980:620.

⁹⁵ Fahlberg 1984, s. 132.

⁹⁶ 72 § Socialtjänstlag 1980:620.

⁹⁷ 68 § Socialtjänstlag 1980:620.

⁹⁸ 69 § Socialtjänstlag 1980:620.

3 Utredningar i omvärlden

I syfte att ge ett perspektiv på den svenska granskningen av övergrepp och försummelse i den sociala barnvården presenterar vi här liknande utredningar från andra länder.

Vi redogör för hur tre nordiska länder Norge, Island och Danmark hanterat frågan om övergrepp och försummelse i den sociala barnvården. De norska erfarenheterna får störst utrymme eftersom det i Norge har gjorts många utredningar och att erfarenheterna från den första utredningen i Bergen påverkade både direktiven till och utformningen av denna utredning. Dessutom beskrivs utredningarna i Irland, Wales, Australien och Kanada. De australiensiska och kanadensiska utredningarna som beskrivs har främst haft fokus på ursprungsbefolkningens barn.

Länderna hade delvis olika traditioner när det gällde omhändertagande av barn för samhällsvård. I katolska länder som Irland skedde främst placeringarna i institutioner. Norge, liksom Sverige hade en större andel fosterhemsplaceringar. Trots det ingick bara trettio fosterbarn i de norska granskningarna. Alla utredningar beskriver liknande typer av övergrepp och försummelse.

Utredningen har besökt Stavanger och Dublin och informerats om de utredningarnas arbetssätt och resultat.

Vi har också träffat representanter för ett norskt nationellt resurs och kompetenscenter; Projekt Oppreisning, som arbetar med frågor om upprättelse och ekonomisk ersättning. Projektet finansieras av staten och ett antal kommuner och vänder sig till både enskilda och kommuner med vägledning och stöd.

Erfarenheterna från andra länders hantering av ersättnings- och försoningsprocessen skulle kunna vara intressant för den svenska regeringens fortsatta handläggning. Därför redovisar vi också vad som hänt efter de olika utredningarna i respektive land.

3.1 Sammanfattning

Det finns flera likheter mellan de utredningsprocesser som beskrivs i kapitlet. Det har ofta börjat med att människor berättat om sina upplevelser av övergrepp och försummelse för media. Därefter har regeringen eller som i Norge, kommunens styrande, tagit initiativ till en oberoende granskning. Samma personer som berättat för media har ofta tidigare förgäves berättat om övergrepp och försummelse för ansvariga myndigheter, men den myndighet som tagit emot klagomålen har också varit ansvarig för vanvården och därför avstått från att granska sitt eget ansvarsområde.

Några utredningar hade som uppgift att granska ett antal i förväg namngivna institutioner, andra skulle ta emot alla som ville berätta om sina upplevelser. Några utredningar ville ta del av både positiva och negativa erfarenheter. Andra har likt den svenska utredningen koncentrerat sig på övergrepp och försummelse.

Alla utredningar har genom media informerat om sin existens. Intervjuerna har till största delen kompletterats med arkivmaterial.

I utredningsrapporterna har aldrig någon drabbad kunnat identifieras, i de flesta fall inte heller någon enskild förövare då brotten varit preskriberade. Det finns dock två undantag där utredningar har valt att skriva ut namnen på enskilda förövare. Den irländska utredningen identifierade utpekade och dömda förövare fram till och med 2005. I rapporten från Wales namngavs över 200 personer, däribland fanns utpekade och dömda pedofiler, samt tjänstemän som inte levt upp till sitt ansvar.

En gemensam erfarenhet i de olika länderna är en stark önskan från de intervjuade om att någon officiellt ska ta ansvar för vanvården. De som intervjuats har också önskat eller krävt en offentlig ursäkt. I flera fall har så också skett genom att premiärministern eller motsvarande vid en ceremoni bett de drabbade om ursäkt. I några länder kom ursäkten i ett tidigt skede i utredningsarbetet.

I Kanada och i en av de två australiensiska utredningarna är det framför allt barnen till ursprungsbefolkningen som har varit i fokus för utredningarna. I övriga länder är det ofta barn till samhällets fattiga eller till ensamstående mödrar.

Som en röd tråd genom ländernas rapporter går en beskrivning av rättslösa och utsatta barn. De har tvingats att arbeta hårt. I många fall har de blivit slagna, utnyttjade och plågade. Ofta har vardagen för dessa barn inneburit fysiska, psykiska och sexuella

kränkningar. De har levt under usla materiella förhållanden. Barnen har separerats från föräldrar, syskon, släkter och sammanhang.

3.2 Norge

I slutet av 1990-talet började människor berätta i media om bristfällig omsorg och övergrepp som de utsattes för under den tid de var placerade i barnhem och i andra institutioner. Det ledde till att flera kommuner och fylkeskommuner (landsting) begärde att fylkesmannen (landshövdingen) skulle tillsätta en oberoende granskningskommitté.

Bergen var den första kommunen som 2001 begärde en granskning av sina barnhem. Därefter följde ytterligare sex utredningar: Oslo, Rogaland, Trondheim, Finnmark och två utredningar i Vest-Agder (Kristiansand), varav den ena också omfattade kommuner i Aust-Agder.

Alla granskningskommittéer arbetade i stort sett med samma uppdrag, nämligen att svara på frågan om det hade förekommit missförhållanden på olika barn- och ungdomsinstitutioner. Slutsatserna blev också likartade. Det hade förekommit bristfällig omsorg och övergrepp på barnhemmen och institutionerna.

År 2003 tillsatte den norska regeringen en nationell utredning som 2004 lämnade sin rapport.¹ Också den utredningen konstaterade bristfällig omsorg och övergrepp inom den norska barnvården.

Efter den andra granskningsrapporten från Vest-Agder som redovisades i mars 2009 har det inte startat någon ny granskning i Norge. Kommunerna väljer i stället att direkt arbeta med en kommunal upprättelseordning. De medborgare som anser att de blivit utsatta för övergrepp och försummelse får i ett sådant system ansöka hos kommunen om upprättelse och ersättning. I september 2009 har 104 av Norges 430 kommuner antagit en kommunal oppreisningsordning.²

¹ Norges offentlige utredninger (NOU) 2004:23, *Barnehjem og spesialskoler under lupen – Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barnevernsinstitusjoner 1945-1980*, Oslo 2004.

² Stene, Kai, Prosjektledare i Prosjekt Oppreisning, samtal den 23 september 2009.

3.2.1 En nationell utredning – Befring rapporten

År 2003 tillsatte regeringen en nationell utredning som leddes av professor Edward Befring. Den skulle ta fram kunskap om bristfällig omsorg och övergrepp på barn placerade av den norska barnavården. Granskningen gällde placeringar på institutioner under perioden 1945–1980. Utredningen använde sig av tre huvudkällor; arkivmaterial, information från personer som hade varit placerade i barnhem och i specialskolor, samt nationell och internationell forskning.³

Bristfällig omsorg och övergrepp

Utredningen slog fast att det hade förekommit bristfällig omsorg och övergrepp av delvis allvarlig karaktär. Det gällde i barnhem, skolhem och specialskolor, under hela den granskade perioden. Utredningen konstaterade att vid många institutioner hade fysiska övergrepp, ibland av mycket allvarlig art, varit en del av vardagen.

Bristfällig omsorg och fysiska övergrepp hade varit mer omfattande än de sexuella övergreppen. Många barn hade upplevt att ingen hade brytt sig eller tyckt om dem. Utredningen påpekade att allvarlig fysisk misshandel som sparkar, slag och inlåsning i mörka rum, tycktes ha avtagit under periodens gång. Omsorgsnivån hade varierat mellan olika barnhem och mellan olika tidsperioder.⁴

Kontroll och tillsyn

Ansvar för kontroll och tillsyn hade under tiden för granskningen legat hos flera olika instanser; socialdepartementets barnavårdsinspektörer, fylkesmannens barnavårdssekreterare och kommunens barnavårdsnämnd eller annan särskilt utsedd. För specialskolorna hade kyrko- och undervisningsdepartementet under en period haft tillsynsansvaret.

Utredningen konstaterade att det på alla nivåer hade funnits brister när det gällde tillsynen.⁵

³ NOU 2004:23, s. 134.

⁴ NOU 2004:23, s. 141.

⁵ NOU 2004:23, s. 146.

3.2.2 Utredningar på kommunal nivå

Den första norska granskningen av övergrepp och försummelse vid barn- och ungdomsinstitutioner skedde i Bergen med start 2001.

Bergens kommun begärde hos fylkesmannen i Hordaland att det skulle tillsättas ett granskingsutvalg. Det fanns inte några tidigare norska erfarenheter att ta stöd av.⁶ Rapporten från Bergen kom sedan att präglade metodval och arbete i de följande granskningarna i Norge. Den har också, tillsammans med en senare utvärdering av granskningen, haft betydelse för utformningen av den svenska utredningen. Det gällde bl.a. betoningen av psykologiskt stöd i samband med intervjuerna.

3.2.3 Bergensundersökningen

Kommittén i Bergen (granskingsutvalget) bestod av två advokater, varav den ena ledde utredningen, en forskare och en chefspsykolog. De knöt till sig ett sekretariat med tre anställda.

Kommittén fick i uppdrag att granska 11 namngivna privata och kommunala institutioner, som under perioden 1954 till 1980 hade använts av Bergens kommun.

Den tidsmässiga avgränsningen av kommitténs uppdrag hade att göra med hur ansvaret hade fördelats mellan kommun och stat. Fram till och med 1980 var det kommunerna som var ansvariga för institutionerna. Efter 1980 hade fylkeskommunerna (landstingen) ansvaret och från 1993 hade staten ansvaret.⁷

Kommittén informerade i media om vilka institutioner som skulle ingå i utredningen.

I direktiven fastslogs att kommittén skulle granska om placerade barn hade blivit utsatta för fysiska eller sexuella övergrepp, bristfällig praktisk och/eller emotionell omsorg. Kommittén skulle också granska om det hade funnits brister i den kommunala och statliga tillsynen och om det hade förekommit placeringar av barn utan stöd i lagen.⁸ Kommittén hade inte mandat för att ta ställning i fråga om skuld, varken straffrättsligt eller skadeståndsmässigt.⁹

⁶ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverninstitusjoner i Bergen*. Rapport till Fylkesmannen i Hordaland. Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke. Bergen 2003, s. 11.

⁷ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barnehemmene i Finnmark*. Rapport till Fylkesmannen i Finnmark 2008, s. 8.

⁸ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverninstitusjoner i Bergen*, 2003, s. 15.

⁹ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverninstitusjoner i Bergen*, 2003, s. 17.

Kommittén intervjuade 120 personer som hade varit placerade som barn. Det gick inte att med säkerhet säga hur många barn som varit placerade på de 11 institutionerna under den tidsperiod på 25 år som granskningen omfattade. Därför kunde man inte uttala sig om representativiteten.¹⁰

Situationen på en institution kan ha varierat under olika perioder. Men kommittén fick när det gällde enskilda institutioner så många och så samstämmiga uppgifter från flera barn att den ansåg sig kunna ha en uppfattning av omfattningen av övergrepp under en viss tidsperiod.¹¹ Kommittén var också under arbetets gång mån om att redovisa både positiva och negativa synpunkter och beskrivningar.

Kommittén ansåg att det inte gick att få en fullständig bild av hur det hade sett ut med mindre än att den hade intervjuat alla inblandade. När det gällde sexuella övergrepp sade kommittén att det var tack vare att de som hade varit utsatta för övergrepp valde att berätta om dessa, som det kunde komma fram. Kommittén menade att den omständigheten att några av informanterna uppgav att de inte kände till att det hade förekommit övergrepp inte behövde innebära att det inte hade gjort det. Vidare konstaterade kommittén att vissa former av övergrepp och försummelse sker när bara offret och förövaren är närvarande.¹²

Slutsatser från Bergensundersökningen

- *Utvalget* konstaterade att omsorgsnivån vid flera institutioner och under förhållandevis långa perioder, avvek från det som stadgades i gällande lag.
- *Utvalget* slog fast att några av de intervjuade hade upplevt allvarliga brister i den praktiska och den känslomässiga omsorgen.¹³
- *Utvalget* slog fast att det i många fall hade funnits brister i den känslomässiga omsorgen, i vissa fall hade den i stort sett varit frånvarande.

¹⁰ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverninstitusjoner i Bergen*, 2003, s. 24.

¹¹ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverninstitusjoner i Bergen*, 2003, s. 22.

¹² Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverninstitusjoner i Bergen*, 2003, s. 22.

¹³ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverninstitusjoner i Bergen*, 2003, s. 12.

- *Utvalget* slog fast att det hade skett fysiska och sexuella övergrepp mot enskilda barn vid institutionerna.
- *Utvalget* slog fast att det vid någon institution hade skett både fysiska och sexuella övergrepp mellan barn eller ungdomar som bodde på institutionen. Det betecknade utvalget som bristfällig omsorg.¹⁴
- *Utvalget* slog fast att flera barn hade blivit utsatta för sexuella övergrepp under deras tid inom barnavården. Förövarna var anställda och/eller ansvariga för institutionen, besökare till institutionen och någon gång hade övergreppen skett i samband med permission och hembesök.
- *Utvalget* slog fast att det under hela den granskade perioden hade funnits en omfattande och allvarlig brist i barnavårdsnämndens tillsyn.
- *Utvalget* klandrade den tillsyn som skulle ha utförts av *Fylkesmannen* och socialdepartementet.¹⁵
- *Utvalget* fann inte annat än att det vid de flesta omhändertaganden gjordes erforderliga utredningar och fattades erforderliga beslut. Flertalet omhändertaganden hade skett i samförstånd med barnets föräldrar.
- *Utvalget* slog fast att det var Bergens kommun som var ansvarig för flera av de missförhållanden som man hade funnit. Detta i egenskap av sin funktion som arbetsgivare, resursförvaltare och som tillsynsmyndighet.
- *Utvalget* var återhållsam i fråga om att dra generella slutsatser om omfattningen av olika missförhållanden.¹⁶

3.2.4 De övriga granskningsrapporterna

Utredningarna på lokal eller regional nivå i Norge har i stort sett haft samma uppdrag. Granskningarna genomförts efter mönster från Bergen. De har haft fokus på *institutioner*, faktiska förhållanden, fysiska och sexuella övergrepp, samt brister i den praktiska och

¹⁴ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverminstusjoner i Bergen*, 2003, s. 12.

¹⁵ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverminstusjoner i Bergen*, 2003, s. 12.

¹⁶ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barneverminstusjoner i Bergen*, 2003, s. 12.

emotionella omsorgen. Några utredningar hade inte i uppdrag att granska tillsynen.

Kommittén i Trondheim granskade också hur barn placerade i *fosterhem* hade haft det. Kommittén i Kristiansand hade i sin rapport ett särskilt kapitel om hur det hade sett ut för barnen till tattere (resande).

Samtliga utredningar konstaterade att det hade funnits brister i den praktiska och känslomässiga omsorgen. De konstaterade också att det hade förekommit både fysiska och sexuella övergrepp under alla granskade tidsperioder och på många av de granskade institutionerna.

Förekomsten och omfattningen av vanvården hade varierat mellan såväl institutioner som olika tidsperioder.

Fyra av de sju kommittéerna granskade perioden 1954–1992, Kristiansand till och med 1979. En kommitté granskade fram till och med 2004 och en till och med 1980.

Sammanlagt deltog 933 informanter i de norska granskningarna. Av dessa var 722 tidigare barnhemsbarn, 30 var tidigare fosterbarn och 148 var anställda eller motsvarande. 23 personer hade lämnat skriftliga redogörelser.¹⁷

Representativitet

Flera utredningar var mycket försiktiga med att hävda att deras resultat var representativa.¹⁸ Utredningen i Rogaland ansåg sig inte kunna säga att deras material var representativt för alla som bodde på institutioner under den granskade perioden. Det var inte heller deras uppgift att ta reda på detta. Däremot ansåg utredningen att deras material var representativt för de barn och unga som hade upplevt brister i den dagliga omsorgen och/eller övergrepp på institutioner.¹⁹

Flera av de norska utredningarna menade att deras urval var skevt eftersom det var utredarna som hade bjudit in eller rekryterat intervju-personer. De ansåg sig inte kunna säga något om representativiteten, dvs. i vilken mån informanternas redogörelser stämde överens med

¹⁷ Stene, Kai, Projektledare i Projekt Oppreisning, samtal den 23 september 2009.

¹⁸ Norge. *Barneverninstitusjoner benyttet av Oslo kommune 1954 – 1993*. Rapport till Fylkesmannen i Oslo og Akershus. Oslo 2005, s. 20

¹⁹ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barnevernsinstitusjoner i Rogaland*. Rapport till Fylkesmannen i Rogaland, Stavanger 2006, s. 15.

de erfarenheter som hela gruppen av före detta barnhemsbarn hade.²⁰

Flera utredningar konstaterade att det hade varit stora skillnader på antalet informanter som hörde hemma inom de olika tidsperioderna. Samma sak gällde för institutionerna. Några var välrepresenterade medan det från andra institutioner kunde vara endast en person som lämnat vittnesmål.²¹

Bland annat utredningen i Kristiansand konstaterade att den hade intervjuat få tidigare anställda. Den förde också ett resonemang om det var personer med de svåraste erfarenheterna som hade anmält sig till intervju.²²

Flera utredningar hade uppdraget att intervjua människor med både positiva och negativa erfarenheter.²³

3.2.5 Några samlade slutsatser från de norska utredningarna

Utredningen i *Oslo* menade att det var fyra omständigheter som hade påverkat omfattningen och karaktären på de fysiska övergreppen:

1. typ av institution
2. institutionens storlek
3. personalresurser
4. vem som under olika perioder var ansvarig.

Den slog också fast att de hade förekommit sexuella övergrepp mot barn på nästan alla typer av institutioner. Det hade i vissa fall handlat om enskilda övergrepp och i andra fall övergrepp som hade pågått under flera år.²⁴

Utredningen i *Rogaland* menade att den bristfälliga omsorgen hade varit mest framträdande under 1950–1970 talen. Kritiken riktades också mot ledningen. Barnen hade varit mycket beroende av

²⁰ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barnehjennene i Finnmark*, 2008, s. 11.

²¹ Norge. *Omsorg og overgrep*. Rapport till Fylkesmannen i Sør-Trøndelag. Trondheim 2007, s. 16.

²² Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget av barnehjem i Kristiansand*. Rapport till Fylkesmannen i Vest-Agder, Kristiansand 2007, s. 28.

²³ Norge. *Omsorg og overgrep*, 2007, s. 16.

²⁴ Norge. *Barneverminstitusjoner benyttet av Oslo kommune 1954 – 1993*, 2005, s. 7.

vem som vid olika tidpunkter hade varit ansvarig för institutionen.²⁵

De utredningar som undersökte frågan om *tillsyn* fann att det hade varit stora brister, framför allt fram till 1980-talet.²⁶ Utredningen i Oslo ansåg att tillsynen till stor del hade varit så ytlig att varje enskilt barn inte fick den tillsyn det hade behövt. Oslos barnavårdsnämnd hade inte varit den kontrollinstans som den var avsedd att vara.²⁷ Dessutom fann Osloutredningen att varken socialdepartementet eller fylkesmannen utövade någon tillsyn över barnavårdsinstitutionerna i Oslo. Samma kritik fanns i rapporterna från utredningarna i *Rogaland* och i *Trondheim*.²⁸

Utredningen i *Trondheim* granskade hur barnen som hade varit placerade i *fosterhem* hade haft det, 30 tidigare fosterbarn intervjuades. I rapporten framgick det att både bestraffningar och sexuella övergrepp hade förekommit i fosterhemmen i samma utsträckning som i barn- och skolhem.²⁹

3.2.6 Ersättningsystem

Stortingets ersättningsregler

Det tidigare namnet på Stortingets *rettferdsvederlag* var billighets-erstatning. Det är en juridisk beteckning på en ekonomisk gottgörelse som kan ges i de fall någon inte kan få ersättning enligt andra lagar och regler. En ansökan om *rettferdsvederlag* behandlas av Statens Sivilrettsforvaltning (tidigare Justissekretariatene). Rettferdsvederlaget är avsett att vara en sista möjlighet att få en ekonomisk ersättning för den skada eller olägenhet som har uppstått till följd av kritikvärdiga förhållanden från det offentliga sida.³⁰

Frågan om huruvida ersättningen skall betalas ut baseras på en rimlighetsbedömning och dess storlek är också en bedömningsfråga. Ersättningen skall ses som ett erkännande av att mottagaren

²⁵ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barnevernstinstitusjoner i Rogaland*. Rapport till Fylkesmannen i Rogaland, Stavanger 2006, s. 4.

²⁶ Norge. *Gransking av skole- og barnehjem i Aust-og vest-Agder*. Rapport till Fylkesmannen i Vest-Agder, Kristiansand 2009, s. 21.

²⁷ Norge. *Barnevernstinstitusjoner benyttet av Oslo kommune 1954 – 1993*, 2005, s. 8.

²⁸ Norge. *Omsorg og overgrep*, 2007, s. 194.

²⁹ Norge. *Omsorg og overgrep*, 2007, s. 9.

³⁰ Norge. Rettferdsvederlag. Tillgänglig <<http://www.justissekretariatene.no/nb/>> (oktober 2009).

har varit illa i förhållande till andra i samma situation.³¹ Vanligtvis är ersättningens övre gräns 200 000 norska kronor, men Stortinget gjorde 2005 ett tillägg till de allmänna reglerna för att de skulle anpassas till barn som hade varit placerade inom barnvården.³² Beviskraven sänktes när det gällde allvarliga övergrepp och det fastslogs att man skulle lägga större vikt vid en informants egen redogörelse. Den övre gränsen för ersättningsbeloppen sattes till 300 000 Nkr och ersättningen omfattade även de tidigare fosterhemsbarnen.

Kommunala ersättningsordningar

En *Kommunal oppreisningsordning* är avsedd för de personer som fram till och med 1993 blev utsatt för omsorgssvikt eller övergrepp inom den norska barnvården.

För de flesta oppreisningsordningar gäller att man ska anmäla sig inom en viss tidsgräns. Den sökande ska inte tidigare ha mottagit ersättning från den ansvariga kommunen på samma grunder. Den sökande förbinder sig också att inte senare göra det.³³

Genom en kommunal oppreisning får den som drabbats en förbehållslös ursäkt från den kommun som var ansvarig för placeringen. Oftast sker det i form att ett personligt brev till den enskilde från kommunens ledning. Kommunen bekräftar också sitt ansvar genom att betala ut en ekonomisk ersättning. Ersättningsbeloppen ligger på mellan 200 000 och 725 000 Nkr beroende på vad den enskilde varit utsatt för.

Enskilda kommuner kan ha inrättat egna former av ekonomiska ersättningar. Så har till exempel Hamar kommun en kommunal billighetserstatning med ett högsta belopp på 100 000 Nkr med i undantagsfall möjlighet till ett belopp på 300 000 Nkr.

Stavangermodellen

Stavanger har utarbetat en modell för kommunal *oppreisning*, som omfattar hela processen från ansökan till ersättning. Den har blivit förebild för flera kommuner.

³¹ Norge. Rettferdsvederlag. Tillgänglig <<http://www.justissekretariatene.no/nb/>> (oktober 2009).

³² Norge. *Erstatningsordninger for barn i barneheimar og spesialskular for barn med åtferdsvanskar*. Det kongelige Barne- og familiedepartementet. St.meld.nr 24 (2004–2005).

³³ Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barnehjennene i Finnmark*, 2008, s. 8.

Ett ärende behandlas av ett sekretariat som består av personer med kunskap inom det sociala och det juridiska området. Processen inleds med att den sökande fyller i ett ansökningsformulär och uppmanas att lämna en levnadsberättelse. Sekretariatet gör sedan en utredning som bygger på den sökandes egna uppgifter kompletterat med övriga dokument. I sekretariatets bedömning spelar levnadsberättelsen en viktig roll.

I de fall den sökande inte har lämnat sin redovisning i en tidigare granskningskommitté har man även personliga samtal med den sökande. Sekretariatet utarbetar därefter ett utlåtande, som innehåller en motivering samt förslag till beslut som lämnas till ett utvalg där beslut sedan fattas. Ersättningsnivåerna varierar också här mellan 200 000 Nkr och 725 000 Nkr.

Andra kommunala modeller för ersättning

Kommunernas sentralförbund i Norge har på nationell nivå förhållit sig avvaktande till att utforma rekommendationer om någon särskild ersättningsmodell. Däremot har Kommunernas sentralförbund i några fylken arbetat fram en egen ordning. (KS-modellen) Man hänvisar till Stortingets beslut om en anpassad och utvidgad *rettferdsvederlagsordning* för barn som har varit placerade i fosterhem och på olika institutioner. Det är ett par faktorer som avgör vilket ersättning det kan bli fråga om. Det är bland annat allvarlighetsgraden på den bristande omsorgen eller övergreppet, placeringens varaktighet och eventuella skador. Ersättningsens övre gräns är 300 000 Nkr. I den här modellen förväntas också staten stå för en del av ersättningen, något som både den norska regeringen och Stortinget avvisat.³⁴

3.3 Island

Landets premiärminister tillsatte den isländska utredningen. Nu, 2009, pågår diskussioner mellan regeringen och föreningen för före detta barnhemsbarn om ersättningen till de barn som har blivit

³⁴ Norge. *Oppreisningsordning for tidligere barnehjemsbarn i Finnmark* (29-04-2009) Karasjok kommune. Arkivsak 2009/183-1. Tillgänglig <<http://www.karasjok.kommune.no/getfile.aspx/document/3/1120/pdf>> (oktober 2009).

utsatta för olika former av vanvård under tiden de var omhändertagna.

I fråga om ersättningens storlek anser regeringen att det är viktigt att utgå från det belopp som döms ut i domstolar för sexuella övergrepp mot barn. Det är högst 150 000 kronor. Ersättningsreglerna vid sexuella övergrepp mot barn skulle kunna gälla i brist på andra prejudikat.

Enligt den föreslagna ordningen ska den klagande ansöka om ersättningen. Efter en värdering av allvaret i övergreppet bestäms ersättningsbeloppet. Följden blir att en del inte får någon ersättning, andra får varierande belopp upp till maxbeloppet.

Föreningen för f.d. barnhemsbarn har i diskussionerna förkastat regeringens modell för ersättning. De förordar i stället en ersättning utifrån hur länge de har varit placerade. Ersättningsbeloppet skulle bestämmas genom att beräkna den lön de borde ha haft under sin placeringstid. De flesta tvingades arbeta hårt under hela placeringen. Föreningens modell skulle innebära ett klart högre belopp i ersättning. Det har uppskattats till nära en miljon svenska kronor per individ.³⁵

3.4 Danmark

Den danska regeringen har valt att ge bidrag till en förening för f.d. barnhemsbarn, Landsforeningen Godhavnsdrene for att göra en undersökning om barn som varit placerade i barnhem under 1960-talet. Syftet med undersökningen är enligt deras hemsida att upplysa offentligheten om de förhållanden som barn på barnhem levde under, för att få en ursäkt och upprättelse.³⁶

Undersökningen startade i augusti 2009. Den leds av cand mag, Maria Rytter fra Omsorgsmuseet i Svendborg. Hon har en grupp, bestående av forskare och ledamöter i styrelsen, till sin hjälp. Det planeras också att knyta en referensgrupp till utredningen.

³⁵ Avsnittet bygger på information från samtal med anställd vid premiärministerns sekretariat i augusti 2009.

³⁶ Danmark. Sekretariatet for børnehjemsundersøgelsen. Tillgänglig <<http://www.omsorgssvigt.dk/>> (oktober 2009).

3.5 Irland

3.5.1 Bakgrund

I slutet av 1990-talet sändes TV-dokumentären *States of Fear* i den irländska televisionen. Den beskrev vanvård av barn på barnhem, s.k. *Industrial Schools*, som i huvudsak drevs av katolska kyrkan för barn från tidig skolålder till vuxen ålder. Dokumentären fick stort utrymme i media.

Den första uppmärksamheten ledde till att många fler personer som varit utsatta för vanvård kontaktade media och berättade om sina erfarenheter. Flera personer började också med hjälp av jurister att driva olika ärenden om upprättelse och ersättning gentemot ansvariga för irländska barnhem.

Den 11 maj 1999 bad den irländske premiärministern offentligt om ursäkt för vad de drabbade hade varit utsatta för.

3.5.2 Två organisationer för utredning och ersättning

Som en följd av premiärministerns ursäkt tog regeringen 1999 initiativ till bildandet av *The Commission to Inquire into Child Abuse*, (CICA). Kommissionens uppdrag var att ta emot redogörelser från dem som ansåg sig ha vanvårdats inom barnvården.

År 2002 bildades *Residential Institutions Redress Board* (RB) med uppdrag att handlägga ekonomiska ersättningar. Vid den här tiden pågick liknande processer i Australien och Kanada. Samma religiösa grupperingar som fanns på Irland visade sig också ha varit inblandade i övergrepp i barnhem på andra håll i världen.

CICA (The Commission to Inquire into Child Abuse)

Två delar i arbetet

Kommissionen skulle granska vanvård som hade inträffat på institutioner under åren 1940–1999. Kommissionen hade dock befogenhet att sträcka ut dessa ramar att omfatta såväl tiden före som efter denna period.

I maj 2000 hade CICA inrättats med två självständiga kommittéer; *The Investigation Committee* (IC) och *The Confidential*

Committée.(CC) En sökande fick välja att träffa en av de två kommittéerna.³⁷

Den sökande kunde antingen redogöra för sina erfarenheter i en intervjusituation med CC eller för IC som beskrivs här nedan. Rapporten från CC fick inte identifiera den intervjuade, en anklagad person eller en utpekad institution.³⁸

CC:s intervjuer startade i september 2000 och pågick under fem år. De utfördes av fyra kvinnliga socialarbetare. Sammanlagt hördes över tusen personer som hade varit placerade under åren 1922–2000.³⁹

I den andra grenen av CICA, (IC) redogjorde man för sina erfarenheter i en situation som liknade en rättegång. De 20 institutioner som hade flest anmälningar mot sig valdes ut för granskning. Varje institution fick utse en representant att föra sin talan.⁴⁰ Den sökande fick möta denna representant och i vissa fall en enskild utpekad förövare. Den sökande kunde få relevansen i sin historia ifrågasatt av den anklagades advokater. Det kunde vara upp till 20 personer närvarande vid en sådan rättegång. Målet ledde inte till ett domslut, men väl en skriftlig rapport i varje enskilt ärende där det slogs fast om det var troligt att övergrepp hade skett, eller inte.

Resultat

När tiden för anmälan gick ut den 31 juli 2001 hade 3 149 personer hört av sig till CICA:s båda kommittéer. Av dessa valde 1 192 personer att träffa CC och 1 957 att träffa IC.⁴¹

Efter nio års arbete presenterades kommissionens rapport i maj 2009. De inledande raderna i konklusionerna kan ses som en rubrik för deras slutsatser. ”Physical and emotional abuse and neglect were features of the institutions.” (Fysisk och känslomässig försummelse var kännetecknande för institutionerna).⁴² Även sexuella övergrepp hade förekommit på många institutioner. Skolor drevs i avskildhet av en ledning med hård kontroll, som ofta styrde över

³⁷ Irland. *Third Interim Report*. Commission to Inquire into Child Abuse (CICA) 2003, s. 1.

³⁸ Irland. *Third Interim Report*. Commission to Inquire into Child Abuse (CICA) 2003, s. 37.

³⁹ Irland. CICA Report Vol.III Confidential Committee, 2009, s. 10.

⁴⁰ Irland. CICA Report Vol.I Investigation Committee, 2009, s. 3.

⁴¹ Irland. *Third Interim Report*, Commission to Inquire into Child Abuse (CICA) 2003, s. 12.

⁴² Irland. CICA Report Executive Summary, 2009, s. 19.

såväl barn som personal med en oresonlig och förtryckande disciplin.⁴³

Kommissionen konstaterade dessutom att utbildningsministeriet hade haft en undfallande och foglig inställning till de olika religiösa församlingar som drev institutionerna. Den inställningen gjorde att tillsynen och styrningen av institutionerna inte skedde på det sätt som det borde ha gjorts.⁴⁴

Rekommendationer från CICA

Kommissionen gav flera rekommendationer, bland annat inrättandet av ett minnesmärke. Inskriptionen skulle vara den ursäkt som premiärministern uttryckte i sitt tal i maj 1999. Dessutom skulle landet erkänna att vanvården kunde inträffa på grund av bland annat ett misslyckat system och en misslyckad politik.⁴⁵

Kommissionen föreslog utbildning och psykologisk stöd till de utsatta. Man skulle också fortsätta att hjälpa de drabbade med att hitta sina ursprungsfamiljer.

Kommissionen föreslog också åtgärder för att förhindra att övergrepp och försummelse ska kunna inträffa i den nutida barnvården: Barnvården ska vara barncentrerad, med ett barnperspektiv. En nationell syn på barnvården ska bli grundläggande och den ska ständigt utvärderas.⁴⁶

Residential Institutions Redress Board, RB

Residential Institutions Redress Board (RB) inrättades 2002. I samma lag som låg till grund för RB angavs också i vilka institutioner de sökande skulle ha varit placerade för att vara berättigade till ekonomisk kompensation.⁴⁷ Myndigheten har 2009 cirka 50 anställda.

RB betalar ekonomiska ersättningar till människor som har blivit utsatta för vanvård. I december 2005 stängdes möjligheten att

⁴³ Irland. CICA Report Executive Summary, 2009, s. 19.

⁴⁴ Irland. CICA Report Executive Summary, 2009, s. 19.

⁴⁵ Irland. CICA Report Executive Summary, 2009, s. 19.

⁴⁶ Irland. CICA Report Executive Summary, 2009, s. 19. CICA Investigation Committee Report 2009.

⁴⁷ Irish Statute Book. S.I. No. 644/2002. *Residential Institutions Redress Act. 2002* (Section 33). Regulations 2002.

ansöka om ersättning. Då hade RB fått 14 584 ansökningar. De ansökningar som nu återstår kommer att behandlas under 2009.⁴⁸

För bedömningen av ersättningsnivåerna finns ett *graderings-schema*. Utgångspunkten är vilka personliga förluster en individ har gjort på grund av övergrepp och försummelse. Effekterna av upplevelser och misshandel bedöms av en läkare. Därefter görs en helhetsbedömning av hur placering och eventuella medicinska effekter har påverkat den sökandes liv. Hela livserfarenheten vägs in i beslutet av ersättning.

Övergrepp från vuxna och från andra barn på institutionen bedöms som likvärdiga ur ersättningssynpunkt.

Den högsta ersättningen fastställdes till 300 000 €, men i vissa fall har 360 000 € utbetalats därför att det har handlat om extrem vanvård. Även avlidna har kunnat få ersättning som betalats ut till arvingarna.

Ersättningsnivåer

RB har fem olika nivåer för ersättning: Skada enligt den lägsta nivån ger ersättningsbelopp på upp till 50 000 €. Därefter följer beloppen: 50–100 000 €, 100–150 000 €, 150–200 000 € och slutligen 200–300 000 €. 50 % av de sökande har fått belopp på 50–100 000 €. ⁴⁹

RB hade i maj 2009 hanterat 13 190 ärenden.⁵⁰ Totalt hade 78 745 miljoner € betalats ut i ersättningar. Sex sökande hade inte godtagit sin ersättning, 754 ansökningar var återtagna, nekade eller gav inte ersättning. Det genomsnittliga beloppet för de 12 436 ersättningarna var 63 320 €.

3.6 Wales

Under slutet av 1980-talet berättade några vuxna personer för media om övergrepp som de varit utsatta för inom barnavården i norra Wales. Det ledde bland annat till flera polisutredningar. 1996 tillsattes The North

⁴⁸ Irland. Newsletter May 2009. Residential Institutions Redress Board. Tillgänglig <http://www.rirb.ie/> (oktober 2009).

⁴⁹ Irland. Newsletter May 2009. Residential Institutions Redress Board. Tillgänglig <http://www.rirb.ie/updates.asp> (oktober 2009).

⁵⁰ Irland. Newsletter May 2009. Residential Institutions Redress Board. Tillgänglig <http://www.rirb.ie/updates.asp> (oktober 2009).

Wales Child Abuse Tribunal of Inquiry. Kommissionen kom att ledas av Sir Ronald Waterhouse. Den arbetade fram till maj 1998.

Waterhousekommissionen granskade barnvården under 1970 – 1990-talet. Under perioden januari 1997 och maj 1998 gav 264 vittnen muntliga vittnesmål. 311 personer lämnade skriftliga redogörelser om övergrepp. De intervjuade fick professionellt stöd i samband med intervjuerna. När rapporten blev offentlig fick de intervjuade samtalsstöd via telefon. Även deras anhöriga eller närstående kunde använda sig av stödet.⁵¹

I rapporten *Lost in care*, konstaterade kommissionen att upp till 650 barn hade blivit utsatta för fysiska, sexuella och emotionella övergrepp. Barnen var under tiden för vanvården omhändertagna av två counties, Gwynedd and Clwyd.⁵²

I rapporten namngavs 200 personer; utpekade förövare, dömda förövare liksom olika tjänstemän som kritiserades för bristfälliga insatser. De intervjuade var skyddade av sekretess. Utredaren gav sammanlagt 72 rekommendationer i sin rapport. Flera inriktades på hur man ska minimera risken att övergrepp sker i dagens barnvård i Wales.

3.7 Australien

I Australien har det gjorts två utredningar om vanvård av barn i institutioner och fosterhem. Den ena, som vi återger erfarenheter från i det följande, handlar om ursprungsbefolkningens barn.

Den andra utredningen har utrett vanvård i institutioner av barn som var placerade från 1930-talet och fram till 1970-talet. Storbritannien skickade också mellan 1930 och 1970 iväg omkring 7 000 barn från statliga institutioner till Australien, där många av dem mötte samma öde som ”De glömda australierna”. I slutskedet av arbetet med delrapporten (november 2009) bad den Australiensiske premiärministern de drabbade om ursäkt.⁵³ Båda utredningarna har arbetat på ett likartat sätt. I fortsättningen beskrivs arbetet i utredningen om ursprungsbefolkningens barn.

⁵¹ Wales. ”Paul Murphy publishes report of North Wales Child abuse Tribunal”. Tillgänglig <<http://www.walesoffice.gov.uk/2000/02/15/paul-murphy-publishes-report-of-north-wales-child-abuse-tribunal/>> (oktober 2009), s. 2.

⁵² Wales. ”Paul Murphy publishes report of North Wales Child abuse Tribunal”. Tillgänglig <<http://www.walesoffice.gov.uk/2000/02/15/paul-murphy-publishes-report-of-north-wales-child-abuse-tribunal/>> (oktober 2009) s. 2.

⁵³ Australien. *Forgotten Australians*. A report on Australians who experienced institutional or out-of-home care as children. Commonwealth of Australia, 2004.

3.7.1 Bakgrund till utredningen om ursprungsbefolkningen

Aboriginerna utgör i dag drygt 2 % av den totala befolkningen. De är från början inte en homogen grupp. I mitten av 1700-talet fanns det ungefär en halv miljon aboriginer som levde i omkring 500 grupper med egna språk. I dag är de omkring 390 000 personer.

I och med att européerna kom till Australien började samhället omhänderta barn till ursprungsbefolkningen med våld från sina föräldrar.⁵⁴ Det var framför allt under en period av hundra år, från 1869 till 1969 som dessa omhändertaganden i stor skala ägde rum med tvång, hot eller under falska förespeglningar. Man räknar med att 100 000 barn tvångsomhändertogs och det innebar att flertalet aboriginiska familjer på något sätt berördes av detta.⁵⁵ Under åren mellan 1910 och 1970, skildes uppemot 30 procent av samtliga barn till aboriginer från sina föräldrar.⁵⁶

Barnen omhändertogs och placerades i barnhem och i fosterhem i vita familjer. Syftet med omhändertagandet var att barnen skulle assimileras in i det vita australiensiska samhället. Det fanns också ett rasbiologiskt syfte. Framför allt omhändertogs barn som hade en vit far och en aboriginisk mor.⁵⁷

Barnen skulle lära sig europeiska värderingar och arbetsmoral. Som omhändertagna kunde de bli bestraffade om de talade sitt eget språk och ofta fick de aldrig mer se sina biologiska föräldrar eller familjer.

Flickorna skulle arbeta som hushållerskor. Många blev utsatta för sexuella övergrepp av sin arbetsgivare. I de fall flickorna blev gravida togs barnen ofta ifrån dem.

De institutioner som fanns för de aboriginiska barnen var underfinansierade, vilket innebar att det fanns ont om mat och dålig tillgång till sjukvård. Många barn dog i förtid.⁵⁸

⁵⁴ Australien. Human Rights and Equal Opportunity Commission & Wilkie, Meredith, *Bringing them home: report of the national inquiry into the separation of Aboriginal and Torres Strait Islander children from their families*, Human Rights and Equal Opportunity Commission, Sydney, 1997, kap 2.

⁵⁵ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige*. Opublicerat manuskript. Regeringskansliet, Delegationen för romska frågor Ju 2006:10 (2009-06-17), s. 40.

⁵⁶ Rapport från UD: Mänskliga rättigheter i Australien 2006, Tillgänglig <http://www.manskligarattigheter.gov.se/> (oktober 2009), s. 10.

⁵⁷ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige* (2009-06-17), s. 40.

⁵⁸ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige* (2009-06-17), s. 42.

3.7.2 Tillvägagångssätt och resultat

Kommissionen genomförde *hearings* i alla större städer samt i många regioner och mindre samhällen. De ekonomiska resurserna räckte inte till att söka upp varje plats där det fanns ursprungsbe-folkning och andra som ville bli hörda.

Offentliga vittnesmål togs emot från bland annat enskilda som utsatts för tvångsförflyttning, adoptiv- och fosterföräldrar, ursprungsbefolkningens organisationer, representanter för olika nationella och regionala parlament, från kyrkan och enskilda medborgare. Många människor och organisationer gav både skriftliga och muntliga redogörelser till utredningen.⁵⁹

Behov av stöd under och efter vittnesmålen

Många efterfrågade både personligt och psykologiskt stöd under och efter processen. Intervjuerna reaktiverade traumatiska upplevelser. Mötet med okända människor vid intervjun var också en stressfaktor. Både intervjupersoner och läkare vittnade om den stress det innebär för de drabbade att konfronteras med sina traumatiska upplevelser.

Kommissionen anlät en socialarbetare och en psykolog med aboriginskt ursprung för att stödja de intervjuade. Kommissionen hade också stöd från lokala aboriginska hälso- och sjukvårdsenheter under sina besök ute i landet. Många intervjuade betonade att deltagandet i utredningen hade bidragit till en läkningsprocess.

Vittnesmål och redogörelser

Mycket av det arkivmaterial som hade kunnat styrka vittnesmålen hade blivit förstört. Utredarna använde sig av självständiga informationskällor när det var möjligt. Kommissionens upptäckter, slutsatser och rekommendationer hade stärkts av tyngden i den stora mängd information som utredningen baserats på.⁶⁰

Över 50 % av de tvångsomhändertagna barnen hade varit placerade på mer än ett ställe (institutioner och/eller fosterhem). Många barn fick höra att de var oönskade, förskjutna eller att deras föräldrar var döda. Många fick höra att föräldrarna var värdelösa.

⁵⁹ Australien. *Bringing them home*, 1997, kap. 1.

⁶⁰ Australien. *Bringing them home*, 1997, kap. 1.

De flesta intervjuade hade fått lära sig att allt aboriginskt var värdelöst.⁶¹ De berättade om fattigdom, hunger, bestraffningar och inlåsningar. Både pojkar och flickor, ungefär 10 % av de intervjuade, hade utsatts för sexuella övergrepp.

Bestående lidanden

De genomförda tvångsförflyttningarna tillsammans med fysiskt och psykiskt våld samt sexuella övergrepp gav negativa konsekvenser senare i livet.⁶²

Kommissionen beskrev behandlingen av de aboriginska barnen i termer av folkmord. Den hänvisade till FN:s konvention mot folkmord. Att med tvång föra över barn från en folkgrupp till en annan med syfte att utplåna den ursprungliga folkgruppen inkluderas i begreppet folkmord.⁶³

Fortsatt insamlande av vittnesmål

Kommissionen var medveten om att många människor av olika anledningar inte hade fått eller kunnat lämna sina vittnesmål. De menade att en läknings- och försoningsprocess dock krävde att man skulle fortsätta att ta emot och spela in vittnesmål och att detta måste göras på ett sätt som utifrån den intervjuandes synpunkt blir så bra som möjligt. Kommissionen lyfte också fram ett förslag om ett inrättande av ett nationellt arkiv med syfte att ta emot muntliga berättelser från aboriginerna.⁶⁴

Kommissionens rekommendationer

Kommissionen beräknade att det var uppemot 100 000 barn som hade tvångsomhändertagits.⁶⁵ Detta stred mot såväl FN:s konvention mot folkmord som mot brittisk *common law* samt att abori-

⁶¹ Australien. *Bringing them home*, 1997, kap. 10.

⁶² Australien. *Bringing them home*, 1997, kap. 11.

⁶³ Australien. *Bringing them home*, 1997, kap. 13.

⁶⁴ Australien. *Bringing them home*, 1997, kap. 1.

⁶⁵ Australien. *Bringing them home*, 1997, kap. 1.

giner och deras barn hade utsatts för systematisk rasdiskriminering.⁶⁶

Kommissionen lämnade detaljerade förslag på hur samhällets olika myndigheter och förvaltningar ska bemöta och omhänderta barn och ungdomar till aboriginer.

Kommissionen föreslog att begreppet kompensation skulle tolkas som gottgörelse och föreslog att grunden för en sådan skulle bygga på *the van Boven Principles*, en guide för omfattningen av en gottgörelse.⁶⁷

Enligt *The van Boven Principles* ska en gottgörelse innehålla:

1. erkännande och ursäkt
2. garantier för att något inte ska upprepas
3. åtgärder för upprättelse
4. åtgärder för rehabiliteringen
5. ekonomisk ersättning

När det gällde en ekonomisk kompensation eller skadestånd till de drabbade rekommenderade kommissionen dels ett minimibelopp för alla som hade blivit tvångsomhändertagna och dels ett extra belopp för de som hade drabbats av en särskild skada.⁶⁸

Regeringen avsatte 1997/98 pengar till projekt för aboriginer, vilka motsvarade en del av de rekommendationer som fanns i kommissionens rapport. Det handlade bland annat om medel till olika former av stöd och terapi, centra för att hjälpa drabbade att söka sina rötter, kulturellt stöd, föräldrastödsprogram och stöd till projekt om muntlig historia.⁶⁹

Australiens regering bad genom sin premiärminister Kevin Rudd den 13 februari 2008 landets aboriginer och ”de förlorade generationerna” om ursäkt. Den australiensiska regeringen tog det fulla ansvaret för de övergrepp och missgärningar som beslutsfattare och myndighetspersoner på olika nivåer under en lång tid hade utsatt ursprungsbefolkningen för.⁷⁰

⁶⁶ Ericson, Maria. *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige* (2009-06-17) s. 44.

⁶⁷ Australien. *Bringing them home*, 1997, Appendix 9.

⁶⁸ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige* (2009-06-17), s. 45.

⁶⁹ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige* (2009-06-17), s. 45.

⁷⁰ Lintner, Bertil, ”Rodd bad aboriginer om ursäkt”, *Svenska Dagbladet* (2008-02-13).

När det gäller personliga ekonomiska ersättningar är det två regeringar som på federal nivå har avsatt medel till ekonomisk kompensation för offren; Tasmanien 2006 och Western Australia 2007.⁷¹

3.8 Kanada

3.8.1 Bakgrund

Ursprungsbefolkningen

I Kanada finns det en ursprungsbefolkning som består av tre grupper; inuiter, indianer och mestiser. Deras levnadsförhållanden och möjligheter att tillvarata sina rättigheter är generellt sämre än de som gäller för den övriga befolkningen.⁷² Ursprungsbefolkningen är i förhållande till den övriga befolkningen överrepresenterad i statistiken när det gäller bl.a. arbetslöshet och självmord och de är missgynnade när det gäller frågor om utbildning och levnadsförhållanden. Ansvaret för frågor som rör ursprungsbefolkningen ligger på federal nivå.⁷³

Residential schools

På 1840-talet inrättades ett skolsystem med internatskolor, *Indian Residential schools*. Det var olika kyrkor som tillsammans med staten fram till 1969 var ansvariga för skolorna. Därefter övertog staten ensam ansvaret. Systemet fanns kvar ända in på slutet av 1990-talet. Den sista skolan stängdes 1996.

Skolornas huvudsyfte var att kristna ursprungsbefolkningen, göra dem till bönder samt att integrera dem in i det övriga samhället.⁷⁴ Barnen till ursprungsbefolkningen tvingades från sex års ålder att bo på internatskolorna. Tvånget togs bort 1948, men i praktiken fanns det kvar genom de hot om framför allt ekonomiska

⁷¹ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige* (2009-06-17), s. 46.

⁷² Rapport från UD: Mänskliga rättigheter i Kanada 2007. Tillgänglig <<http://www.manskligarattigheter.gov.se/>>, s. 9.

⁷³ Rapport från UD: Mänskliga rättigheter i Kanada 2007. Tillgänglig <<http://www.manskligarattigheter.gov.se/>>, s. 10.

⁷⁴ Kanada. Walker, Julian, *The Indian Residential Schools Truth and Reconciliation Commission* Legal and Legislative Affairs Division. Parliamentary information and research service of the library of parliament. PRB -48E, 2009. Tillgänglig <<http://www2.parl.gc.ca/Content/LOP/ResearchPublications/prb0848-e.htm>> (november 2009), s. 6.

sanktioner, som riktades mot föräldrar som inte sände sina barn till skolorna.⁷⁵

The Indian Residential Schools educational system was a cooperative effort between the Canadian government and Christian church organizations that saw perhaps more than 150 000 Aboriginal children taken to boarding schools, miles away from their families, to be 'civilized', educated, and converted to Christianity.⁷⁶

Barnen fick inte prata sitt eget språk eller praktisera sin egen tro. Kontakten med familjerna var bristfällig under placeringarna. Det skedde psykiska, fysiska och sexuella övergrepp på barnen. Skolorna var överfyllda, hade dåliga sanitära förhållanden och brist på medicinsk vård. Det ledde till en hög dödlighet bland barnen, i bland annat tuberkulos. På vissa internatskolor var dödligheten uppemot 50 %.⁷⁷

När barnen fick komma hem till sina familjer hade de i de flesta fall förlorat sin kulturella identitet och ofta sitt språk. Uppskattningsvis 70 000–80 000 av ursprungsbefolkningens barn är i dag överlevande från internatskolorna.⁷⁸

3.8.2 Tillvägagångssätt och resultat

Vittnesmål om övergrepp

Under 1990-talet började tidigare elever från internatskolorna berätta om övergrepp som de hade utsatts för under vistelsen på skolorna. Flera berättelser publicerades i media och några skadeståndsmål öppnades. Den kanadensiska regeringen inrättade 1991 en kommission, *Royal Commission on Aboriginal Peoples* (RCAP), med uppdrag att undersöka hur situationen för ursprungsbefolkningen i förhållande till majoritetsbefolkningen skulle kunna bli mer jämbördig. Kommissionens rapport 1996, *Report of the Royal Commission on Aboriginal Peoples*, lyfte bland annat fram problemet med internatskolorna.⁷⁹

⁷⁵ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige*, (2009-06-17), s. 47.

⁷⁶ Kanada. Walker, Julian. *The Indian Residential Schools Truth and Reconciliation Commission*, 2009.

⁷⁷ Kanada. Walker, Julian. *The Indian Residential Schools Truth and Reconciliation Commission*, 2009, s. 7.

⁷⁸ Kanada. Walker, Julian. *The Indian Residential Schools Truth and Reconciliation Commission*, 2009, s. 1f.

⁷⁹ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige*, (2009-06-17), s. 47.

Regeringens svar på kommissionens rapport

År 1998 antog regeringen en handlingsplan⁸⁰ och bad samtidigt om ursäkt till dem som i skolorna hade utsatts för misshandel och sexuella övergrepp. En fond etablerades (*Aboriginal Healing Fund*), som fick 350 miljoner dollar att använda till olika lokala stödprojekt för och tillsammans med tidigare internatskolelever.⁸¹

Ett nytt departement hos den federala regeringen etablerades 2001, *Indian Residential Schools Resolution Canada* (IRSRC). En uppgift blev att förhandla fram en uppgörelse mellan regeringen och alla som lämnat in skadeståndskrav. I slutet av 2003 presenterades en process (*Alternative Dispute Resolution Process, ADR*) för att man skulle nå en uppgörelse utanför domstolarna och som skulle ge psykologiskt stöd och kompensation till de tidigare eleverna på internatskolorna som hade varit utsatta för olika former av fysiska, psykiska och sexuella övergrepp.⁸²

Ursprungsbefolkningens reaktion

Representanter för Kanadas ursprungsbefolkning (*Assembly of First Nations, AFN*) svarade med att i november 2004 lämna en rapport i vilken de uttryckte vad de ansåg krävdes för att man skulle nå en rättvis uppgörelse. Bland annat krävde man ett schablonbelopp för alla offer/överlevande på 10 000 dollar för det första året man har bott på en internatskola och därutöver 3 000 dollar för varje ytterligare år, en tidigare utbetalning till äldre offer/överlevare, inrättandet av en sanningskommission, en fond för stöd och helande, en fond till stöd för minnesceremonier och andra initiativ för att minnas det förflutna, samt en mer allomfattande och rättvis process för att behandla skadeståndsanspråk.⁸³

⁸⁰ Kanada. *Gathering Strength: Canada's Aboriginal Action Plan*. Minister of Indian Affairs and Northern Development Ottawa, 2000. Tillgänglig <<http://www.inac.gc.ca/>> (oktober 2009).

⁸¹ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige*. (2009-06-17), s. 47.

⁸² Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige*. (2009-06-17), s. 47.

⁸³ Ericson, Maria, *Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige*. (2009-06-17), s. 48.

En uppgörelse

År 2006 nådde företrädare för AFN och den kanadensiska regeringen en uppgörelse där ursprungsbefolkningens samtliga krav fanns med. Det innebar bland annat att de drabbade hade tillerkänts både individuella skadestånd och kollektiva gottgörelser.

Alla som kan styrka att det har varit placerade på en federalt driven *Indian residential school* i Kanada har rätt till en individuell ersättning. En ansökan kan göras fram till och med september 2011.

År 2008 etablerades en sannings- och försoningskommission som under fem år ska undersöka och ta upp vittnesmål om erfarenheterna från internatskolorna.

Den 11 juni 2008 bad den kanadensiska premiärministern Stephen Harper offentligt ursprungsbefolkningen och de 80 000 överlevande från internatskolorna boende i Kanada om ursäkt.⁸⁴

⁸⁴ "Kanada ber urbefolkning om ursäkt", Sveriges Radio (2008-06-12). Tillgänglig <http://www.sr.se/Ekot/sokresult.asp?first=1&last=18&from__date=1990-01-01+00%3A00%3A00&to_date=2009-11-30+10%3A12%3A14&page=1&intUnitID=83&programID=83&nyheter=&Artikel=2128692&strSearch=Harper>.

4 Vanvård ur ett historiskt perspektiv

Utredningen kartlägger vanvård av barn över en lång tidsperiod, från 1920-talet fram till sent 1990-tal. Synen på hur barn bör behandlas och uppfostras har förändrats under denna tid. Därför är det motiverat att som bakgrund till vad intervjupersonerna berättar återge hur samhällets inställning till aga, vanvård och misshandel har förändrats. I utredningens direktiv står att uppdraget är att kartlägga allvarliga övergrepp och vanvård. Redan i direktivet konstateras att vissa bestraffningar av omhändertagna barn har varit reglerade i den sociala barnvården sedan länge.¹

I det här kapitlet presenteras den lagstiftning och de föreskrifter som har reglerat misshandel, sexuella övergrepp och olika bestraffningar av omhändertagna barn under 1900-talet. Dessutom ges exempel på hur allmänhetens inställning till fysisk bestraffning har förändrats. Kapitlet syftar till att visa hur länge olika bestraffningar och övergrepp som intervjupersonerna har berättat om har varit förbjudna och brottsliga handlingar.

Kapitlet inleds med en översikt om vanvård ur ett historiskt perspektiv. Därefter behandlas hur kroppssaga har reglerats i lagstiftning och föreskrifter samt hur attityder till kroppssaga har förändrats. Sedan följer ett avsnitt om hur andra bestraffningsformer har reglerats inom den sociala barnvården. Slutligen beskrivs förändringar i lagstiftning om sexuella övergrepp mot barn. Kapitlet avslutas med en sammanfattning.

¹ Dir 2006:75, s. 3.

4.1 Vanvård ur ett historiskt perspektiv

Vad som är att betrakta som barns bästa och vad som är till skada för barn omförhandlas ständigt. Till exempel har bruket av aga som uppfostringsmedel förändrats över tid. Dessutom har uppfattningar om det riktiga i att aga barn varierat mellan klasser och geografiskt i Sverige.² Samtidigt är det viktigt att betona att föreställningar om vad som har varit orätt att göra mot barn har präglats av samstämmighet under lång tid.

I en studie av aga och barnmisshandel i Sverige från reformationen till nutid visar historikern Eva Bergenlöv att kroppslig bestraffning har haft stöd i den allmänna rättsuppfattningen sedan 1500-talet endast om den tillgripits som sista utväg, inte utdelats i affekt, inte orsakat synliga skador samt syftat till barnets bättring.³ Agan skulle utföras på ett visst sätt för att vara acceptabel.

Bergenlöv har studerat lagstiftning, rådgivningslitteratur i uppfostringsfrågor och rättspraxis. Det är först med ett sådant mångsidigt angreppssätt det går att komma åt vad som har ansetts som å ena sidan sanktionerat och å andra sidan oacceptabelt våld mot barn. Trots att det genom historien funnits lagar som påbjudit kroppslig bestraffning i uppfostringssyfte har viss misshandel av barn saknat stöd i en allmän rättsuppfattning. Trots att det länge saknades rättsliga förbud mot barnaga har all misshandel av barn inte varit accepterad.⁴

Eftersom lagtexter inte synliggör all oacceptabel behandling av barn är lagtexter inte heller någon lämplig utgångspunkt för att definiera vad som har varit att betrakta som vanvård ur ett historiskt perspektiv. Däremot kan lagtexterna tillföra ytterligare en dimension av den vanvård intervjupersonerna vittnar om i utredningen, nämligen att vissa handlingar vid en viss tidpunkt också har varit straffvärda. Intervjupersonerna har i de fallen inte enbart blivit utsatta för oacceptabel behandling utan också för brottsliga handlingar.

Vid sidan om lagtexterna finns stadgor, instruktioner och föreskrifter som exempelvis har reglerat hur vården i institutioner och barnhem skulle utföras. I dessa förekommer förbud mot olika bestraffningsmetoder av barn. Personal som bröt mot dessa förbud gjorde sig inte skyldig till brott, men likväl till oacceptabel behand-

² Bergenlöv, Eva, *Drabbade barn: aga och barnmisshandel i Sverige från reformationen till nutid*. Nordic Academic Press, Lund 2009, s. 26.

³ Bergenlöv 2009, s. 160.

⁴ Bergenlöv 2009, s. 157–161.

ling av barnen som skulle kunna ha lett till att han eller hon tvingats att lämna sin tjänst. Vanvård som intervjupersonerna har vittnat om kan alltså vara av flera slag; brottsliga handlingar, oacceptabla handlingar och slutligen sanktionerade handlingar som hade stöd i den allmänna rättsuppfattningen vid en viss tidpunkt.

4.2 Aga ur ett historiskt perspektiv

4.2.1 Agaförbudens utveckling

Aga och kroppslig bestraffning var länge en metod för att uppföstra barn, men är sedan 1979 totalförbjudet i Sverige. Denna lagstiftning bygger på tanken att det är orätt att slå ett barn oavsett effekt eller motiv. Det är en normativ lag som totalförbjuder aga till skillnad från tidigare begränsningar av möjligheten att använda aga som skildras nedan. Agans avskaffande har skett i flera steg. Först avskaffades agan för vuxna, senare för barn. Förbuden mot barnaga har gått från att gälla äldre skolbarn till att omfatta också yngre barn i hemmet.

Vid 1800-talets mitt började aga av vuxna regleras i lagstiftningen. Husagan, det vill säga husbondens rätt att aga sina anställda, avskaffades för vuxet tjänstefolk 1858, men först 1920 för unga tjänare. 1864 års strafflag stadgade att misshandel kunde resultera i böter eller fängelse. Men detta gällde inte om misshandeln hade utdelats av någon som hade rätt att aga den drabbade och om skadan var ringa. Eftersom det 1864 främst var barn och unga som kunde agas gällde detta rättsskydd inte dem. Lagen upphävdes först 1957.⁵

4.2.2 Agaförbud i skola

År 1918 förbjöds kroppslig bestraffning och kränkande behandling av elever på högre folkskolor och kommunala högre skolor⁶ och 1928 förbjöds aga på läroverken.⁷ På de särskilda läroverken för flickor, flickskolorna, var aga över huvud taget aldrig tillåtet.

⁵ Bergenlöv 2009, s. 59f.

⁶ SOU 2001:18. Janson, Staffan, *Barn och misshandel: en rapport om kroppslig bestraffning och annan misshandel i Sverige vid slutet av 1900-talet*, Fritzes offentliga publikationer, Stockholm, 2001, s. 21.

⁷ Qvarsebo, Jonas *Skolbarnets fostran: enbetsskolan, agan och politiken om barnet 1946–1962*, Institutionen för tema, Tema Barn, Linköpings universitet, Diss. Linköping: Linköpings universitet, Linköping, 2006, s. 10. Qvarsebo hänvisar till SFS 1928:412.

De första agaförbuden gällde ungdomar som studerade vid en högre utbildning än den gängse folkskolan. På 1940-talet växte tanken stark om att alla barn, oavsett klass och kön, borde ha rätt till en likvärdig skolutbildning. När visionen om enhetsskolan skulle omsättas i praktik blev just agan något som representanter för olika skolformer var tvungna att enas kring. Det gjordes först efter mångåriga diskussioner.⁸

Den gamla strafflagen ersattes med en ny brottsbalk 1957 som likställde aga, som tilldelades av andra än *vårdnadshavare*, med misshandel. Skolaga blev då synonymt med misshandel, vilket ledde till dess avskaffande.⁹ 1958, 40 år efter agaförbudet på högre folkskolor och högre kommunala skolor, blev det förbjudet att aga elever i folkskolan.¹⁰

4.2.3 Agaförbud i den sociala barnvården

Barn som omhändertogs inom den sociala barnvården riskerade inte bara att utsättas för aga i skolan och hemmet under 1900-talets första hälft. Barnvårdsnämnderna hade också rätt att förordna och dela ut aga i uppfostringssyfte.

Barnvårdsnämndernas rätt att aga barn skrevs in i de första barnvårdslagarna 1902 och kvarstod i 1924 års *Lag om samhällets barnavård*.¹¹

På 1940-talet ifrågasattes lämpligheten av att barnvårdsnämnderna agade barn. I och med att *Lag om samhällets barnavård* omarbetades 1942 nämndes inte längre barnvårdsnämndernas rätt att aga barn. Den del som i 1924-års lag uttryckte möjligheten att aga barn under femton år ströks. Det kan tolkas som att det efter 1942 saknades stöd i lag för att barnvårdsnämnderna skulle kunna aga barn.¹²

Barn som vårdades på skyddshem/ungdomsvårdsskolor och andra institutioner kom tidigare än barn i vanliga hem att skyddas från aga i lagtexten. 1946 avskaffades agan på ungdomsvårdsskolorna, de tidig-

⁸ Qvarsebo 2006.

⁹ Qvarsebo 2006, s. 79.

¹⁰ Qvarsebo 2006, s. 80.

¹¹ 1 mom 23 §, Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

¹² 23 § Lag (1942:62) angående ändring i vissa delar av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnvårdslag). I propositionen till ny strafflag 1957:170 står det dock att i förslag till ny BvL i SOU 1956:61 ska man ta bort barnvårdsnämndens befogenhet att tukta omhändertaget barn. Därför är uppgiften osäker. Se Prop 1957:170, s. 17.

are så kallade skyddshemmen. De tillrättavisningsmetoder som personalen på dessa institutioner fick använda sig av från och med 1946 var inskränkning av friheter och förmåner, samt isolering. Däremot nämndes inte kroppsaga som varit tillåtet i en tidigare stadga från 1937.¹³

Inte heller 1937 fick kroppsaga utdelas hur som helst. Enligt skyddshemstadgan fick aga endast användas för att bestraffa ”övervåld mot befattningshavare samt misshandel av kamrater och djur, ävensom vid mera svårartat trots...”.¹⁴ Aga var att betrakta som en sista utväg. Vissa barn och ungdomar fick inte agas enligt stadgan. Pojkar över 18 år och flickor över 15 år fick inte agas. Aga fick heller inte utdelas till barn som misstänktes vara psykiskt funktionshindrade.¹⁵ Agan, liksom andra bestraffningsformer fick inte medföra men för elevens hälsa.¹⁶ Verkställande av kroppslig bestraffning var alltså redan 1937 omgärdat av restriktioner.

1960 stadgades ett uttryckligt förbud mot att utsätta elever på ungdomsvårdsskolor för kroppslig bestraffning eller kränkande behandling.¹⁷ Samma år förbjöds även aga på barnhem. Aga hade då redan varit ett oacceptabelt uppfostringsmedel på dessa institutioner i drygt ett decennium. 1948 agerade nämligen Socialstyrelsen för att förhindra kroppsaga på barnvårdsanstalter (barnhem).

I *Råd och anvisningar* nr 49 1948 står det: ”Besträffning kan verka allvarligt skadligt på barnet. Den mest aggressiva formen, kroppsagan, d.v.s. den avsiktliga handgripligheten för att framkalla smärta genom örffilar, stryk etc. är strängeligen förbjuden.”¹⁸

Slutligen infördes bestämmelser mot aga på barnvårdsanstalter. I 1960 års stadga för barnvårdsanstalter kan man läsa: ”Barn som är intaget i barnvårdsanstalt må icke utsättas för kroppslig bestraffning eller kränkande behandling.”¹⁹

¹³ Enligt 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1937:860) för skyddshemmen, var följande tillrättavisningar tillåtna: förlust av företräden, inskränkning av friheter och förmåner (men indragning eller inskränkning av måltidsportioner var inte tillåtet), isolering samt kroppsaga. När denna stadga ersattes av Kungl. Maj:ts Stadga (1946:582) för skolor tillhörande barn- och ungdomsvården nämndes endast inskränkning av friheter och förmåner samt isolering som tillåtna tillrättavisningsmetoder under samma paragraf.

¹⁴ 4 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1937:860) för skyddshemmen.

¹⁵ 4 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1937:860) för skyddshemmen.

¹⁶ 5 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1937:860) för skyddshemmen.

¹⁷ 40 § Kungl. Maj:ts Stadga (1960:728) för ungdomsvårdsskolorna.

¹⁸ *Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor* nr 49, Kungl. Socialstyrelsen, 1948, s. 10.

¹⁹ 15 § Kungl. Maj:ts Stadga (1960:595) för barnvårdsanstalter.

4.2.4 Agaförbud i hemmen

I hemmen var aga under vissa former tillåtet fram till 1979 då Sverige som första land i världen införde ett totalförbud mot barnaga. Bland beslutsfattarna hade då diskussionerna om möjligheterna att införa ett agaförbud pågått i 30 år. I förarbetena till föräldrabalken som antogs 1949 gav departementschefen uttryck för att kroppsaga borde undvikas.²⁰ Men i föräldrabalken stadgades att föräldrar fick använda de uppfostringsmedel som ”med hänsyn till barnets ålder och övriga omständigheter fick anses lämpliga.”²¹

Ett steg mot att införa strängare bestämmelser mot barnaga gjordes när den gamla strafflagen från år 1864 arbetades om till en ny brottsbalk på 1950-talet. 1957 upphävdes bestämmelsen att ringa skada på grund av aga inte skulle leda till påföljd. Aga som utfördes av andra än föräldrar eller annan vårdnadshavare likställdes med misshandel.²²

Om ”annan vårdnadshavare” inbegrep fosterföräldrar är oklart. Med en modern tolkning av begreppet vårdnadshavare är aga som utfördes av fosterföräldrar efter 1957 likställt med misshandel. Om däremot föräldrar och fosterföräldrar ansågs ha samma förpliktelser när det gällde den dagliga vården av barnen är aga som utfördes av fosterförälder inte att anse som misshandel. Vi håller för troligt att det sistnämnda gäller.

Förändringen till följd av den nya brottsbalken gjorde det omöjligt att behålla skolagan eftersom den definierades som misshandel i den nya brottsbalken.²³

Under 1950-talet hade barnmisshandel börjat uppmärksammas i medicinska sammanhang. Tidigare hade den medicinska forskningen varit relativt outvecklad om vilka skador som misshandel kunde åsamka barnen och att det fanns föräldrar som slog sina barn så mycket att barnen fick bestående men eller till och med avled.

I USA hade barnröntgenologer och barnläkare kartlagt skall- och skelettskador på barn. Den första medicinska rapporten kom 1946. Men författaren, barnröntgenologen Caffey, slog inte fast *hur* de allvarliga skador som barnen i hans undersökning hade drabbats av, hade uppkommit. Kopplingen mellan barnmisshandel och svåra skador

²⁰ SOU 1978:10, *Barnets rätt 1, Om förbund mot aga*. Delbetänkande från Utredningen om barnets rätt, Liber Förlag/Allmänna förl., Stockholm, 1978, s. 13. Hänvisar till Prop 1949:93, s. 100.

²¹ SOU 1978:10, s. 15.

²² Prop 1957:170, s. 16. Se även Bergenlöv 2009, s. 142.

²³ Qvarsebo 2006, s. 79.

var fortfarande okänd. 1953 konstaterade ännu en amerikansk barnröntgenolog, Silverman, att skadorna hade orsakats av våld. Men *hur* våldet uppkommit var fortfarande en obesvarad fråga.

Först 1955 fastslog läkarna Wolley och Evans att de skador som Caffey och Silverman hade upptäckt berodde på vårdnadshavarnas misshandel av barnen.

Att föräldrar och andra vårdnadshavare utsatte sina små barn för så kraftig misshandel var en nyhet som fick stor uppmärksamhet i amerikansk media.

Kunskapen om indikationer på barnmisshandel spreds till läkarkåren 1961 i ett symposium för barnläkare om barnmisshandel. Symposiet leddes av dr Henry Kempe som senare lanserade begreppet ”The Battered Child Syndrome” i en artikel 1962.²⁴

”The Battered Child Syndrome” angav en medicinsk definition på barnmisshandel. Nu fick läkare ett syndrom att förhålla sig till när barn med skelett- och hudskador, blödningar i hjärnan eller mjukdelssvullnader kom till sjukhusen. Att dessa skador kunde orsakas av misshandel var därmed klarlagt.²⁵

I Sverige publicerades de första medicinska rapporterna om barnmisshandel i slutet av 1950-talet. De baserades på undersökningar av svårt misshandlade barn som vårdats på sjukhus i Göteborg och Malmö. Hur kontroversiella rönen om barnmisshandel var illustreras av att olika myndigheter hade svårt att acceptera att sjukhusen ställde diagnosen barnmisshandel på dessa barn.

På ett barnläkarmöte i Göteborg 1960 drogs riktlinjer upp för hur fall av barnmisshandel skulle bedömas och vilka åtgärder man skulle vidta när sådana fall upptäcktes. Det har hävdats att detta möte bidrog till svenska läkares förmåga att upptäcka barnmisshandel.²⁶ Det ledde till en ökad registrering av barnmisshandelsfall, vilket påpekades i en artikel i *Läkartidningen* 1964 av dr Anders Frisk. Artikelns fart på debatten i Sverige. Den ledde till att föräldrars rätt att aga sina barn började diskuteras i riksdagen.²⁷

Vid ingången till 1960-talet hade aga förbjudits i skolor och på anstalter. Men föräldrabalken tillät fortfarande att vårdnadshavare agade sina barn. I och med att barnmisshandel hade fått en vetenskaplig medicinsk definition och att flera fall av barnmisshandel

²⁴ Kempe, CH., Silverman, F.N., Steele, B.F., Droegemueller, W.& Silver, H.K. ”The Battered Child Syndrome”. *Journal of the American Medical Association*, 181, 1962, s. 17–24.

²⁵ *En utredning om barnmisshandel*, Socialstyrelsen, Stockholm, 1969, s. 10–15.

²⁶ *En utredning om barnmisshandel*, Socialstyrelsen, Stockholm, 1969, s. 15.

²⁷ SOU 2001:18, s. 23.

hade rönt allmän uppmärksamhet hade riskerna med hård aga blivit kända.

År 1966 ändrades föräldrabalken och vårdnadshavares rätt att aga sina barn ströks. Aga sågs inte längre som en uppfostringsmetod utan likställdes med misshandel. Nu föreskrev föräldrabalken endast att föräldrar skulle hålla sina barn "under erforderlig uppsikt".²⁸

Ändringen 1966 innebar inte något totalt förbud mot barnaga. Det ledde till att gränsen mellan vad som var tillåten kroppslig tillrättavisning och vad som var misshandel blev oklar. Därför restes krav på ett totalförbud i ett par riksdagsmotioner 1972.²⁹ Slutligen förbjöds aga i hemmen i föräldrabalken 1979. Det gjordes med följande tillägg: "Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling."³⁰

4.3 Attityder till och bruk av kroppsliga bestraffningar mot barn

Vid olika tidpunkter har det i Sverige gjorts intervju- eller enkätstudier om personers attityder till och bruk av kroppsliga bestraffningar mot barn. Dessa studier visar att det har blivit allt mindre accepterat att aga barn efter "antiagalagens" tillkomst 1979.

Opinionsundersökningar som har gjorts av SIFO och SCB visar att 1965 var drygt hälften av den svenska befolkningen (53 procent) positiv till kroppslig bestraffning av barn. Efter att föräldrabalken hade skrivits om 1966 var 42 procent positiva till kroppslig bestraffning 1968. 1971, åtta år före totalförbudet mot aga, hade siffran sjunkit till 35 procent.

År 1981, när agaförbudet hade införts, sade sig 26 procent vara positiva till kroppslig bestraffning av barn. 1994 delades denna uppfattning endast av 11 procent.³¹

Förmodligen speglar alla dessa undersökningar till viss del vad som har ansetts accepterat vid en viss tid. Det är ändå intressant att notera att aga som uppfostringsmetod saknade stöd hos knappt hälften av den

²⁸ SOU 1978:10, s. 19.

²⁹ SOU 1978:10, s. 20.

³⁰ SOU 2001:18, s. 22.

³¹ Durrant, Joan E. "Evaluating the success of Sweden's corporal punishment ban". *Child Abuse & Neglect*, 23(5), 1999, s. 438.

svenska befolkningen 1965. För utredningens del innebär detta att kroppslig bestraffning av barn inte var något självklart vid 1960-talets mitt. Vilka attityder som rådde tidigare är inte undersökt.

Opinionsundersökningarna säger inget om hur vanligt det var att barn verkligen blev agade. Men några studier där föräldrar tillfrågats om de har slagit sina barn kan berätta något om detta. Av de få studier som finns kan vi utläsa att aga genom enstaka slag har varit relativt vanligt in på 1960-talet men därefter blivit allt mer sällsynt. Det finns flera problem med att generalisera resultat från dessa undersökningar. Dessa kommenteras nedan i samband med att undersökningarna presenteras.

I en långtidsstudie av barn födda 1954 i Solna uppgav 95 procent av barnens mödrar att de någon gång hade slagit sina barn. Alla barn i denna studie hade någon gång under uppväxten blivit slagna av sina föräldrar, enligt föräldrarnas egen uppgift.

Föräldrarna uppgav att de slog barnen oftare när de var mindre. 30 procent svarade att de slog sina barn dagligen när barnen var 1–2 år. Efter fyllda tio år utdelade föräldrarna slag mer sällan eller knappt alls. Hårdare kroppslig bestraffning, som i Solnastudien kallades för ”ett kok stryk”, drabbade däremot fler äldre barn. 30–35 procent av barnen i studien fick ett rejält kok stryk minst en gång om året när de var 9–10 år, enligt föräldrarnas uppgift. Studien visade att mödrar slog sina barn oftare än fäder, något som också är känt från internationella historiska undersökningar.³²

Solnastudien visar hur arbetarklassen i en förort brukade kroppslig bestraffning. Eftersom attityder och bruk av aga har varierat mellan olika orter och i olika delar av landet, liksom mellan klasser, går det inte att säga att undersökningen speglar situationen för alla barn i Sverige. Enligt den brittiske barndomshistorikern Harry Hendrick har arbetarklassen varit mer benägen att bruka kroppslig bestraffning mot sina barn.³³ Överfört på svenska förhållanden ger Solnastudien en bild av agan i den grupp där den var mest förekommande.

Efter antiagalagens tillkomst har flera nationella undersökningar om föräldrars inställning till fysisk bestraffning av barn gjorts. Den första genomfördes 1980 och baserades på intervjuer med 1 105 familjer (den så kallade SUSAs-studien). En liknande intervjuunder-

³² SOU 2001:18, s. 41f. Se även Gordon, Linda, *Heroes of their own lives: the politics and history of family violence: Boston 1880–1960*, Penguin Books, New York, 1989[1988].

³³ Hendrick, Harry, *Children, childhood and English society, 1880–1990*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1997, s. 22.

sökning genomfördes av Kommittén mot barnmisshandel 2000. Underlaget utgjordes av telefonintervjuer med föräldrar till 1 609 barn. Jämförelser mellan de två undersökningarna visar att fysisk bestraffning var vanligare 1980, då 51,3 procent svarade ja på frågan om de hade använt fysisk bestraffning mot sitt barn det senaste året. År 2000 svarade endast 8,3 procent ja på denna fråga.³⁴ De former av kroppslig bestraffning som föräldrarna sade sig ha använt 1980 var främst att de knuffat, huggit tag i eller ruskat sitt barn hårt (49,4 procent), samt slagit eller klappat till barnet (27,5 procent). Det var däremot sällsynt att föräldrarna 1980 hade kastat saker på barnet (3,6 procent), sparkat, bitit eller slagit med knytnävarna (3,2 procent), slagit barnet med något föremål (2,4 procent), gett barnet ”ett kok stryk” (3,0 procent), hotat med vapen (0,4 procent) samt använt vapen (0,4 procent). År 2000 var svarsfrekvensen färre än en procent på dessa mer ovanliga former av fysisk bestraffning.³⁵

Samtidens fördömande attityder gentemot barnaga kan ha påverkat hur föräldrarna svarade i intervjuerna. Kommittén mot barnmisshandel som har sammanställt jämförelsen mellan SUSA-studien och intervjustudien år 2000, håller dock för troligt att underrapporteringen i de båda studierna inte har varit så omfattande att resultaten är helt missvisande.³⁶

Sammanfattningsvis bekräftar de studier som har gjorts att många barn utsattes för kroppslig bestraffning någon gång under uppväxten på 1950- och 1960-talen, men att det har blivit allt ovanligare med tiden. Det är dock skillnad på engångsföreteelser och på upprepad misshandel. Utredningen om vanvård i den sociala barnvården har valt att fråga intervjupersonerna hur ofta de utsattes för olika former av övergrepp och försummelse.

4.4 Andra bestraffningsformer

Förutom kroppsgaga har andra former av fysisk och psykisk bestraffning använts på institutioner för barn och ungdomar. I detta avsnitt redogörs för de bestraffningar som har beskrivits i stadgor, anvisningar och lagstiftning som reglerat institutionernas verksamhet. På så sätt synliggörs vilka bestraffningar som har varit sanktionerade i lag men också vilka som har varit förbjudna.

³⁴ SOU 2001:18. s. 44.

³⁵ SOU 2001:18. s. 45.

³⁶ SOU 2001:18. s. 45.

4.4.1 Ungdomsinstitutioner

Barn och ungdomar som omhändertagits för så kallad ”vanart”³⁷ kunde placeras på särskilda institutioner. Institutionerna kom under 1900-talet att ändra beteckning flera gånger. Vi har valt samlingsbeteckningen *ungdomsinstitutioner* i vår framställning.

Till en början kallades institutionerna för *skyddshem*. I den första stadgan för de statliga skyddshemmen från 1937 fanns fyra tillrättavisningsmetoder uppräknade:

- 1) förlust till större eller mindre del av förut jämlikt 19 § vunna företreden;
- 2) inskränkning för kortare eller längre tid av de friheter och förmåner, som i allmänhet äro eleverna medgivna;
- 3) isolering; samt
- 4) lämplig kroppsaga, given av föreståndaren själv eller annan i hans närvaro³⁸

Kroppsagan har tidigare kommenterats. De andra tillrättavisningsåtgärderna diskuteras i det följande.

I fråga om inskränkning av friheter och förmåner var det inte tillåtet att dra in eller minska på elevens matportioner. Att bestraffa genom att inte ge barnen mat var således förbjudet från 1937.

Om bestraffningen innebar att man skilde eleven från kamraterna på fritiden fick detta inte pågå längre än sex dagar i sträck.³⁹ Isolering på skyddshem fick inte användas mot elever under 15 år. En elev fick inte hållas isolerad längre än sex dygn i sträck. Upp till tre dagars isolering kunde föreståndaren själv besluta om, men för en längre period krävdes styrelsens ordförandes medgivande.

Hur själva isoleringen skulle gå till var strikt reglerat. Isoleringsrummet skulle ha full tillgång till dagsljus. Eleven skulle få ha sina egna kläder på dagen och få läsa, skriva eller ha tillgång till någon form av sysselsättning. Efter två eller tre dygn skulle eleven få vistas ute eller i en annan lokal någon tid varje dag.⁴⁰

Föreståndaren var skyldig att föra journal över alla bestraffningar som utdelades. Dessa skulle granskas av styrelsen och av skyddshemsinspektören.⁴¹

³⁷ Ungefär: moraliskt eller sedligt förfall

³⁸ 1 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1937:860) för skyddshemmen.

³⁹ 2 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1937:860) för skyddshemmen.

⁴⁰ 3 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1937:860) för skyddshemmen.

⁴¹ 6 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1937:860) för skyddshemmen.

1946 trädde en ny stadga i kraft för *skolor som tillhörde barn- och ungdomsvården*, som de tidigare skyddshemmen nu kom att kallas. I den nya stadgan nämndes inte äga som tillrättavisningsmedel. Förlust av förmåner, inskränkning av friheter och förmåner samt isolering kvarstod.⁴² Liksom tidigare fick inskränkning av barnens matportioner inte användas som bestraffning och avskiljande från kamrater fick pågå längst i sex dagar.⁴³

Reglerna för isolering liknade mycket dem i stadgan från 1937. Isolering fick endast tillgripas mot elever som hade fyllt 15 år. En nyhet var att elever under 18 år inte fick hållas isolerade längre än tre dygn. Elever som hade fyllt 18 år kunde hållas isolerade upp till sex dygn. Liksom tidigare krävdes styrelsens ordförandes godkännande för isolering som varade längre än tre dygn. Efter två dygns isolering skulle eleven få vistas utomhus minst en timme varje dag. Om vädret var dåligt skulle han eller hon få vistas i annan lokal minst en timme om dagen.⁴⁴ De tillrättavisningar som utdelades skulle antecknas i en journal.⁴⁵

1960, i samband med den nya barnvårdslagen, kom ännu en ny stadga att reglera verksamheten vid ungdomsinstitutionerna som nu hade fått beteckningen *ungdomsvårdsskolor*. I denna stadga förbjöds kroppslig bestraffning och kränkande behandling, vilket nämndes i ett tidigare avsnitt. De övriga tillrättavisningsformerna från tidigare stadgor kvarstod. Matportionerna fick fortfarande inte indragas eller minskas⁴⁶ och isolering fick inte äga rum under längre tid än tre dygn om eleven var yngre än 18 år, max sex dygn om eleven var äldre. Till skillnad från tidigare öppnade 1960 års stadga för att barn under 15 år skulle kunna isoleras. Men då krävdes att institutionens rådgivande psykiatriker hade godkänt åtgärden.⁴⁷

När lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) trädde i kraft 1983 överfördes ungdomsvårdsskolorna till landstingen och kom då att byta namn till *hem för vård eller boende med särskild tillsyn, ungdomshem*. I yrkeskåren kom de att kallas för § 12-hem. Isolering, eller avskildhet som detta kom att kallas i den nya lagstift-

⁴² 1 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1946:582) för skolor tillhörande barn- och ungdomsvården.

⁴³ 2 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1946:582) för skolor tillhörande barn- och ungdomsvården.

⁴⁴ 3 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1946:582) för skolor tillhörande barn- och ungdomsvården.

⁴⁵ 6 mom 20 § Kungl. Maj:ts Stadga (1946:582) för skolor tillhörande barn- och ungdomsvården.

⁴⁶ 46 § Kungl. Maj:ts Stadga (1960:728) för ungdomsvårdsskolorna.

⁴⁷ 47 § Kungl. Maj:ts Stadga (1960:728) för ungdomsvårdsskolorna.

ningen, reglerades först i socialtjänstförordningen 1980 och sedan i LVU 1990.⁴⁸ Tidsgränsen för isolering hade begränsats till 24 timmar. Liksom 1960 års stadga tillåter den nya lagstiftningen att barn under 15 år hålls isolerade. Men för detta krävs ett läkarutlåtande.⁴⁹

4.4.2 Barnhem

Vården i barnhem reglerades i stadgor för barnavårdsanstalter och i föreskrifter från Socialstyrelsen, som var tillsynsmyndighet för barnavårdsanstalterna från och med år 1945. Socialstyrelsen skulle ge föreskrifter för hur vården vid landets barnhem skulle ske.⁵⁰

I ett nummer av *Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor* 1948 föreskrev Socialstyrelsen vad som skulle gälla vid behandling av barn på barnavårdsanstalter. *Råd och anvisningar* hade stor spridning och just detta nummer delades ut till alla anordnare av barnavårdsanstalter.⁵¹ Publikationen innehåller inte bara det tidigare nämnda förbudet mot kroppssaga, utan också förbud mot andra bestraffningsformer:

- Att stänga in barnet eller isolera det i rum eller garderob
- Att kallduscha eller tvångsduscha barnet
- Att dra in måltider för barnet
- Att använda tvångsmatning vid matvägran
- Att tvinga barnet göra sådant som han/hon frivilligt borde göra dagligdags, t.ex. att tvinga barnet till sängs som straff⁵²

Socialstyrelsen ville göra de som arbetade inom den sociala barnavården uppmärksamma på att dessa bestraffningsmetoder kunde skada barnens psykiska hälsa. Om tvångsduschning skrev Socialstyrelsen:

⁴⁸ Lag (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

⁴⁹ 27 § Socialtjänstförordningen (1981:750); 15 § c Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

⁵⁰ 21 § Ändring (1945:503) av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnavårdslag). Tidigare saknades centraliserad tillsyn över barnavårdsanstalterna som då stod under länsstyrelsernas uppsikt. Se SOU 1944:34. *Utredning och förslag angående revision av lagstiftningen om barnavårdsanstalter och fosterbarnsvård*. Socialvårds-kommitténs betänkande (Betänkande IX) s. 190.

⁵¹ I övrigt utdelades Råd och anvisningar till samtliga länsstyrelser, landsting, mödrahjälp-nämnder, förste provinsialläkare, fattigvårdsstyrelser, barnavårdsnämnder, fattigvårds- och barnavårdskonsulenter samt barnavårdsassistenter.

⁵² *Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor*, nr 49, Kungl. Socialstyrelsen 1944, s. 10f.

Tvångsduschning – en metod som väl endast tillgripes av mycket inkompetenta, ja sadistiska personer – kan skapa en för lång framtid bestående olust eller fruktan för bad och duschning.⁵³

Förutom uttryckliga förbud varnade Socialstyrelsen för metoder som kunde kränka barnet. Till dessa hörde:

- Att tala nedsättande om barnet inför dess kamrater
- Att tillämpa kollektiv bestraffning⁵⁴

Den enda bestraffningsmetod som Socialstyrelsen samtyckte till var det så kallade ”naturliga straffet”, det vill säga att barnet fick lära genom egna misstag. Som exempel nämns ett barn som trots tillsägelser leker med spisen och till slut bränner sig. I övrigt hävdade Socialstyrelsen att personalen på barnvårdsanstalterna skulle tala barnen till rätta men det skulle inte ske med tjat, gräl, förebråelser och hot.⁵⁵

Användandet av positiv förstärkning och förmåga att få barnet att känna sig omtyckt kännetecknade en god fostrare. Personalen skulle inge trygghet och behandla barnen med respekt. Socialstyrelsen avrådde från handlingar som skulle kunna rubba dessa mål. Som exempel nämndes:

- Att i onödan klandra barn för deras språk eller bordsskick som de lärt hemma, vilket i förlängningen kunde tolkas som kritik mot barnets familj
- Att låsa in barnens leksaker i ett skåp och inte låta barnen begagna dem på sitt sätt i sina egna lekar
- Att olika personal tillät olika saker, det vill säga avsaknad av enhetlighet i personalgruppen
- Att ha för många regler och förbud
- Att använda uttryck som ”här har vi bara snälla barn”, ”om du är så där stygg, så får du inte stanna här”⁵⁶

För barnhemmen saknades i lag reglerade bestraffningsformer fram till 1960. Då fanns endast Socialstyrelsens föreskrifter att tillgå.

År 1960 kom Kungl. Maj:ts stadga för barnvårdsanstalter. Den förbjöd kroppslig bestraffning och kränkande behandling. Stadgan

⁵³ Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor, nr 49, Kungl. Socialstyrelsen 1944, s. 11.

⁵⁴ Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor, nr 49, Kungl. Socialstyrelsen 1944, s. 11.

⁵⁵ Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor, nr 49, Kungl. Socialstyrelsen 1944, s. 11f.

⁵⁶ Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor, nr 49, Kungl. Socialstyrelsen 1944, s. 2–6.

nämner också isolering. Liksom vid ungdomsinstitutionerna fick isolering inte tillämpas mot barn under 15 år om inte läkare hade lämnat samtycke. På barnhemmen fick barn hållas isolerade högst i tre dygn.

4.5 Sexuella övergrepp

Sexuella övergrepp mot barn har aldrig varit tillåtet. Men lagstiftningen kring sexuella övergrepp har ändå förändrats under den tid som utredningen kartlägger. Fram till 1864 jämställdes sexuellt umgänge med minderårig med våldtäkt.⁵⁷ Därefter kom sexuella övergrepp mot barn att differentieras i lagstiftningen. Övergreppen fick olika straffvärde bl.a. beroende på barnets ålder och kön.

4.5.1 1864–1937

1864 års strafflag reglerade sexualbrott fram till 1937 då en ny lag trädde i kraft. Både 1864 års lag och lagen från 1937 skilde på ”otukt” och ”tukt- och sedlighetssårande handlingar”. Med ”otukt” avsågs brott då det kunde bevisas att den ena partens könsdelar hade vidrört den andra partens kropp. Gick inte detta att bevisa rubricerades brottet som ”tukt- och sedlighetssårande handling” som gav betydligt mildare straff. Eftersom det var svårt att bevisa den beröring som krävdes för otuktsbrott kunde förövare som begått grova sexuella övergrepp mot barn dömas till lindriga straff, menar idéhistorikern Åsa Bergenheim. Hon har studerat det svenska rättsväsendets syn på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn.⁵⁸

I den äldre lagstiftningen fanns ett generellt förbud mot sexuell umgänge med flickor under 15 år. Sedlighetsbrottet betraktades som mer allvarligt om flickan var yngre än 12 år. För det var straffen hårdare än om hon var mellan 12 och 15 år.

Lagen utgick från att offren var flickor och förövarna män. Om offret var en pojke behandlades brottet under den paragraf som gällde homosexualitet. Pojkar betraktades inte som lika oskyldiga i den sexuella umgängeshandlingen som flickor. Straffen för övergrepp på pojkar var därför betydligt mildare.⁵⁹

⁵⁷ Bergenheim, Åsa, *Brottet, offret och förövaren: vetenskapens och det svenska rättsväsendets syn på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn 1850–2000*, Carlsson, Stockholm 2005, s. 414.

⁵⁸ Bergenheim, 2005, s. 59, 166.

⁵⁹ Bergenheim, 2005, s. 59.

4.5.2 1937–1965

Med 1937 års lag inkluderades även sexuellt umgänge med pojkar i brottskategorin otukt med underårig. Lagen hade alltså ändrats så att den också synliggjorde och straffade sexuella övergrepp mot pojkar. Men fortfarande gjorde lagen en viss skillnad mellan kvinnliga och manliga offer. Om offret var en flicka utdömdes, liksom tidigare, olika straff beroende på om hon var under 12 år eller mellan 12 och 15 år. För pojkar förekom inte någon sådan straffdifferentiering. Bergenheim har tolkat detta som att lagstiftaren fortfarande menade att flickor tog större skada än pojkar.⁶⁰

Andra nyheter i 1937 års lag var att den öppnade för att även kvinnor skulle kunna vara förövare samt att barn under 15 år som utsatts för incest var utan skuld till brottet. Tidigare hade incest betraktats som ett brott begånget av både den äldre och yngre parten och båda hade straffats.⁶¹

4.5.3 1965–1984

En ny brottsbalk trädde i kraft 1965. Bergenheim beskriver den rättspraxis som ledde fram till den nya lagstiftningen som en strävan efter ”att fler sexuella handlingar skulle betraktas som brottsliga, men att färre skulle bedömas som grova.”⁶² I den nya lagstiftningen tog sig detta uttryck i att den grövre brottskategorin ”otukt med barn” snävades in till ”könsligt umgänge” det vill säga samlag. Övriga sexuella övergrepp mot barn fördes till brottskategorin ”otuktigt beteende” som inte straffades lika hårt.

Dessutom ströks den paragraf som stadgade att otukt med barn under tolv år var att betrakta som särskilt allvarligt. Det var inte längre barnets ålder, utan omständigheterna vid brottet som skulle avgöra hur grovt det var.⁶³ Till omständigheterna hörde hur aktivt barnet själv hade varit. Med den psykodynamiska teoribildningens allt större inflytande på barnpsykiatri och barnpsykologi följde en ökad tendens att se barnet som medagerande. Föreställningen om att barn kunde förföra vuxna slog rot på 1950-talet.⁶⁴

⁶⁰ Bergenheim, 2005, s. 165.

⁶¹ Bergenheim 2005, s. 165f.

⁶² Bergenheim 2005, s. 321.

⁶³ Bergenheim 2005, s. 278–282.

⁶⁴ Bergenheim 2005, s. 282–288, 334.

4.5.4 1984–2005

Sexualbrottslagstiftningen kom att ändras igen 1984. Det hade bakgrund ibland annat hur synen på sexualiteten hade förändrats, kvinnoörelsens och kvinnojourernas framväxt och upptäckten att misshandel och sexuella övergrepp drabbade både kvinnor och barn.

Sexualbrott mot barn delades nu in i fyra kategorier; ”sexuellt utnyttjande av underårig”, ”grovt sexuellt utnyttjande av underårig”, ”sexuellt umgänge med barn” samt ”sexuellt ofredande”.

Den nya indelningen innebar att straffen skärptes för de brott som föll under ”grovt sexuellt utnyttjande av underårig” som tidigare hade räknats till ”otukt”. Dessutom kunde handlingar som inte inbegrep beröring, till exempel pornografisk fotografering av barn, nu klassas som brott. De föll då under kategorin ”sexuellt ofredande”.⁶⁵ 1980 hade produktion och spridning av barnpornografiskt material kriminaliserats. 1999 kom även innehav av barnpornografi att definieras som brottslig handling. Båda brottsrubriceringarna krävde grundlagsförändringar eftersom produktion och innehav dessförinnan skyddades av yttrandefrihetsgrundlagen och tryckfrihetsförordningen.⁶⁶

Under 1990-talet gjordes vissa ändringar av sexualbrottslagstiftningen bland annat ströks kategorin ”sexuellt umgänge med barn” 1994.

Barnets delaktighet eller frivillighet skulle inte vägas in i bedömningen av brottet. Istället kom allt sexuellt umgänge med barn att betraktas som ett utnyttjande och dessa handlingar rubricerades istället som ”sexuellt utnyttjande av underårig” eller ”grovt sexuellt utnyttjande av underårig”.

Preskriptionstiden för vissa sexualbrott mot barn förlängdes. Den skulle börja löpa först när barnet hade fyllt 15 år. I dag har denna ålder höjts till 18 år. Nu gäller följande preskriptionstider: 10 år för våldtäkt, 15 år för grov våldtäkt, 10 år för sexuellt utnyttjande av underårig, 10 år för grovt sexuellt utnyttjande av underårig och 5 år för sexuellt ofredande.⁶⁷

I den senaste sexualbrottslagstiftningen har man skilt på sexualbrott mot vuxna och sexualbrott mot barn. Där finns båda brottsrubriceringarna ”våldtäkt” och ”våldtäkt mot barn”. För det senare brottet behöver varken våld, hot eller tvång ha använts. Lagstiftaren

⁶⁵ Bergenheim 2005, s. 351f.

⁶⁶ SOU 2007:54. *Barnet i fokus. En skärpt lagstiftning mot barnpornografi*. Betänkande av 2005 års barnpornografiutredning, Stockholm 2007, s. 74–75.

⁶⁷ Bergenheim 2005, s. 353f.

menar att sexuella övergrepp mot barn alltid innebär psykiskt våld och en ytterst allvarlig kränkning av barns integritet.⁶⁸

4.6 Sammanfattning

4.6.1 Lagstiftningens och föreskrifternas betydelse för utredningen

För vår utredning leder genomgången av lagstiftningen fram till att all kroppsaga som intervju personer vittnat om på skyddshem/ungdomsvårdsskolor saknade stöd i lagstiftningen efter 1946.

De som agades på barnvårdsanstalter efter 1948 utsattes för behandling som socialstyrelsen uttryckligen hade förbjudit.

All aga på ungdomsvårdsskolor och andra barnvårdsanstalter var förbjudna handlingar efter 1960.

Intervju personer som har berättat att de agades av barnvårdsnämnden efter 1942 utsattes för behandling som saknade stöd i lagstiftningen. Detsamma gäller barn som fick utstå aga i fosterhem efter 1966.

Barn som fick lättare handgripliga tillrättavisningar i fosterhem efter 1979 utsattes för brottsliga handlingar.

När det gäller ungdomsinstitutioner är det viktigt att notera att nedskärningar eller indragning av måltider aldrig har varit ett tillåtet uppfostringsmedel. Isolering har varit sanktionerat i stadgor och lagar, men strikt reglerat. Sex dygn har varit den längst tillåtna isoleringen. Över tid har stadgorna och lagarna begränsat hur länge ungdomarna har fått hållas isolerade. Från 1946 fick ungdomar under 18 år hållas isolerade max tre dygn. Sedan revideringen av LVU 1990 gäller att ungdomar inte får hållas isolerade längre än 24 timmar. I dag är också isoleringen kringgärdad av stränga bestämmelser om tillsyn av den unge.

Sedan 1937 har lagen krävt att de flesta bestraffningar skulle antecknas i journaler som skulle kunna granskas av institutionens styrelse eller tillsynsmyndighet. Besträffningar har under hela perioden inte fått medföra men för ungdomarnas hälsa.

Barn som har agats på barnhem efter 1948 utsattes för behandling som var förbjuden enligt Socialstyrelsens föreskrifter. På barnhemmen var det heller inte tillåtet att isolera, kall- eller tvångsduscha barnen, dra in måltider eller använda tvångsmatning efter

⁶⁸ Bergenheim 2005, s. 353f.

1948. Sådan behandling var illegitim även om den inte var brottslig i juridisk mening. Isolering på barnhem har varit reglerad i lagstiftningen sedan 1960. Barn över 15 år som varit isolerade i längre än tre dygn på barnhem har utsatts för oacceptabla handlingar.

De flesta sexuella övergrepp mot barn har under utredningens undersökningsperiod varit brottsliga handlingar. Med tiden har fler handlingar kommit att betraktas som straffvärda sexuella övergrepp. Ett sådant är produktion och spridning av barnpornografiskt material som klassades som brott 1980. 1999 kriminaliserades även innehav av sådant material.

5 Vad är vanvård?

Utredningen ska enligt direktiven kartlägga ”handlingar som även vid tiden för händelsen skulle ha bedömts som allvarliga övergrepp och vanvård.”¹ Redan från början har vi varit sysselsatta med att definiera vad som anses vara vanvård. Flera relativt fruktlösa försök har gjorts att koppla synen på barnuppfostran, inklusive aga och fysiska bestraffningar av barn med det som under en viss tidsperiod kunde anses vara ”normala” bestraffningar av barn.

I detta kapitel beskrivs först tidigare försök att definiera vanvård. Sedan redovisas hur utredningen valt att definiera vanvård, övergrepp och försummelser. Vi ger också en kort beskrivning av hur intervjupersonernas berättelser om vanvård, övergrepp och försummelser har kategoriserats och analyserats. Slutligen ges definitioner av varje överordnad kategori av övergrepp och försummelse.

5.1 Försök att definiera vanvård, övergrepp och försummelse av barn

Många mer eller mindre framgångsrika försök har gjorts nationellt och internationellt att vetenskapligt definiera *vanvård*, *övergrepp* och *försummelse* av barn.

När Henry Kempe 1962 skrev sin artikel på åtta sidor i Journal of American Medical Association, ”The Battered Child Syndrome”² var det första gången ett mer medicinskt/diagnostiskt perspektiv på främst fysisk vanvård av barn tillämpades. Tidigare hade allvarliga fysiska skador på små barn hänförts till vad som kallades för ”okänt trauma”. Kempe hade börjat misstänka att det kunde vara föräldrarna som hade förorsakat skador på barnen. Tillsammans med sina medarbetare gjorde han en landsomfattande

¹ Dir. 2006:75.

² Kempe, CH., Silverman, F.N., Steele, B.F., Droegemueller, W., & Silver, H.K. (1962) The Battered Child Syndrome. *Journal of the American Medical Association*, 181, 17–24.

studie i USA. Sjukhus och distriktsåklagare rapporterade i studien att många barn i undersökningsperioden uppvisade skador som var typiska för "The battered Child Syndrome", flera med dödlig utgång.

Med stöd av sin forskning menade Kempe att det han kallade "The Battered Child Syndrome" skulle övervägas i samtliga fall där barn plötsligt avled eller inte utvecklades normalt, uppvisade frakturer, inre blödningar, blåmärken eller svullnader.

Kempes pionjärbete innebar också att han beskrev hur svårt det var att kliniskt verifiera "The Battered Child Syndrome". Han ansåg att det handlade om såväl de misstänkta förövarnas lögner, förnekande och omskrivningar, som de professionellas oförmåga och ovilja att umgås med tanken att även föräldrar och vårdnadshavare allvarligt misshandlar och skadar sina barn.

Att för första gången diagnostisera vanvård av barn som en "psykisk sjukdom" bidrog till att problemet på allvar kom att uppmärksammas politiskt och professionellt. Ett nytt utforskat kunskapsområde tillkom. Kempes upptäckt bidrog till engagemang och optimism kring att barns utsatthet i dessa avseenden var något som gick att behandla och åtgärda.

Olika stadier i definitionen av vanvård

Definitionen av vanvård har sedan passerat olika stadier.

När man på allvar började uppmärksamma vanvård av barn i mer vetenskapliga sammanhang på 1960 och 1970-talen, beskrevs den främst via observationer i kliniskt arbete och fokuserade då på olika karakteristika när det gällde vanvårdade barn.

På 1980-talet gjordes en del försök till att mer operationellt definiera vanvård, främst via observationer av vanvårdade barn i den sociala barnavården.³

1993 gjorde National Research Council (NRC) i USA en genomgång av forskningen kring behandling och förebyggande arbete av vanvårdade barn.⁴ Författarna tvingades konstatera att trots två decenniers ansträngningar och intensiv debatt hade man inte lyckats konstruera klara, tydliga, pålitliga och användbara definitioner av övergrepp och försummelse av barn. Det saknades fortfa-

³ Herrenkohl Roy C. The definition of Child Maltreatment: From Case Study to Construct, *Child abuse and neglect* 29 (5), (2005) 413–424.

⁴ National Research Council (NRC), *Understanding child abuse and neglect*, National Academy press, Washington DC 1993.

rande konsensus kring vilket slags föräldraskap som är farligt eller oacceptabelt. Det fanns osäkerhet kring om vanvård ska definieras med hjälp av de vuxnas egenheter och beteenden, av hur barnen utvecklas, av hur de omgivande sammanhangen ser ut eller med hjälp av olika kombinationer av dessa variabler.

I rapporten från NRC konstaterades att det inte gått att enas kring om man ska använda standardiserade kategorier av hot och skador för att definiera vanvård. Det är också osäkert om samma definitioner ska användas för kliniska, juridiska och vetenskapliga ändamål.

En brett upplagd studie i Storbritannien 2000 omfattade 2 869 personer mellan 18 och 24 år. Den ville kartlägga hur många brittiska barn som upplevt vanvård under sin barndom.⁵ Även här diskuteras hur svårt det är att definiera vanvård. Det går till exempel inte utan vidare att slå fast vilken slags vanvård som är skadlig. Barn är olika och det handlar också om i vilket sammanhang vanvården sker. Barn kan också skadas på så många fler sätt än vad som låter sig beskrivas med hjälp av vanvårdsbegreppet.

Ett ambitiöst försök att definiera vanvård har gjorts av Barnett et al.⁶ Författarna presenterar en modell (Maltreatment classification system) som i sin uppbyggnad påminner om den som vår utredning använt. Vanvård delas upp i:

1. fysiska övergrepp
2. sexuella övergrepp
3. fysisk försummelse
4. emotionell vanvård
5. moralisk/juridisk/utbildningsmässig vanvård.

I anslutning till redovisningen av vanvård under dessa kategorier menar författarna att också förövaren ska beskrivas, liksom frekvensen och placeringen.

Barnett et al föreslår också att man förutom vilken vanvård som skett anger under vilken av barnets nio utvecklingsperioder mellan 0 till 13 år som vanvården skedde. Dessutom bör en "allvarlighets-

⁵ Child Maltreatment in the United Kingdom – a Study of the Prevalence of Child Abuse and Neglect, Pat Cawson, Corinne Wattman, Sue Brooker, Graham Kelly. NSPCC 2000.

⁶ Douglas Barnett, Jody Todd Manly, Dante Cicchetti "Defining Child maltreatment: the interface between Policy and Research", i Cicchetti, Dante & Toth, Shere L. (red.), *Child Abuse Child Development and Social Policy*, Ablex, Norwood, N.J., 1993.

bedömning” mellan 1 och 5 (severity rating) göras i anslutning till varje kategori av vanvård som redovisas.

En sådan modell kan möjligen vara användbar för barnavårdande och rättsvårdande myndigheter för att bedöma graden av vanvård. Vår utredning syftar inte främst till att värdera den beskrivna vanvården, vi ska främst dokumentera och redovisa intervjupersonernas berättelser i de avseendena. Därför förefaller ett ambitiöst klassifikationssystem, som Barnett et al föreslår, bli otympligt att handskas med.

5.2 Hur definieras begreppet vanvård?

Under utredningens arbete har vi försökt att definiera vanvård, övergrepp och försummelse. Det har varit en relativt lång process innan vi kom fram till den definition som redovisas senare i detta kapitel.

Direktiven talar om allvarliga övergrepp och vanvård

Det första utkastet till en definition fanns i utredningens direktiv som talar om; ”allvarliga övergrepp och vanvård”. Med det menas ”handlingar som även vid tiden för händelsen skulle ha bedömts som allvarliga övergrepp och vanvård”.⁷

De norska utredningarnas definitioner

Den nationella utredningen,⁸ populärt omnämnd som Befring rapporten, beskriver de rättsliga grunderna för när samhället ska ingripa och ta över omsorgen om ett barn; ”når barnet blir slik behandlet eller lever under slike forhold at dets helse (fysisk-psykisk) eller utvikling utsettes for skade eller alvorlig fare”. Man använder begreppen ”alvorlig omsorgssvikt og mishandling”.

De norska utredarna förklarar sedan begreppen omsorgssvikt och misshandel. De har utgått från lagstiftningen och liksom vår utredning också granskat olika internationella försök att definiera

⁷ Dir 2006:75.

⁸ Norges offentlige utredninger (NOU) 2004:23, *Barnehjem og spesialskoler under lupen. Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barnevernsinstitusjoner 1945–1980*, Oslo 2004.

omsorgssvikt och övergrepp. Utredarna för en diskussion om aktiv *fysisk* misshandel och aktiv *psykisk* misshandel. Med det senare menas att barnets vårdare visar en fientlig hållning mot barnet. Det kan bland annat komma till uttryck genom nedvärdering, förlöjliganden och hot. Den aktiva psykiska misshandeln är ofta av mer permanent karaktär än den fysiska. Den fysiska misshandeln är ofta situationsspecifik, som en reaktion mot att barnet bryter mot normer (som det ofta inte känner till).⁹

Utredarna redogör också för hur sexuella övergrepp kan kategoriseras liksom undergrupper av omsorgssvikt och övergrepp som inte utvecklas här.

De norska lokala granskningarna som gjorts efter den nationella utredningen hänvisar till de definitioner som finns i Befring rapporten. De lokala utredningarna utvecklar också vissa begrepp som sedan används vid granskningen. Exempelvis beskriver granskningssutvalget för Trondheims kommun begreppen *praktisk omsorg*, *känslomässig omsorg*, *bestraffningar* och *fysiska övergrepp*.¹⁰ Men även Trondheimsutredningen hänvisar till den nationella utredningen när man diskuterar fysiska övergrepp:

De fysiske eller kroppslige overgrepene besto hovedsakelig av en undertrykkende, straffeorientert praksis med bruk av ulike former for smerte- og fryktframkallende krenkelses og vold. Karakteriske eksempler her, med referanse till de nevnte søknadene om billighetserstatninger, fysiske og psykiske avstraffelser som pryl, mishandling, kvelertak, slag med stokk, utestenging i naken tilstand i vinterkulde, påtvungen kald dusj, fastbinding i seng, tvangsarbeid uten mat, innelåsing i mørke kjellerrom, brenning med strykejern. Et sentralt element på dett punktet var altså anvendelse av smertefulle metoder og ulike former for frihetsberøvelse. I dette bildet inngickk også mangel på beskyttelse av de yngre barna som kunne utsettes for mange former for overgrep fra de eldre.¹¹

⁹ NOU 2004:23, 9 kap.

¹⁰ *Omsorg og overgrep. Granskning av barnehjem, skolehjem og fosterhjem benyttet av Trondheim kommune fra 1930-årene till 1980-årene*. Rapport fra granskingsutvalg oppnevnt av Fylkesmannen i Sør-Trøndelag. Avgitt 8. mai 2007.

¹¹ NOU 2004:23, s 140–141.

Barnaga i lag eller barnavårdens motiv för omhändertagande som grund för en definition av vanvård?

Ett fjärde försök att definiera vanvård är att relatera till utvecklingen av den svenska lagstiftning som reglerar aga och fysisk bestraffning av barn. Det har vi gjort i kapitel 4. Där framgår att all aga som intervjupersonerna vittnat om på skyddshem/ungdomsvårdsskolor saknade stöd i lagstiftningen efter 1946. All aga på andra barnavårdsanstalter, exempelvis barnhem, saknade lagligt stöd efter 1960. Efter 1942 saknade aga utförd av barnavårdsnämnden stöd i lagen. Detsamma gäller aga som barn utsattes för i fosterhem efter 1966.

Ytterligare ett sätt att undersöka synen på vanvård och övergrepp historiskt är att studera skälen till att barn omhändertogs av samhället under en viss tidsepok. Tyvärr finns det inte särskilt många konkreta exempel på omständigheter som ledde till att barn omhändertogs i den forskning som vi gått igenom. Därför blir lagtexten i sig de definitioner som vi får hålla oss till för att beskriva hur man såg på vanvård, försummelse och övergrepp i olika tider.

Om barnavårdsnämnden ansåg att de biologiska föräldrarna utsatte sina barn för övergrepp, brist på omsorg och vanvård som var så allvarlig att det motiverade ett tvångsingripande vid en viss historisk tidpunkt, finns det starka skäl att anta att samma beteende utövat av fosterföräldrar eller institutionspersonal skulle ha ansetts som allvarlig vanvård.

5.2.1 En officiell definition från 2000-talet

Kommittén mot barnmisshandel gav i sitt slutbetänkande Barnmisshandel – att förebygga och åtgärda (SOU 2001:72) en definition av barnmisshandel. Underlaget hade tagits fram av docent Dagmar Lagerberg.¹² Enligt kommittén skulle *barnmisshandel* avse ”när en vuxen person utsätter ett barn för fysiskt eller psykiskt våld, sexuella övergrepp, kränkningar eller försummar att tillgodose barnets grundläggande behov”.¹³

¹² Lagerberg Dagmar. *Definition av samhällelig omsorgsbrist och skadlig behandling av barn*. I SOU 2001:72, *Barnmisshandel. Att förebygga och åtgärda*. Slutbetänkande av kommittén mot barnmisshandel. Bilagedel. Stockholm 2001.

¹³ SOU 2001:72, *Barnmisshandel. Att förebygga och åtgärda*. Slutbetänkande av kommittén mot barnmisshandel. Stockholm 2001, s. 120.

Den följande propositionen¹⁴ behandlade bland annat frågan om att definiera barnmisshandel. Bland remissinstanserna motsatte sig flera kommitténs definition av barnmisshandel med motiveringen att termen *misshandel* borde reserveras för sådana förfaranden som motsvarar misshandelsbrott i brottsbalken. Kommitténs förslag skulle kunna skapa förvirring och tillämpningssvårigheter. Därför motsvarar begreppet ”barn som far illa” bättre det som kommittén avsåg.

Regeringen bedömde att:

Så långt det är möjligt bör en gemensam syn skapas bland dem som i skilda sammanhang möter barn och unga under förhållanden där de far eller riskerar att fara illa. Ett barn riskerar att fara illa och barnets personliga utveckling riskerar att skadas när det utsätts för fysiskt eller psykiskt våld, sexuella övergrepp, kränkningar eller när den som vårdar barnet försummar att tillgodose barnets grundläggande behov.¹⁵

Regeringen konstaterade också att det rådde stor enighet hos de yrkesgrupper som i olika sammanhang möter barn i utsatta situationer om behovet av att på ett enhetligt sätt kunna beskriva under vilka förhållanden ett barn far illa. ”Att däremot fastställa en definition är betydligt mer komplicerat. Meningarna om värdet av en definition är delade, både mellan och inom yrkesgrupper.”¹⁶

Propositionen hänvisar fortsättningsvis till FN:s konvention om barnets rättigheter, särskilt till den artikel (19) som rör barnets rätt till skydd mot våld i familjen och till den svenska s.k. anti-aga paragrafen i 6 kap. 1 § föräldrabalken som innebär att ett barn inte får utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.

5.3 Ett barns lidande och utsatthet låter sig inte definieras av vilka synsätt som för tillfället varit förhärskande

Vårt arbete med definitionen av vanvård och övergrepp ledde fram till några strategiska ställningstaganden.

För det första kan det inte ha betydelse för utredningens val av vanvårdskategorier om det finns en samsyn eller forskningsmässigt

¹⁴ Prop. 2002/03:53, *Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.*

¹⁵ Prop. 2002/03:53, s. 46.

¹⁶ Prop. 2002/03:53, s. 47.

stöd för att övergreppen eller försummelsen skulle vara skadliga på kort eller lång sikt för det barn som varit utsatt. Sådana samband är nämligen ofta svåra att belägga och måste i detta sammanhang lämnas därhän. Vi avstår således ifrån att vid registreringen av vanvård bedöma om exempelvis inlåsning är skadligare än aga eller om ett sexuellt övergrepp är skadligare än att ha blivit utnyttjad i hårt kroppsarbete under hela barndomen. Vi tar inte heller ställning till om det alls är skadligt för ett barn att aldrig få julklappar eller att bli kallad horunge av sina fosterföräldrar.

För det andra skedde den vanvård som intervjupersonerna berättat om under olika tider. Lagar och allmänt rättsmedvetande, idéer om barnuppfostran, religion och samhälle skilde sig från dagens värderingar. Vi har dock bedömt att detta saknar relevans för utredningens uppgift att dokumentera och registrera vanvård. Vi återger det som intervjupersonerna berättat om.

För det tredje är det delvis en annan fråga att analysera och försöka förstå vilka faktorer som gav förutsättningar för den vanvård som förekom. Sådant som tidsanda, synen på barn och barnuppfostran, social isolering och brist på insyn i familj och institution är exempel på aspekter som kan ingå i en analys. Men vi vill betona att för vår bedömning av vad som ska betraktas och registreras som vanvård är det inte relevant. Den konkreta behandlingen av det enskilda barnet är huvudsaken.

Slutligen ger FN:s konvention om barnets rättigheter ett tillräckligt gott underlag för att ange vilken behandling och bemötande av barn som utredningen ska dokumentera som vanvård.

5.4 En normativ definition av barns rättigheter – Barnkonventionen

Arbetet med att definiera vanvård ledde fram till att vi antog ett modernt barnrättsbaserat perspektiv i stället för lagar, forskningsresultat och analys av vid olika tidpunkter förhärskande idéer och värderingssystem. FN:s konvention om barnets rättigheter (Barnkonventionen) blev vägledande. En uttalad vetenskaplig ansats fick således ge vika för en *barnpolitisk och normativ hållning* i fråga om utredningens vanvårdsdefinitioner.

Här nedan redovisas 17 av de 41 sakartiklarna i Barnkonventionen som haft avgörande betydelse för den grundläggande

struktur för vanvårdskategorierna som sedan beskrivs i nästa avsnitt:

- Ett barn har grundläggande rätt att leva tillsammans med sina föräldrar, förutsatt att han/hon har det bra och tryggt med dem.
- Ett barn har rätt att behålla sin identitet, sitt medborgarskap, sitt namn och sina släktrationer.
- Ett barn som inte bor med sina föräldrar har rätt att träffa och hålla regelbunden kontakt med båda föräldrarna. Ifall det inte är bra för barnet att träffa föräldrarna kan man hindra umgänge.
- Ett barn som inte kan bo med sin familj har rätt till särskilt skydd och stöd. I sådana fall ska man beakta kontinuiteten i barnets fostran, och ta hänsyn till barnets etniska, religiösa och språkliga bakgrund.
- Ett barn som placerats utanför sitt födelsehem har rätt till regelbunden översyn av grunderna för sin omvårdnad och placering.
- Ett barn som tillhör en minoritet eller urbefolkning har rätt till sin egen kultur, religion och sitt eget språk.
- Ett barn har rätt till kostnadsfri grundläggande utbildning. Staten ska främja utbildning och studiehandedning på andra stadiet samt förebygga avbrott i studierna.
- Ett barn ska skyddas mot alla former av utnyttjande som kan skada dess hälsa och utveckling.
- Ett barn får inte utföra arbete som kan hindra dess utbildning eller äventyra dess hälsa och utveckling.
- Ett barn ska skyddas mot alla former av sexuellt utnyttjande.
- Ett barn ska skyddas från narkotika och olaglig narkotikahandel.
- Inget barn får utsättas för tortyr eller annan grym eller förnedrande bestraffning.
- Ett barn som utsatts för någon form av utnyttjande bör få hjälp till rehabilitering och social återanpassning.
- Ett barn har rätt till bästa möjliga hälsa och till den hälso- och sjukvård han/hon behöver.
- Barnet har rätt till privatliv, hemfrid och brevhemlighet. Barnets heder eller anseende får inte kränkas.

- Ett barn har rätt till vila, lek och fritid, och till att delta i konst- och kulturaktiviteter.
- Barnets åsikter ska beaktas med hänsyn till dess ålder och mognadsgrad.

5.5 Att kategorisera vanvård ur intervjuer

Utredningen har till denna delrapport och kommer även i det fortsatta arbetet att samla in ett unikt stort material i form av intervjuer och arkivmaterial.

För att det skulle bli möjligt att analysera vilken vanvård som tusen individer¹⁷ hade berättat om konstruerade vi en databas för att notera vanvården från varje intervju. Då blev det möjligt att ta fram resultat för varje kategori av övergrepp och försummelse.

Kategorierna för vanvård i databasen är ordnade i en struktur där det överordnade begreppet vanvård är uppdelat i två underkategorier: *övergrepp och försummelse*.

Övergreppen är i sin tur uppdelade på *fysiska/emotionella* övergrepp och *sexuella* övergrepp.

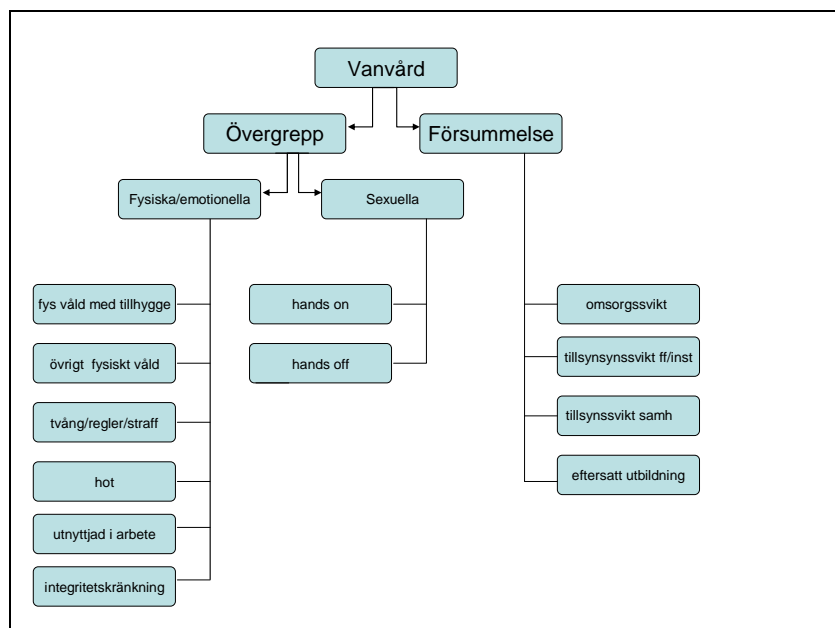
Vi har inte funnit det meningsfullt att fullt ut skilja på fysiska och *emotionella* övergrepp trots att mer vetenskapliga försök har gjorts i den riktningen för att reda ut vanvårdsbegreppet. Tanken är att *alla övergrepp*, fysiska och sexuella innehåller komponenter av emotionella kränkningar och övergrepp.

Att försöka skilja ut vilka slags gränsöverskridanden som är renodlat emotionella respektive fysiska/sexuella är inte meningsfullt inom ramen för utredningens uppdrag. En rimlig tanke är dock att en viss typ kränkningar kan beskrivas och uppfattas huvudsakligen på en känslomässig nivå. För att tillgodose behovet av att kunna kategorisera också denna typ av kränkningar återfinns rubriken ”kränkning av gränser och integritet” under kategorin ”Fysiskt/emotionella övergrepp”. Att till exempel bli kallad ”horing”, att bli negativt särbehandlad i förhållande till biologiska barn, att få sina brev och dagböcker genomgångna och lästa faller under denna kategori.

¹⁷ Över 1 000 personer hade anmält sig till intervju när tiden för anmälan gick ut. Denna delrapport bygger på 404 intervjuer.

Efter *figur 1* följer en summarisk genomgång av rubrikerna i databasen över vanvård med exempel på de olika vanvårdskategorier som återfinns under respektive rubrik.

Figur 1

5.5.1 Övergrepp och försummelse – definitioner

Här redovisas de resonemang som utgör bakgrunden till de definitioner av vanvård som utredningen använder sig av. Dessa definitioner återfinns i det följande.

Försummelse

Försummelse handlar i denna utredning dels om vårdnadshavarnas försummelse, dels om den försummelse myndigheterna gör sig skyldig till, i form av bristfälliga utredningar, utebliven tillsyn etc. Myndighetsförsummelse redovisas dock på annat håll, se kapitlet ”Tillsyn och övrigt agerande från stat och kommun”.

I redovisningen av vanvård i form av försummelse skiljer vi på *otillräcklig omvårdnad* och *otillräcklig tillsyn* av fosterföräldrar och

institutionsperson och *otillräcklig skolgång*. Med *otillräcklig omvårdnad* avses sådant som fosterföräldrarna eller institutionspersonalen främst ansvarar för; att exempelvis inte ha fått medicin eller läkarvård vid sjukdom, inte ha fått gå till tandläkaren, inte haft tillgång till tvål och tandborste, inte kunnat äta sig mätt, fått gå i omoderna, trasiga, för kalla kläder, inte haft egen säng, etc.

Med *otillräcklig tillsyn avses* att de som är satta att vårda barnet inte har haft uppsikt; barnet har fått visats i farliga miljöer, haft tillgång till alkohol och narkotika i placeringen, varit utsatt för mobbning och pennalism av andra barn, kunnat avvika i perioder utan att någon brytt sig, etc.

Otillräcklig skolgång innebär till exempel att barnet inte kunnat fullgöra obligatorisk skola, nekats fortsatta studier efter folkskola/grundskola, inte fått stöd och hjälp med att sköta skolarbetet. Möjlighet att registrera otillräcklig skolgång på grund av skador/blåmärken till följd av misshandel finns också. Undermålig kvalitet på den undervisning som ibland bedrevs i skolor knutna till olika institutioner finns även som vanvårdskategori under denna rubrik.

Definition försummelse

Intervjupersonernas beskrivningar av eftersatt skolgång samt vårdnadshavares, underlåtenhet/oförmåga/ovilja att tillgodose barnets grundläggande behov, att garantera och befrämja barnets trygghet, säkerhet och utveckling i psykologiskt, medicinskt, socialt och fysiskt avseende.

Fysiskt våld med och utan tillhygge

Berättelser om avsiktligt fysiskt våld som riktats mot barnets kropp har delats in i två kategorier, *fysiskt våld med tillhygge* och *övrigt fysiskt våld*.

Om våldet utövades med tillhygge har det i databasen registrerats att barnet har varit utsatt för avsiktligt våld mot kroppen, vilket slags tillhygge förövaren använt sig av om och mot vilken del av kroppen våldet har riktats och hur ofta detta har skett och vem som utövat våldet.

Anledningen till denna förhållandevis höga detaljeringsgrad har att göra med att vi tycker att det är angeläget att redovisa den mängd olika tillhyggen som förekommit i intervjupersonernas berättelser. Att ange specifikt vilka olika tillhyggen som använts berättar något om skillnaderna mellan olika barns utsatthet. Det innebär väsentliga skillnader för ett enskilt barn att vid ett tillfälle få ett slag över handen med en disktrasa jämfört med att regelbundet bli stucken i handen med synålar eller varje vecka under en sommar bli slagen över ryggen med en kratta eller skjuten efter med hagelgevär. Under övrigt fysiskt våld redovisas avsiktligt våld mot barnets kropp som utövats utan tillhygge.

Definition fysiskt våld med tillhygge

Intervjupersonernas beskrivning av avsiktligt våld riktat mot barnets kropp där förövaren antingen höll i det tillhygge som användes för att utöva våldet, kastade föremål mot barnet, band barnet eller besköt barnet.

Definition övrigt fysiskt våld

Intervjupersonernas beskrivning av avsiktligt våld riktat mot barnets kropp *utan tillhygge* som kunde innebära: slagen med öppen eller knuten hand, sparkad/trampad/knäad, knuffad/kastad, skakad/fasthållen, nedtryckt, lyft/dragen, skallad, nypt, bespottad, kvävd, bränd, dränkt, skallad, kyld, biten, urinerad på, riven, skrubbad blodig.

Barn jagad med bil, hund som hetsades mot barn, barn som tvingades skada sig själv med exempelvis rakblad, är gränsfall men betraktas inte i detta sammanhang som *våld med tillhygge* och faller således under denna kategori, *övrigt fysiskt våld*.

Hot/hotfulla situationer

Hot om våld, med eller utan åtbörder och åthävor i form av knutna nävar, knivar eller skjutvapen, är exempel på den typ av vanvård som hänförs till denna rubrik. Hot innebär även intervjupersonernas beskrivningar av situationer där hot ”legat i luften”, i form av stämningar, blickar, tonlägen. Att bli vittne till hur andra

barn misshandlas kan också ha uppfattats som hot. Hit räknas även hot om eller försök till kastrering/sterilisering, hot om att bli ivägskickad, religiöst färgade hot samt hot i samband med tillsynsbesök. "Ignorerad rädsla" registreras också som *hotfull situation*.

Definition hot/hotfulla situationer

Situationer under placeringsperioden, händelser, stämningar och hotelser, uttalade eller outtalade, där intervjupersonerna beskriver hur de som barn upplevt stark rädsla, oro eller förvirring.

Utnyttjad i arbete

Under denna rubrik registreras de rapporter om vanvård som inneburit för hårt arbete i förhållande till barnets ålder eller som haft menligt inflytande på barnets hälsa och utveckling, möjligheter till fritid, lek och umgänge med kamrater, samt varit förödande för barnets möjligheter att delta i skolarbete på grundläggande nivå och/eller hindrat barnets möjligheter till studier på högre nivåer.

När det gäller utnyttjad i arbete registreras utnyttjad i hårt arbete som vanvård om intervjupersonen själv tar upp det. Beskrivs arbetet av intervjupersonen som i någon mening "normalt" något som "alla" barn förväntades utföra vid den tidpunkten, i det grannskapet, registreras det inte som vanvård.

Särskild uppmärksamhet har vid intervjuerna fästs vid eventuell särbehandling, om det endast var de placerade barnen, någon eller några av dessa som förväntades arbeta. Eventuellt hamnar sådan typ av vanvård under "integritetskränkning, särbehandling och orättvisor."

Definition utnyttjad i arbete

Intervjupersonernas beskrivning av hur de som barn dagligen utnyttjades i hårt/tungt arbete i exempelvis jordbruk, skogsbruk, hushållsarbete eller annan verksamhet, på ett sådant sätt att det hade menlig inverkan på barnets hälsa, utveckling och skolarbete.

Integritetskränkning, särbehandling och orättvisor

Detta är en vanvårdskategori som omfattar intervjupersonernas berättelser om kränkningar, särbehandling och orättvisor. Det har för intervjupersonerna kunnat handla om att bli berövad sitt namn, inte få tala sitt språk, bli påtvingad religiös eller politisk uppfattning. Att inte få äta med resten av familjen, att bli uppställd på led för att mönstras av blivande fosterföräldrar hör till sådant som registrerats här.

Att ha varit utsatt för nedsättande tillmälen, ”horunge”, ”missfoster”, ”pissruska”, etc., registreras noggrant och på hög detaljnivå. Vi anser att rapporterna om ett sådant språkbruk föremedar omedelbara och effektiva bilder av den utsatthet utredningen fått i uppdrag att beskriva.

Denna kategori rymmer även berättelser om barn som berövats ägodelar, fått sina kontakter med omvärlden kontrollerade och socialt isolerats.

Även ”bevittnat våld mellan närstående”, registreras här trots att det rör sig om en form av traumatisk exponering som uppmärksammats först under senare år.

Att definiera en så vid och mångtydig kategori som *Integritetskränkning, särbehandling och orättvisor* som omfattar så många individer och till så stor del bygger på subjektiva upplevelser och tolkningar, förutsätter att begreppen bryts ned och operationaliseras. Definitionen utgörs av 11 sådana nedbrutna och operationaliserade underkategorier.

Definition integritetskränkning, särbehandling och orättvisor

Intervjupersonernas beskrivningar av att ha varit utsatt för något av följande.

1. Negativ särbehandling,
2. Berövad/begränsad kontakt med närstående,
3. Kränkande tilltal,
4. Berövad kulturell/politisk/religiös identitet,
5. Kroppsligt integritetskränkt,
6. Förnedrad och orättvis behandlad,
7. Socialt isolerad/begränsad rörelsefrihet,
8. Kontroll av kommunikation/dagbok/telefon/post,
9. Berövad ägodel eller djur,
10. Felaktigt diagnostiserad,
11. Tvångsabort/tvångssteriliserad

Sexuella övergrepp

På samma sätt och med samma motivering som när det gäller fysiskt våld finns det i denna kategori möjligheter att beskriva övergreppen på en förhållandevis hög detaljnivå. Det föreligger stora skillnader i ett barns upplevelse av att vid ett tillfälle ha blivit kramad på ena bröstet av en fosterhemsinspektör och att ha varit utsatt för regelbundna anala, genitala eller orala penetreringar under en tioårsperiod av sin fosterfar. I detta sammanhang har vi inte värderat eller rangordnat betydelsen för den enskilde eller skador kopplade till olika typer av sexuella övergrepp.

I den mån sexuell exploatering av barn och unga i kommersiella och liknande sammanhang har rapporterats, har sådant förts till denna kategori. Det kan ha handlat om att engagera barn och unga i aktiviteter med avsikt att framställa barnpornografi, bedriva barnprostitution eller ”erbjuda” barnet till flera förövare.

Definition sexuella övergrepp

Intervjupersonernas beskrivningar av handlingar eller situationer med sexuell innebörd där en vuxen eller ung person utnyttjade dem som barn för att tillfredsställa egna sexuella eller andra behov.

Sexuella övergrepp kan delas in i två olika typer:

- Hands off, övergrepp utan fysisk kontakt kan innebära blottning, voyeurism,¹⁸ ”sexprat” samt exponering för pornografiskt material.
- Hands on, övergrepp med fysisk kontakt kan vara, ofrivillig kroppslig närhet, beröring, kyssar, smekningar och omfamningar, beröring av bröstet, genitalia och/eller anus, onani, oralsex, att föra in finger, föremål eller penis i anus eller vagina. Det kan också vara att barnet uppmuntras/tvingas att mot sin vilja beröra förövaren och/eller utöva sexuella handlingar på förövaren.

¹⁸ Fackuttryck för ”smygtittning”/fönstertittning.

Tvång, regler och straff

Under denna kategori redovisas vanvård som har att göra med rutiner och regler för barnets uppförande som beskrivits som i fysisk och/eller psykisk mening, skadliga.

Fysisk och/eller psykisk skadliga är vår sammanfattning av placeringsperiodens regler/tvång och straff som har beskrivits som ohälsosamma, livsfarliga, skrämmande, smärtsamma, kränkande, orättvisa, inkonsekventa, obefogade, obegripliga, absurda och bisarra.

Det har kunnat handla om sådana vardagsregler som att; inte få äta med resten av familjen, inte få vistas inomhus före klockan fem, inte få använda elektriskt ljus vid läsläsning. Också olika straff som intervjupersonerna har uppfattat som orimliga även om de inte direkt varit kopplade till fysiskt våld redovisas här, exempelvis; utelåsning, inlåsning, sova i ladugården och indragna matportioner.

Till denna rubrik har också hänförts en typ av bisarrt tvång och absurda regler som för tankarna till psykisk ohälsa hos dem som utövar det, exempelvis extrem kontroll av kroppsfunktioner som; varit förbjuden att blinka, andas, urinera, dricka vatten, inte spola innan fostermodern kontrollerat avföringen, stå och sova, bara titta rakt fram, tvingats äta annat än mat eller otjänlig föda. I anslutning till den typ av bisarrt tvång det här är frågan om, att äta annat än mat/otjänlig föda ges också möjlighet att exakt registrera vad det intervjupersonerna berättar att de som barn blev tvingade att äta, exempelvis renträck, egna uppkastningar, möjligt bröd, djurfoder.

Kategorin "bisarrt tvång" skiljer sig från övriga kategorier i så motto att det är en vanvårdskategori som inte i första hand är värderad och definierad av intervjupersonerna, utan av oss i samråd med psykologisk och psykiatrisk expertis. Ett samlingsbegrepp; "*bisarr vanvård*", har införts som ett försök att definiera den här typen av upplevelser. För en mer utförlig diskussion, se kapitlet Försummelse och övergrepp – resultat, avsnitt Fysiskt och/eller psykiskt skadliga tvång/regler/straff.

En sammanfattning av resonemanget ovan innebär följande definition:

Definition fysiskt och/eller psykiskt skadligt tvång, regler och straff

Uttalad eller outtalad ordning för barnets beteende/uppförande och dagliga livsföring som av IP beskrivits som fysiskt och/eller psykiskt skadlig, eventuellt åtföljda av bestraffningar som av IP beskrivits som psykisk och/eller fysiskt skadliga.

6 Källor – Intervjuer och arkivhandlingar

I detta kapitel redogörs först för hur intervjuerna har genomförts. Sedan beskrivs vilket arkivmaterial som har samlats in och hur det gått till. Kapitlet handlar således om arbetsmetod.

Eftersom ingen tidigare har gjort en liknande statlig utredning i vårt land har frågor om arbetssätt och metoder beskrivits mer ingående än vad som är brukligt. Uppbyggnaden och genomförandet av utredningen kan ses som en del av resultatet, dvs. hur man gör för att utreda försummelse och övergrepp i förfluten tid när det är ett okänt antal personer som själva ska höra av sig för att delta med sin berättelse. Tillsättningen av utredningen kan också ses som ett första försök från staten till en upprättelse för de drabbade.

Redan i direktiven antyds några förhållningssätt och metoder som utredningen bör tillämpa.¹ Ingen uppsökande verksamhet får ske, utan utredaren ska ”intervjua alla som frivilligt kontaktar utredningen och dokumentera intervjuerna. De intervjuade ska erbjudas psykologiskt stöd i anslutning till intervjuerna.”²

6.1 Struktur och miljö för intervjuerna

Det är huvudsakligen via intervjuer som uppgifter om vanvård samlas in. Därför har vi lagt ner stort arbete och omsorg på att utforma och genomföra intervjuerna.

Beslutet att delta i intervjun kan för den enskilde vara förenat med stor vanda och ambivalens. För många innebär intervjuerna ett risktagande, att kanske första gången dela med sig av upplevelser som de helst har velat glömma och i en del fall inte ens benämnt tidigare.

¹ Dir. 2006:75.

² Dir. 2007:167.

Intervjuerna genomförs i regel av två utredare. En person ställer frågor och en person för anteckningar.

För att ringa in relevanta frågeområden har en intervjuguide utarbetats. Guiden finns som bilaga 3.

6.1.1 Platser och villkor för de intervjuade

282 (70 procent) av de intervjuer som redovisas i denna delrapport har hållits i Regeringskansliets utredningslokaler i Stockholm. 51 intervjuer (13 procent) har genomförts på hotell i Göteborg och 39 (10 procent) i Malmö för intervjupersoner från de regionerna.

Utredningen har stått för resekostnaderna för intervjuperson och eventuell medföljande stödperson.

I de fall intervjupersonerna har varit funktionshindrade eller av andra skäl inte kunnat lämna hemmet har intervjuerna genomförts i deras bostad. Vi har också intervjuat personer som av olika skäl inte kunnat resa till Stockholm, Göteborg eller Malmö på andra orter i landet. I flera fall har utredningen disponerat länsstyrelselokaler.

Intervjuer har annars genomförts i fängelser, rättspsykiatriska kliniker, sjukhus, äldreboenden, psykiatriska kliniker, och kommunala förvaltningslokaler.

Telefonintervjuer har undvikits och har endast skett i ett fall, på intervjupersonens uttryckliga begäran.

Intervjurummen i Stockholm

För att intervjupersonerna ska känna sig välkomna har intervjurummen inretts omsorgsfullt. Rummen är cirka 15 m², ljussatta med dagsljus från fönster, takarmatur och punktbelysning. Exempelvis ingår gröna växter, fruktkorg och dryck i miljön. Dörrar och väggar har förstärkt ljudisolering. Ett intervjuteam består av två personer, en som intervjuar och en som antecknar.

Intervjuare och intervjuperson sitter halvt vända mot varandra med ett litet bord mellan sig. Där finns pappersnäddukar, vatten, bandspelare och en klocka.

På ena väggen finns en vit skrivtavla, där uppgifter om placeringar antecknas i tidsföljd.

Bredvid intervjupersonen finns en stol för medföljande stödperson. Den som antecknar under intervjun sitter bredvid inter-

vjuaren men lite avses från såväl intervjuare som intervjuperson. De flesta antecknar med hjälp av dator, några för hand. Från början var intervjuarna tveksamma till att använda den tekniken, men intervjuarnas erfarenhet efter att ha genomfört femhundra intervjuer är att tekniken inte varit störande.

6.1.2 Ljudupptagning

Intervjuerna har, med något enstaka undantag, spelats in på digital bandspelare. Filerna sparas i utredningens digitala arkiv. Syftet med rutinen har varit att vid behov kunna gå tillbaka till källan när intervjuerna dokumenteras skriftligt. Cirka tio personer har önskat att få en kopia av ljudfilen, vilket utredningen ordnat.

Intervjupersonerna tillfrågas om de ger sitt tillstånd till att intervjun bandas innan bandspelaren sätts igång.

6.1.3 Intervjureferaten

Efter intervjun sammanställs ett referat av den utredare som fört anteckningar under intervjun. Referatet är det som utredningen sedan baserar sin rapportering om förekommen vanvård på. Därför är det viktigt att referaten i möjligaste mån är korrekta. Referatets syfte är också att den som blivit intervjuad ska få en bekräftelse på att det som berättats har blivit rätt uppfattat. Det som intervjupersonen tryckt på som viktigt under intervjun ska återfinnas i referatet, även om det inte har med direkt vanvård att göra. Det kanske inte heller uteslutande handlar om upplevelser som har med barn-
domen att göra.

Intervjupersonen kan bifoga eget material till referatet. Det kan vara levnadsbeskrivningar, dikter, tidningsartiklar, bilder eller annat med personlig anknytning.

Referatet undertecknas av intervjuerna och skickas i två exemplar till intervjupersonen med rekommenderad post för godkännande och underskrift. Det av intervjupersonen undertecknade referatet sänds sedan åter till utredningen med rekommenderad post. Utredningen står för alla kostnader för korrespondensen. Därefter skannas den undertecknade kopian och sparas digitalt.

Skulle intervjupersonen inte vara nöjd med sammanställningen görs rättelser, tillägg och strykningar. Dessa åtgärdas och intervjupersonen får en ny version av referatet.

Kontakten med intervjupersonen är inte avslutad förrän sammanställningen är undertecknad av både utredare och intervjuperson. Då sänds ett tackbrev till intervjupersonen.

Om intervjupersonerna dröjer med att returnera sammanställningen får de efter några månader ett brev med påminnelse och ett erbjudande om att få nya kopior.

6.2 Ramar för intervjun

Här följer en kommenterad genomgång av centrala aspekter i intervjuprocessen.

Intervjusituationen ställer stora krav på intervjueteamen när det gäller professionalitet och lyhördhet inför den intervjuades behov, känslomässiga status samt beredskap att kunna dela med sig av sina erfarenheter.

6.2.1 Intervjupersonerna anmäler sig själva

Intervjupersonerna anmäler sig alltid själva till intervjun, vanligtvis per telefon eller e-post. Utredningen får inte bedriva någon uppsökande verksamhet. Om intervjupersonen önskar att bli intervjuad enbart av män eller enbart av kvinnor har utredningen försökt tillmötesgå dessa önskemål. Det vanliga är dock att intervjueteamet består av en man och en kvinna.

När de anmält sig får intervjupersonerna alltid ett välkomstbrev där tid och plats bekräftas. Några veckor före intervjun får de ett påminnelsebrev. I de fall intervjuerna genomförs på annan ort än i Stockholm bekräftas oftast intervjuerna med telefonsamtal någon dag före.

6.2.2 En stödperson kan finnas med

Intervjupersonen har rätt att ta med sig en stödperson till intervjun. Möjligheten till stödperson är så viktig att vi har rekommenderat detta vid bokningen av intervjun och i inbjudningsbrevet.

Intervjupersonen bestämmer helt själv hur stödpersonen ska användas. Stödpersonen kan sitta med i rummet under hela eller delar av intervjun eller vänta utanför och sluta upp när intervjun är avslutad. För de som har en tidsmässigt lång resa till Stockholm har det funnits möjlighet till övernattnig.

6.2.3 Intervjun inleds

I normalfallet möts intervjupersonerna med eventuellt sällskap på utsatt tid vid dörren eller i hotellobbyn och eskorteras till intervjurummet.

Intervjuare och antecknare presenterar sig och sina respektive roller och arbetsuppgifter. Intervjuaren är den som huvudsakligen ställer alla frågor. Antecknaren ber om kompletteringar och förtydliganden, beskriver hanteringen av intervjusammanställningen och hur den fortsatta kontakten kring denna kommer att se ut.

Eventuell stödperson välkomnas också. Därefter får intervjupersonen frågan om stödpersonen ska sitta med i rummet. Stödpersonens relation till intervjupersonen klargörs. Intervjuaren informerar om att stödpersonens roll i första hand är att vara stödjande och endast i mycket begränsad omfattning svara på eller kommentera de frågor som ställs.

Intervjupersonen får inledningsvis information om utredningen, bakgrund, syfte, hur intervjun kommer att gå till och ges möjlighet att ställa frågor kring detta.

1 ½ till tre timmars semistrukturerad intervju

Intervjuerna tar i allmänhet 1 ½ till 3 timmar med avbrott för eventuella pauser.

Intervjuaren följer tämligen noggrant en intervjuguide och försöker täcka av samtliga frågeområden. Men det finns också möjligheter att improvisera, till utvikningar, eftergifter och avslut. Det beror på hur intervjun utvecklar sig. Vi har valt att definiera detta som en semistrukturerad intervju.

Intervjuguiden

För att ringa in för utredningen relevanta frågeområden har en intervjuguide utarbetats. Den har under utredningstiden förelegat i flera versioner allteftersom erfarenheter vunnits och utvärderats. En sammanfattande mer resonerande beskrivning följer nedan. För den mer exakta versionen hänvisas till bilaga 3.

Personuppgifter

Intervjupersonerna får inledningsvis frågan om hur de kommit i kontakt med utredningen om de har tagit ut arkivmaterial och om de önskar utredningens hjälp att eftersöka arkivmaterial.

Frågor följer sedan kring aktuella personliga förhållanden, boende, civilstånd, sysselsättning, utbildningsbakgrund och uppgifter om eventuella barn och barnbarn. Intervjupersonen tillfrågas även om han/hon tillhör någon av de fem svenska minoriteterna eller har utländskt ursprung.

Därefter får intervjupersonen svara på frågor om var placeringar i barndomen har skett, när i tiden och hur länge de har pågått. Detta åskådliggörs med hjälp av en barndomslinje som ritas upp och fylls i.

Minnen från barndom och placeringar

Intervjupersonen får därefter berätta om sin barndom, om sina biologiska föräldrar, om syskon, tiden före första placeringen, om anledningen till placeringen och sina första minnen.

Placeringarna går igenom en i taget. Intervjupersonen berättar om den vanvård, övergrepp och försummelse som förevarit. Så detaljerat som möjligt berättas vad det var som hände, hur många gånger och vem som var förövare.

Särskild uppmärksamhet ägnas i denna del åt frågor om kontakt med den biologiska familjen under placeringstiden, om tillsyn från de sociala myndigheterna förekommit, hur ofta den har skett och hur den gått till.

Intervjupersonerna får också frågan om hur de värderar sina upplevelser och vad som i deras ögon var det värsta som hände. Intervjuarna ställer också frågor kring överlevnadsstrategier, hur intervjupersonen gjorde för att stå ut och överleva den vanvård de var utsatta för.

Reflektioner

Avslutningsvis uppmanas intervjupersonerna att reflektera över sina barndomsupplevelser och hur detta har påverkat dem. Dessutom ber vi dem att sammanfatta sina tankar om hur det skulle kunna ha varit annorlunda, vilka fel som begicks och hur alternativet skulle kunna ha sett ut.

Avslutning

Innan intervjun avslutas erbjuds intervjupersonen samtalsstöd från S:t Lukas. Samtliga får ett kort med kontaktuppgifter med vart de ska vända sig för att beställa tid.

Till sist tillfrågas de om hur intervjun har upplevts och uppmanas att ge återkoppling till intervjuarna, deras sätt att genomföra intervjun och hur de tycker att de blivit bemötta.

Barndomslinjen – ett hjälpmedel för att dokumentera minnen

Den del av intervjun som handlar om antal placeringar, när de skedde, hur länge de varade och hos vem, genomförs med hjälp av en s.k. barndomslinje. Vi har valt att kalla den barndomslinje i stället för livslinje eftersom den är koncentrerad till vad som hänt under den tid den sociala barnvården var aktuell.

Intervjuaren ritar en linje tvärs över den vita skrivtavlan på väggen framför intervjupersonen. På denna linje anges årtal för viktiga händelser, som när syskon föddes, föräldrars eventuella frånfalle, flyttningar och placeringar. På barndomslinjen anges också namn och orter för fosterhem, fosterföräldrar, institutioner och institutionspersonal. Mer summariskt finns också föräldrars och fosterföräldrars yrke och sysselsättning. Barndomslinjen avslutas med årtalet när den sociala barnvården upphörde.

Sedan följer frågor om minnen från de olika platserna, människorna och årtalen som finns på tavlan. Då har intervjuarna fokus på vanvård, övergrepp och försummelse.

Skulle inte alla frågor hinnas med vid ett tillfälle finns det möjlighet att komplettera med fler intervjutillfällen. Åtta personer har intervjuats vid 2–3 tillfällen.

6.3 Intervjun – intervjutekniken

6.3.1 Öppna frågor

Intervjuaren försöker så långt möjligt ställa öppna frågor; ”Kan du berätta vad du minns från tiden hos Anderssons?” Sedan kan intervjuaren ställa följdfrågor; ”vad menar du med ofta, varje dag eller...? Du säger att du fick stryk, hur slog hon dig, med öppen hand, med knuten hand, var träffade slagen? Använde hon något tillhygge?”

När intervjuaren går in så mycket i detalj brukar detta motiveras med att det är för att det tydligt ska framgå vad det var som barn kunde råka ut för.

Detaljnivån gäller också frågor om sexuella övergrepp. Då tillfrågas intervjupersonen innan frågorna ställs, om han eller hon accepterar mer detaljerade frågor om vad förövaren gjorde.

6.3.2 Känslor

För att undvika att intervjun ska få mer psykoterapeutiska dimensioner än vad som avses, *ställs inte* frågor av typen: ”Hur kändes det?” när intervjupersonen exempelvis beskriver att bli lämnad ensam, att se sin lillebror bli misshandlad eller att bli inlåst i en mörk skrubbe.

Avsikten är att intervjupersonen så långt möjligt bara ska beskriva händelserna.

Det går inte att undvika att intervju personer invaderas av smärtfyllda minnen. Många ger på olika sätt uttryck för detta i rummet. En del kan få fysiska symtom, må illa eller börja gråta. Då är intervjueteamen tillåtande och stödjande. Intervjuerna avvaktar till dess att intervjupersonen återhämtat sig och förhör sig noga om intervjupersonen orkar att gå vidare.

6.3.3 Tolkningar

Intervjuerna har med några undantag avstått från tolkningar av vad som berättats under intervjuerna.

I några fall, när det handlat om berättelser om övergrepp, har intervjupersonen själv tagit på sig ansvaret för det som hänt. En drabbad kan exempelvis ha anklagat sig själv för att ha blivit utsatt för ett sexuellt övergrepp; ”det var mitt eget fel, jag skulle ha

sprungit därifrån.” Då har det varit på sin plats att som intervjuare påpeka att ”du hade ju inget val. Hur ska ett litet barn kunna förstå vad som är rätt och fel i en sådan situation? Det är väl ändå den vuxnes ansvar?”

Det är inte, enligt vår uppfattning, etiskt försvarbart att som utredare låta uppenbara självanklagelser passera. Att på så sätt förmedla förståelse för det utsatta barnets situation, befrämjar också kontakt och förtroende i intervjuprocessen.

Ibland har intervjupersonen vid berättelser om övergrepp blivit upptagen av förövarens motiv och bevekelsegrunder och efterlyser ett svar på frågan; ”hur kan man göra så emot ett barn?” Då kan det vara på sin plats att som intervjuare kommentera detta, exempelvis: ”Efter vad du berättat för mig, låter det som om han hade allvarliga psykiska problem.”

När intervjupersonerna uttrycker osäkerhet om vad som kan definieras som vanvård, övergrepp eller försummelse är intervjuerna noga med att inför intervjupersonen bekräfta att det som beskrivs verkligen var ett övergrepp. Intervjupersonen kan t.ex. uttrycka sig så här:

”Hon ville att jag skulle ligga bredvid henne och hålla handen på hennes underliv, om man nu kan kalla det för övergrepp.”

”Det kallar i alla fall jag för övergrepp,” svarar intervjuaren.

Utredningen ger sig själv tolkningsföreträdare i förhållande till intervjupersonen, särskilt när det gäller sexuella övergrepp. Vi definierar således vad som är övergrepp.

Vidhåller intervjupersonen att det som beskrivs inte kan betraktas som övergrepp noteras detta i intervjusammanställningen men förs ändå in som övergrepp i databasen.

6.3.4 Råd

Intervjuerna ger också omfattande inblickar i intervjupersonernas nuvarande liv. Intervjupersonerna tar upp livsfrågor och livsval där det som intervjuare kan ligga nära tillhands att vilja kommentera och ge råd. Men intervjuerna avhåller sig i möjligaste mån från detta.

Den enda anledningen till att ge råd uppstår när intervjupersonen ger uttryck för självdestruktiva tankar. Då kan intervjuerna ge rådet att söka akut stöd och har i sällsynta fall även hjälpt till med detta.

6.3.5 Stöd och återkoppling

Uppmuntran förekommer tämligen frekvent under intervjun. Med ärligt uttryckta kommentarer som; ”det gjorde du rätt i, det var modigt av dig,” visar intervjuaren sin empati.

Flera intervjupersoner har en tendens att diskvalificera sig själv i intervjusituationen: ”Jag är så dålig på att beskriva, jag har så svårt för att minnas, det här låter säkert inte klokt.” Då kan intervjuaren ge ärlig återkoppling: ”Jag är imponerad av din förmåga att minnas detaljer. Du kan verkligen berätta levande.”

6.3.6 Avslutning

Innan intervjun avslutas finns det möjlighet att gå igenom delar av det arkivmaterial intervjupersonen haft med sig och kontrollera vissa detaljer. Ibland har intervjupersonerna med sig bilder, fotografier och tidningsartiklar som de vill att intervjuarna ska ta del av.

Intervjupersonernas egna bidrag till utredningen kopieras. Reseräkningen skrivs och vid behov skriver intervjupersonen på en fullmakt för utredningen att söka efter arkivmaterial. Ett erbjudande om stödsamtal på S:t Lukas lämnas och det ges möjlighet att reflektera över intervjusituationen; hur det kommer att bli att lämna intervjun.

Därefter uppmuntras intervjupersonen att ge återkoppling till intervjueteamet kring bemötande och genomförande av intervjun.

6.4 Ärendehanteringssystem och databas

6.4.1 Ärendehantering

Eftersom utredningens dokumentation om enskilda personer av sekretesskäl inte fick inrymmas i Regeringskansliets datasystem tvingades vi att ägna tid och kraft åt att med hjälp av en extern konsult bygga ett separat system.

Det konstruerades ett databaserat ärendehanteringssystem för utredningen. Systemet har använts för att hålla reda på all information som rör intervjupersoner och intervjutillfällen, telefon och korrespondens med intervjupersoner, resor, övernattnings, utlägg, ekonomi samt övrig administration.

6.4.2 Databas

Redan i intervjureferatet sker en koppling till vad som sedan registreras som vanvård. Formuleringarna i referatet anpassas till databasens kategorier för att arbetet med att föra in uppgifterna ska kunna gå smidigt. Databasens kategorier har sitt ursprung i intervjuerna och de mer teoretiska överbågandena som vi tidigare redogjort för.

Konstruktionen av vanvårdskategorier i databasen är en dynamisk process. I praktiken kan det fortfarande förekomma att utredningen, efter mer än femhundra genomförda intervjuer, i undantagsfall upptäcker en ny vanvårdskategori eller registrerar ett nytt tillhugge för fysiskt våld.

Det kan exempelvis se ut så här i ett referat:

- slagen med knuten hand mot bål och extremiteter vid flera tillfällen av institutionsföreståndare
- utsatt för försök till sexuellt övergrepp vid flera tillfällen av grupper av barn i lokalsamhället
- utsatt för religiöst färgade hot av fostermor, ofta
- skadad/sjuk utan att få vård, vid ett tillfälle, fosterfar, fostermor
- själv anmält missförhållande till myndighetsrepresentant utan resultat, vid flera tillfällen.

Den vanvård som intervjupersonerna har berättat om kopplas till de olika placeringstillfällena. Också uppgifter om utbildning och arbetsliv liksom sviterna av vanvården noteras.

6.5 Arkivmaterial

Redan i de ursprungliga direktiven stod det att intervjuerna kan kompletteras med studier av arkivmaterial. I praktiken innebär det att utredningen erbjuder intervjupersonerna att eftersöka arkivmaterial i den mån de inte själva redan gjort det vid tiden för intervjun. Samtliga intervjupersoner uppmanas också att ta med sig eventuellt arkivmaterial till utredningen. De tillfrågas regelmässigt om de ger sitt tillstånd till utredningen att kopiera och arkivera det arkivmaterial de själva har med sig alternativt det material som för deras räkning rekvireras av utredningen.

Arkivmaterialet används för att jämföra och komplettera information från intervjuerna. Framför allt gäller det uppgifter om tillsyn och mer exakta uppgifter om placeringar när det gäller var de skedde, tidpunkten för dem och placeringarnas varaktighet. Att hjälpa till med att ur svenska arkiv rekvirera intervjupersonernas arkivmaterial har också setts som en kostnadsfri och värdefull tjänst för de intervjuade.

6.5.1 Analys av arkivmaterialet

I denna rapport har vi gjort ett urval ur arkivmaterialet. Det har använts i en analys av noteringar om tillsyn och uppföljning av placeringarna. Uppgifterna har sedan jämförts med intervjupersonernas berättelser om tillsynsbesök under deras placeringar.

7 Försummelse och övergrepp – resultat

Den försummelse och de övergrepp som intervjupersonerna berättat om beskrivs i detta kapitel. Först presenteras hur gruppen 404 intervjupersoner i denna rapport ser ut med hänsyn till kön, etnicitet och funktionshinder. Därefter redovisas resultaten, dvs. vilka försummelser och övergrepp intervjupersonerna har berättat om.

Resultatredovisningen följer den indelning av vanvård i försummelse och övergrepp som redogjorts för i kapitel 5. Ett fullständigt tabellmaterial finns tillgängligt i pdf-format och kan rekvireras av den som är intresserad.

Redovisningen inleds med några definitioner.

7.1.1 Definitioner

Med *vanvårdskategori* avses en viss typ av vanvård, exempelvis slagen med ris. Sammanlagt har utredningen registrerat drygt 400 vanvårdskategorier. Vanvårdskategorierna finns sorterade under nio överkategorier, som följer indelningen som tidigare beskrivits i kapitel 4. Överkategorierna är också rubriker för de olika avsnitten i resultatredovisningen. Med *intervjuperson eller person* avses de 404 personer som utredningens resultat bygger på.

Utredningen använder sig också av begreppen placeringsperiod och förövare. Med placeringsperiod avses den tid som intervjupersonen tillbringade i ett visst fosterhem eller institution. Om exempelvis vistelsen på en institution avbröts för en fosterhemsplacering och intervjupersonen sedan återkom till samma institution igen, registreras det som två placeringsperioder. Med förövare avses av intervjuperson utpekad förövare. Benämningen förövare har använts genomgående i tabeller och rubriker även när det gäller sådan typ

av vanvård när det kan ligga närmre till hands att använda en annan benämning. Begreppet förövare är vanligtvis associerat med den som förövar brottsliga handlingar, ex misshandel och våldtäkt. Att kalla någon förövare som inte låter ett barn sitta med vid middagsbordet, eller som hindrar ett barn från fortsatt skolgång är förstås inte helt korrekt, enligt gängse språkbruk. Ansvarig hade varit att föredra i sådana sammanhang. Vi har dock för enkelhetens och överblickens skull avstått från att laborera med två olika begrepp. I löpande text har vi dock utan att vara fullständigt konsekventa försökt att modifiera användningen av förövarbegreppet till förmån för det mer korrekta, ansvarig. Det har i detta sammanhang ingen som helst betydelse huruvida personen har blivit lagförd eller inte.

Hur många personer som drabbats av en viss vanvårdskategori säger inget om *hur ofta* eller vid *hur många placeringar* personen exempelvis blev slagen med ris. Eftersom vi enbart redovisar antal personer som drabbats av en vanvårdskategori framgår det inte om det skett vid en eller flera placeringar för den personen. Det framgår inte heller om det i ett visst fosterhem har skett dagligen eller en enstaka gång.

7.2 De 404 intervjupersonerna i delrapporten

I det följande avsnittet redovisas sammansättningen av undersökningsgruppen, fördelat på kön, etnicitet, funktionshinder, ålder och vilka kommuner som har placerat dem. Det förs också en kort diskussion om representativitet; hur intervjupersonerna avviker från hela gruppen samhällsvårdade barn.

Kön

Totalt ingår 404 personers berättelser om försummelse och övergrepp i denna delrapport. 225 (56 procent) är kvinnor och 179 (44 procent) är män. Bland de 404 personerna ingår en som har bytt kön i vuxen ålder.

När vi funnit det adekvat, i meningen att det finns skillnader eller likheter som bör återges, redovisas resultaten för exempelvis en viss typ av vanvård med särskild hänsyn tagen till kön.

Etnicitet

71 personer (18 procent) har uppgett annan etnicitet än ”svensk” dvs. tillhör någon av de svenska minoriteterna¹ eller att minst en av föräldrarna har utländsk bakgrund. Hur intervjupersonernas etnicitet/nationalitet fördelar sig redovisas i följande tabell.

Tabell 7.1 Intervjupersonernas etnicitet fördelat på kvinnor och män. Antal och andel (%)

Etnicitet/nationalitet	Kvinnor	Män	Total	%
”Svensk”, ej minoritet	185	148	333	82
Resandefolket	16	19	35	9
Samisk	2	0	2	0
Judisk	2	1	3	1
Finsk	13	5	18	4
Övriga Norden	0	2	2	0
Övriga Europa	5	3	8	2
Utom Europa	2	1	3	1
Totalt	225	179	404	100

I gruppen finsk ingår i den här redovisningen sverigefinnar och finska krigsbarn.

Den största gruppen med annan etnicitet är resandefolket. 35 personer eller 9 procent av dem som intervjuats i delrapporten tillhör resandefolket. Det är en betydligt högre siffra än vad som motsvarades av deras uppskattade andel av den svenska befolkningen.

När vi funnit det adekvat, i meningen att det finns skillnader eller likheter som bör återges, redovisas resultaten med särskild hänsyn till etnicitet. I slutrapporten har vi för avsikt göra en djupare analys av hur människor med annat etniskt ursprung än svensk och de svenska minoriteterna har drabbats av vanvård.

Funktionshinder

Enligt utredningsdirektiven ska försummelse och övergrepp också redovisas med hänsyn till funktionshinder. Definitionen av funktionshinder i detta sammanhang innebär att personen ska ha varit funktions-

¹ De svenska minoriteterna är romer, judar, samer, tornedalingar och sverigefinnar. Resandefolket tillhör den romska minoriteten men särredovisas.

hindrad under tiden hon eller han var placerad i den sociala barnvården.

Endast 5 personer har uppgett något funktionshinder under barndomen. Utredningen har mött personer som berättat att de felaktigt pekats ut som funktionshindrade i barndomen, genom felaktiga diagnoser eller utredningar och felaktigt placerats i olämpliga institutioner. De har inte registrerats som funktionshindrade i denna rapport.

Utredningen har också mött personer som haft olika funktionshinder vid tiden för intervjun.

Det finns inget i resultaten som tyder på att funktionshinder har spelat någon roll i den vanvård som intervjupersonerna utsattes för som barn. Därför särredovisas inte några resultat i fortsättningen med hänsyn till funktionshinder.

Intervjupersonernas ålder

Utredningen har intervjuat personer i spridda åldrar. Den äldsta var 86 år vid intervjutillfället, den yngsta 21 år.

Utredningen intervjuar enligt direktiven endast vuxna personer. Det innebär att intervjupersonen måste ha fyllt 18 år vid tidpunkten för anmälan till intervju.

Den följande tabellen visar under vilket decennium intervjupersonerna är födda.

Tabell 7.2 Antal kvinnor, män samt totalt antal och andel (%) intervjuade fördelat på födelsedecennium

Decennium	Kvinnor Antal	Män Antal	Totalt	Totalt %
Före 1930	6	0	6	1
1930–39	19	24	43	11
1940–49	68	48	116	29
1950–59	80	69	149	37
1960–69	33	29	62	15
1970–79	17	9	26	6
1980–89	2	0	2	0
Totalt	225	179	404	100

Den största gruppen är född under 1950-talet, följd av 1940-talet. Två av tre intervjupersoner är födda under dessa två decennier. Intervjupersoner födda under 1960-talet utgör knappt hälften så många som de som var födda på 1940-talet. I ändarna av ålderskurvan är det få personer som har intervjuats.

Fördelning av kommuner som placerat intervjupersonerna

De 404 intervjupersonerna har varit placerade av sammanlagt 130 kommuner.

Fram till 1980-års socialtjänstlag var det *vistelsekommunen* dvs. kommunen där fosterhemmet eller institutionen var belägen, som hade huvudansvaret för att godkänna och följa upp placeringen, inte *placeringskommunen*. Se kapitel 2.

Stockholms stad var, genom en särskild förordning, det enda undantaget från regeln om vistelsekommunens uppföljningsansvar. Stockholm ansvarade för uppföljning och tillsyn av sina placeringar redan före socialtjänstlagen trädde i kraft och under hela den tid som utredningen granskat. Uppgifterna om placeringskommun säger således inget om vilken kommun som hade uppföljningsansvaret, annat än för Stockholm.

Utredningen kan konstatera att den bristande uppföljningen av fosterhemmen är ett *kommunalt ansvar*, men det är ett omfattande analysarbete att peka ut *vilken kommun* som haft ansvaret för uppföljning och tillsyn i det enskilda fallet. I slutrapporten har vi för avsikt att presentera en analys av vilka kommuner som ansvarade

för uppföljning och kontroll av de placerade barn som ingår i utredningen.

Följande kommuner har placerat minst sex av de personer som rapporterat om vanvård till utredningen:

Stockholm (81), Göteborg (59), Malmö (20), Gävle (9), Norrköping (8), Linköping (7), Nacka (6), Södertälje (6) och Umeå (6).

De tre storstäderna har placerat 40 procent av dem som intervjuats. Att en liten kommun kan ha förhållandevis många placeringar med vanvård kan ibland förklaras av att en stor syskongrupp intervjuats.

Representativitet

I tidigare kapitel har vi beskrivit hur gruppen intervjupersoner anmält sig till granskningen av försummelse och övergrepp i den sociala barnvården.

De som placeras i den svenska barnvården är en selekterad grupp. Dessutom är det enbart personer som anser sig varit vanvårdade som sökt sig till utredningen. Det innebär inte att dessa människors beskrivningar kan negligeras, endast att vi inte kan dra några generella slutsatser om den sociala barnvården. Gruppen är således inte representativ för samhällsvårdade barn utan bara för de 404 personer som ingår i rapporten. För att understryka detta följer några väsentliga fakta om undersökningsgruppen. Syftet med att redovisa detta i inledningen av resultatrapporten är att *vi inte vill medverka till felaktiga tolkningar av ett mycket tungt material.*

Undersökningsgruppen

- De som ansett sig ha blivit utsatta för försummelse och/eller övergrepp under sin placering i den sociala barnvården har inbjudits till intervju.

Det är således ingen ”normalpopulation” av de minst 250 000 barn, som någon gång under den tid vi undersökt, har varit i fosterhem eller institution. De som *inte* ansett sig ha blivit vanvårdade har således *inte* bjudits in till intervju.

- Genom forskningen känner vi till att det finns *överdödlighet* i gruppen samhällsvårdade barn som dessutom ökar över tiden,

dvs. i takt med att personerna blir äldre är det fler som har dött jämfört med en normalbefolkning.²

Således finns det ett okänt antal individer som kan ha motsvarat utredningens första krav, men som inte är i livet.

- Risken för att utredningen inte nått alla som skulle ha velat bli intervjuade är uppenbar, trots de informationsinsatser som beskrivits tidigare.

Det är okänt hur många personer det kan gälla. Människor bor på olika håll, i och utanför vårt land. Flera har kanske inte tillgång till de medier som frekvent rapporterat om utredningen. Efter det att utredningen stängde möjligheten att anmäla sig till intervju hade drygt 20 personer hört av sig till den 15 november 2009. Alla sade vid kontakten att de inte känt till utredningen förrän det var för sent att anmäla sig.

- Det finns också personer som känner till utredningen men som av olika orsaker inte vill bli intervjuade.

Vi vet att den gruppen finns genom att flera personer ringt till utredningen och bl.a. diskuterat sina motiv för att inte intervjuas, men det är omöjligt att uppskatta hur många personer det gäller.

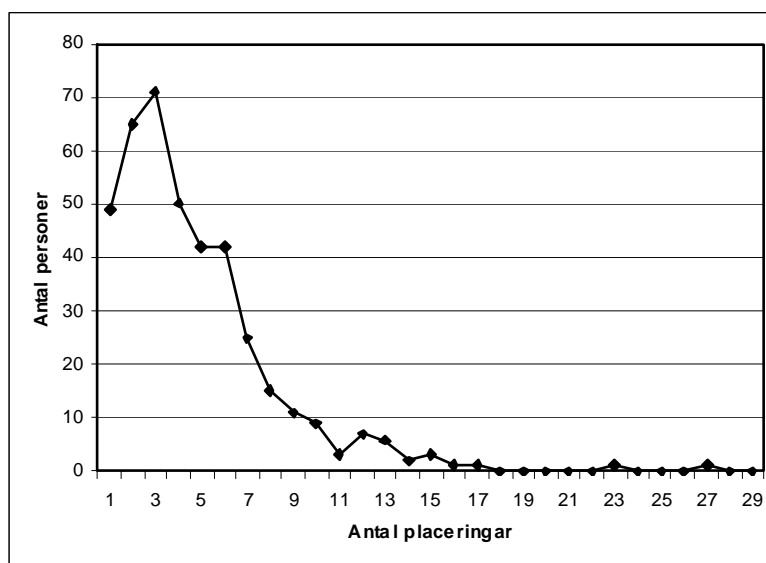
7.3 Antal placeringar och omflyttningar

De flesta intervjuade har varit föremål för flera placeringar under sin barndom. Sammanlagt har de 404 intervjupersonerna uppgett 1 403 placeringar.

I det följande diagrammet visas antal placeringar per person.

² Vinnerljung Bo & Ribe, Martin, "Mortality after care among young adult foster children in Sweden". *International Journal of Social Welfare*, 10(3), 2001; Vinnerljung, Bo & Sallnäs, Marie, "Into adulthood: a follow-up study of 718 youths who were placed in out-of-home care during their teens". *Journal of Child and Family Social Work*, 13, 2008; Hjern, A, Vinnerljung, B & Lindblad F, "Avoidable mortality among child welfare recipients and inter-country adoptees: an national cohort study". *Journal of Epidemiology and Community Health*, 58(5), 2004.

Diagram 7.1 Antal placeringar per person

Diagrammet redovisar antalet placeringar som intervjupersonerna uppgivit. Medianpersonen har varit med om fyra placeringar.

Det är få personer i vårt material som endast haft en placering. 15 procent av kvinnorna och 9 procent av männen uppgav att de endast haft en placering.

Flera uppbrott är det vanligaste för intervjupersonerna. Knappt 44 procent av männen och drygt 39 procent av kvinnorna uppgav att de hade haft 5 eller flera placeringar. Drygt 8 procent av intervjupersonerna hade haft 10 eller flera placeringar.

Alla intervjupersoner har inte uppgett att de blivit utsatta för vanvård under alla placeringar, men många blev utsatta under flera placeringar.

7.3.1 Intervjupersonerna om de många omflyttningarna

Många barn förstod aldrig varför de flyttades. Ett genomgående tema är att barnen inte fick information vid omhändertagandet och inte heller vid omplaceringarna. Flera ser omflyttningarna som en orsak till att de senare i livet har känt sig rotlösa.

I det följande återges ett antal exempel från intervjureferaten. *För att ingen person ska kunna identifieras har namnen fingerats. Det gäller i fortsättningen för samtliga utdrag ur intervjuerna som redovisas i rapporten.*

Många intervjupersoner berättar att de inte förstod varför de flyttades. De fick ingen information. I några referat beskrivs detta så här:

När fosterföräldrarna av någon anledning inte ville ha Brita kvar, fick hon flytta, utan att förstå varför. *Ur referat person 38, kvinna född på 1940-talet.*

Syskonskaran splittrades och ingen från personalen eller barnavården informerade Conny om vart och varför de flyttades. *Ur referat person 604, man född på 1950-talet, resandefolket.*

Lars-Erik berättar att han flyttades om tio gånger under de första åren i livet och hur det påverkade honom senare.

”Jag blev totalförstörd under de första två åren.” Lars-Erik berättar att han förflyttades tio gånger under den här tiden. Han fick inte en chans att knyta an till någon vuxen. *Ur referat person 15, man född på 1950-talet.*

En annan person hade sina saker i en banankartong för att ha något med sig till nästa ställe.

”De få saker jag hade förvarade jag i en banankartong så att jag snabbt skulle kunna flytta med mig den. Jag rotade mig aldrig, var alltid på väg. Än i dag lever jag ett liv där mycket är packat och klart för avfärd.” *Ur referat person 18, man född på 1960-talet.*

Att ofta tvingas att byta skola och kamrater med försämrade möjligheter till studier, eller att skolan helt försumrades återkommer i flera intervjuer.

Här följer ett exempel från ett referat på extremt många flyttningar.

Per gick i 18 olika skolor under sin skoltid men har inte fullgjord grundskola, (7,5 år). Per konstaterar att han och hans syskon har räknat ut att de sammanlagt bott på 125 olika ställen. Av alla de personer som tagit hand om dem är det hitintills ingen som hört av sig och undrat hur det gått för dem, hur de mår eller hur de har det. Detta menar Per är det värsta, att ingen egentligen har brytt sig och att han hela tiden längtade efter sin familj och inte fick veta var de fanns och hur det gick för dem. *Ur referat person 436, man född på 1960-talet, resandefolket.*

Karin tar upp många flyttningar utifrån ett annat perspektiv. Hennes fosterfamilj flyttade många gånger.

Fosterfamiljen flyttade nästan varje år och det tyckte Karin var mycket besvärligt. Hon tvingades byta skola och kamrater varje gång. Karin berättar att hon aldrig gått mer än ett år i varje klass, trots detta har det gått ganska bra för henne i skolan. *Ur referat person 454, kvinna född på 1950-talet, resandefolket.*

En intervjuperson berättar om hur fosterföräldrarna skyllde omflyttningarna på henne. Att det skulle bero på att hon var ett stört barn.

”Dom (fosterföräldrarna) berättade också att jag var ett socialt stört barn som hade en massa misslyckande placeringar bakom mig som berodde på mina svårigheter att kunna anpassa mig. Så jag skulle vara tacksam att dom tagit emot ett sådant stört barn. Jag skulle snart få se att dom minsann hade metoder för att kunna bota sådana dumheter.”
Ur referat person 6, kvinna född på 1950-talet.

7.4 Översikt av resultaten

7.4.1 Placeringsform

Utredningen har valt att skilja mellan placeringsformerna *fosterhem*, *institution* och *annan* placeringsform.

Begreppet familjehem gäller i lag från 1982. Under lång tid dessförinnan hette det fosterhem. Begreppet är allmänt känt och används i dagligt tal av allmänhet och i internationell litteratur. Fosterhemsbegreppet har också använts frekvent i intervjupersonernas berättelser. Därför används begreppen fosterhem och fosterförälder i stället för familjehem och familjehemsförälder.

Till fosterhem har också räknats sommarhemsplaceringar som barnavårdsnämnden, annan kommunal nämnd eller en förening arrangerat.

Med institutioner avses institutioner inom den sociala barnvården. De har genom decennierna haft många olika benämningar; barnhem, flick- eller pojkhem, ungdomsvårdskolor, skolhem, yrkesskolor, HVB mm.

Andra placeringar kan ha skett inom barnpsykiatri, vuxenpsykiatri, sjukhus, lanthushållsskolor, etc.

Många intervjupersoner har haft flera placeringsformer under sin tid i den sociala barnvården. Alla 404 intervjupersoner i rapporten har berättat om vanvård vid minst en placering.

Tabell 7.3 Personer som berättat om vanvård i fosterhem, institution och andra placeringar

	Fosterhem	Institution	Andra placeringar
Antal	343	249	50
Andel	85	62	12

Av de 404 intervjupersonerna har 85 procent berättat om försummelse och övergrepp i fosterhem. 62 procent har berättat om försummelse och övergrepp i institution och 12 procent i andra placeringar. Antalet personer som berättar om vanvård i de tre placeringsformerna är fler än de intervjuade eftersom samma person kan ha varit utsatt för vanvård i mer än en placeringsform.

Beskrivningar om vanvård kommer i störst utsträckning från fosterhem. Här följer en kortare sammanställning av hur vanvården och övergreppen har fördelat sig inom respektive placeringsform.

Fosterhem

De 404 intervjupersonerna har uppgett att de har bott i sammanlagt 792 fosterhem. Det förekom inte vanvård i alla fosterhem enligt intervjupersonerna. 343 personer av de 404 har rapporterat om vanvård i 513 fosterhem.

Av de intervjupersoner som berättat om vanvård i fosterhem är 200 kvinnor (89 procent av kvinnorna) och 143 män (80 procent). 65 intervjupersoner tillhör någon etnisk minoritet eller har utländsk härkomst. 5 personer hade något funktionshinder under tiden för sin placering.

Antalet fosterhem är större än antalet intervjupersoner eftersom många har varit placerade i fler än ett fosterhem där vanvård förekom. Men utredningen har noterat att intervjupersonerna har rapporterat betydligt fler incidenter av vanvård under sina fosterhemsplaceringar än under institutionsplaceringarna.

Barn från storstäderna, Stockholm, Göteborg och Malmö har med få undantag placerats i fosterhem *utanför* den egna kommunen, ofta på landsbygden. Bland sammanlagt 792 fosterhem som 404 intervjuer-

soner rapporterar om finns endast 13 i Stockholm, 15 i Göteborg och 11 i Malmö.

Institutioner

De 404 intervjupersonerna har uppgett att de har bott på sammanlagt 452 institutioner. Det förekom inte vanvård i alla institutioner enligt intervjupersonerna. 249 personer av de 404 har rapporterat att det förekommit vanvård i 241 av dessa 452 institutioner.

129 kvinnor (57 procent av alla kvinnor) och 120 män (67 procent) har vittnat om vanvård på institution.

Andra placeringar

De 404 intervjupersonerna har uppgett att de har varit placerade i sammanlagt 159 andra placeringsformer. 50 personer har rapporterat att det förekommit vanvård i 51 av dessa andra placeringar.

Det ingår inte i utredningens uppdrag att beskriva vanvården vid placeringar utanför den sociala barnvården. Därför har jag valt att endast kortfattat redovisa att intervjupersonerna berättat om vanvård i andra placeringsformer under den tid som de var omhändertagna inom den sociala barnvården.

Kommentar

Av 404 intervjupersoner har således 343 rapporterat om försummelse och övergrepp i fosterhem

Forskning har visat att barn- och ungdomar som placerats på institutioner som skulle korrigera deras beteende, t.ex. ungdomsvårdsskolor, uppvisar en högre överdödlighet och social utslagning än andra placerade barn. Resultatet kan till viss del ha och göra med detta.³

³ Vinnerljung Bo & Ribe, Martin, "Mortality after care among young adult foster children in Sweden". *International Journal of Social Welfare*, 10(3), 2001; Vinnerljung, Bo & Sallnäs, Marie, "Into adulthood: a follow-up study of 718 youths who were placed in out-of-home care during their teens". *Journal of Child and Family Social Work*, 13, 2008; Hjern, A, Vinnerljung, B & Lindblad F, "Avoidable mortality among child welfare recipients and inter-country adoptees: an national cohort study". *Journal of Epidemiology and Community Health*, 58(5), 2004.

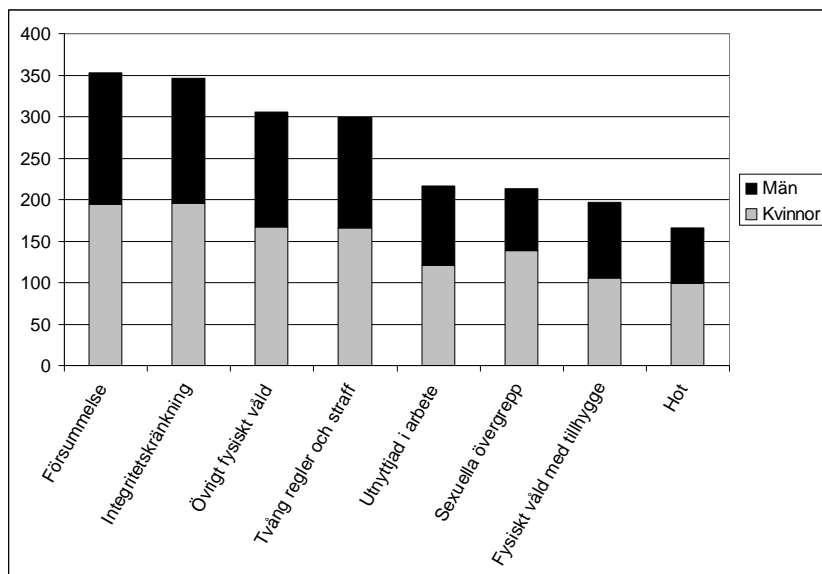
7.4.2 Typ av försummelse och övergrepp

I kapitel 5 redovisas hur vanvårdskategorierna arbetats fram och förhåller sig till varandra. De har i denna redovisning delats in i följande huvudrubriker:

- Försummelse
- Fysiskt våld med tillhygge
- Övrigt fysiskt våld
- Hot och hotfulla situationer
- Utnyttjad i arbete
- Integritetskränkning, särbehandling och orättvisor
- Sexuella övergrepp
- Fysiskt och/eller psykiskt skadliga tvång/regler/straff

Intervjupersonerna har rapporterat över 400 olika vanvårdskategorier. Hur försummelse och övergrepp fördelar sig över de olika huvudrubrikerna vid kategorisering av vanvård redovisas i följande diagram.

Diagram 7.2 Antal kvinnor och män som rapporterat viss vanvård

Av diagrammet framgår att de överkategorier som flest personer rapporterat om är försummelse (353 personer, 87 procent) och integritetskränkning (346 personer, 86 procent).

Alla överkategorier utom fysiskt våld med tillhygge (49 procent) och hot och hotfulla situationer (41 procent) har rapporterats av mer än hälften av intervjupersonerna. Det är 54 procent av intervjupersonerna som uppgett att de utnyttjats i arbete och 53 procent att de utsatts för sexuella övergrepp. Det enda område som visar stora skillnader mellan kvinnor och män är rapporteringen om sexuella övergrepp. 61 procent av kvinnorna i jämförelse med 42 procent av männen har berättat att de varit utsatta för sexuella övergrepp.

7.4.3 Flera beskrivningar från samma fosterhem eller institution

Fosterhem

Det är 13 fosterhem som förekommer i fler än en intervjupersons berättelse. I tio av dessa 13 fosterhem rör det sig om syskon som varit placerade tillsammans. För sju av dessa tio fosterhem har uppgifterna lämnats av syskon som har intervjuats samtidigt eller närvarat under varandras intervjuer. För tre fosterhem har uppgifterna lämnats av minst två personer som inte var syskon. De har berättat om vanvård oberoende av varandra.

Institutioner

72 institutioner förekommer i fler än en intervjupersons berättelse. Från 32 institutioner har mer än tre personer berättat om vanvård. I tabellbilagan redovisas vilka institutioner som förekommit i tre eller flera personers berättelse om vanvård. Här redovisas de institutioner som förekommit i minst 10 av de 404 intervjupersonernas berättelser.

Tabell 7.4 Institutioner i minst tio personers berättelse om vanvård

Institution	Antal personer
Vidkärrs barnhem	37
Nyboda hemmet	15
Skärsbo	11

Vidkärrs barnhem i Göteborg och Nybodahemmet i Stockholm var Sveriges största barnhem på sin tid. När de var som störst fanns det 200⁴ platser på Vidkärr och 264⁵ i Nybodahemmet. Dit kom många barn som sedan placerades ut i fosterhem eller kom åter till sina föräldrar. Många vistades därför kort tid på dessa institutioner.

En så pass liten institution som Skärsbo förekommer i 11 personers berättelse. När Skärsbo var som störst hade pojkhemmet 18 platser.⁶

Det är flera personer som berättar om försummelser och övergrepp vid samma institution. Dessutom pekar flera personer ut samma förövare. Även om vi har tillgång till namnen har vi inte befogenhet att föra uppgifterna om förövare i det enskilda fallet vidare.

Alla typer av försummelser och övergrepp förekommer i de institutioner som har många rapporter om vanvård. Utpekade förövare är i de flesta fall institutionspersonal inklusive ledning. Det förekommer också att andra placerade barn, vanligen äldre barn, har begått övergrepp mot yngre barn.

Vidkärr

Det är 37 intervjupersoner som berättar om sina erfarenheter från Vidkärr. De flesta beskrivningarna kommer från personer födda under 1940- och 1950-talen. Vid en granskning av referaten från 11 personer som är födda under 1950-talet och som alla varit på Vidkärr framgår följande:

Flera vittnar om *våld* som brukades från personalen mot barnen. Två personer har berättat att de kastades ut för en trappa. Andra vittnar om att de blev ryckta i öronen och fick smäll på stjärten med öppen hand.

Flera personer har också uppgett att personalen var hårdhänt vid tvätt och tvagning. Som straff kunde de duschas med kallt vatten.

Det finns många beskrivningar om att det rådde ett hårt klimat mellan barnen. Det kunde hända att äldre barn utsatte yngre barn för övergrepp, både sexuella och fysiska.

⁴ Barnhemmet byggdes för barn 1-16 år med 176 platser och en isoleringsavdelning med 24 platser. Vidkärr drevs mellan 1935 och 1976. Källa: *Göteborgs kommunalkalender*, Stadskansliet, Göteborg, diverse årgångar.

⁵ Antalet platser har varierat. Från början fanns det plats för 215 barn, 1946 var 264 barn inskrivna samtidigt och i början av 1960-talet hade hemmet 191 platser. Källa: *Stockholms kommunalkalender*, Stockholms stadsledningskontor, Stockholm 1938-67.

⁶ Skärsbo drevs av Stiftelsen Skärsbo barnhem under tiden 1950-1955, från 1955 till 1977 var barnvårdsnämnden i Göteborg ansvarig. Källa: *Göteborgs kommunalkalender*, Stadskansliet, Göteborg, diverse årgångar.

Personalen har av många beskrivits som känslolösa. Att barnen aldrig blev tröstade utan istället lämnades åt sitt eget öde.

Det finns flera beskrivningar av att barnen blev inlåsta, som straff. Två personer har berättat att de låstes in i sina rum på nätterna. En person menar att han och andra barn "utvecklades till djur" på Vidkärren genom det våld och den utsatthet som de drabbades av.

Många vittnar om att barnen skulle *äta upp maten* på Vidkärren. Åt de inte upp den kunde de tvångsmatas av personalen. Spydde barnen tvingades de att äta upp sina egna spyor. Kom barnen för sent till en måltid straffades de med att bli utan mat.

En person skiljer ut sig när det gäller beskrivningen om maten. Han anser att maten var bra.

Barnen hade inga egna *kläder* utan dessa låstes in och barnen fick bära barnhemskläder med märkningen VB. Flera har vittnat om att när de rymt har det varit enkelt för polisen att se varifrån de kommit.

Flera har berättat om "Slussen", dit barnen fördes efter rymning. Då blev de *inlåsta/isolerade* i några dagar upp till två veckor. Tre kvinnor har vittnat om att de tvingats genomgå gynekologisk undersökning efter rymningar.

Ett par intervjupersoner har berättat att på våren fick pojkar stå i rad utomhus. Där fick de stå med bar överkropp och bönder kom dit för att klämma på deras muskler och granska deras hälsa. Bönderna hade kommit för att ta barn som *arbetskraft*.

Flera personer har namngivit en läkare som arbetade vid institutionen som ordinerade dem för mycket *mediciner*. De blev slöa av medicineringen och har särskilt poängterat detta vid intervjun.

Två personer skiljer ut sig från den här beskrivningen. En kvinna som säger att känslan från Vidkärren är positiv men hon har inte några konkreta minnen därifrån då hon var så liten. En annan person säger att Vidkärren "inte var så dåligt" då hon förstått att det var värre innan hon kom dit.

Nybodahemmet

Det är 16 personer som berättat om sin tid på Nybodahemmet i Stockholm. Mer än hälften är födda på 1940-talet och några är födda på 1930- respektive 1950-talen. Detta är en kort sammanställning av vad de har berättat om sina upplevelser på barnhemmet.

Flera berättar att de blivit inlåsta som straff och örfilade. Det förekommer också flera beskrivningar om matsituationer där de tvingats äta upp maten eller sina egna spyor. Fler har berättat om hur presumtiva fosterföräldrar kom till barnhemmet och att barnen tvingades stå på led, för att eventuellt bli utvalda.

Det är flera som uppgett att de varit ensamma och rädda och att de inte fanns någon vuxen att ty sig till. Två av de äldre intervjupersonerna har uppgett att de fick bära barnhemskläder på Nybodahemmet.

Ett par personer har uppgett att de vistades som tonåringar på Nyboda. I deras beskrivningar har personalen saknat kontroll över barnen. Den ena uppger att barnen slogs utan att personalen lyckades stävja våldet medan den andra beskriver att hon och andra kunde röra sig i riskmiljöer utanför Nyboda utan att någon i personalgruppen ingrep.

Skärsbo

Det är 11 män som har berättat om sina erfarenheter från barnhemmet Skärsbo. De flesta beskrivningar kommer från personer födda på 1940- och 1950-talen. Detta är en kort sammanställning av deras berättelser.

Majoriteten har vittnat om *våld* på barnhemmet. Personalen har beskrivits som hård och militärisk. Flera intervjupersoner har berättat att våldet tillhörde vardagen. De har berättat att de blivit slagna med öppen hand och med tillhyggen som käppar och krattor.

Två personer har berättat om att pojkarna kastades upp i luften och fick falla fritt ner till golvet. Personalen uppmanade även barnen att slå varandra, berättar andra.

Flera intervjupersoner har uppgett att de tvingades till *meningslöst arbete*, ibland som gruppbestraffning. De kunde tvingas plocka pinnar i skogen, kratta löv som var täckta med snö, arbeta i trädgården eller kratta en grusgång som redan var krattad.

Sex personer har rapporterat om sexuella övergrepp. I fem fall har personal pekats ut som förövare och i ett fall en annan placerad pojke. Flera intervjupersoner anger samma förövare. Det finns också en ögonvittnesskildring från en person av ett sexuellt övergrepp mot en annan intervjuperson. Den som drabbades har i en annan intervju berättat om övergrepp, men kände inte till att någon sett det.

7.5 Att synliggöra intervjupersonernas berättelser

I följande nio avsnitt redovisas utredningens resultat. Dessa nio avsnitt motsvarar den sortering av vanvårdskategorier som utredningen gjort. Redovisningen bygger på vad intervjupersonerna har berättat och presenteras i form av tabeller, siffermaterial och löpande text. För att göra intervjupersonernas erfarenheter rättvisa och verkligheten bakom siffermaterialet synlig krävs också illustrationer och exempel.

De exempel som i denna text återger händelser och upplevelser av vanvård har inte valts för att de är ”typiska” eller sensationella. De är unika.

Även om berättelserna av och till påminner om varandra, mönster och likheter låter sig anas är de unika på det sättet att det handlar om något som enligt intervjupersonerna utspelade sig just där och just då och just på det sättet, många gånger berättat för första gången, inte sällan med stor vända och mycket smärta.

För att som läsare kunna stå ut med de verkligheter som intervjupersonernas berättelser rymmer, kunna förstå och dra slutsatser på en mer generell nivå krävs därför inte bara ett, utan flera exempel.

Att bespara läsaren detaljerade och omfattande konkreta bilder av vad som rapporterats kan vara vällovt. Det bidrar dock, enligt min mening samtidigt till att lägga locket på, värna tystnaden och hemlighetsmakeriet kring sådant som hittills varit hänvisade till det glömda och fördolda. Jag vill inte bidra till detta.

Exemplen är samtliga hämtade ur det referat som gjorts efter varje intervju och avidentifierade med avseende på bland annat, egennamn och platser. Varje exempel är noga utvalt för att illustrera en eller flera viktiga aspekter av att som barn inom ramen för den sociala barnavården vara utsatt för försummelse och övergrepp.

7.5.1 Kategorisering av vanvård – utredarens dilemma

”Sten var under fyra år placerad som fosterbarn hos familjen Lindström som hade två egna biologiska barn, Eva och Lars. Sten kissade regelbundet i sängen. För detta blev Sten straffad och hånad. Fosterföräldrarna gned hans kissiga pyjamas i ansiktet på honom, kallade honom ”pissunge” och som straff fick han gå och lägga sig utan att titta på TV. Dessutom blev han sämre behandlad än de biologiska barnen.”

Sten blev alltså straffad för sängvätning, utsatt för kränkande tilltal och sämre behandlad än de biologiska barnen.

För en utredare ställer detta till metodiska problem när det gäller att kategorisera den vanvård som har förekommit under rätt rubrik. Ska den behandling Sten blev utsatt för hamna under *integritetskränkning*, *övrigt fysiskt våld*, *tvång*, *regler*, *straff*, eller *försummelse*? Vi rör oss här med vanvårdskategorier som överlappar varandra. Att försöka skilja den ena slags vanvården från den andra blir en omöjlig uppgift. Det går inte att hitta rubriker och kategorier som skapar perfekt ordning och överblick i den oreda som verkligheten utgör.

Det som blir angeläget är att Stens upplevelse av hur han blev behandlad inte försvinner. *Att den redovisas blir en viktigare uppgift än att den blir entydigt definierad.*

Den vanvård som redovisas under exempelvis ”Integritetskränkning” avser i huvudsak intervjupersonernas subjektiva upplevelser av kränkning och orättvisor.” I övriga kapitel som exempelvis övrigt fysiskt våld redovisas i huvudsak intervjupersonernas beskrivning av konkreta händelser. I avsnittet om försummelse handlar det om operationaliserade beskrivningar av vad som definieras som försummelse. Att åstadkomma en kategorisering som effektivt skiljer den ena upplevelsen från den andra, det ena slags bemötande från det andra låter sig inte göras med absolut exakthet. Jämfört med verklighetens på samma gång subtila och kaotiska komplexitet riskerar utredarens analysinstrument ofta att framstå som alltför trubbiga och otympliga och resultatet får betraktas mer som ett någorlunda hyggligt stöd för tanken än som objektiva sanningar. En typ av vanvård kan passa under flera rubriker och vissa rubriker täcker inte helt vad som kan ha uttryckts i intervjupersonens berättelse.

7.6 Försummelse

7.6.1 Definition

Intervjupersonernas beskrivningar av eftersatt skolgång samt vårdnadshavares, underlåtenhet/oförmåga/ovilja att tillgodose barnets grundläggande behov, att garantera och befrämja barnets trygghet säkerhet och utveckling i psykologiskt medicinskt, socialt och fysiskt avseende.

7.6.2 Sammanfattning, försummelse

Knappt 90 procent av de intervjuade har berättat att de varit utsatta för någon form av försummelse.

Försummelse delas in i tre kategorier:

Otillräcklig *omvårdnad* i fosterhem/institution, exempelvis försummad sjukvård/tandvård, illa klädd, undermålig hygien, omkostnadsbedrägeri, undermåliga bostadsförhållanden, bristfällig kosthållning.

Otillräcklig *tillsyn av fosterföräldrar eller institutionspersonal*, exempelvis vistats i farliga miljöer, lämnad utan tillsyn, missbruk av droger och alkohol.

Otillräcklig *skolgång*, exempelvis hindrats i skolarbete, förvägrats obligatorisk skola.

Försummelse har i högre utsträckning rapporterats från fosterhem än från institutioner. Utpekade förövare har mestadels utgjorts av fosterföräldrar och institutionspersonal. Anmärkningsvärt är att även myndighetsrepresentanter i den sociala barnvården har beskrivits som förövare. Intervjupersonerna har rapporterat om försummelse från hela perioden som utredningen kartlägger. Det föreligger ingen över- eller underrepresentation med avseende på kön eller etnicitet.

7.6.3 Antal drabbade

Det är 353 personer av 404 personer som berättat om att de blivit utsatta för försummelse. Det innebär att 87 procent av de intervjuade har utsatts för försummelse. 194 av dem som har blivit utsatta för försummelse är kvinnor (86 procent av alla kvinnor i materialet), 159 är män (88 procent av alla män). Personer med annan etnicitet än svensk tycks inte vara överrepresenterade. Oavsett om

intervjupersonerna har varit utnyttjade i arbete, varit offer för sexuella övergrepp eller inte kunnat gå i skolan, har detta av de allra flesta varit förenat med försummelse. Anledningen att denna kategori förekommer ”för sig” hänger ihop med alla de beskrivningar av försummelse som förekommit per se, som i intervjupersonernas berättelser inte direkt har varit knutna till annan vanvård. I utredningsmaterialet rapporterar 87 procent av intervjupersonerna om försummelse. I konsekvens med ovanstående resonemang betyder detta alltså inte att återstående 13 procent inte varit utsatt för försummelse. I de allra flesta fall är det också så att försummelse har rymts i andra berättelser.

7.6.4 Spridning över tid

Intervjupersonerna från alla decennier har rapporterat om försummelse. Över 80 procent i varje åldersgrupp säger att de har blivit utsatta för försummelse ända sedan slutet av 1920-talet. Samtliga sjuttioalister och åttioalister uppger att de har blivit försummade.

7.6.5 Beskrivning av rapporterad försummelse

Olika typer av försummelse

Den försummelse som utredningen har noterat kan delas in i tre grupper av vanvårdskategorier. Dessa är:

1. Otillräcklig omvårdnad i fosterhem/institution
2. Otillräcklig tillsyn av fosterföräldrar eller institutionspersonal
3. Otillräcklig skolgång

I följande tabell listas frekvensen av dessa olika grupper av försummelse.

Tabell 7.5 Antal och andel (%) personer som rapporterat om viss typ av försummelse

Försummelse	Kvinnor	Män	Totalt	Totalt %
Otillräcklig omvårdnad i fosterhem/institution	176	132	308	76
Otillräcklig tillsyn av föräldrar eller inst. personal	65	42	107	26
Otillräcklig skolgång	90	90	180	45
Totalt antal intervjuade	225	179	404	

Den vanligaste gruppen av vanvårdskategorier av försummelse är otillräcklig omvårdnad i fosterhem eller institution. 308 av de 404 intervjupersonerna (76 procent) har berättat att de fått otillräcklig omvårdnad. 180 personer har uppgivit att de erhöll otillräcklig skolgång under sina placeringar. Även om berättelser om otillräcklig skolgång har rapporterats från lika många män som kvinnor så har en större andel män (50 procent av männen) än kvinnor (40 procent av kvinnorna) berättat att de drabbats av detta. 107 personer fick otillräcklig tillsyn av fosterföräldrar eller institutionspersonal. Kvinnor drabbades något oftare av detta än män.

Försummelse i fosterhem och på institution

Intervjupersonerna har berättat om försummelse vid både fosterhem och på institution. 285 personer har berättat om denna vanvård i fosterhem. 153 personer har berättat om försummelse på institution. Nästan dubbelt så många har berättat om denna vanvård i fosterhem jämfört med placering på institution. De olika varianterna av försummelse kommer att kommenteras i enskilda avsnitt.

7.6.6 Otillräcklig omvårdnad

Det är 308 personer (76 procent) som har berättat att de på olika sätt utsattes för otillräcklig omvårdnad under sina placeringar. I följande tabell listas olika former av otillräcklig omvårdnad som intervjupersonerna berättat att de har utsatts för.

Tabell 7.6 Antal personer som rapporterat olika former av otillräcklig omvårdnad

Otillräcklig omvårdnad	Totalt
Utebliven/Förhindrad vård, tandläkarvård, medicinering	117
Otillräckliga, smutsiga eller avvikande kläder	154
Otjänliga eller bristfälliga boendeförhållanden	67
För lite mat/ensidig kost/undernärd	78
Missbruk/Kriminalitet/Psykisk sjukdom förekom i institution/fosterfamilj	91
Ignorerad	113
Bristande hygien	56
Fick inte lära sig vardagskunskaper	2
Självskaador/självmordsförsök utan att vuxna ingrep	14
Barnet fick ta vuxenansvar	5
Bjuden på tobak/alkohol	11
Firade inte jul/födelsedag	17
Utslängd från fosterhem/institution	14
Omkostnadsbedrägeri	18
För lång skolväg	1
Totalt antal intervjuade	404

Flest personer har vittnat om att de fick gå i otillräckliga, smutsiga eller avvikande kläder (154 personer) samt att sjukvård, tandvård eller medicinering uteblev eller förhindrades (117 personer). En dryg fjärdedel (113 personer) har också berättat att de ignorerades, antingen känslomässigt, verbalt eller genom att traumatiska händelser hanterades på ett okänsligt sätt.

Det förtjänar att påpekas att rimligen många fler har känt sig ignorerade under sina placeringar, men att de inte har uppgett detta specifikt under intervjun.

Fördelningen mellan könen är relativt jämn när det gäller beskrivningar om otillräcklig omvårdnad. En större andel kvinnor än män har rapporterat om att det förekom missbruk/kriminalitet eller psykisk sjukdom under deras placeringar men skillnaderna är inte så stora.

Personer med annan etnisk bakgrund än svensk eller svensk minoritet är något överrepresenterade när det gäller utebliven/förhindrad vård,

tandläkarvård, medicinering. Av intervjupersonerna med annan etnisk bakgrund än svensk eller svensk minoritet har 35 procent berättat att detta drabbade dem. Det kan jämföras med att utebliven/förhindrad vård, tandläkarvård, medicinering har rapporterats av 29 procent av samtliga intervjuade.

Utebliven sjukvård och tandvård

Det är 117 personer som uppger att de inte fått vård när de varit sjuka eller skadat sig, inte fått gå till tandläkaren, blivit frångagna ordinerade mediciner, haft springmask under hela uppväxten utan åtgärd eller nekats glasögon, trots dålig syn.

Uppgifterna skiljer sig inte särskilt åt mellan placeringsform eller tidsperiod. En återkommande beskrivning är att ”ingen brydde sig”. Det sjuka eller skadade barnet var tvunget att hantera situationen helt själv. En del fick dessutom ingen mat, vissa var tvungna att arbeta trots sjukdom, någon fick bestående skador för att ingen läkare kontaktades och några berättar att de inte blev trodda när de sa att de inte mårde bra.

Här följer några exempel på hur intervjupersonerna berättar att de behandlades som barn:

När Hans var sjuk låg han i flera dagar utan att någon brydde sig om honom. Han kunde ligga med hög feber utan att få febernedsättande medicin eller mat. *Ur referat person 587, man född på 1950-talet.*

När Kristina var tio år fick hon mycket ont i magen. Fostermodern trodde henne inte utan menade att så små barn inte kunde få så ont i magen. Senare visade det sig att Kristina hade kraftig magkatarr. *Ur referat person 260, kvinna född på 1940-talet.*

Lennart berättar att han fick springmask i lågstadiet. Detta åtgärdades inte förrän tio år senare. Fostermodern, säger Lennart, sa till honom att ”det är bara inbillning”. *Ur referat person 257, man född på 1940-talet.*

Samuel och Karl berättar om sina erfarenheter från olika barnhem. Samuel slog vid ett tillfälle sitt huvud så illa att han blev medvetlös i flera minuter. Trots det, skickade inte föreståndaren honom till sjukhus. När Karl fick stora rivsår på armen var det ingen i personalen som brydde sig. *Ur referat person 244, man född på 1940-talet och person 460, man född på 1950-talet, resandefolket.*

Marianne berättar att hon aldrig fick läkarvård om hon var sjuk. ”Då fick man några droppar. Man fick inte vara pjoskig.” *Ur referat person 256, kvinna född på 1950-talet.*

Flera intervjupersoner berättar om att de inte fick göra några besök hos tandläkaren. I vissa fall hade de inte ens en tandborste vilket för en del resulterat i dåliga tänder i vuxen ålder.

Margareta berättar att hon inte hade någon tandborste och fick inte gå till tandläkaren. Det resulterade i att hon senare fick dra ut alla tänder. ”Jag har haft löständer sedan jag var ung.” *Ur referat person 367, kvinna född på 1940-talet.*

Det finns personer som berättar att de inte fick sina ordinerade mediciner när de kom till ett nytt fosterhem.

I Markkus fall var det fosterföräldrarna som vägrade honom de mediciner han åt. Till följd av det fick Markku väldiga abstinensbesvär. *Ur referat person 321, man född på 1950-talet, finsk.*

Intervjupersoner berättar om att de inte fått glasögon trots att de hade dålig syn. En intervjuperson berättar att hon fick ett par glasögon men med begränsad funktionalitet.

Alexandra fick ett par glasögon efter att gått flera månader utan. Efter att till och med skolan påtalat Alexandras behov av glasögon, köpte fostermodern ett par. Alexandra fick dock inte vara med och prova ut dem vilket ledde till att bågarna satt väldigt illa. *Ur referat person 500, kvinna född på 1970-talet.*

Otillräckligt med kläder

Den vanligaste rapporterade formen av försummelse var att barnen fick otillräckligt med kläder. Det kunde handla om för lite kläder, smutsiga, trasiga, för stora eller för små kläder. Det kunde också vara omoderna eller för kalla kläder.

Intervjupersonerna berättar att de i flera fall, från tidig ålder, har fått tvätta sina egna kläder för att de inte skulle vara alltför smutsiga.

En intervjuperson född på 1950-talet, berättar att hon fick gå med träskor året om.

Kläderna kunde upplevas som avvikande. Barnhemskläder har beskrivits i flera intervjupersoners berättelser som trasiga och begagnade. Dessutom kände sig intervjupersonerna udda i dem. En person

berättar att tanken var att man skulle känna igen barnen. ”Om vi rymde skulle det synas varifrån vi kom.” *Ur referat person 12, man född på 1950-talet.*

En annan person beskriver hur han skämdes för sina kläder som hans fostermor sydde till honom. Den enda gången han fick köpta kläder var när representanten från den sociala barnvården skulle komma på besök. *Ur referat person 282, man född på 1960-talet.*

Gunnar fick dåligt med kläder under sina tre år i fosterhem:

De enda kläder han fick under åren i fosterhemmet var ett par byxor, ett par strumpor och ett par skor. Gunnar berättar att han hade samma kalsonger när han åkte från fosterhemmet som när han kom. *Ur referat person 382, man född på 1940-talet.*

Bristfälliga boendeförhållanden

Utredningen har fått ta del av flera olika exempel på hur intervju-personerna tvingades att bo som barn.

Flera har berättat att de inte ens hade en ordentlig säng. De har exempelvis fått dela säng med syskon eller fosterföräldrar, fått ligga på golvet på en madrass eller i en sovsäck. En person har berättat att två fåtöljer ställdes ihop för att sova i.

Flera hade inget eget rum utan fick sova i köket eller i hallen. Det finns även uppgifter om hur barn tvingats att sova i garderob.

Givetvis spelar tidsaspekten roll här. Egen säng har inte varit någon självklarhet för alla barn under 1900-talets första hälft. Men i handböcker som riktade sig till tjänstemän inom den sociala barnvården har vikten av att barnet skulle ha en egen sängplats framhållits under hela den period som utredningen kartlägger. Krav på att barnen skulle få eget rum i fosterhem restes i handböckerna först på 1970-talet.⁷

Intervjupersonerna uppger också att de haft sina sovplatser på andra ställen än i boningshuset. Det kunde vara på kallvinden, i källaren eller i ladugården. Dessa platser saknade ofta värme.

Här följer några exempel på under vilka förhållanden intervju-personer tvingades att bo som barn:

Björn fick bo på en ladugårdsvind under större delen av året. Han var tvungen att sova på en halmmadrass. Bara under den riktigt kalla års-

⁷ Sköld, Johanna, ”Det goda föräldraskapet – krav på fosterföräldrar under hundra år”, kommande artikel.

tiden fick han bo i ett litet rum i huset. *Ur referat person 296, man född på 1950-talet.*

Mårten berättar att han fick sova i ett litet uthus med dörr utan handtag. Där hade han bara en säng. Elementet stängde fostermodern av så han fick ligga utan värme. På vintern var Mårten tvungen att skotta ut snön som ibland blåste in. *Ur referat person 247, man född på 1960-talet.*

Trots att familjen hade ett rymligt sovrum fick inte Gerda och hennes bror några egna sängar. Brodern sov med fostermodern och Gerda sov med fosterfadern. *Ur referat person 271, kvinna född på 1930-talet.*

För lite mat

Nästan en femtedel (19 procent) av intervjupersonerna uppger att de inte fått tillräckligt med mat. Dock har en större andel kommenterat matsituationerna under sina placeringar. Matsituationerna kunde förknippas med hot, straff eller kränkningar. Dessa beskrivs närmare i avsnitten som följer om hot och integritetskränkningar. Intervju personer har också berättat att de tvingades äta annat än mat vilket återges i avsnittet om tvång, regler och straff.

I detta avsnitt kommenteras endast uppgifter om att intervju personerna fick för lite mat, ensidig kost samt mat av dålig kvalitet.

Att barn fick ensidig mat, för lite mat eller dålig mat verkar inte skilja sig mellan fosterhem och institution. Flera vittnar om hur de serverades kall gröt eller gröt med klumpar i, hur de tvingades att äta skämd mat, att de aldrig fick frukt eller grönsaker och att de i regel fick klara sig på kaffe och knäckebröd. Britta berättar att hon i fosterhemmet kunde få möjligt bröd. ”Vi åt samma mat som hundarna.” *Ur referat person 308, kvinna född på 1950-talet.*

Vissa var tvungna att äta upp maten, annars fick de samma mat nästa dag. Mikael, som bodde i fosterhem, tvingades att äta fläsk med svål som håren var kvar på. Åt han inte upp samma mat in nästa dag till dess att den var slut *Ur referat person 562, man född på 1950-talet.*

Många är de som beskriver den ständiga hunger de kände och hur de försökte äta av det som naturen erbjöd. I följande två exempel berättar några personer om sin hunger och längtan efter annan mat:

Stina berättar att hon hela tiden var hungrig när hon var i fosterhemmet. Till frukost, innan skolan, fick hon ett hårt bröd med lite flott på och en kopp kaffe. Middag fick hon ingen och till kvällen

kunde det vara en bulle och en kopp kaffe. *Ur referat person 421, kvinna född på 1950-talet.*

”Personalen åt vid ett särskilt bord och åt grönsaker och gott medan vi fick en liten portion och aldrig grönsaker. Vi satt och tittade och längtade.” *Ur referat person 386, kvinna född på 1930-talet.*

Martin tvingades gå ensam till skolan en mil fram och åter varje dag. Som matsäck fick han en knäckebrödsmacka som skulle räcka hela dagen. Han fick ingen annan mat. Han tvingades plocka kålrötter och andra grönsaker för att få något att äta. *Ur referat person 514, född på 1930-talet, resandefolket.*

Linus berättar att han aldrig fick äta sig mätt. Fosterföräldrarna gav vad de ansåg vara lagom för honom. ”Jag var smal och ville ha mer men det fick jag inte. Jag gick ofta hungrig. Jag fick absolut inte gå och ta mat.” Middagen serverades vid fyra och därefter fick han bara ett äpple. Fosterföräldrarna menade att det inte var bra att gå och lägga sig mätt, då kunde man drömma mardrömmar. *Ur referat person 302, man född på 1970-talet.*

Bristande hygien

Många (56 personer) har berättat att de inte fick hjälp med eller hade möjlighet att sköta sin hygien. Den här typen av försummelse har i stort sett bara rapporterats från fosterhem.

I intervjupersonernas redogörelser finns otaliga exempel på de bristfälliga hygienförhållanden som rådde. De återger en bild av ett barn som luktade illa av ingrodd smuts och som hade begränsad och reglerad tillgång till tvättvatten. Om de någon gång fick bada kunde det vara så att familjen badade i samma badvatten och fosterbarnet fick bada sist i det smutsiga vattnet.

Det var inte bara den personliga hygien som blev lidande. Hemmet i sig kunde också vara smutsigt. Så här berättar två personer om de hygieniska förhållandena i deras respektive fosterhem:

Fosterhemmet var mycket smutsigt, berättar Petri. Det var flugor överallt. Det var svårt att hålla efter sin personliga hygien. ”Tvätta oss gjorde vi i ladugården i en balja.” Familjen hade utedass och om nättarna användes en hink för att uträtta behoven i. Hinken spred en hemsk lukt. *Ur referat person 240, man född på 1940-talet, finsk.*

”När jag var liten fick jag bada en gång i veckan. När jag blev äldre fick jag smyga om jag ville bada. När hon [fostermodern, utredarens anmärkning] var iväg på sjukhus en gång i veckan fick jag i smyg tvätta

håret. Utöver detta fick jag tvätta håret varje söndag och duscha varannan vecka.” *Ur referat person 434, kvinna född på 1960-talet.*

Missbruk, kriminalitet, psykisk sjukdom förekom i institution/fosterfamilj

Det är 91 personer (23 procent) som berättar att missbruk eller kriminalitet förekom antingen i institution eller fosterfamilj; att psykisk sjukdom förekom i institution eller fosterfamilj; att fosterföräldrar gjorde suicidförsök. Någon har berättat om att ha varit tvungen att åka med alkoholpåverkad fosterförälder i bil. Det är 27 procent av kvinnorna och 17 procent av männen som rapporterar detta. Flertalet rapporter gäller fosterhem.

Berättelserna om kriminalitet är den kategori som är relativt jämt fördelad mellan vårdformerna. Det har handlat om att intervjupersonerna utfört stölder eller snatterier på uppdrag av eller med fosterförälders respektive institutionspersonalens vetskap.

Torgny beskriver det som att han ”lärde sig” kriminalitet vid den här tiden. Enligt honom visste föreståndaren om att han gjorde småstölder och föreståndaren tog ibland själv hand om stöldgodset. *Ur referat person 540, man född på 1940-talet.*

Självskador/självmordsförsök utan att vuxna ingrep

Av intervjupersonerna har 14 personer berättat om att de skadat sig själva eller försökt suicidera, utan att någon vuxen eller personal ingrep. 11 personer blev bjudna på alkohol eller erbjöds cigaretter under sin placering av antingen fosterföräldrar eller institutionspersonal.

Berit berättar att hon vid ett tillfälle tog en massa huvudvärkstabletter. När de började verka talade hon om för fosterföräldrarna vad hon gjort. Reaktionen hon fick var att hon själv fick ta sig till doktorn. Där spydde hon upp tableterna. *Ur referat person 451, kvinna född på 1930-talet, resandefolket.*

Solveig berättar att hon lärde sig att dricka alkohol tillsammans med fosterpappan. Han hembrände också sprit och bjöd på. *Ur referat person 553, kvinna född på 1950-talet.*

Fick ta vuxenansvar, eller fick inte lära sig vardagskunskaper

En del av intervjupersonerna berättar att de fick ta vuxenansvar för antingen syskon i familjen eller fosterförälder. Det har varit beskrivningar av att fosterföräldrarna har åkt på semester och lämnat barnen hemma. De äldre fick då ta hand om de yngre. Även motsatsen har förekommit. Andra har inte ens fått lära sig det mest basala. Katrin berättar hur hon upplevde det:

Katrin säger att fostermodern gjorde allting. Så länge Katrin bodde i fosterhemmet hade hon aldrig fått hälla upp mjölk, bre en smörgås, öppna lock, tvätta sitt hår, ha på tandkräm på tandborsten. Hon fick knappt ta på sig sina kläder själv. *Ur referat person 357, kvinna född på 1960-talet, judisk.*

Ignorerad

En dryg fjärdedel av intervjupersonerna uppger att de blev ignorerade i någon form under sina placeringar. De flesta har berättat om dessa upplevelser från fosterhem. Beskrivningar av att ingen talade till dem, avsaknaden av närhet och känslan av att inte räknas har varit påtagliga. En del personer minns särskilt att de inte fick något emotionellt stöd efter traumatiska upplevelser. Det här känslomässiga stödet saknades i ungefär lika stor utsträckning i fosterhem som på institution. Här följer några exempel på intervjupersonernas berättelser:

Rita behandlades som om hon inte fanns, ingen pratade med henne eller lade märke till henne. *Ur referat person 45, kvinna född på 1930-talet, finsk.*

Joakims beskrivning är representativ för många intervjupersoners upplevelser. "Här försvann all värme" berättar Joakim, "det var känslolokalt i fosterhemmet." *Ur referat person 247, man född på 1960-talet.*

Gunilla berättar att hon blev placerad på barnhem efter att hennes mamma avlidit. Ingen talade med henne om vad som skulle hända. På barnhemmet bemöttes Gunillas sorg med ett konstaterande, "nu är hon död. Nu ska du stanna här och veta hut!". *Ur referat person 527, kvinna född på 1920-talet.*

Det är 17 personer som uppger att de inte blev firade på sin födelsedag eller firade jul. En del firade jul men fick inga presenter. Flera av dem som

fick julklappar berättar att det oftast var strumpor eller andra nytto-saker. Leksaker var sällsynt förekommande. De flesta berättelserna utspelar sig i fosterhem.

I Lars fall fick han ibland en godispåse i julklapp. Den tog fostermodern ifrån honom. Lars födelsedag firades aldrig. *Ur referat person 323, man född på 1950-talet, resandefolket.*

Utslängd från fosterhem/institution

Det är 14 personer som har berättat om att de har blivit utslängda. Det har i flera fall handlat om fosterföräldrar som kastat ut barnen från hemmet antingen utan uppgiven anledning eller med argumentet att barnet kostat för mycket. Intervjupersonerna har där-efter fått klara sig själva, med eller utan den sociala barnavårdens hjälp. En av de 14 personerna beskriver situationen så här:

Lena berättar att fosterfadern vid flera tillfällen tvingade henne att packa en väska och sedan slängde han ut den på gården tillsammans med Lena. Efter en stund eller timmar fick hon komma in igen. *Ur referat person 312, kvinna född på 1970-talet.*

Omkostnadsbedrägeri

Det är 18 personer som har uppmärksammat att deras fosterföräldrar fick pengar från barnavårdsnämnden eller socialförvaltningen för kostnader de hade till följd av att intervjupersonerna bodde där. Intervjupersonerna har berättat om att fosterföräldrarna gjorde anspråk på ersättningar för större utlägg, saker som intervjupersonerna aldrig fick.

Marita berättar att fosterföräldrarna bad om extra pengar för bland annat extra kläder, ridutrustning och en cykel, saker som hon aldrig såg till. *Ur referat person 439, kvinna född på 1960-talet.*

7.6.7 Otillräcklig tillsyn

Det är 107 personer som har berättat om otillräcklig tillsyn från fosterföräldrar eller institutionspersonal under sina placeringar. Dessutom har intervjupersonerna rapporterat om myndigheternas otillräckliga tillsyn. Det kommenteras i kapitlet Tillsyn och övrigt

agerande från stat och kommun. I nästa tabell listas olika former för otillräcklig tillsyn från fosterföräldrar och institutionspersonal som intervjupersonerna berättat att de har utsatts för.

Tabell 7.7 Antal kvinnor och män som rapporterat om otillräcklig tillsyn

Otillräcklig tillsyn	Kvinnor	Män	Totalt
Lämnad utan tillsyn/övergiven	16	7	23
Vistas i farliga miljöer	13	5	18
Levt helt utan vuxenomsorg	3	1	4
Vuxna ingrep ej när barn var i fara trots kännedom	45	22	67
Missbruk av alkohol/droger i barngruppen utan att vuxna ingrep	5	12	17
Vuxna anmälde ej övergrepp/brott till polisen	1	0	1
Totalt antal intervjuade	225	179	404

Det är 67 personer som har berättat att vuxna inte ingrep när de som barn var i fara, trots att de vuxna kände till detta. Det kunde handla om att vuxna inte ingrep i slagsmål mellan barn, att vuxna inte ingrep när barnet blev sexuellt utnyttjat av andra barn eller av en annan vuxen. Slagsmål mellan barn då ingen vuxen ingrep skedde nästan bara på institution. Det kunde även handla om situationer då barnet råkade illa ut men nekades vuxenhjälp. Stinas berättelse fångar en sådan situation.

Stina och hennes fostermor var vid ett tillfälle ute i skogen. Plötsligt ramlade Stina ner i ett hål och föll längre och längre ner. Fostermodern stod bredvid och gjorde ingenting. Stina lyckades till slut dra sig upp själv. *Ur referat person 388, kvinna född på 1950-talet, resandefolket.*

Kristian och Gustav berättar hur de blev behandlade på institution:

Kristian blev utsatt för övergrepp av en äldre kille på hemmet. När han berättade om övergreppen för personalen ville de inte kännas vid det och tyckte att han fick hantera det själv. Han fick inget stöd av dem. ”Sveket var ju från personalen också.” *Ur referat person 544, man född på 1960-talet.*

Gustav berättar att barnen slogs mycket med varandra. Personalen gjorde inte något för att stoppa det utan vände blicken åt ett annat håll. *Ur referat person 81, man född på 1940-talet.*

Det är 23 personer, de flesta kvinnor, som har berättat att de lämnades utan tillsyn eller var helt övergivna under sina placeringar. Att barnen känt sig övergivna handlar i detta fall mestadels om att barn blev lämnade ensamma i fosterhemmet när den övriga familjen åkte iväg. Det kunde vara korta stunder, helger eller till och med under flera veckor. Ingen tillsyn kunde också innebära, som i Sigrids fall, att hon tilläts åka och bada trots att hon inte var simkunnig. *Ur referat person 71, kvinna född på 1940-talet.*

På institution kunde barnet bli bortglömt efter att blivit tillsagd att vara på en viss plats. Svante berättar:

”Om man inte var tyst i sovsalen så åkte man ut och fick sitta i korridoren. Det blev svinkallt att sitta där. Det hände att de glömde av mig. Då fick jag sitta hela natten”. *Ur referat person 208, man född på 1940-talet.*

”Ingen brydde sig om vart barnet var” karaktäriseras av ett totalt ointresse för barnets välbefinnande. Flera har berättat att de kunde vara borta från fosterhemmet eller institutionen på nätter och ibland veckor utan att vårdaren uppmärksammade det. Thomas beskriver hur det var för honom:

När Thomas var i tonåren rymde han under en av fosterfamiljens semesterar utomlands. Han liftade ensam tillbaka till Sverige och försörjde sig sedan på diverse jobb. Ingen i familjen verkade bry sig om vart han tagit vägen. Thomas var borta i mer än fyra veckor. *Ur referat person 282, man född på 1960-talet.*

Fler män än kvinnor har vittnat om att missbruk av alkohol eller droger förekom i barngruppen utan att vuxna ingrep. Detta pågick främst på institutioner. Flera har vittnat om att de kunde använda narkotika, alkohol eller andra droger utan att personalen reagerade.

18 personer, främst kvinnor, har uppgett att de vistades i farliga miljöer utan att någon ingrep. Deras berättelser handlar mycket om fyllefester i fosterhemmen eller under rymningar. Det finns även uppgifter om att en fosterförälder tände eld på huset. En person har rapporterat att fosterföräldrarna inte hjälpte till att anmäla ett våldtäktsförsök som intervjupersonen berättade om.

Efter att ha rymt från barnhemmet, bodde Miranda en period på Centralen i Stockholm. Hon säger själv att hon har haft tur som klarat sig eftersom hon under sina rymningar ”bodde i de mest vidriga miljöer hos folk”. *Ur referat person 327, kvinna född på 1960-talet.*

7.6.8 Otillräcklig skolgång

180 personer har berättat om otillräcklig skolgång under sina placeringar. Från 1945 framhålls utbildning som en viktig del i det placerade barnets, särskilt fosterbarn, tillvaro i såväl lagstiftning som handböcker. Därför är det anmärkningsvärt att nästan hälften av intervjupersonerna har erfarenheter av bristande skolgång. I följande tabell listas olika hinder för intervjupersonernas skolgång.

Tabell 7.8 Antal kvinnor och män som rapporterat olika hinder för skolgång

Otillräcklig skolgång	Kvinnor	Män	Totalt
Inte fått tid att läsa läxor (på grund av krav på arbete)	17	24	41
Vägrats gå i skola (obligatorisk skola)	11	12	23
Särbehandlad i skolan	4	5	9
Inte fått hjälp med att läsa läxor	17	22	39
Hindrats att läsa vidare efter folk-skolan/grundskolan	13	6	19
Mobbade utan att vuxna ingrep	48	40	88
Bristande kvalitet i institutionens skola	1	0	1
Hindrats att delta i gymnastiken på grund av blåmärken	0	2	2
Skolarbetet försvårat t.ex. genom förbud mot lampa, fick ej böcker	2	0	2
Vuxna ingrep ej när barnet avbröt skolgången i förtid	2	0	2
Totalt antal intervjuade	225	179	404

Merparten av de personer som berättat om brister i sin skolgång var vid tillfället placerade i fosterhem. 88 personer har berättat om att de mobbades i skolan utan att vuxna ingrep. 41 personer, något fler män än kvinnor, har vittnat om att de inte fick tid att läsa läxor på grund av det arbete de tvingades utföra i fosterhem eller på institution. Det finns också exempel på att skolarbetet försvårades genom att barnen inte fick tillgång till lampa eller böcker när de skulle göra sina läxor. 39 personer har rapporterat de inte fick hjälp med läxor. Sådär kunde det vara:

Samuel var tvungen att arbeta i ladugården innan han gick till skolan. Efter skolan likaså. Detta innebar att i kombination med att han inte fick något skolstöd av fosterföräldrarna, att Samuel hade stora svårig-

heter att hänga med i skolarbetet. *Ur referat person 325, man född på 1970-talet.*

Om Sara ville ha hjälp med läxorna sade fostermodern att hon var en "jävla idiot" om Sara inte förstod hennes förklaringar. Det gjorde att Sara inte vågade be om hjälp. *Ur referat person 581, kvinna född på 1960-talet.*

En del hindrades att gå i skola. Särskilt anmärkningsvärt är att 23 personer har vägrats gå i obligatorisk skola. 19 personer hindrades att läsa vidare. Ytterligare skäl till otillräcklig skolgång har varit särbehandling i skolan (9 personer), bristande kvalitet i institutionens skola (1 person), att barnet hindrats att delta i gymnastik på grund av blåmärken (2 personer) samt att vuxna inte ingrep när barnet avbröt sin skolgång i förtid (2 personer). Här följer några exempel:

Fosterföräldrarna hindrade Claes att gå i skolan flera veckor per säsong för att arbeta i jordbruket. Detta var under hela skoltiden. *Ur referat person 501, man född på 1950-talet.*

Bertil var placerad i fosterhem och kontaktade de sociala myndigheterna för att få en utbildning. Istället för en utbildningsplats skickades han till psyket för utredning och tester ett par dagar. "Jag fick aldrig någon utbildning." *Ur referat person 242, man född på 1940-talet.*

Marie fick inget stöd i sin skolgång av fosterföräldrarna. Läxor fanns det knappt tid till på grund av alla sysslor hon skulle utföra på gården och i hushållet. Marie berättar att hon till slut gav upp när det gällde skolgången. De gånger hennes lärare undrade varför hon inte var i skolan sa hennes fosterföräldrar bara att hon var lat. *Ur referat person 439, kvinna född på 1960-talet.*

Nils berättar att han tyckte institutionens skola var undermålig. "Vi ritade, spelade bordtennis och spelade schack." Rosa har liknande erfarenheter från samma institution "Vi satt bara i ett rum och rökte och pratade." *Ur referat person 202, man född på 1950-talet, resandefolket och person 358, kvinna född på 1950-talet.*

7.6.9 Utpekade förövare

I detta avsnitt kommenteras vilka intervjupersonerna pekat ut som ansvariga för otillräcklig omvårdnad, otillräcklig tillsyn samt otillräcklig skolgång.

Otillräcklig omvårdnad

Det är 308 personer (76 procent) som har rapporterat om otillräcklig omvårdnad.

Vanvården har framförallt rapporterats från fosterhem. Därför har fosterföräldrar rapporterats som ansvariga för det mesta av den otillräckliga omvårdnaden som intervjupersonerna fick utstå. Kvinnor har rapporterat fostermödrar som ansvariga i större utsträckning än män. Män har rapporterat fosterfäder och fostermödrar som ansvariga ungefär lika ofta.

Institutionspersonal och föreståndare finns också med som utpekade som ansvariga.

Särskilt anmärkningsvärt är att tjänstemän i social barnavård har rapporterats som ansvariga i 17 beskrivningar och förtroendevald i social barnavård har utpekats som ansvariga för otillräcklig omvårdnad i 2 beskrivningar. De har nekat/förhindrat barn vård, tandläkarvård eller medicinering; gett barn otillräckliga, smutsiga eller avvikande kläder; de har placerat barn där det förekom missbruk, kriminalitet, psykisk sjukdom; ignorerat barnen; tillåtit bristande hygien, inte ingripit när barn skadat sig själv eller försökt begå självmord. Kvinnor har rapporterat representanter för den sociala barnavården som ansvariga i fler fall än män.

Charlotta blev under tiden hos fosterfamiljen allvarligt skadad i en bilolycka. Hennes tänder blev till stora delar helt utslagna. Fostermamman och barnavården tyckte att det "räckte" med att hon fick lös-tänder. På grund av olyckan har Charlotta haft problem med sina tänder långt upp i vuxen ålder. *Ur referat person 308, född på 1950-talet.*

Otillräcklig tillsyn

Det är 107 personer (26 procent) som har rapporterat om otillräcklig tillsyn. Otillräcklig tillsyn har rapporterats både från institutioner och från fosterhem. De utpekade förövarna sprider sig

därmed ganska jämnt mellan fostermödrar, fosterfäder och institutionspersonal. Representanter för den sociala barnvården har rapporterats som ansvariga i 12 beskrivningar av otillräcklig tillsyn. De har då angetts som ansvariga för att intervjupersonerna vistades i farliga miljöer eller levde helt utan vuxenomsorg men framförallt för att de inte ingrep trots att de kände till att barn var i fara.

Hannas pojkvän var välkänd hos socialen. Enligt henne visste de också om att hon missbrukade och hon tycker det är konstigt att de inte reagerade. ”Det tycker jag är vanvård, att man låter det ske.” *Ur referat person 358, kvinna född på 1950-talet.*

Otillräcklig skolgång

180 personer (45 procent) har rapporterat om otillräcklig skolgång. Då mobbing har angetts som en av de främsta orsakerna till otillräcklig skolgång finns många barn med bland förövarna. I 48 beskrivningar är skolpersonal förövare. De har underlåtit att hindra mobbingen eller själva mobbat barnen.

Jane berättar om sin skollärarinna. ”Hon tyckte att barnhemsungar var horungar, tattarungar, man blev särbehandlad och mobbad i skolan”. *Ur referat person 1225, kvinna född på 1940-talet, resandefolket.*

I övrigt är det fosterföräldrar som främst har rapporterats som ansvariga. De har framförallt tvingat intervjupersonerna att arbeta så mycket att de inte hann läsa läxor eller underlåtit att hjälpa till med läxläsningen.

7.6.10 Kommentar

Nästan alla intervjupersoner har berättat att de utsattes för någon typ av försummelse under sin tid inom den sociala barnvården. Oavsett tidsperiod har försummelse varit en genomgående vanvård för över 80 procent av de intervjuade i delrapporten.

Att placerade barn inte fått en rimlig standard beträffande hygien och läkarvård, mat, kläder och boende samt av olika anledningar varit tvungna att försumma skolgången, är vanvård som konstant genom-syrar barnens tillvaro och välbefinnande. Att ständigt vara hungrig, att hela tiden vara smutsig eller gå i trasiga kläder, att vara tvungen att sova på vinden utan värme, att inte få läkarvård vid behov eller

vara tvungen att jobba på gården istället för att ägna sig åt skolarbete, har snarare varit regel än undantag för de personer som utredningen träffat.

Utöver ovanstående kategorier av försummelse har det i intervjupersonernas berättelser framkommit åtskilligt fler varianter. Så många som 113 personer beskriver saknaden av känslomässigt engagemang och närhet från sina vårdare. "Ett kärlekslöst hem" är en återkommande beskrivning av hur intervjupersonerna upplevt fosterföräldrarna. Nästan en fjärdedel av intervjupersonerna har uppgett att de blev mobbade utan att någon vuxen ingrep. Frånvaron av de vuxnas agerande då barn befunnit sig i fara har även i andra sammanhang varit anmärkningsvärt.

7.7 Fysiskt våld med tillhygge

Här redovisas först vanvårdskategorin fysiskt våld med tillhygge. I nästa avsnitt följer en redovisning av övrigt fysiskt våld. Frågan varför det är meningsfullt att redovisa våld mot barn under två kategorier, *våld med tillhygge* och *övrigt fysiskt våld* är förstås befogad. Idén om ”våld som våld” har sitt berättigande.

Inledningsvis, när vanvårdskategorierna konstruerades och definierades fanns i utredningen en föreställning om att våld med tillhygge riktat mot ett barn i någon mening skulle vara ”värre”, grymare och mer brutalt än våld utan tillhygge. Vid resultatsammanställningen, efter att ha tagit del av intervjupersonernas berättelser, förstår vi att så inte varit fallet. Det våld som beskrivs under respektive kategori är i högsta grad jämförbart, ur barnets perspektiv.

7.7.1 Definition

Intervjupersonernas beskrivning av avsiktligt våld riktat mot barnets kropp där förövaren antingen höll i det tillhygge som användes för att utöva våldet, kastade föremål mot barnet, band barnet eller besköt barnet.

7.7.2 Sammanfattning, fysiskt våld med tillhygge

Fysiskt våld med tillhygge har rapporterats från såväl fosterhem som från institutioner, mer frekvent i fosterhem.

Nästan hälften av de intervjuade har uppgett att de blivit slagna med tillhygge. Det föreligger ingen avgörande skillnad mellan män och kvinnor i detta avseende. Detta gäller även för gruppen som tillhör en etnisk minoritet eller har utländsk bakgrund. De har inte varit mer drabbade än resten av intervjupersonerna.

Cirka hundralet tillhyggen har använts. De vanligast förekommande är ris, livrem, mattpiska, käpp, sopkvast, vedträ, piska.

Utpekade förövare har främst varit fosterhemsföräldrar, institutionspersonal, fostersyskon och skolpersonal. Fysiskt våld med tillhygge har rapporterats i högre utsträckning före 1960 än efter.

Fysiskt våld med tillhygge kan grovt delas in i tre kategorier: Våld i uppfostrande syfte, våld i affekt och sadistiskt våld.

7.7.3 Antal drabbade

197 personer av 404 har berättat att de utsattes för våld med tillhygge. Det innebär att 49 procent av de intervjuade har blivit utsatta för våld med tillhygge under sina placeringar.

I fråga om kön och etnicitet har vi inte sett några betydelsefulla skillnader.

7.7.4 Spridning över tid

Fysiskt våld med tillhygge är vanligare i äldre intervjupersoners berättelser än i yngre².

Det drabbade fem av de sex intervjupersoner som var födda under 1920-talet. Omkring hälften av de intervjupersoner som är födda på 1930-talet och på 1950-talet har blivit utsatta för våld med tillhygge under sina placeringar. Så många som 60 procent av intervjupersonerna som är födda på 1940-talet har uppgett att de utsatts för våld med tillhygge. Omkring en tredjedel av sextioåringarna (35 procent) och sjuttioåringarna (31 procent) har vittnat om fysiskt våld med tillhygge. Ingen av de två intervjupersoner som är födda på 1980-talet har uppgett att de utsattes för fysiskt våld med tillhygge.

Här följer två exempel på våld med tillhygge. De är från 1940-talet, respektive 1960-talet, men skulle ha kunna vara hämtade både före och efter de decennierna. I fallet från 1940-talet kan också den etniska bakgrunden ha haft betydelse.

Fosterfadern band även Åke för att han inte skulle kunna springa iväg när det var dags för stryk. Han blev fastbunden i en bjälke och piskad med hästpiska. Fosterfadern skulle slå Åke svensk och kallade honom för tattardjäväl. Fosterfadern drog igång jordbruksmaskiner som skulle dränka ljuden från misshandeln. Fostermodern vädjade till sin man att sluta slå Åke, men då fick hon själv stryk. Misshandeln av Åke upprepade sig minst en gång i veckan. *Ur referat person 138, man född på 1940-talet, resandefolket.*

Lena svarar på frågan från intervjuarna vad hon särskilt minns från fosterhemmet.

”Att hon slog mig varje dag. Det var Karin (fostermodern) som slog mig varje dag med en mattpiskare i plast.” *Ur referat person 434, kvinna född på 1960-talet.*

7.7.5 Olika typer av våld med tillhygge

Till fysiskt våld med tillhygge räknas situationer där barn har blivit slagna med tillhyggen, fastbundna, beskjutna eller fått saker kastade på sig.

Nära hälften av alla intervjuade (47 procent) har blivit slagna med tillhygge någon gång under sina placeringar. Andelen män som drabbats (50 procent) är något större än andelen kvinnor (44 procent). 20 personer har berättat att de blev fastbundna (5 procent av alla intervjuade). Två kvinnor har berättat att de blev beskjutna och nio personer har uppgett att de har fått saker kastade på sig.

7.7.6 Våld med tillhygge i fosterhem och institution

Fysiskt våld med tillhygge har förekommit i fosterhem och på institution. Den här typen av vanvård har enligt intervjupersonernas berättelser varit vanligare i fosterhem än på institution.

7.7.7 Vilka tillhyggen användes att slå med?

Det är 189 personer (47 procent) som har berättat om att de har blivit slagna med tillhyggen. Många av dem har uppgett flera olika tillhyggen som de blev slagna med. Intervjupersonerna har berättat att de som barn blev slagna med allt från livremmar och olika slags piskor till diverse jordbruksredskap. I vissa fall har tillhyggena preparerats för att göra så stor skada som möjligt. Mattpiska med nålar i skaftet, liksom ris doppat i saltlake, plankor med spik, kokt bogserlina med knutar, är exempel på detta.

Det vanligaste tillhygget har varit ris. Därefter följer livrem, mattpiska, käpp, sopkvast, vedträ och piska, ridpiska etc.

I de följande utdragen ur intervjuer berättar två personer om vilka tillhyggen som användes vid misshandeln.

I Virpis fall användes flera tillhyggen. Hon beskriver fostermodern som psykiskt sjuk. Virpi vet inte varför hon blev straffad.

”Hon hade en bok där hon skrev upp allt jag gjorde och gav mig straff.” Fostermodern slog Virpi med vått björkris, livrem, strigel⁸, mattpiska och käppar, oftast på rygg och ben men ibland även i huvudet. Fostermodern slog även Virpi med knytnävarna. Detta skedde regelbundet. Fostermodern stack även Virpi med knappnålar

⁸ En strigel är en läderrem som användes till att slipa rakknivar.

och säkerhetsnålar i benen som hon alltid hade i beredskap i kjortelfällen. Det skedde flera gånger i veckan. *Ur referat person 463, kvinna född på 1930-talet, finsk.*

Gunnars fosterfar brukade slå honom med en kvast. Det hände ungefär en gång i månaden. Det hade börjat med en kvast och när den gick sönder fortsatte det med en gren som var tjockare och kvistigare än kvasten. I referatet beskrivs detta.

Det gjorde ännu mer ont att få slag med grenen. Gunnar brukade skyla ansiktet med armen och har fått hela armen förstörd av slagen. Han har fått en knoge sönderslagen, handleden förstörd och armbågen krossad. En gång träffade kvasten Gunnar i pannan. Han har fortfarande ärr efter detta. Han fick söka läkarvård för misshandeln vid 18 års ålder, men sa aldrig att skadorna berodde på att fosterfadern hade slagit honom. *Ur referat person 382, man född på 1940-talet.*

7.7.8 Fastbunden

Det är 20 personer har berättat om att de blivit fastbundna på olika sätt. 10 personer har preciserat hur de blev fastbundna. Sex av dem hölls fastbundna med ett band eller bälte i sängen, vilket enbart förekom på institution. En hölls fastbunden med munkavle. En person uppger att hon blev lagd i tvångströja och en person har berättat om hur hon blev fastbunden och lagd bland myror. Slutligen har en man berättat om att han blev fastbunden och sedan fick kroppen utdragen.

Det finns flera nyanser av vanvårdskategorin *fastbunden*. Sammantaget gäller att det är intervjupersonernas beskrivning av sin upplevelse av att på det ena eller andra sättet vara fjättrad som har varit avgörande för utredningens beslut att registrera det som vanvård eller inte. En del intervjupersoner har berättat om att de på olika sätt varit fastbundna vid sina sängar, antingen som straff, eller för att de har varit oroliga, för att de inte ska falla ur, för att de hade eksem som de inte skulle riva på.

I det följande återges några berättelser från personer som har varit fastbundna. I Elisabeths fall har det handlat om sadistisk, mer tortyrliknande vanvård.

Det hände att fosterfadern band Elisabeth vid ett träd i skogen bland en massa myror om han var missnöjd med henne. Där kunde hon få stanna en hel natt. *Ur referat person 215, kvinna född på 1940-talet.*

Erik har berättat att han i många år under sin uppväxt blev fastbunden i hundens löplina ute på gården.

Den räckte inte till gungan eller till kranen med vatten i köket. Om Erik var ensam med fostermodern kunde han få leka fritt, men så snart fosterfadern kom hem fästes han vid löplinan. Om fostermodern hade släppt lös Erik blev hon misshandlad av fosterfadern. Erik berättar att han långt upp i tonåren släppte hundar fria om han såg att de var koplade i en löplina. *Ur referat person 495, man född på 1940-talet.*

7.7.9 Barn som utsatts för livsfara

Två kvinnor har berättat om att de har blivit beskjutna med vapen. En av dem blev beskjuten med luftgevär. Den andra kvinnan blev beskjuten med ett hagelgevär. Båda dessa händelser inträffade i fosterhem.

Att bli skjuten efter med hagelbössa utgör som vanvårdskategori ett *extremt undantag*. Kvinnan har berättat att hon var livrädd för fosterfaderns vapen som ofta stod framme.

Utöver de två personer som berättat att de blivit beskjutna har flera intervjupersoner berättat att de utsatts för livsfara. De andra beskrivningarna finns i avsnitten Tvång, regler och straff, Fysiskt våld med tillhygge och Övrigt fysiskt våld.

Några personer har berättat att de blivit sparkade i huvudet, utsatts för kvävningförsök som inte upphörde förrän det började svartna för ögonen, fått huvudet nedsänkt i toalett eller vattenfylld kar.

Andra har beskrivit att de blivit kastade in i element, betongväggar och ner för trappor. Ytterligare andra har berättat att våldet slutade med att de svimmade eller blev liggande i flera dagar upp till ett par veckor för att sårn skulle läka.

7.7.10 Fått saker kastade på sig

Nio personer har berättat att saker har kastats mot dem. Exempel på vad som har kastats är bajsblöja, nyckelknippa, tallrikar och stolar. Åtta av de nio utsattes för denna vanvård i fosterhem.

Att kasta föremål efter någon oavsett om det träffar eller inte är i detta material undantagslöst förenat med stark affekt och verkar i intervjupersonernas berättelser många gånger ha handlat om okon-

trollerade impulsgenombrott från den utpekade förövarnas sida snarare än planerade bestraffningar. Denna typ av våld har regelmässigt varit förenat också med annan typ av våld, slag, nedläggande omdömen, hot etc.

Barbro och Gun-Britt berättar i det följande om hur de fått föremål kastade mot sig. Barbro misshandlades av både av en fosterbror som var i 30-årsåldern och av fostermodern. När fostermodern inte orkade längre tog fosterbrodern vid.

Han slog henne och kastade henne in i väggar och skåp, precis som fostermodern gjorde. "Jag flög som en vante." Han slog med öppen och knuten hand. "Ibland använde han tillhyggen, till exempel skor, som han kastade på mig." Men, berättar Barbro, "Fostermodern bara njöt av detta." *Ur referat person 483, kvinna född på 1950-talet.*

Gun-Britt berättar att fostermodern brukade slå henne men ibland även kasta föremål på henne;

När hon inte åt upp maten slängde fostermodern tallrikar i ansiktet på henne. Om de gick sönder sa hon till fosterfadern att det var Gun-Britt som hade haft sönder dem och så fick hon stryk igen. Fosterfadern använde livrem. Då fick Gun-Britt ta av sig kläderna medan han slog henne. Det hände att hon svimmande av smärtan. *Ur referat person 197, kvinna född på 1950-talet.*

7.7.11 Utpekade förövare

Det är 197 personer som har berättat om att de utsattes för våld med tillhygge.

Förövarna i de flesta fall av våld med tillhygge har rapporterats vara fosterfäder, men även fostermodrar förekommer.

Det finns en tydlig skillnad mellan vem som har utsatt flickor respektive pojkar. De *kvinnor* som har uppgett att de utsattes för våld med tillhygge som barn har främst angett *fostermodrar* som förövare. De *män* som har berättat om våld med tillhygge har främst angett *fosterfäder* som förövare.

På institutioner har det mesta våld med tillhygge utövats av *institutionspersonal*. Men även föreståndare eller chefer förekommer som förövare i intervjupersonernas berättelser. Så här berättar en person från en institutionsplacering:

De värsta minnena har Krister från barnhemmet. Det var fruktansvärt. Han fick stryk varannan dag, alla fick det, ofta med en käpp eller en

kratta, rakt över ryggen. Föreståndaren var en enväldshärskare, enligt Krister. Ingen annan i personalen vågade protestera eller göra något mot honom. *Ur referat person 63, man född på 1940-talet, övriga Europa.*

7.7.12 Kommentar

Bruket av tillhyggen för att utöva fysiskt våld mot barn kan förstås på flera sätt.

Tillhygget kan ges en rent *instrumentell funktion*, att öka förövarens räckvidd, kraften och effektiviteten i det våld som ska utövas. Därmed ökas också smärtan, hotet, rädslan och skräcken hos den som drabbas.

Bruket av ett visst tillhygge kan också ges en *symbolisk funktion*. Låter man pinoredskapet, riset eller spiskroken hänga framme, vilket flera berättat om, utgör det en ständig påminnelse om vad som väntar den som faller i onåd.

Vissa bestraffningar som intervjupersonerna berättar om kan också *ritualiseras* effektivare med hjälp av tillhyggen, liksom förnedringen. Att själv få gå ut och hämta riset är exempel på en sådan förnedring, liksom att tvingas tacka och niga för den som utdelar bestraffningen.

Sammantaget gäller att oavsett hur våld med tillhygge gått till, vid vilken tidpunkt eller med vilka avsikter det utövats, har det stått i strid mot anvisningar från den ansvariga tillsynsmyndigheten. Det har ofta utövats i strid med gällande lagstiftning på området, rådande rättsuppfattning, normer och värderingar om barns fostran.

Våldet kan delas in i tre grupper

Efter att ha tagit del av intervjupersonernas berättelser kan ett mönster skönjas.

Det våld som intervjupersonerna berättar att de har blivit utsatta för som barn kan grovt delas in i tre grupper. Detta gäller för övrigt också kategorin övrigt fysiskt våld som beskrivs i nästa avsnitt. Det är våldet mot barnet som är indelat i dessa tre grupper, inte de utpekade förövarna.

Våld i uppfostrande syfte

I kapitlet Vanvård ur ett historiskt perspektiv beskrivs hur våld i uppfostrande syfte under lång tid haft stöd i en allmän rättsuppfattning, förutsatt att det tillgripits som sista utväg, inte utdelats i affekt, inte orsakat synliga skador samt syftat till barnets bättring. Men redan 1948 förbjöd Socialstyrelsen detta våld i institutionerna och efter 1979 finns det ett totalförbud i landet mot aga.

Våld i uppfostringssyfte har precis som mer sadistiskt präglad våld mot barn innehållit inslag av planerad förnedring och beskrivs ibland, som svart pedagogik.⁹

I det följande återges tre exempel på våld i uppfostringssyfte som två kvinnor och man berättat att de blivit utsatta för.

Först skulle Boel gå till skogen och plocka björkris. Sedan skulle hon lägga sig på föreståndarens knä med neddragna byxor och sedan slog föreståndaren henne upprepade gånger. Efteråt skulle Boel niga och tacka föreståndaren. Gjorde hon inte detta blev hon straffad på nytt. *Ur referat person 44, kvinna född på 1950-talet.*

Riset hängde både i deras sovrum och på spiselkranen som ett hot. *Ur referat person 592, kvinna född på 1940-talet.*

”En vanlig bestraffning var att dom smällde en på fingrarna med rågummiband eller lyfte en i öronen, eller vanliga örffilar, om man hade gjort något bus. Det var rektorn som var värst”. Rektorn slog Sven med en gummislang över ryggen. Han fick ligga på magen i 14 dagar med sår över hela ryggen. *Ur referat person 74, man född på 1930-talet.*

Våld i affekt

Våld i affekt avser oplanerat våld, där förövaren i intervju-personernas berättelser drabbats av ett mer eller mindre okontrollerat raseri. Detta har ibland skett i samband med berusning. Den utpekade förövaren har misshandlat barnet, med eller utan tillhygge, ibland även utan synbar anledning, åtminstone ur barnets perspektiv.

⁹ Miller, Alice, *Det självutplånande barnet och sökandet efter en äkta identitet*, Omarb. och utök. [uppl.], Wahlström & Widstrand, Stockholm, 1995.

Börje blev utsatt för fosterfaderns okontrollerade raseri när han misslyckades med mjölkningen.

En gång blev Börje slagen med gummislangen till en mjölkmaskin i nacken. Den har rör i båda ändar av koppar. Börje blev så illa slagen att han var hemma från skolan i tre veckor. Då försökte barnavårdsmannen kontrollera hemmet, men fosterföräldrarna ljög för henne och hon fick inte komma in. *Ur referat person 359, man född på 1940-talet.*

Sadistiskt våld

Sadistiskt våld utgörs i intervjupersonernas berättelser av våld som vi menar utövas på ett utstuderat och planerat sätt, för att åstadkomma största möjliga fysiska skada eller så effektivt som möjligt förödmjuka och förnedra barnet.

Ritualer och tillhyggen utgör en typisk inramning för det sadistiska våldet.

I det följande beskriver Jocke, Malena och Bengt hur det var för dem. Det sadistiska våldet kan även vara riktat emot barnets kön, som i Malenas fall.

En gång när Malena satt i isoleringsrummet kom föreståndarinnan in och sa att hon skulle ta tempen på Malena. ”Hon stack termometern med all kraft upp i underlivet.” *Ur referat person 332, kvinna född på 1940-talet.*

Det var alltid fosterfadern som slog honom och det var alltid stryk med en särskild ritual. Fosterfadern tog alltid på sig en svart handske på den hand som höll i mattpiskaren innan han slog Jocke. Fosterfadern hade ibland en närmast ursäktande förklaring till varför han skulle slå, ”det gör ont att behöva slå dig på din namnsdag.” *Ur referat person 804, man född på 1960-talet.*

Bengt berättar att han fick gå upp i skogen och plocka riset själv. Föreståndaren drog av bladen så att det skulle göra ondare. Sedan fick man gå in i klädförrådet, klä av sig på underkroppen och föreståndaren slog tills man var röd. Bengt berättar att föreståndaren alltid hade vit fradga i mungiporna efter att han hade piskat en elev. *Ur referat person 244, man född på 1940-talet.*

7.8 Övrigt fysiskt våld

7.8.1 Definition

Intervjupersonernas beskrivning av avsiktligt våld riktat mot barnets kropp *utan tillhygge* som kunde innebära; slagen med öppen eller knuten hand, sparkad/trampad/knäad, knuffad/kastad, skakad/fasthållen, nedtryckt, lyft/dragen, skallad, nypt, bespottad, kvävd, bränd, dränkt, skallad, kyld, biten, urinerad på, riven, skrubbad blodig.

Barn jagad med bil, hund som hetsades mot barn, barn som tvingades skada sig själv med exempelvis rakblad, är gränsfall men betraktas inte i detta sammanhang som *våld med tillhygge* och faller således under denna kategori, *övrigt fysiskt våld*.

7.8.2 Sammanfattning, övrigt fysiskt våld

Drygt tre fjärdedelar av intervjupersonerna uppger att de varit utsatta för *övrigt fysiskt våld*.

Det föreligger ingen över- eller underrepresentation med avseende på kön eller etnicitet.

Övrigt fysiskt våld rapporteras från samtliga decennier som kartläggningen omfattar med viss stigande tendens för intervju personer födda under 1970-talet.

Den mest förekommande formen av övrigt fysiskt våld utgörs av slag med öppen hand i ansiktet, s.k. örfil, därefter lyft eller dragen, slagen med knuten hand, knuffad kastad, sparkad/trampad, nypt.

Övrigt fysiskt våld har rapporterats från såväl fosterhem som från institution, med någon övervikt för fosterhem. Fosterföräldrar och institutionspersonal har pekats ut som förövare i de allra flesta beskrivna situationerna.

I några fall har intervjupersonerna berättat om övrigt fysiskt våld som varit förenat med livsfara, exempelvis sparkar mot huvudet och kvävningförsök.

7.8.3 Antal drabbade

Det är 306 personer av de 404 intervjuade som har berättat att de drabbats av övrigt fysiskt våld. Det innebär att 76 procent har rapporterat om denna vanvård.

Det finns inte några signifikanta skillnader i fråga om kön och etnicitet när det gäller intervjupersoner som berättat att de utsatts för övrigt fysiskt våld. Däremot har män rapporterat om att de blivit slagna med knuten näve och duschade/badade med kallt vatten i större utsträckning än kvinnor. Dessutom har 6 män berättat att de varit med om att vuxna uppmanat barn till våld. Ingen kvinna har berättat om detta.

7.8.4 Spridning över tid

Andelen intervjupersoner som berättar om att de blivit utsatta för övrigt fysiskt våld varierar från 67 procent bland dem som är födda under 1930-talet till 88 procent bland dem som är födda under 1970-talet. Det är således flertalet intervjuade från de olika decennierna som uppgett att de varit utsatta för övrigt fysiskt våld. Intervjupersonernas rapportering om övrigt fysiskt våld har varit störst i gruppen född under 1970-talet.

7.8.5 Beskrivning av övrigt fysiskt våld

Olika typer av övrigt fysiskt våld

I den följande tabellen listas alla typer av övrigt fysiskt våld som intervjupersonerna har berättat om. Tabellen visar hur många personer som rapporterat om övrigt fysiskt våld men säger inget om hur ofta våldet drabbat dem.

Tabell 7.9 Antal personer som berättat om övrigt fysiskt våld

Typ av fysiskt våld	Kvinnor	Män	Totalt
Slagen med öppen hand	120	99	219
Lyft eller dragen	61	41	102
Slagen med knuten hand	29	41	70
Knuffad/kastad	27	18	45
Sparkad/trampad	17	17	34
Nypt	21	9	30
Dusch/bad med kallt vatten	12	17	29
Fasthållen	6	5	11
Utsatt för pennalism	4	6	10
Omruskad eller skakad	5	5	10
Bränd eller skållad m avsikt	4	4	8
Spottad på	4	2	6
Kvävningsförsök	4	2	6
Huvudet nedsänkt i toalett/kar/dike	3	3	6
Vuxna uppmanade barn till våld	0	6	6
Nersmetad med gödsel/avföring etc.	2	2	4
Biten	3	1	4
Totalt antal intervjuade	225	179	404

I tabellen redovisas övrigt fysiskt våld som drabbat minst fyra intervjupersoner. Den vanligaste rapporteringen av övrigt fysiskt våld är slagen med öppen hand och därefter de som berättat om att de blivit lyfta eller dragna. Flera av de 102 personer som har berättat om att bli lyft eller dragen har rapporterat att detta våld drabbade dem på flera olika sätt. 93 personer har uppgett att de blivit lyfta eller dragna i håret, 29 i öronen, 11 i armarna och två personer i könsorganen.

Så här berättar Gunilla om hur hon i sin tid i fosterhem utsattes för övrigt fysiskt våld:

Gunilla berättar att hon växte upp i ett fosterhem där hennes fosterpappa regelbundet slog henne med öppen hand på stjärten och drog henne i öronen. *Ur referat person 267, kvinna född på 1960-talet.*

Det är 70 personer som har berättat att de blivit slagna med knuten näve.

Att bli *knuffad eller kastad* har rapporterats av sammanlagt 45 personer. Vanligast är knuffad/kastad *mot element eller vägg*. Därefter

följer knuffad/kastad *nerför trappa*. En annan form av våld, som rapporterats är att bli *kastad upp i luften för att falla fritt mot mark eller golv*.

Det är 6 personer som har berättat att de utsatts för kvävning-försök. Två har berättat att de utsattes för detta många gånger. Caroline beskriver en sådan händelse.

Caroline berättar att hon låg i en säng med metallfjäderresår i botten. Den gnisslade och rasslade när hon vände sig i den. Detta irriterade sig fosterfadern på och kom in hennes rum om kvällarna och nätterna och la handen för Carolines mun och näsa så hon inte kunde andas. Inte förrän hennes fäktande och sparkande efter luft hade upphört och det började svartna för ögonen tog han bort handen och sa åt henne att hon inte fick väsnas så att han inte kunde sova. *Ur referat person 159, kvinna född på 1960-talet.*

Utöver det som redovisas i den föregående tabellen har intervju-personerna berättat om att de blivit; lyfta/hållna utanför fönster, skallade, rivna, fått huvudet nedtryckt i spyor, hållts urin på eller kissats på och tvingats att skära sig själv med rakblad.

Per berättar att hans fostermamma straffade honom på olika sätt. Flera gånger tvingade hon honom att skära sig i sina fingrar med ett rakblad. Fostermamman stod samtidigt bredvid och kontrollerade att det kom blod. *Ur referat person 186, man född på 1950-talet, resandefolket.*

Två personer har berättat att de blivit skrubbade blodiga med rotborste och två har berättat att de tvingats till abort utan bedövning.

Karin utsattes för sexuella övergrepp av sin fosterpappa. Hon blev gravid i unga tonår. Hon förstod inte själv att hon var gravid och graviditeten gick så långt att socialstyrelsen fick ta beslut om abort. När hon väl var på sjukhuset visste Karin fortfarande inte varför hon var där. Hon blev nekad smärtstillande från personalen med orden "Det ska kännas av att man dödar ett barn." *Ur referat person 191, kvinna född på 1950-talet.*

Andra har berättat om att de fått huvudet nedtryckt i mat, tvingats springa framför en bil, blivit jagade, tvingats rida och bli avkastad, varit utsatt för simundervisning med våldsinslag samt att en hund hetsades att bita intervjupersonen.

Gunnar har berättat att han var placerad på en institution i flera år. Vid ett tillfälle rymde han. När han senare greps av personalen tvingade de honom att springa framför deras bil. *Ur referat person 329, man född på 1950-talet, resandefolket.*

Flera intervjupersoner har också berättat att de blivit tvångsmedicerade som barn, ofta med lugnande medel.

7.8.6 Övrigt fysiskt våld i fosterhem och på institution

Övrigt fysiskt våld har förekommit vid fosterhem och institutioner. 225 personer har berättat om övrigt fysiskt våld i fosterhem och 127 personer från institution.

Övrigt fysiskt våld har främst rapporterats från fosterhem, men några former har utmärkt sig som ”institutionsvåld”, nämligen duschad/badad i kallt vatten och pennalism. Per berättar om sin tid i ett barnhem:

Ett vanligt straff var att han skulle gå tio gånger genom en kall dusch. ”Vi skulle lära oss att veta hut”, berättar Per. Han sa också att en återkommande kommentar från personalen, efter att han blivit bestraffad var ”Nu är du inte så tuff längre.” *Ur referat person 204, man född på 1940-talet.*

Gunnar berättar att han utsattes för pennalism flera gånger efter det att han rymt.

Gunnar rymde från barnhemmet flera gånger. Varje gång råkade han ut för olika typer av straff. Bland annat uppmanade föreståndaren andra pojkarna att slå Gunnar. Efter att de misshandlat Gunnar berättade pojkarna att de inte hade velat slå honom men att föreståndaren hade sagt: ”Om ni inte får ordning på den där tattaren får ni aldrig mer permission.” *Ur referat person 138, man, född på 1940 talet, resandefolket.*

7.8.7 Var på kroppen blev barnen slagna?

Utredarna har frågat intervjupersonerna var på kroppen de har blivit slagna. Här följer en redovisning av detta. Det vanligaste när det gäller *slagen med knuten hand* är slag *mot huvudet*. Därefter följer slag *mot bålen*.

Martin berättar att det var vanligt med våld från personalen på barnhemmet. ”En gång när han gick hem själv från skolan fick han stryk för det av personalen. Det var vanligt med kraftiga örfilar, att de slet i håret och ryckte i öronen.” *Ur referat person 144, man född på 1950-talet.*

När det gäller *sparkad, trampad, knäad* förekommer också uppgifter om att detta riktats *mot huvudet*. Annars har detta våld rapporterats vanligtvis riktat *mot bålen*. Några intervjupersoner har berättat att de svimmat av under det våld som deras fosterföräldrar utsatte dem för. Den här mannen berättar att han ofta blev slagen och misshandlad i fosterhemmet av fostermodern.

”Hon var en jävel.” Fostermodern slog honom mer eller mindre varje dag, drog honom i håret och i öronen. Oftast slog hon honom i ansiktet. Ibland var smällarna så hårda att han åkte in i väggen. När han blev äldre slog hon honom med knytnäven i ansiktet och sparkade på honom. Ibland var det så mycket stryk att han svimmade av. *Ur referat person 393, man född på 1950-talet.*

7.8.8 Utpekade förövare

Det är 306 personer som har rapporterat om övrigt fysiskt våld. Fosterföräldrar och institutionspersonal inklusive föreståndare/chefer för institutioner är de mest frekventa utpekade förövarna när det gäller övrigt fysiskt våld. Därefter följer andra placerade barn och biologiska barn i fosterhemmet. Skolpersonal respektive sjukvårdspersonal förekommer i drygt tjugo rapporterade fall vardera.

Niklas berättar om ett fosterhem där han vanvårdades av båda fosterföräldrarna.

Han beskriver sin fosterpappa som mycket aggressiv och oberäknelig. Niklas nämner bland annat att fosterpappan ofta drog och lyfte honom i håret. Han ska också ha slängt Niklas in i ett element vid ett tillfälle. Niklas berättar också att fostermodern spottade på honom vid ett tillfälle. *Ur referat person 470, man född på 1970-talet.*

Kvinnor har rapporterat fostermödrar som förövare i större utsträckning än män. Motsatsen gäller för vanvård som rapporterats av män. De har rapporterat fosterfäder oftare än mödrar. Män har i flest fall rapporterat institutionspersonal som förövare. Greta beskriver hur fostermodern brukade duscha henne.

Greta berättar att när hon var liten brukade fostermodern duscha henne med ömsom kallt vatten och ömsom skällhett vatten. Det ingick i fostermoderns tvagning av henne. *Ur referat person 463, kvinna född på 1930-talet, finsk.*

7.9 Hot och hotfulla situationer

7.9.1 Definition

Situationer under placeringsperioden, händelser, stämningar och hotelser, uttalade eller outtalade, där intervjupersonerna beskriver hur de som barn upplevt stark rädsla, oro eller förvirring.

7.9.2 Sammanfattning, hot och hotfulla situationer

Cirka 40 procent av de intervjuade har berättat att de varit utsatta för *hot och hotfulla situationer*.

Utredningen skiljer på nio olika typer av hot: hotad till livet, utsatt för fysiska hot, bevittnat fysiska hot emot andra, bevittnat våld emot andra, utsatt för hot om kastrering/sterilisering, utsatt för hot om att bli ivägskickad, ignorerad rädsla, utsatt för religiösa hot och hot i samband med tillsynsbesök.

Hot i samband med tillsynsbesök har mestadels varit förknippade med att tvingas ljuga om försummelse och övergrepp.

Trettio personer beskriver att de varit hotade till livet. Vid sådana tillfällen har det även förekommit skjutvapen, kniv, yxa, etc.

Hot och hotfulla situationer har rapporterats i störst utsträckning från fosterhem. Nära dubbelt så många kvinnor som män har uppgett att de bevittnat fysiskt våld mot andra eller utsatts för hot om att bli ivägskickad. Fler män än kvinnor har rapporterat om hot om sterilisering eller kastrering och tre av dessa åtta tillhör resandefolket.

Yngre personer rapporterar om *hot och hotfulla situationer* i något högre utsträckning än de äldre.

7.9.3 Antal drabbade

167 av 404 personer har berättat att de utsatts för hot eller hotfulla situationer. Det innebär att 41 procent av intervjupersonerna rapporterat om denna vanvård. 100 är kvinnor och 67 män. 29 intervjupersoner tillhör någon etnisk minoritet eller har utländsk härkomst.

7.9.4 Spridning över tid

En större andel av de yngre intervjupersonerna har rapporterat om hot och hotfulla situationer.

7.9.5 Beskrivning av hot och hotfulla situationer

Olika typer av hot och hotfulla situationer

Vi har valt att presentera hot och hotfulla situationer i nio grupper av vanvårdskategorier. Dessa är:

1. Hotad till livet
2. Fysiska hot mot barnet/våldsamma situationer
3. Bevittnat fysiska hot mot andra (än sig själv)
4. Bevittnat våld mot andra
5. Hot/försök till sterilisering/kastrering
6. Hot om att bli ivägskickad
7. Ignorerad rädsla
8. Religiösa hot
9. Hot vid tillsynsbesök eller tvingats ljuga om vanvård

I den följande tabellen listas hur många intervjupersoner som rapporterat om de olika grupperna av vanvårdskategorier.

Tabell 7.10 Antal kvinnor och män som rapporterat om hot och hotfulla situationer

Typ av hot och hotfulla situationer	Kvinnor	Män	Totalt
Hotad till livet	18	12	30
Fysiska hot mot barnet/våldsamma situationer	33	27	60
Bevittnat fysiska hot mot andra än barnet	3	3	6
Bevittnat fysiskt våld mot andra	42	25	67
Hot/försök till sterilisering/kastrering	2	6	8
Hot om att bli ivägskickad	31	14	45
Ignorerad rädsla	3	1	4
Religiösa hot/ritualer	8	5	13
Hot vid tillsynsbesök eller tvingats ljuga om vanvård/övergrepp	9	3	12
Totalt antal intervjuade	225	179	404

Det är 167 personer som under intervjuerna berättat om hot och hotfulla situationer. Det vanligaste är att intervjupersonerna berättar att de som barn bevittnat våld mot andra än dem själva (67 personer). Därefter kommer berättelser om hotfulla och eller våldsamma situationer som de själva varit utsatta för (60). 45 personer har hotats med att bli ivägskickade från fosterhemmet eller institutionen till ett ”värre” ställe.

Kön och etnicitet

Nära dubbelt så många kvinnor som män har uppgett att de bevittnat fysiskt våld mot andra eller utsatts för hot om att bli ivägskickad. 6 män har rapporterat om hot om sterilisering eller kastning. Två kvinnor uppgett att de hotats med sterilisering. Av de åtta personer som hotats med sterilisering tillhör tre resandefolket.

7.9.6 Hot och hotfulla situationer i fosterhem och på institutioner

Hot och hotfulla situationer har i beskrivningarna främst utspelat sig i fosterhem. Det som särskilt utmärkt sig är rapporter om att; barnet har bevittnat fysiska hot mot andra än sig själv; att barnet hotats om att bli ivägskickad; att barnet hotats vid tillsynsbesök eller tvingats ljuga om försummelse och övergrepp. Ingen rapporterad vanvård som presenteras i detta avsnitt har rapporterats i större utsträckning från institution.

7.9.7 Hotad till livet

Det är 30 personer som har berättat att de hotades till livet med eller utan vapen.

Lika många män som kvinnor har blivit hotade med vapen men dubbelt så många kvinnor (12) än män (6) har berättat om att de blivit hotade till livet. Ungefär hälften av de 30 personerna har uppgett att hotet har drabbat dem vid ett tillfälle, några har uppgett att de drabbats flera gånger och tre personer att det drabbat dem ofta.

En intervjuperson har berättat att han blivit jagad av sin fosterfar med yxa, en annan att fostermodern hotade med att hugga henne i handen med en kniv, flera har vittnat om att blivit hotade

med skjutvapen. Merparten av intervjupersonerna som uppger att de som säger sig ha blivit hotade till livet har rapporterat detta från fosterhem.

Hotad till livet

Birgitta bodde i ett fosterhem ett par år. Birgitta berättar att hon fick utstå hugg och slag både med och utan tillhygge av fostermamman. Vid ett tillfälle ska fostermamman ha sagt till sin make, så att Birgitta hörde: "I morgon slår jag ihjäl henne". *Ur referat person 199, kvinna född på 1940-talet, övriga Europa.*

Hotad till livet med vapen

Christer bodde fem år i ett fosterhem. Han berättar att det var de värsta åren under hans barndom. Han berättar att vid ett tillfälle mordhotades han och de andra barnen i familjen. Fosterfadern hade ställt upp dem på gårdsplanen och stod med en laddad älgstudsare och förklarar att han skulle skjuta dem. Fosterfadern lugnade så småningom ner sig och fyrade inte av några skott. *Ur referat person 353, man född på 1950-talet.*

7.9.8 Fysiska hot mot barnet/våldsamma situationer

Det är 60 personer som har berättat att de utsattes för fysiska hot eller våldsamma situationer. Det handlar alltså om vanvård som varit direkt eller indirekt riktat mot det enskilda barnet. Kvinnor har berättat om fler hot i fosterhem och männen om fler hot under placeringar på institutioner. Majoriteten av de 60 intervjupersoner har rapporterat om att de blivit slagna av institutionspersonal eller fosterföräldrar där de bodde. För många fanns alltså erfarenheter av att hoten kunde övergå i fysiskt våld.

Hot om våld vid läxläsning

Lotta bodde många år i ett fosterhem. Hon berättar att hennes fostermor regelbundet slog henne. Fostermodern var mycket sträng när hon skulle förhöra Lotta på läxorna. Om hon svarade fel fick hon stryk.

Lotta berättar att hon ständigt var rädd när hon skulle göra sina läxor.
Ur referat person 196, kvinna född på 1970-talet.

Det finns även intervjupersoner som berättat om ”fejkade” slag. Björns erfarenhet får skildra detta:

Hot om våld/straff på institution

I början av 1960-talet bodde Björn på ett barnhem. Han berättar att han blev bestraffad för olika saker, till exempel om han kom hem för sent. Ett av straffen var att han fick ett ”fejkat” slag. ”Personalen höll sin ena hand nära Björns ansikte och slog sedan med hård kraft den andra näven i handen.” *Ur referat person 524, man född på 1950-talet.*

Fyra personer har berättat att de utsatts för hot om sexuella övergrepp. Astrids berättelse får beskriva hur en sådan utsatt situation kunde te sig.

Astrid har berättat att hon levde under ett ständigt hot om att hennes fosterfar skulle utsätta henne för sexuella övergrepp. Hon berättade att hennes syster regelbundet blev utsatt. När systern flyttade ifrån fosterhemmet lyckades Astrid på olika sätt komma undan fosterfadern men hotet om övergreppen låg över henne under flera år. *Ur referat person 253, kvinna född på 1960-talet, resandefolket.*

Andra personer har vittnat om att någon vuxen har slagit vilt omkring sig, blivit hotade med annat tillhygge än vapen och en person har berättat om att fosterfadern sköt okontrollerat omkring sig.

7.9.9 Bevitnat fysiska hot mot andra än sig själv

Det är sex personer som har berättat om att de bevitnat fysiska hot mot andra. Intervjupersonerna har beskrivit hur fosterföräldrar hotat med att ta sina liv eller att döda barnets djur. Alla rapporter om upplevelser om fysiska hot mot andra kommer från fosterhem. Exemplet nedan visar hur hot mot andra drabbat intervjupersonens livsutrymme.

Biologisk morfar mordhotad

Mattias bodde under ett år i ett fosterhem. Han kommenterar fosterföräldrarna på följande vis ”De var riktiga svin, riktiga as.” Mattias berättar att han ofta blev slagen och bestraffad av fosterföräldrarna. Efter en tid fick han besök av sina morföräldrar. Morfadern påtalade de missförhållanden som Mattias utsattes för i fosterhemmet. Detta ledde till att fosterfadern mordhotade morfadern. *Ur referat person 528, man född på 1960-talet.*

Detta exempel visar hur intervjupersonens möjlighet att kommunicera sin situation med vuxna i omvärlden begränsades. Mattias förstod att det var förenat med livsfara att berätta om hur han hade det. När det gäller exemplet med Mattias kom han ganska snart ifrån det fosterhem som beskrivits ovan.

Tre intervjupersoner har vittnat om att deras fosterföräldrar hotat med att ta sitt liv. Här följer ett exempel.

Fosterfar hotade att ta sitt liv

Ulla berättar att hennes fosterfar ofta reste i tjänsten. ”Han var hemma på helgerna och då var det bäst då han var onykt. Då var han rolig.” Om han däremot var nykt kunde han få fruktansvärda raserianfall och hotade ibland med att hänga sig. ”Han blev rasande för minsta småsak medan han kunde ignorera större saker”, berättar Ulla. *Ur referat person 553, kvinna född på 1950-talet.*

7.9.10 Bevitnat fysiskt våld mot andra

Det är 67 personer som har berättat att de bevitnat fysiskt våld mot andra. Fler kvinnor än män har berättat om detta. Det finns också fler beskrivningar om denna vanvård från fosterhem än från institution. Ofta handlade det om att intervjupersonerna tvingats bevittna personalens eller fosterföräldrarnas våld och bestraffningar mot andra barn.

Fysiskt våld mot fostersyster

Som tonåring placerades Marianne i ett fosterhem där det bodde andra fosterbarn. Fosterhemmet hade en besynnerlig regel att inte spola i toaletten på morgonen för då skulle fostermodern störas. Vid ett till-

fälle tröttnade ett annat fosterbarn på detta och spolade. Fostermodern kom då nedrusande från övervåningen och slog till henne så att hon fick en skärskada i pannan.”, berättar Marianne. *Ur referat person 292, kvinna född på 1960-talet.*

Flera intervjupersoner har berättat att de sett andra barn bli utsatta för fysiskt våld. Här följer en beskrivning från 1930-talet.

Institutionspersonal slog andra barn

Arja berättar om sina minnen av ett barnhem i slutet av 1930-talet. Hon beskriver att barnen hölls isolerade från de andra barnen på orten. På barnhemmet förekom fysiska bestraffningar av barnen och då oftast med ris. Hon var själv lite äldre och slapp undan riset men såg andra barn på barnhemmet bestraffas med ris. Däremot minns Arja att hon längtade därifrån för det var inte någon som ”brydde sig” om henne. *Ur referat person 141, kvinna född på 1930-talet, finskt krigsbarn.*

Det är 42 personer som har beskrivit våld mellan barn. Detta pågick utan att personalen visste om det eller ingrep. Ibland hände det med personalens goda minne eller som när personalen uppmuntrade våld mellan barnen. Detta har beskrivits utförligare i avsnittet ”Övrigt fysiskt våld”. Britt-Marie vittnar om ett barnhem där flickor ur barngruppen slog andra barn:

Barn slog andra barn

Som tonåring bodde Marie några år på ett barnhem. Hon beskriver att det var några flickor på barnhemmet som styrde. Personalen hade tappat kontrollen. Marie blev ofta slagen av de här flickorna och blev vittne till hur de slog andra flickor. *Ur referat person 121, kvinna född på 1950-talet.*

7.9.11 Hot/försök till sterilisering eller kastrering

Hot om och försök till sterilisering eller kastrering förekommer i 8 personers berättelse. 6 män och 2 kvinnor har berättat om att de blivit utsatta för hot eller försök till sterilisering eller kastrering. 3 personer tillhör resandefolket. Läkare eller sjukhus har varit inkop-

plat vid merparten av dessa hot. De personer som berättat om detta är födda under 1930-, 1940- och 1950-talet, inte senare.

Det uppskattas att under åren 1935 - 1975 steriliserades nästan 63 000 personer i Sverige. Enligt den statliga steriliseringsutredningen var tvång och tvångsliknande situationer vanligast förekommande under de första tjugo åren (1935-1955) då Sverige hade steriliseringslagar. Därefter ökade antalet frivilliga steriliseringar för att helt dominera de sista tio- femton åren fram till 1975.¹⁰

Flera intervjupersoner har berättat att det ställts krav om sterilisering för att få lämna institutionen. Detta har drabbat personer både från resandefolket och andra svenskar. Det finns också intervjupersoner som berättat att de blivit steriliserade. Detta redogörs för i avsnittet Integritetskränkning. Ingmar fick beskedet att låta sterilisera sig så skulle han få lämna institutionen, men han valde att vara kvar.

Ingmar hade bott både på institution och i fosterhem innan han kom till ett skolhem. Han förstod på en gång att det var en skola för förståndshandikappade barn. Ingmar trodde att det var hans resandebakgrund som gjorde att han placerades här. Han hade tidigare blivit illa behandlad av både fosterföräldrar och läkare på grund av sitt ursprung. Denna läkare försökte så småningom att övertala Ingmar om att han skulle sterilisera sig. ”Du kommer fortare härifrån då”, hade läkaren sagt. Ingmar nekade till detta och blev istället kvar i flera år på skolhemmet med de förståndshandikappade barnen. *Ur referat person 138, man född på 1940-talet, resandefolket.*

Utredningen har också tagit del av en berättelse om ett plötsligt infall av en fosterförälder som tänkte kastrera sitt fosterbarn.

Christer har varit placerad i olika fosterhem. I ett av dem drabbades han av försök till kastrering. Han berättar att fosterfadern, som beskrevs som mycket våldsam, höll på att kastrera griskultingar på gården. Plötsligt slet han av Christers byxor och tänkte kastrera honom också. Övergreppet avbröts genom att en granne kom till undsättning. *Ur referat person 420, man född på 1950-talet.*

¹⁰ SOU 2000:20, *Steriliseringsfrågan i Sverige 1935-1975: historisk belysning, kartläggning, intervjuer*. Slutbetänkande från 1997 års steriliseringsutredning, Fritzes offentliga publikationer, Stockholm, 2000, s. 32.

7.9.12 Hot om att bli ivägskickad

Det är 45 personer, 31 kvinnor och 14 män, som har berättat att de hotades med att bli ivägskickade, eller att aldrig få komma hem till sin biologiska familj igen. Några hotades om att spärras in på institution eller mentalsjukhus om de inte skötte sig. I de flesta fall kommer hoten från fosterföräldrar.

Gabriella växte upp i ett fosterhem. Hon utsattes för mycket hugg och slag under åren i hemmet. Dessutom hotade fosterföräldrarna med att skicka iväg henne från fosterhemmet, som hon bott i så länge hon kunde minnas. *Ur referat person 434, kvinna född på 1960-talet.*

En man har berättat om sina erfarenheter från ett fosterhem där fostermodern uttryckte att han var omtyckt men fosterfadern ville skicka honom tillbaka till det barnhem han kom ifrån.

”Fosterfadern ville nog inte ha mig. Han sa flera gånger det kommer inte att bli något av den här pojken.” Flera gånger föreslog fosterfadern att de skulle skicka tillbaka Gösta till det barnhem han kom ifrån vilket fostermodern motsatte sig. *Ur referat person 487, man född på 1950-talet.*

7.9.13 Ignorerad rädsla

Fyra personer har berättat om att de har fått utstå viss rädsla eller oro under sina placeringar. Tre av dem är kvinnor. Dessa personer har uttryckligen sagt att deras rädsla för något ignorerades, vilket inte betyder att de 400 andra intervjupersonernas rädsla bemöttes på ett bra sätt. Dessa 4 personer menar att just rädslan ignorerades var en särskild form av vanvård som får exemplifieras av Ingrid som var placerad på ett barnhem i slutet av 1930-talet.

Ingrid beskriver att en kvinna ur personalgruppen satte på sig ett lakan och spökade för barnen. ”Jag kunde inte sova på nätterna därför att jag alltid var rädd för henne.” Den rädslan har förföljt Ingrid i livet. ”När jag berättar blir jag ett litet barn som är rädd igen.” Ingrid berättar också att samma biträde alltid ville att hon skulle gunga trots att Ingrid var rädd för det. ”Ju mer jag skrek desto roligare hade hon. En gång ramlade jag av gungan och slog mig.” *Ur referat person 386, kvinna född på 1930-talet.*

7.9.14 Religiösa hot/ritualer

Rapporter om att ha blivit utsatta för religiösa hot eller ritualer har kommit från 13 personer. Det är i huvudsak från fosterhem och det är fler kvinnor än män som berättat om detta.

Exorcisten

Fostermodern hade fått för sig att Eva och hennes syster hade demoner i sig och de skulle drivas ut. Vid ett tillfälle kom det hem en frikyrklig bekant till fostermodern. Han förhörde Eva och hennes syster på bibeln och sedan slog han och fostermodern barnen. De slog Eva och henne syster med något som såg ut som en linjal, hårt på rygg och ben. Dagen efter hade båda syskonen oerhörda smärtor. Eva fick feber. *Ur referat person 253, kvinna född på 1960-talet, resandefolket.*

Satans barn

Ann-Charlotte inledde sin intervju med dessa ord;

”Min historia är så överklig så jag känner att berättar jag tar jag en risk, att det jag berättar ska vändas emot mig, att jag tillintetgörs genom att jag berättar. Jag har en mycket dålig erfarenhet av myndigheter. Jag har funnit ett sätt att hantera livet genom att inte berätta, att utsätta mig för risken att inte bli trodd.”

Här följer ett utdrag ur intervjun med Ann-Charlotte där hon berättar om hur fostermodern lägger all skuld för det onda på henne.

Ann-Charlotte växte upp i ett fosterhem. När hon var liten förde hennes fostermor fram henne till kaminen. Fostermodern öppnade kaminluckan och visade elden och sa ”du är satans barn och du har förstört mitt liv.” Fostermodern ska också ha sagt att innan Ann-Charlotte kom till familjen var hon en god människa. ”Nu hade hon fått satans avkomma i sitt hus och hon var förpassad från himmelriket. Vad de än gjorde med henne kom det inte att spela någon roll. Satans gener skulle slå igenom.” *Ur referat person 20, kvinna född på 1950-talet.*

7.9.15 Hot vid tillsynsbesök eller tvingats ljuga om vanvård

Det är 12 personer, 9 kvinnor och 3 män, som har uppgett att de blivit hotade inför eller vid tillsynsbesök. Med tillsynsbesök avses den ansvariga kommunens uppföljning av en placering. I kapitel 8

Tillsyn och övrigt agerande från stat och kommun går att läsa vidare om intervjupersonernas erfarenheter om tillsyn.

Samtliga 12 intervjupersoner som uppgett hot i samband med tillsynsbesök var placerade i fosterhem. Med denna redovisning menar vi inte att alla andra intervjupersoner har känt sig fria i relation till tillsynspersonalen. En majoritet av de personer vi mött har vittnat om att de inte vågat berätta för tillsynspersonal eller annan vuxen person om den vanvård som de utsattes för men de har inte uppgivit att de blivit hotade.

Många var rädda för vad som skulle hända, att de skulle bli kvar och att misshandeln skulle accentueras, eller de skulle skickas till något som var ännu värre. Andra var osäkra på vad som väntade om de skulle berätta om vanvården. De flesta har också uppgivit att de inte trodde att någon skulle lyssna på dem.

Här följer utdrag från två personers berättelser där de sagt att de blev hotade inför eller under tillsynsbesöket.

Hotad inför besöken

Carina växte upp i ett fosterhem. Hon har berättat att hon blev utsatt för ständigt våld, kränkande tillmälen och inlåsningar. Inför tillsynsbesöken berättar hon följande. ”Jag blev hotad av fosterföräldrarna innan de skulle komma. Jag fick inte säga något. De satt bredvid mig i soffan.” *Ur referat person 434, kvinna född på 1960-talet.*

Fosterfadern tryckte sin skospets i ryggen som varning

Bertil berättar om sina erfarenheter från ett fosterhem där han bodde i flera år. Det kom representanter från den sociala barnvården en gång om året, alltid förannonserat. När representanten från barnvårdsmyndigheten frågade om han hade det bra i fosterhemmet då fick Bertil fosterpappans skospets i ryggen. Fosterföräldrarna hotade honom med att mentalsjukhus var det enda alternativet om han inte ville stanna i fosterhemmet, så Bertil höll tyst. *Ur referat person 587, man född på 1950-talet.*

En person har berättat att hon tvingades ljuga om den vanvård som hon utsattes för i fosterhemmet.

Fosterföräldrarna tog med henne till sjukhus efter att deras våld hade lett till att hon brutit armen. Då tvingade fosterföräldrarna henne att säga att hon brutit armen då hon spelat brännboll. *Ur referat person 197, kvinna född på 1950-talet.*

7.9.16 Utpekade förövare

Intervjupersonerna har berättat att det främst var fosterföräldrar som utsatte dem för hot och hotfulla situationer. Kvinnor har pekat ut fostermödrar som förövare i större utsträckning och män fosterfäder. På institutioner är det främst personal som pekats ut som förövare, men i 10 rapporterade fall har förövarna varit föreståndare eller chefer. Flera intervjupersoner har pekat ut barn som förövare.

7.10 Utnyttjad i arbete

7.10.1 Definition

Intervjupersonernas beskrivning av hur de som barn dagligen utnyttjades i hårt/tungt arbete i exempelvis jordbruk, skogsbruk, hushållsarbete eller annan verksamhet, på ett sådant sätt att det hade menlig inverkan på barnets hälsa, utveckling och skolarbete.

Observera att endast de som själva har uppgett i intervjun att de *utnyttjades i arbete* har tagits med i vår resultatsammanställning. De som uppgett att de fått arbeta, men exempelvis kommenterat det med att ”det fick ju alla barn göra vid den tiden”, har inte noterats som utnyttjade i arbete.

7.10.2 Sammanfattning, utnyttjad i arbete

Drygt hälften av de intervjuade har berättat att de varit utnyttjade i hårt arbete, antingen i jordbruk/skogsbruk, hushållsarbete eller i annan näringsverksamhet.

För många var arbetet tungt och förenat med risker. För barnen innebar det ofta att utbildning och hälsa äventyrades och efter-sattes.

Antalet personer som rapporterat om utnyttjade i arbete har minskat efter 1970.

Vi har också tagit emot beskrivningar om att fosterbarn lånades ut, hyrdes ut till andra för att arbeta utan ersättning.

Rapporter om utnyttjad i arbete kommer huvudsakligen från fosterhem. Såväl fosterfäder som fostermödrar pekats ut som för-övare. Flickor utnyttjades oftare än pojkar i hushållsarbete och pojkar i större utsträckning än flickor i jordbruk/skogsbruk. Många kvinnor rapporterar dock om att de som flickor utnyttjades i hårt jordbruksarbete.

7.10.3 Antal drabbade

217 personer av de 404 intervjupersonerna har berättat om att de blivit utnyttjade i arbete. Det innebär att 54 procent av intervju-personerna har berättat om denna vanvård.

7.10.4 Utnyttjad i arbete och annan vanvård

Personer som berättat att de utnyttjats i arbete har även rapporterat om annan vanvård.

Intervjupersonerna berättar att de utnyttjades som arbetskraft i en omfattning som äventyrade deras hälsa, utveckling och skolundervisning. Så var exempelvis fallet för Per som beskrivs i följande exempel:

Per började besväras av utslag och blåsor på händer och armar under tiden i fosterfamiljen. När han gick till skolsköterskan visade det sig vara 'kokoppor' och han förbjöds att arbeta i ladugården. Detta gjorde fosterfadern rasande och hans utbrott blev alltför när han inte fick den hjälp han behövde. Per gick vid den här tiden också till skolans kurator och pratade om hur han hade det, men fick ingen hjälp. Kuratorn ringde hem till fosterfadern för att kontrollera de uppgifter Per lämnat, vilket gjorde fosterfadern än mer rasande. Då rymde Per men blev hittad och hämtad av polisen. *Ur referat person 436, man född på 1960 talet, resandefolket.*

7.10.5 Spridning över tid

Stora andelar av de intervjuade personer som är födda från 1920-talet fram till och med 1970-talet har berättat att de som barn utnyttjades i arbete. Andelen av de intervjuade som utnyttjades var som störst för dem som var födda 1920 – 1959, mellan 83 och 53 procent, men rapporter om detta har även kommit från de yngre intervjuade. Drygt 40 procent av dem som är födda under 1960- och 1970-tal har berättat att de utnyttjades i arbete.

Utnyttjandet i arbete pågick under lång tid och kunde se olika ut i förhållande till när det skedde, men det är mer miljön, i hushåll samt jord- och skogsbruk som är typisk, inte under vilket årtionde det skedde.

I Esters berättelse som följer här förekommer också en egenhändigt författad levnadsberättelse som hon lämnat till intervjuarna. Ester berättar hur hon tvingades arbeta sju dagar i veckan med hårt jordbruksarbete. Bland annat bar hon tunga säckar på ryggen.

”Allt förekommande arbete både inomhus som utomhus i jordbruket fick jag delta i. Eftersom ingen s.k. dräng var möjligt att anställa av ekonomiska skäl blev jag både dräng och piga.” *Ur referat person 271, kvinna född på 1930-talet.*

Elin berättar hur hon fick lämna barnhemmet, sätta sig på ett tåg och fara till fosterhemmet.

Fosterfadern hämtade upp henne vid stationen. ”Det var fruktansvärt att komma dit. När jag kom fick jag lägga mig ner och knäskura köksgolvet. Andra arbetsuppgifter var att ansvara för hönshuset, hjälpa till och vaka över suggor som skulle grisa, plocka sten och gallra morötter m.m.” Av detta fick Elin ont i ryggen. *Ur referat person 258, kvinna född på 1940-talet.*

Ända in på 1970-talet finns det berättelser om hur fosterbarnen utnyttjades som arbetskraft främst i jord- och skogsbruk. Här följer utdrag ur två personers berättelser.

”Dagen bestod av att man först skulle upp klockan fem för att mocka skit i ladugården. Det fanns kanske 20 kor. Till det kom kalvar, kvigor och tjurar. Det var kanske 80 djur. Det var vi fosterbarn som fick arbeta för att sköta gården.” *Ur referat person 335, man född på 1960-talet.*

Per skulle arbeta i skogen och kom ihåg när han i kortbyxor, svårt bränd av solen inte fick avbryta arbetet och gå hem trots smärtan när den solsvedda huden revs sönder av ris och buskar. Han minns att han den dagen låg i solfeber när kvällen kom. ”Det var slavarbete”, säger han, ”man skulle kvista och barka, släpa timmerstockar, hämta ved och vatten, rensa rabatter, sätta potatis, köra, hö...” I skolan luktade han illa, minns han, dels på grund av bristande hygien och för att han var tvungen att arbeta i ladugården innan han gick till skolan. *Ur referat person 436, man född på 1960-talet, resandefolket.*

7.10.6 Olika sätt att bli utnyttjad i arbete

Totalt har 217 personer av de 404 intervjuade berättat att de blev utnyttjade i arbete.

Hårt arbete i jordbruk och skogsbruk tillsammans med hårt arbete i hushåll dominerar berättelserna om hur intervjupersonerna blivit utnyttjade i arbete. 80 män (45 procent av de intervjuade männen) och 68 kvinnor (30 procent) rapporterar att de blev utnyttjade i jordbruk/skogsbruk.

69 kvinnor (31 procent) rapporterar att de ofta fick arbeta hårt och omfattande i hushållet, vanligen jordbrukshushåll.

Ofta utnyttjades flickorna i hårt arbete både i hushåll och i jordbruksarbete.

Intervjupersonerna har också uppgett att de fick arbeta hårt eller omfattande i andra verksamheter än jord- och skogsbruk eller hushåll (10 kvinnor och 6 män rapporterar detta). 6 personer har berättat att de fick göra fosterföräldrarnas eller institutionspersonalens arbete. 8 kvinnor och 6 män lånades eller hyrdes ut till arbete av fosterföräldrar eller institutionspersonal. En person har berättat att han fick arbeta med farliga kemikalier.

7.10.7 Utnyttjad i arbete i fosterhem och på institution

Berättelserna om hur personerna utnyttjades i arbete har främst rapporterats från fosterhem. Berättelserna från institutionerna är färre, men Jan beskriver hur han på 1960-talet hyrdes ut till arbete.

Under tiden på ungdomsvårdsskolan blev Jan utplacerad i olika projekt. De byggde bland annat vägar. Han blev också utplacerad hos flera bönder som dräng. Han tycker att han utnyttjades i arbete. *Ur referat person 329, man född på 1950-talet.*

Många intervjupersoner har uttryckt att det främsta skälet till att deras fosterföräldrar tog fosterbarn var att de fick ekonomisk ersättning och billig arbetskraft till jordbruket. Dessutom fick familjen fosterlön från kommunen.

”De var inte intresserade av barn. De ville ha arbetskraft.” *Ur referat person 100, kvinna född på 1940-talet.*

”De hade tagit mig för att få en gratis dräng. Dessutom fick de 300 kr om året i fosterlön.” Karl fick endast en krona för allt arbete han utförde på gården i alla år. Det var efter att han återvände från en rymning. Karls arbete var hårt, han gjorde många tunga lyft. Han berättar att han som 12-åring bar 25-kilossäckar med grisfoder, som 13-åring 50-kilossäckar och vid 14 år bar han 90-kilossäckar. ”När jag satte ner säcken var det som om kroppen svävade upp.” Om Karl klagade över ont i ryggen fick han bara höra att det skulle han inte gnälla om. *Ur referat person 382, man född på 1940-talet.*

Solveig berättar att hon hörde en bonde på trakten som berättade att han hade ringt till Stockholms barnavårdsnämnd och bett om ”stora starka sängvätare, för dom får jag bra betalt för”. Och då slapp han dessutom att betala för en dräng. *Ur referat person 36, kvinna född på 1940-talet.*

”Det var nog att man inte fick någon respons på allt det jobb man lade ner, att man hela tiden skulle utnyttjas, att det inte fanns tillstymmelse till värme eller empati. Deras egna barn fick aldrig stryk eller behövde arbeta. Det var orättvist. Dessutom hindrade de mig från att läsa vidare i skolan. Jag skulle ha kommit in i realskolan men det var inte att tänka på, jag skulle arbeta. Jag hade börjat i musikskola som jag bekostade själv genom att arbeta som blombud, inte heller det fick jag fortsätta med. Jag hade också läst en termin engelska men det gick heller inte att fortsätta med.” *Ur referat person 9, man född på 1940-talet.*

7.10.8 Utpekade förövare

Det är 217 personer som rapporterat om att de blivit utnyttjade i arbete. Eftersom det främst var i fosterhem som intervjupersonerna rapporterat att de utnyttjades i arbete är det fosterföräldrar som utgör den stora majoriteten av förövarna. Fostermodrarna tycks ha styrt flickornas arbete och fosterfäderna pojkarnas. Fostermodern angavs oftare som förövare av kvinnor, medan fosterfadern oftare angavs av män.

7.11 Integritetskränkning, särbehandling och orättvisor

7.11.1 Definition

Intervjupersonernas beskrivningar av att ha varit utsatt för något av följande.

1. Negativ särbehandling
2. Berövad begränsad kontakt med närstående
3. Kränkande tilltal
4. Berövad kulturell/politisk/religiös identitet
5. Kroppsligt integritetskränkt
6. Förnedrad och orättvist behandlad
7. Socialt isolerad/begränsad rörelsefrihet
8. Kontroll av kommunikation/dagbok/telefon/post
9. Berövad ägodel eller djur
10. Felaktigt diagnostiserad
11. Tvångsabort/steriliserad

7.11.2 Sammanfattning, integritetskränkning, särbehandling och orättvisor

Rapporter om vanvård i detta avseende förekommer i nästan samtliga intervjuer (86 procent). Vanvården i detta avsnitt redovisas under 11 rubriker:

Negativ särbehandling, berövad/begränsad kontakt med närstående, kränkande tilltal, berövad kulturell/politisk/religiös identitet, kroppsligt integritetskränkt, förnedrad och orättvist behandlad, socialt isolerad/begränsad rörelsefrihet, kontroll av kommunikation/dagbok/telefon/post, berövad ägodel eller djur, felaktigt diagnostiserad, tvångsabort/steriliserad.

Huvuddelen av vanvård i detta avseende rapporteras från fosterhem snarare än institutioner. Kvinnor har rapporterat om kränkande tilltal i större utsträckning än män. Annars föreligger inte några större skillnader mellan könen. Personer med utländsk bakgrund eller som tillhör en etnisk minoritet är överrepresenterade när det gäller att vara utsatt för kränkande tilltal. Här utmärker sig främst gruppen resandefolket. De som utpekats som förövare när det gäller denna kategori av vanvård har i huvudsak varit fosterföräldrar.

7.11.3 Antal drabbade

346 personer av 404 har uppgett att de blivit integritetskränkta, särbehandlade och utsatta för orättvisor. Det innebär att 86 procent av alla intervjupersoner har rapporterat om denna vanvård. 196 av dessa personer är kvinnor, 150 är män. 61 intervjupersoner tillhör någon etnisk minoritet eller har utländsk bakgrund.

Kommentar

Oavsett om intervjupersonerna har varit utnyttjade i arbete, varit offer för sexuella övergrepp eller inte kunnat gå i skolan, har detta av de allra flesta varit förenat med också en känsla av att ha blivit kränkt och orättvist behandlad. Anledningen att denna kategori förekommer ”för sig” hänger ihop med alla de beskrivningar av orättvist och kränkande bemötande, per se, som i intervjupersonernas berättelser inte direkt har varit knutna till annan vanvård. I utredningsmaterialet rapporterar 86 procent av intervjupersonerna om kränkande behandling och orättvisor. I konsekvens med ovanstående resonemang betyder detta alltså inte att återstående 14 procent inte upplevt kränkningar och orättvisor. I de allra flesta fall är det nog så att kränkningarna och orättvisorna då har rymts i andra berättelser.

7.11.4 Olika typer av integritetskränkning, särbehandling och orättvisor

Under denna rubrik har ett drygt trettiotal vanvårdskategorier med upplevelser av kränkande behandling sorterats in i elva olika grupper av vanvårdskategorier. Dessa introduceras översiktligt i det följande. Av kapitlets tabell framgår med större noggrannhet vilken sortering som gjorts. Indelningen följer samma ordning som i den tidigare redovisade definitionen.

I den följande tabellen listas frekvensen av dessa olika grupper av vanvårdskategorier av integritetskränkning, särbehandling och orättvisor.

Tabell 7.11 Antal män och kvinnor som har rapporterat om olika typer av integritetskränkning

Typ integritetskränkning, särbehandling och orättvisor	Kvinnor	Män	Totalt
Negativ särbehandling	82	66	148
Berövad/begränsad kontakt med närstående	82	51	133
Kränkande tilltal	134	74	208
Berövad kulturell/politisk/religiös identitet	42	28	70
Kroppsligt integritetskränkt	22	6	28
Förnedrad och orättvist behandlad	59	41	100
Socialt isolerad/begränsad rörelsefrihet	85	62	147
Kontroll av kommunikation, telefon, dagbok, post	40	20	60
Berövad ägodel eller djur	34	22	56
Felaktigt diagnostiserad	4	1	5
Tvångsabort/steriliserad	10	2	12
Totalt antal intervjuade	225	179	404

De vanligast förekommande typerna av integritetskränkning i denna uppställning är kränkande tilltal, negativ särbehandling och social isolering/begränsad rörelsefrihet.

7.11.5 Integritetskränkning, särbehandling och orättvisor i fosterhem och på institutioner

Det är 294 personer som har berättat om integritetskränkning, särbehandling och orättvisor i fosterhem. 137 personer har berättat om integritetskränkning, särbehandling och orättvisor på institution. Rapporterna om integritetskränkning handlar alltså i de flesta fall om fosterhem.

Privatfamiljers dysfunktionalitet, egendomliga attityder och värderingar när det gäller barnuppfostran kan kanske lättare döljas för omgivningen än vad som låter sig göras inom institutionsvärlden. Därmed inte sagt att motsvarande vanvård inte har skett inom ramen för institutionsvård. Utredningsmaterialet ger ett flertal belägg för detta. Här följer tre exempel från institutionsvärlden.

Tvingad att använda barnhemskläder

Modern och några bekanta frågade föreståndarinnan vid ett besök. ”varför får inte Inga-Lill använda sina riktiga, fina kläder?” Då först fick Inga-Lill använda sina riktigt fina kläder, när modern och vännerna skulle ta med henne till stan för en utflykt. När modern och vännerna varit därifrån tvingades Inga-Lill att använda barnhemskläderna igen. *Ur referat person 48, kvinna född på 1940-talet.*

Brun gröt med klumpar

Maten på barnhemmet var enkel och ensidig. Indragen mat var en vanlig form av bestraffning. Roger berättar att han och den andra ”tatarungen” som var där fick en brun gröt med klumpar i. De andra barnhemsbarnen fick en vit gröt. ”Vi skulle straffas av föreståndaren.” *Ur referat person 166, man född på 1940-talet, resandefolket.*

Smetade bajs i ansiktet

Gunnar berättar att han på barnhemmet ”gjorde i byxorna”. Då tog personalen och smetade in bajs i ansiktet på honom. *Ur referat person 206, man född på 1940-talet, resandefolket.*

7.11.6 Negativ särbehandling

Här handlar det om upplevelser av att ha behandlats sämre i jämförelse med andra barn, inte ha fått sitta med vid måltider, inte ha fått presenter i samma utsträckning som andra barn, serverats sämre mat, osv. 148 personer av 404 (36 procent) har berättat att de blev negativt särbehandlade under sina placeringar. Maria var en av dem och Lisa en annan.

Hörde inte till familjen

Maria bodde i ett rum på första våningen i villan och hon upplevde sig som utstött och isolerad från resten av familjen. ”Jag var utanför övriga och fick inte vara med i familjegemenskapen, t.ex. fika, mid-

dagar, resor, utflykter m.m. Hon fick t ex inte se på TV med de andra. Istället skulle hon gå ut med hunden ”och vara i mitt rum utan att höras ut. Det vill säga, ingen musik eller telefon.” *Ur referat person 465, kvinna född på 1960-talet, judisk.*

Hänvisade till sitt rum

Lisa berättar att hon och hennes syster blev negativt särbehandlade; när sonen fick ett stort påskägg fick flickorna ingenting. Flickorna fick aldrig äta med resten av familjen. De fick sitta på sitt rum och vänta tills de hade ätit färdigt. Då fick de komma ner och äta rester. Även på julafton och födelsedagar fick de sitta på rummet. Enda gången de fick titta på TV var när den första månlandningen ägde rum sommaren 1969. Då fick de komma in i finrummet. De fick alltid gå i trasiga kläder, samma kläder i två och ett halvt år, kläder som deras mamma hade köpt. *Ur referat person 337, kvinna född på 1950-talet.*

7.11.7 Berövad/begränsad kontakt med närstående

Detta handlar till exempel om syskon som skiljts åt, biologiska föräldrar, anhöriga och närstående som inte tillåtits besöka sina barn och tvärtom, undanhållande av information och lögner gällande ursprung och närståendes liv och hälsa. Hit har även räknats berättelser om att inte få kalla de biologiska föräldrarna mor och far eller barn som tvingats kalla fosterföräldrarna för mamma och pappa.

133 av 404 (33 procent) personer har berättat att de på olika sätt berövades kontakt med eller endast fick ha begränsad kontakt med närstående under sina placeringar. Så var det för Ann-Charlotte.

Lögn om moderns död

Ann-Charlotte hade så gott som ingen kontakt med sin familj efter att hon hade kommit till fosterhemmet. Tvärtom trodde hon fram tills att hon var 13 år gammal att modern var död eftersom det var vad fosterföräldrarna berättade för henne. Fosterföräldrarna förklarade för Ann-Charlotte att det var socialen som hade sagt åt dem att säga det till henne. När Ann-Charlotte var 13 år sökte hennes mamma upp henne på skolan. *Ur referat person 20, kvinna född på 1950-talet.*

7.11.8 Kränkande tilltal

Här registreras intervjupersonernas berättelser om vilka öknamn och nedsättande tilltal de fått utstå, dels för egen del och dels vad nära anhöriga har kallats. 208 personer har berättat att de på olika sätt kränktes verbalt under sina placeringar. Det föreligger en skillnad mellan män och kvinnor under kategorin kränkande tilltal. 60 procent av kvinnorna uppger att de har varit utsatta för detta jämfört med cirka 40 procent av männen.

De vanligaste varianterna av tillmälen i utredningsmaterialet är ”hora” och andra tillmälen med anknytning till kvinnligt kön, i huvudsak riktat mot kvinnor. Skall detta förstås som att flickor varit mer utsatta för nedsättande tilltal än män, just för att de är flickor eller är det så att motsvarande tilltal när det gäller pojkar, t.ex. ”ungjävel”, ”tattarjävel” eller ”horunge” inte har upplevts lika kränkande och inte rapporterats i lika stor utsträckning?

Det kan ligga nära till hands att tolka detta sexualiserade nedsättande omdöme i förhållande till rådande patriarkala föreställningar och förakt för flickors sexualitet, bland annat uttryckta i idéerna om flickors, inte pojkars, ”sexuella utespring”, ursprungligen kritiskt beskrivet av en av pionjärerna inom den sociala barn- och ungdomsvården, Gustav Jonsson.¹¹

Vilka tillmälen har använts?

En genomgång av de tillmälen som använts ger vid handen att det sammanlagt rör sig om ett hundratal olika slags nedsättande omdömen, några använda mer frekvent än andra. Gemensamt för de flesta tillmälen är att de använts för att på olika sätt håna och förkläna.

Det kan ha handlat om barnets *utseende*; ”ditt snedvridna helvete”, ”långöra”, ”tjockis”, ”fula ögon”, ”feta rumpan”, ”stenansikte”, ”negerläpp”, ”gummifejs” och ”svankrygg”.

De talade alltid om för mig hur ful jag var, att jag var tjock, att jag såg ut som en slampa, för att jag hade mörkt hår och bruna ögon. Jag är svankryggig så att min bak står ut. Det försummade dom aldrig att påpeka, hur ful jag var för att jag såg ut så”. *Ur referat person 155, kvinna född på 1950-talet.*

¹¹ Jonsson, Gustav, *Flickor på glid: en studie i kvinnoförakt*, Tiden, Stockholm, 1980.

Fostermodern kallade Berit och hennes syster ”tattare och könor”. Könor är ett småländskt ord för hora. Hon sa att Berit hade fula ögon.
Ur referat person 386, kvinna född på 1960-talet.

eller om barnets *bakgrund, härkomst*;

”tattarunge”, ”barnhemsunge”, ”horunge”, ”hittebarn”, ”bastard”, ”oäkting”, ”stockholmsunge” eller ”finnunge”.

och om barnets *begåvning*;

”idiot”, ”dum i huvudet”, ”efterbliven”, ”hjärnskadad” och ”sinnesförvirrad”.

Olika varianter av *religiösa anspelningar* som satans barn, djävulens avkomma har förekommit:

Erika berättar att fosterfadern sa att hon var ”satans avkomma” och ”djavulens barn”. Fostermodern kallade henne vid dessa ord och skvallrade för fosterfadern om Erika gjort något som hon inte fick, t.ex. skrattade, sjöng osv. Detta följdes alltid av ett straff av något slag. Fosterföräldrarna kallade också Erikas mamma för hora och Erika blev kallad horunge. *Ur referat person 198, kvinna född på 1950-talet.*

Tillmälen med *sexuell innebörd*, ”fittunge”, ”hora”, ”luder”, ”slampa”, ”slyna”, ”surfitta” och ”karltokig”, har förekommit i riklig omfattning. Samtliga av dessa tillmälen har uteslutande använts mot flickor.

Nedsättande tilltal med anknytning till *djur* har varit frekvent förekommande. Barn har till exempel blivit kallade för ”padda”, ”sugga”, ”gris”, ”apskaft”, ”blodigel”, ”gris”, ”råtta”, ”Jösse harpalt” och ”sorkjävel”.

Sängvätning har också varit föremål för nedsättande omdömen; exempelvis ”pissråtta”, ”pissruska”, ”pissunge” och ”kisselisa”.

Innebörden av vissa *dialektala uttryck* som ”könor” och ”klofsa” har ibland inte kunnat förstås fullt ut av de barn som varit föremål för dessa tillmälen, men har upplevts som obehagliga och nedsättande:

Fosterföräldrarna sade hela tiden åt Anna att hon var en usel människa och att hon skulle vara glad och tacksam för att de tagit hand om henne. ”Klofsa” kallade de henne. De sade att hon skulle tänka på varifrån hon kom. Det var ständiga tillmälen berättar Anna. Hon fick aldrig beröm om hon gjorde något bra. När det gäller den psykiska terrorn kom den från båda fosterföräldrarna. Anna berättar att när hon första gången fick sin menstruation ställde hon sig bakom en dörr och grät, hon var rädd och förstod inte vad som hade hänt. ”Vad står du där och bälur för?” *Ur referat person 360, kvinna född på 1940-talet.*

7.11.9 Berövad kulturell/politisk/religiös identitet

Det är 70 intervjupersoner som har berättat om hur de som barn i fosterhem och på institutioner har påtvingats religionsutövning, tvingats in i trossamfund, pådyvlats religiösa sedvänjor och ritualer mot sin vilja. En del har fått uppleva hur deras namn och identitet har bytts ut och några beskriver hur de varit förbjudna att tala sitt modersmål. Ett par personer säger sig ha blivit berövade sitt medborgarskap.

Flera intervjupersoner berättar om hur de på olika sätt berövades sitt ursprung och därmed viktiga delar av sin identitet. Inte bara berövades, i så motto att man inte fick tala sitt eget språk, eller heta sitt namn. De har också fått höra att det varit ett ”dåligt” språk, eller ett ”dåligt” namn som i någon mening, som barnen förstås inte förstod, var mindre värt.

Att inte få heta det man heter, tala det språk man är uppvuxen med, höra till sin familj och sin kultur är allvarliga angrepp på en människas integritet och skapar dramatiska avbrott i identitetsutvecklingen och den egna livsberättelsen.

Berövad sitt namn

En person som vi kallar Lovisa berättar om hur fosterföräldrarna berövade henne både för- och efternamnet. Alla namn i exemplet är som i samtliga fall fingerade.

Fosterföräldrarna tyckte inte om hennes namn, Lovisa, och man kallade henne därför för Birgit Lundqvist. Så hette hon också i skolan. Lovisa hade också en docka som hon kallade Klara, efter biologiska mammans namn, men fostermamman avskydde att hon kallade dockan för Klara och förbjöd det namnet. *Ur referat person 79, kvinna född på 1940-talet.*

Berövad sitt finska medborgarskap

Fosterföräldrarna ansökte om svenskt medborgarskap åt Jussi. Varken han själv eller hans mamma hade något att säga till om. Jussi minns inte när detta skedde, men han kommer ihåg att han gick i skolan. *Ur referat person 240, man född på 1940-talet, finsk.*

Berövad sitt språk

Marja berättar att fostermodern var mycket rasistisk. Hon sa att Marja hade ”dumma gener” och att finska språket var ”hedniskt”. Hon förbjöd Marja att tala finska och hon fick stryk om hon gjorde det. Fostermodern kallade Marja ”finnunge”, ”dum i huvudet” och ”erotisk unge”. *Ur referat person 463, kvinna född på 1930-talet, finsk.*

Att som barn bli anklagad för att vara syndig för att man sjunger, visslar, spelar fia eller att tvingas bevittna hur vuxna människor talar i tungor, att få höra att man är besatt av djävulen, är djävulens avkomma, osv. skapar förvirring och rädsla hos de flesta. Flera intervjupersoner berättar om hur de varit utsatta för detta, för det mesta i hägn av frikyrkliga församlingar. Tillsammans med tvånget att gå i kyrkan, be knästående, till och med underkasta sig olika former av djävulsutdrivning, har det även förkommit rikligt med religiöst färgade hot om att hamna i helvetet och liknande. Sådana redovisas och kommenteras i avsnittet om hot och hotfulla situationer. Följande tre exempel illustrerar upplevelser av hur det religiösa tvånget kunde se ut.

Fick inte spela fia

Fosterföräldrarna var medlemmar i en frikyrka och var djupt religiösa. Lena var tvungen att gå i kyrkan varje onsdag och söndag. Hon fick inte dansa och inte spela fiaspel. Lena berättar att det ibland var bönemöte i fosterhemmet. Som ny i fosterhemmet blev hon rädd när hon genom väggen hörde människorna skrika och tala i tungor. *Ur referat person 363, kvinna född på 1950-talet.*

Fick inte sjunga

”De var hyperreligiösa”. Fosterfadern påstod att han var lärjunge till Jesus. Inom kyrkan var han särskilt utsänd och satt alltid nära prästen i kyrkan. Barnen i familjen fick inte skratta på söndagar. Under påsken fick de mycket lite att äta och de fick inte sjunga. Familjen hade inte heller någon TV under den första hälften av Emelies placering. *Ur referat person 198, kvinna född på 1950-talet.*

Hin håle

Fostermodern var religiös. Hon tvingade Ragnhild att be bön flera gånger om dagen, före och efter maten, samt att läsa verser vid sänggående. På fredagskvällarna skulle de lyssna på helgmålsbönen i radion

och på söndagarna på högmässan. Då skulle Ragnhild sitta still som ett ljus, orörlig. Fostermodern talade mycket om synd. Det tog sig uttryck på flera sätt. Bland annat fick inte Ragnhild låna böcker i skolan. Hon sa att Ragnhild var ”hin håle själv”. *Ur referat person 369, kvinna född på 1950-talet.*

7.11.10 Kroppsligt integritetskränkt

Fysiska bestraffningar med eller utan tillhygge och sexuella övergrepp utgör förstas allvarliga kränkningar av den fysiska integriteten, men vi har valt att presentera dem i andra avsnitt. Här presenteras sådant som påtvingade, okänsligt genomförda gynekologiska undersökningar, tvångsklippningar, kroppsvisitationer och påtvingat naket umgänge med andra, dock utan uppenbar sexuell innebörd.

28 personer har berättat att de på olika sätt har blivit kroppsligt integritetskränkta under sina placeringar. I det följande ges några exempel på hur detta kunde gå till.

Ful flicka

Så fort Sara kom till ungdomshemmet tvingades hon att genomgå en gynekologisk undersökning för att hon var en ”ful flicka”. De skulle undersöka om hon var oskuld. Detta hade hennes barnavårdsman beslutat. Sara berättar att läkaren som hon besökte skämdes över att behöva genomföra undersökningen. Sara kunde heller inte förstå vad det var hon hade gjort. ”Jag kände mig verkligen pestsmittad.” *Ur referat person 418, kvinna född på 1950-talet, övriga Europa.*

Gynekologiskt tvångsundersökt

Flickor som rymde tvingades göra gynekologiska undersökningar sedan de återkommit. De fick göra syfilis- och gonorréprov på det så kallade ”sociala huset” inne i Göteborg: ”Det var väldigt otäckt. Ingen sa något eller förklarade varför.” Elin säger att hon bara har vaga minnen av hur undersökningarna gick till: ”Jag vet att det sved och gjorde ont.” *Ur referat person 358, kvinna född på 1950-talet.*

7.11.11 Förnedrad och orättvist behandlad

Det är 100 personer som har berättat att de på olika sätt har blivit förnedrade och orättvist behandlade under sina placeringar. Det finns flera olika varianter av denna kategori. De flesta har berättat att de blev felaktigt beskyllda eller utpekade som syndabockar. Många har också berättat om förnedringen när de på institutioner blev uppställda på led för att presumtiva fosterföräldrar skulle få välja ut vilket barn de skulle ta. Andra har berättat om hur de förnedrades inför andra barn t.ex. genom att få stryk offentligt. Ytterligare några har berättat om att de blev förlöjligade eller utsatta för lögn, svek och falska förhoppningar. I det följande presenteras några exempel på hur intervjupersonerna har berättat.

Falska förhoppningar om sjömansskola

Föreståndaren hade lovat att han skulle ordna så att Kurt kunde gå i sjömansskola efter avslutad folkskola, vilket var Kurts önskan. Men det blev inget av det. Istället bestämde föreståndaren att Kurt skulle börja i lantbruksskola och så blev det. *Ur referat person 229, man född på 1940-talet.*

Uppställd på led för presumtiva fosterföräldrar

Flera berättelser handlar om hur det kändes att ställa upp sig på rad på barnhemmet för att väljas ut av fosterföräldrar.

Någon berättar om hur barnen regelbundet fick gå ner i källaren och sätta sig framför en kvartslampa inför besöken. Det gällde att barnen hade fin färg och såg friska ut om de skulle bli valda. ”Det var bara de gulligaste som blev valda först”, kommenterar en av intervjupersonerna. Det här kunde vara de enda tillfällena när barnen kläddes upp, flickorna fick rosetter i håret.

Någon berättar hur pojkarna fick ta av sig på överkroppen när de radades upp, för att eventuella fosterföräldrar skulle se om de hade muskler tillräckligt för hårt arbete. En del berättar om hur de hoppades att bli valda och andra om hur de gjorde för att inte bli valda, som Caroline.

”En gång i månaden kom det fint folk i pälsar och tittade på oss, för att se om det var någon de ville ha.” Caroline minns att hennes syster sa åt henne att peta sig i näsan, dra ut rosetten i håret eller släppa en fis så att de inte skulle välja henne. ”Vi var så rädda att de skulle sära på

oss. Ingen berättade om vad som hänt med mor och far. *Ur referat person 34, kvinna född på 1940-talet.*

Beskrivningar av orättvisa beskyllningar har förekommit i riklig omfattning. Vanligtvis har det handlat om att ha stulit något, pengar, mat eller godis som i följande exempel:

Under den här perioden fick jag och min syster våra första och enda cyklar. Vi hade långt till skolan och vi var väldigt glada för våra cyklar. En dag var min cykel borta och efter ytterligare en tid försvann syrrans cykel. Vi blev anklagade för att ha sålt våra egna cyklar. Vi var väldigt besvikna. *Ur referat person 337, man född på 1950-talet.*

De satte till och med fram karameller och sa åt mig att jag fick äta och när jag sedan tog, anklagade de mig för att stjäla och sa att jag nu hade bevisat att jag var en tjuv. Då hade dom stått och lurpassat på mig. Till slut ville jag att dom skulle slå ihjäl mig säger Mona, för att då skulle det åtminstone bli ett slut på det. *Ur referat, person 156, kvinna född på 1950-talet.*

Intervjupersonerna har också berättat om att de har varit den ständiga syndabocken när något har gått sönder eller försvunnit eller att få skulden för något som någon annan hade gjort.

Ibland har beskyllningarna handlat om den egna kroppens högst normala sätt att fungera, som i Kristinas fall.

När Kristina fick mens hävdade fostermodern att hon hade legat med pojkar. ”Då dängde hon till mig ordenligt. Hon slog tills blod rann i rumpan.” Sedan ringde fostermodern runt till Kristinas alla manliga klasskamrater och till grannbyarna intill. *Ur referat person 369, kvinna född på 1950-talet.*

7.11.12 Socialt isolerad, begränsad rörelsefrihet

Det är 147 personer som har berättat att de på olika sätt hindrades från att umgås med andra under sina placeringar. Många gånger handlade det om att de skulle arbeta istället. I flera fall har intervju-personerna också rapporterat om hur de varit hänvisade till särskilda utrymmen i bostadshuset eller uthus, med uttalade förbud att överträda vissa fysiska gränser och områden i huset och på gården. Det kan också ha handlat om förbud att närvara vid högtider och bjudningar eller att följa med på skolresa. Åtskilliga berättelser har handlat om att känna sig utanför, att inte höra till resten av familjen och att inte få umgås med andra jämnåriga.

Vi skulle inte synas

Per och Monika kommer ihåg att de aldrig fick sitta med vid matbordet när det kom besök till familjen ”Vi skulle inte synas.” Inte heller fick han ta hem kompisar och han var förbjuden att umgås utanför hemmet med andra barn. Per minns att han under de år som han bodde hos familjen var hos kamrater tre gånger. Dessutom skulle de gå och lägga sig senast klockan 19.00 varje kväll, även om andra barn var på besök och fick vara uppe. Att få titta på TV var det inte tal om, än mindre att familjen kvällsfikade tillsammans. *Ur referat person 323, man född på 1950-talet, resandefolket samt referat person 316, kvinna född på 1950-talet, resandefolket.*

Fick inte umgås med jämnåriga

Flera intervjupersoner berättar om att de hölls isolerade från kontakter med andra barn och normala fritidsaktiviteter som bio, dans, sport. Många gånger förstod de inte varför. Här följer två exempel på detta.

”Jag fick inte umgås med vänner. Från 1-6 gick jag i Källunge skola, sedan i Borrby. Jag fick aldrig åka på skoldanser, men jag rymde ut genom fönstret på andra våningen och liftade in till Borrby. Men de åkte och letade reda på mig och då fick jag åka hem och fick utgångsförbud.” *Ur referat person 256, kvinna född på 1950-talet.*

Solveig berättar om hur hon hindrades att umgås med sina kamrater på ett normalt sätt och hon minns särskilt när hon stoppades från att följa med klassen på en skolresa till Stockholm på grund av att det var ”synd”. *Ur referat person 49, kvinna, född på 1940-talet.*

7.11.13 Kontrollerad kommunikation, dagbok, telefon och post

Att få sin post öppnad och att inte kunna prata ostört i telefon har hört till vardagen i barndomen, berättar flera intervjupersoner. Några har även berättat att deras dagböcker har blivit lästa. Även kontroll av övrig kommunikation, vid till exempel tillsyns- eller släktingbesök har förekommit i olika varianter. Detta skedde vanligtvis med hot om straff om barnet avslöjade något ofördelaktig om den vård som bedrevs. Om hot och hotfulla situationer kan läsas i ett särskilt avsnitt.

60 personer har berättat att de på olika sätt utsattes för den här typen av kontroll under sina placeringar. Solveig var en av dem:

”Jag fick inte ringa, inte skriva brev, men jag lyckades i alla fall smuggla ut ett brev som jag skickade till mamma där jag berättade om hur dom behandlade mig och att jag ville att hon skulle hjälpa mig”. Solveig visar brevet. Hon har ritat fostermor som slår henne med en sopkvast. Solveig berättar att hon skrev brevet i omgångar, när hon fick tid, och gömde det under madrassen. *Ur referat person 155, kvinna född på 1950-talet.*

7.11.14 Berövad ägodel eller djur

Berättelser om att julklappar och födelsedagspresenter har gömts undan, givits bort eller förstörts har varit tämligen vanligt förekommande. I några fall har även avhållna husdjur, försvunnit, sålts eller dödat. Berättelser om hur intervjupersonerna berövades ägodelar som straff finns också återgivna senare i avsnittet om tvång, regler och straff. 56 personer har berättat att de berövades ägodelar eller djur under sina placeringar. Jenny är en av dem.

Fostermodern tog smycke

Jenny minns särskilt ett tillfälle då fostermodern tog ett smycke från henne för att sälja det. Smycket, som Jenny fått av sin biologiska mor, skulle säljas och pengarna skickas ”till Afrikas barn”. *Ur referat person 455, kvinna född på 1970-talet.*

Några berättelser har handlat om presenter som barnen fått ta emot med stor glädje den ena dagen och som sedan har tagits ifrån dem, nästa dag. Flera intervjupersoner berättar hur de hittat undanstuvade leksaker och presenter som anhöriga har skickat, hur gåvor från anhöriga beslagtagits, sålts eller skänkts till andra barn. Inte sällan är berättelserna i det närmaste identiska, trots att de lämnats av olika personer, som varit placerade vid olika tidpunkter, i olika delar av landet. Detta gäller de två följande exemplen.

Hittade docka på vinden

”Jag slutade fylla år när jag var åtta år” säger Monika. Fosterföräldrarna nämnde aldrig hennes födelsedag efter åtta års ålder. Vid ett tillfälle då Monika blev inlåst på vinden hittade hon en docka. Det visade sig att den var skickad av en moster. Hon hade aldrig sett dockan tidigare.

Fostermodern gömde konsekvent presenterna som släkten hade skickat. *Ur referat person 131, kvinna född på 1950-talet.*

Hittade leksaker på vinden

Barnen fick regelbundet presenter och julklappar sända från sina äldre syskon. De såg aldrig skymtet av dessa. De kände inte till dem förrän de en dag lekte på vinden. Där hittade de julklappar och presenter ouppackade med sina namn på. När fostermodern kom på dem fick de stryk. *Ur referat person 253, man född på 1960-talet, resandefolket.*

Evas berättelse är ett exempel på att sadistiska teman återfinns under denna rubrik. Hon hade långt vackert lockigt hår när hon kom till fosterhemmet. Detta klippte fostermodern av och på julafton hittade hon i det enda paketet som var till henne, den sax som fostermodern hade klippt av henne håret med.

”Det var tydligt menat som ett skämt för de skrattade våldsamt åt mig när jag öppnade paketet,” berättar Eva. ”De julklappar jag fick hemifrån förstörde de framför näsan på mig, här ser du hur tosig din mamma är som skickar dig sådana här dumheter sa fosterfadern till henne och kastade in hennes julklappsdocka i spisen”. *Ur referat person 155, kvinna född på 1950-talet.*

7.11.15 Felaktigt diagnostiserad

Ett fåtal har berättat om att de som barn blev betraktade som utvecklingsstörda, av ingen anledning alls eller på grund av lyte eller fysiskt handikapp som talsvårigheter eller nedsatt hörsel. De placerades i skolor och på institutioner för utvecklingsstörda barn, där de inte hörde hemma. I vuxen ålder har det visat sig att diagnosen varit felaktig. En kvinna har berättat att hon föddes med gomspalt och hade ett allvarligt talfel och uppfattades därför som utvecklingsstörd och fick inte börja i den vanliga folkskolan.

En annan kvinna har berättat att hon i sitt arkivmaterial läst att hon skulle ”hört röster” och därför placerades på mentalsjukhus. Av sjukhusjournalerna framgår även att hon som ung betraktades som ”dement”. Hon menar att med tanke på hennes studieresultat, skicklighet i korsordslösning och aktiva föreningsengagemang, kan detta inte stämma. På samma sätt beskriver en man att han återfunnit i sitt arkivmaterial uppgifter från ett intelligenstest han genomgick som barn som utvisar att han skulle vara underbegåvad.

Han menar att detta inte kan stämma med tanke på det han tillägnat sig och utträttat senare i livet.

7.11.16 Tvångsabort och tvångssterilisering

Ett tiotal personer har berättat att hur de på olika sätt manipulerats för att gå med på sterilisering eller aborter mot sin vilja. I några fall har steriliseringarna utförts i annan regi än den sociala barn- och ungdomsvården, när intervjupersonerna var i 20-årsåldern. 5 av de 7 som blivit tvångssteriliserade är kvinnor. En person tillhör resandefolket och en har samiskt ursprung. Två intervjupersoner berättar att de kompenseras ekonomiskt av staten för steriliseringsingreppen. Så här berättar Maja om hur det var när hon placerades på sinnesslöanstalt:

”De lockade med jobb, jag fick blåklänning och vitförkläde, trodde jag skulle jobba men blev intagen på sinnesslöanstalt, sitta och väva, ibland satte dom på mig tvångströja. Där fanns en som hette Birgit. Hon hade skägg och såg ut som ett djur. Kände mig rädd, säger Maja. Det var där dom tvingade mig att skriva på ett papper att jag gick med på att steriliseras. Dom höll ihop min hand om pennan”, Maja visar hur de med våld förde hennes hand över papperet. Hon fick höra om en landstingsman och skrev till honom. Han kom dit och hälsade på henne och sade då ”Hon ska inte vara här.” ”Och så hjälpte jag en till att komma därifrån” *Ur referat person 97, kvinna född på 1920-talet.*

6 kvinnor har dessutom berättat att de genomgått aborter under sin tid som placerade. 4 av dessa 6 kvinnor hade blivit gravida efter att ha blivit våldtagna av sina fosterfäder.

7.11.17 Utpekade förövare

Intervjupersonerna har berättat att de främst var fosterföräldrar som utsatte dem för kränkningar, särbehandlingar och orättvisor. I en tiondel av rapporterna har institutionspersonal och föreståndare/chef rapporterats som förövare. Förtroendevald i social barnavård har rapporterats vid ett trettiotal tillfällen. Några färre rapporter finns även där fosterbror, fostersyster, sjukvårdspersonal och män/pojkar i lokalsamhället pekas ut som förövare.

7.12 Sexuella övergrepp

7.12.1 Definition

Intervjupersonernas beskrivningar av handlingar eller situationer med sexuell innebörd där en vuxen eller ung person utnyttjade dem som barn för att tillfredsställa egna eller andras sexuella behov.

Sexuella övergrepp kan delas in i två olika typer:

- Hands off, övergrepp utan fysisk kontakt kan innebära blottning, voyeurism¹², ”sexprat” samt exponering för pornografiskt material.
- Hands on, övergrepp med fysisk kontakt kan vara, ofrivillig kroppslig närhet, beröring, kyssar, smekningar och omfamningar, beröring av bröstet, *genitalia och/eller anus, onani, oral-sex, att föra in finger, föremål eller penis i anus eller vagina*. Det kan också vara att barnet uppmuntras/tvingas att mot sin vilja beröra förövaren och/eller utöva sexuella handlingar på förövaren.

Ytterligare en typ av sexuella övergrepp är sexuell exploatering av barn och unga i kommersiella och liknande sammanhang. Det kan vara att engagera barn och unga i aktiviteter med avsikt att framställa barnpornografi, utöva barnprostitution eller ”erbjuda” barnet till flera förövare. I den mån sexuell kommersiell exploatering förekommit i intervjupersonernas berättelser har sådan redovisats under kategorin ”såld för sexuella aktiviteter”.

7.12.2 Sammanfattning, sexuella övergrepp

Drygt hälften av alla intervjupersoner har berättat om sexuella övergrepp. En större andel av kvinnorna (61 procent) än männen (42 procent) berättar att de har utsatts för sexuella övergrepp.

Utpekade förövare av de sexuella övergreppen har främst varit fosterfäder, fostermödrar, institutionspersonal och fostersyskon.

Mer än dubbelt så många intervjupersoner har rapporterat om övergrepp i fosterhem, jämfört med uppgifterna om sexuella övergrepp på institutioner.

Intervjupersonerna har rapporterat om sexuella övergrepp från alla decennier och rapporteringen har inte förändrats över tid.

¹² Fackuttryck för att smygitta/fönstertittning

Flera olika typer av sexuella övergrepp har beskrivits; övergrepp med eller utan våldsinslag, övergrepp med eller utan fysisk beröring, övergrepp med eller utan någon form av ersättning, och sexuella övergrepp i kombination med olika former av hot.

I de allra flesta fall berättar intervjupersonerna att de som barn inte berättade om övergreppen för någon. Anledningen till detta handlade ofta om att de skämdes och anklagade sig själva eller var hotade eller kände sig rädda för vad som skulle hända om de berättade. Flera försökte berätta men blev inte trodda.

7.12.3 Antal drabbade

213 personer av de 404 intervjupersonerna har berättat om sexuella övergrepp. Det innebär att 53 procent av de intervjuade har blivit utsatta för någon form av sexuellt övergrepp under sina placeringar.

Kön, etnicitet och funktionshinder

Det finns skillnader i de intervjuade kvinnornas respektive männens berättelser om hur många som har utsatts för sexuella övergrepp. 138 av dem som har blivit utsatta är kvinnor, 75 är män. Det innebär att 61 procent av de intervjuade kvinnorna och 42 procent av de intervjuade männen uppger att de har utsatts för sexuella övergrepp. 38 intervjupersoner tillhör någon etnisk minoritet eller har utländsk bakgrund.

7.12.4 Spridning över tid

Sexuella övergrepp har förekommit under hela den tidsperiod som utredningen omfattar. Intervjupersonerna rapporterar att 56 procent av de som var födda på 1930-talet drabbades, 62 procent av de som var födda på 1940-talet och 53 procent på 1950-talet drabbades av sexuella övergrepp.

I det följande återges tre berättelser om sexuella övergrepp som intervjupersoner rapporterat om, först två födda på 1930-talet. Holger berättar från sin tid i ett fosterhem:

Under beredskapsåren utnyttjades han ibland sexuellt av soldaterna som låg i beredskap på orten. Han minns att han kunde få 5 öre för att

onanera åt en värnpliktig ute i buskarna. *Ur referat person 502, man född på 1930-talet.*

Gudrun och Bosse är syskon och bodde i ett fosterhem. Gudrun berättar:

Trots att familjen hade ett rymligt sovrum fick inte Gudrun och Bosse några egna sängar. Bosse sov med fostermodern och Gudrun sov med fosterfadern. Från första dagen, då hon var ca 4 år, utnyttjade fosterfadern Gudrun sexuellt. ”Det var fruktansvärt. Jag fick inte vara ifred. Han höll på med mitt underliv varje kväll.” *Ur referat person 271, kvinna född på 1930-talet.*

En kvinna född på 1980-talet berättar om fosterfaderns sexuella övergrepp som skedde när hon och fosterfadern var ensamma hemma.

”En dag gick han över gränsen”, berättar Linda. Hennes fosterfar tog henne på bröstet, innanför kläderna. ”Det var när han och jag var ensamma hemma. Vi hade varit sjuka, hostat och ätit hostmedicin. [...] ”Jag fick lova att inte säga något” till fostermodern, berättar Linda. ”Och så skyllde han på hostmedicinen, att han hade gjort närmanden.” *Ur referat person 384, kvinna född på 1980-talet.*

7.12.5 Sexuella övergrepp i fosterhem och på institution

Det är 154 personer som har berättat om sexuella övergrepp i fosterhem. 114 av dessa är kvinnor, 40 är män.

71 personer har berättat om sexuella övergrepp på institution. 31 av dessa är kvinnor, 40 är män.

Hur de rapporterade övergreppen fördelat sig på de olika placeringsformerna redovisas i följande tabell.

Tabell 7.12 Antal kvinnor och män som rapporterat om sexuella övergrepp, fördelat på placeringsform

Typ av övergrepp	Kvinnor		Män	
	Fosterhem	Institution	Fosterhem	Institution
Hands-on	107	27	33	35
Hands-off	44	9	13	13
Totalt antal drabbade personer	114	31	40	40

Tabellen visar att hands on övergreppen har varit vanligare än hands off övergrepp, oavsett placeringsform.

Fler män än kvinnor har blivit utsatta för sexuella övergrepp på institution. Fler kvinnor än män har varit utsatta för sexuella övergrepp i fosterhem. Nästan tre gånger så många kvinnor som män har berättat om övergrepp i fosterhem.

Utnyttjad på institution av personal

Det fanns en man i personalgruppen som tog hem Axel under helger och lov. Han fick en starköl om han rensade rabatter. Han fick också titta på fotboll eller så hemma hos den här personalen. Han tvingades sedan till oralsex med honom. Detta hände nästan varje helg. Axel berättade om detta för andra intagna och blev av dem kallad mytoman: ”Drogerna underlättade att stå ut.” Axel tror att andra i personalgruppen kände till övergreppen men att de inte gjorde något. *Ur referat person 118, man född på 1950-talet.*

Utnyttjad på institution av andra barn och ungdomar

På ungdomshemmet blev Ann-Britt många gånger, under flera års tid, utsatt för sexuella övergrepp av killar som var placerade där. Förövarna var upp till 15 år gamla. Det var både gruppvåldtäkter och enskilda pojkar. Personalen kände till detta utan att de försökte stoppa dem. Ann-Britt berättar om ett tillfälle när hon i duschen samtidigt blev utsatt för vaginal och oral våldtäkt av två pojkar. *Ur referat person 499, kvinna född på 1950-talet.*

I sommarhem

Fosterfadern vidrörde Gunvors underliv. Han gjorde också våldtäktsförsök på henne. Hon berättar att hon lyckade slita sig loss, tog sig ut och fick med sig systemen på att avvika från sommarhemmet. *Ur referat person 368, kvinna född på 1950-talet.*

7.12.6 Olika typer av sexuella övergrepp

Utredningen redovisar resultaten i två delar:

- Hands on, som är sexuella övergrepp som innebär beröring eller penetrering.
- Hands off, som är sexuella övergrepp utan beröring.

Hands on övergrepp

Det är 190 personer som har berättat att de på olika sätt utsattes för hands on övergrepp under sina placeringar.

De mest förekommande hands on övergreppen som intervjupersonerna har berättat om är anal/genital penetrering, vilket kan innebära penetrering av genitalia/anus med finger/fingrar, föremål eller penis.

18 procent av intervjupersonerna har blivit utsatta för anal/genitalt övergrepp under sina placeringar. Det är främst kvinnor som har drabbats. 26 procent av de intervjuade kvinnorna har utsatts för anal eller genitalt övergrepp. Det kan jämföras med 8 procent av männen.

I regel har en större andel kvinnor än män berättat om sexuella hands on övergrepp. Men när det gäller ”tvingats onanera åt förövaren” är andelen manliga offer något större.

17 procent av intervjupersonerna har blivit kyssta, smekta eller kramade mot sin vilja. Andelen intervjuade kvinnor som har berättat om denna form av övergrepp är dubbelt så stor som andelen intervjuade män.

Hands on övergreppen har varit vanligare än hands off övergreppen oavsett placeringsform.

I den följande tabellen listas de olika hands on övergreppen som intervjupersonerna har utsatts för. Eftersom det är stora skillnader mellan vad kvinnor och män berättat redovisas deras svar fördelat på kön i procent.

Tabell 7.13 Andel kvinnor och män som rapporterar sexuella hands-on övergrepp

Övergrepp hands-on	Kvinnor %	Män %	Total %	Antal totalt
Kysst, smekt eller kramad mot sin vilja	23	9	17	68
Tvingats smeka förövarens kropp	5	4	5	20
Berört/penetrerat barnets könsorgan med hand/tunga	17	10	14	56
Berört/penetrerat barnets könsorgan med föremål	2	0	1	5
Tvingats ta förövarens könsorgan i munnen	5	6	6	22
Tvingats onanera åt förövaren	10	11	11	43
Utsatt för anal/genitalt övergrepp	26	8	18	72
Tvingats utföra sexuella handlingar med djur	0	1	0	1
Tvingats bada/bli tvättad	1	2	2	7
Tvingats delta i perversa aktiviteter	0	1	0	2
Tvingad att ta annan kroppsdel (än könsorgan) i munnen	0	1	0	1
Tryckt/gnuggat sig mot barnet	4	1	3	11
Försök till sexuellt övergrepp	10	3	7	29
Tvingats till fysisk kontakt med onanerande förövare	3	2	2	9
Tvingad till sexaktiviteter med annat barn	0	2	1	3
Ip har ej uppgett närmare detaljer	2	1	1	6

Utdrag ur intervjuer

Här följer några utdrag ur intervjuerna som illustrerar olika hands-on övergrepp som intervjupersonerna berättat om. I det första berättar Rolf hur han blev utnyttjad av sin fostermor när fosterfadern var på möten två gånger i månaden.

Fostermodern tvingade honom till oralsex genom att sätta sig på honom. Detta tyckte Rolf var äckligt, hade svårt att andas och trodde att han skulle kvävas. *Ur referat person 204, man född på 1940-talet.*

Det följande exemplet handlar om hur en väninna till fostermodern brukade utnyttja en placerad pojke.

Det var när hon var onykter. Då skulle hon klämma på mig, mellan benen och i rumpan. Vid ett tillfälle skulle jag suga på hennes bröst. Fosterföräldrarna satt bara och skrattade. *Ur referat person 208, man född på 1940-talet.*

Malin utsattes under lång tid för vaginala våldtäkter. Hon gjorde också en polisanmälan som inte ledde till något åtal.

Efter ett halvår började fosterfadern göra närmanden. ”Det utvecklades till våldtäkter i tre år, fullbordade samlag. Det hände mellan 30-50 gånger. Fosterfadern hotade mig med att ”det var ingen djäväl som ville ha mig. Det gjorde han klart för mig första gången han våldtog mig. Jag vågade inte göra någonting. Till slut inser man att man är värdelös.”

Det som gjorde att jag fick nog var att de sålde min häst, berättar Malin. Hon skulle då få en ny häst. Som betalning krävde han oralsex. ”Jag gjorde polisanmälan 1982 och jag hade fört dagbok, men över hälften av sidorna i min dagbok hade rivits ut, troligen av fosterföräldrarna.” *Ur referat person 472, kvinna född på 1960-talet, samisk.*

Tvingas att onanera

Sofia var placerad i ett fosterhem där fosterfadern var dömd för försök till mordbrand. Han satt i fängelse, men kom hem på permission många helger. Under permissionerna ”försvann” alltid fostermodern. Fosterfadern brukade sova i en soffa och han ville att Sofia skulle krypa ner i samma soffa. Hon förstod inte vad som hände.

Sofia beskriver denna tid som att hon var helt i fosterfaderns våld och hon berättar att hon flera gånger tvingades onanera åt honom under permissionerna. Efter ett tag övergick han till rena våldtäkter och den då 10-åriga Sofia minns hur han låg ovanpå henne så att hon ”höll på att kvävas”. *Ur referat person 500, kvinna född på 1970-talet.*

Hands off övergrepp

Det är 82 personer som har berättat att de på olika sätt utsattes för hands off övergrepp under sina placeringar. 55 är kvinnor, 27 är män. I den följande tabellen listas vilka hands off övergrepp som intervjupersonerna berättat om.

Tabell 7.14 Antal kvinnor och män som rapporterar sexuella hands off övergrepp

Övergrepp hands-off	Kvinnor	Män	Totalt
Tvingats bevittna sexuella aktiviteter	9	4	13
Blottat sig för barnet	10	9	19
Förevisat pornografiskt material	6	0	6
Tvingats medverka i framställning av pornografiskt material	2	0	2
Utsatts för "sexprat"	18	2	20
Tvingats exponera sig	11	5	16
Tvingats se på sexuella handlingar med djur	0	4	4
Närstående utsatt för sexuella kränkningar	3	3	6
Sett/hört att barn i int/ff blivit utsatta för sexuella övergrepp	17	8	25
Såld för sexuella aktiviteter	1	0	1
Utsatt för smygtittning	0	1	1
Totalt antal intervjuade	225	179	404

Det är 20 personer som har berättat att de blivit utsatta för "sexprat" och nästan lika många, 19 personer, hade drabbats av en eller flera blottare.

Det vanligaste hands off övergreppet är "sett/hört att andra/annat barn i fosterhemmet eller på institutionen blivit utsatt för sexuella övergrepp." Vid närläsning av referaten från dessa intervjuer framgår att det till en del handlar om att intervjupersonerna berättat att de bevittnat hur ett annat barn/andra barn blivit utsatt för sexuella övergrepp.

Övergreppen kan ha genomförts framför ögonen på intervjupersonen eller så har de rapporterat om att de av en slump råkat få syn på ett pågående övergrepp eller kan ha hört "genom väggen" att ett övergrepp genomfördes. 11 av de 25 personerna under denna kategori har i denna mening bevittnat pågående övergrepp.

I övriga 13 fall har det handlat om att intervjupersonerna på olika sätt, vanligtvis av andra placerade barn, underrättats om att annat barn/andra barn blivit sexuellt utnyttjade. I de flesta av dessa 13 fall har det handlat om att det varit "allmänt känt" i barngruppen att äldre barn utnyttjat yngre, vilket ibland personal eller fosterföräldrar känt till men inte gjort något för att förhindra.

Kvinnor och män har vittnat något olika om hands off övergrepp. Endast kvinnor har berättat om att de förevisats pornografiskt material, tvingats medverka i framställning av pornografiskt material eller sålts för sexuella aktiviteter. Betydligt fler kvinnor än män har berättat om att de varit utsatta för ”sexprat”. 4 män har vittnat om att de tvingats se på sexuella handlingar med djur. Ungefär lika många män som kvinnor blev utsatta för blottare.

Här följer några utdrag ur intervjuerna med exempel på hands off övergrepp.

Förevisades pornografi

Sara berättar att fostermoderns bror brukade visa henne pornografiska bilder och läsa högt ur porrtidningar när han och Sara var ensamma hemma. Han läste även ur en pornografisk bok med motiveringen att ”alla” läser sådant. Detta skedde när Sara gick i mellanstadiet. *Ur referat person 379, kvinna född på 1960-talet.*

Vittne till tidelag

En man som varit på institution berättar att han och några andra pojkar såg gårdens rättare begå tidelag med en av korna. Rättaren¹³ fick sparken, men ryktet spred sig snabbt. Kurt berättar att flera andra elever var i ladugården och stack in kvastskäft i kornas slidor efter detta. ”Det var bara sånt där sjukt hela tiden.” *Ur referat person 244, man född på 1940-talet.*

Lillebror utnyttjades

Bertils lillebror Rickard blev utsatt för regelbundna sexuella övergrepp av fostermodern. Han kommenderades att ”tvätta bröstet” på henne och Bertil berättar att Rickard skulle ligga mellan makarna i deras dubbelsäng. *Ur referat person 422, man född på 1950-talet.*

Lillasyster utsattes

På sommarhemmet blev Rosmaris syster utsatt för sexuella övergrepp. Övergreppen skedde bakom ett hönshus. Rosmaris syster ville att de skulle rymma men Rosmari vågade inte. Barnen i fosterfamiljen ägnade

¹³ Rättare = förman i jordbruk.

sig åt mycket sexlekar, märkte Rosmari. Hon försökte hela tiden att dra sig undan. *Ur referat person 286, kvinna född på 1960-talet.*

Utsatt för sexprat

När Doris var tio år fick hon boken "I trädgårdarnas land" av Jan Fridegård, som handlade om vuxensexualitet, av fostermodern. Efter detta började fostermodern berätta om sina egna och släktingars sexvanor, sin mans älskarinnor och senare om sina egna barns sexualitet för Doris. Fostermodern skickade även Doris till en av fosterfaderns älskarinnor med ett meddelande. Doris berättar att hon blev behandlad som fostermoderns väninna: "Jag var fan en slav. Jag hade förvandlats till en avfallskvarn med tankarna om hennes problem ständigt malande i huvudet. Jag blev hennes förtrogna intima väninna". *Ur referat person 553, kvinna född på 1950-talet.*

Såld för sexuella aktiviteter

En av intervjupersonerna berättar om att hon blivit såld till andra män för sexuella ändamål av en äldre, också placerad flicka. Denna vanvårdskategori redovisas under hands off, trots att det i detta fall i allra högsta grad handlar om fysisk kontakt.

I flera intervjuer har intervjupersoner vittnat om att de förevisats, "erbjudits" till andra, misstänkt, men inte varit säkra på att det förekommit betalning eller ersättning till den som "erbjudit" dem till andra för sex. I flera fall har barnen dock fått ta emot små gåvor, pengar eller godis direkt av förövarna.

Ingers historia

Inger berättar om situationen på ett barnhem. Det fanns en flicka som var föreståndarens favorit som var 16-17 år: "Hon styrde med järnhand". Flickan begick tillsammans med andra barn övergrepp på Inger och andra flickor, genom att till exempel stoppa in fingrarna i deras underliv. I barnhemmets källarvåning såldes också Inger av samma flicka till tre unga män, som alla var i 18 års åldern. När killarna kom dit våldtog de Inger. *Ur referat person 547, kvinna född på 1950-talet.*

7.12.7 Sexuella övergrepp och annan vanvård

Sammantaget gäller för hela utredningsresultatet att den vanvård som redovisats för den enskilde under respektive kategori nästan undantagslöst förekommit i kombination med annan vanvård som då återfinns under andra vanvårdsrubriker. Detta gäller även för sexuella övergrepp.

Förutom de sexuella övergreppen har den enskilde också i varierad utsträckning fått utstå annan vanvård som fysiskt våld med tillhygge, övrigt fysiskt våld, fysiskt och/eller psykiskt skadligt tvång/regler/straff, hot/hotfull situation, utnyttjad i arbete, integritetskränkning, särbehandling och orättvisor, samt försummelse. Nedan följer två exempel på hur sådana kombinationer har kunnat se ut.

Sexuella övergrepp, elstötar och hot

Fosterfadern utsatte Stig för oral och anal penetration och han tvingade Stig att onanera åt honom. Ibland begicks övergreppen i närheten av olika elstängsel varvid Stig fick el i sig. Så fort fosterfadern såg ett tillfälle skulle han ”röra vid” och ”krama” Stig. Omfattningen av övergreppen var 2-3 gånger i veckan under 8½ år. ”Berättade jag detta skulle han använda slaktmasken och göra som han brukade göra på julgrisen”. *Ur referat person 319, man född på 1950-talet.*

Våldtagen, sövd och skjuten med luftgevär

Fostersonen har utsatt Britt för våldtäkter, sedan 5-6 års ålder. ”Det började nästan med en gång när jag kom dit. Jag fick inte vara ifred någonstans. Jag berättade aldrig för någon om våldtäkterna i fosterhemmet, för sonen hotade att döda mig om det kom ut. Han sövde mig med eter flera gånger och sköt också på mig med luftgevär och jag träffades. Jag tror inte att föräldrarna har förstått detta. Jag sade det till sonen i vuxen ålder. Då sa han att våldtäkt inte finns, man är själv med på det.” *Ur referat person 261, kvinna född på 1950-talet.*

Kommentarer

Ungefär hälften i den undersökta gruppen rapporterar om sexuella övergrepp, ofta i kombination med annan vanvård. Många intervju-personer berättar också om hur svårt eller omöjligt det har varit att berätta om övergreppen för någon, inte bara som barn, utan även i

vuxen ålder. Anledningen har ofta varit att personen skämts eller anklagat sig själv för det som hänt, varit rädd för konsekvenserna, att bli utskäld, utskämd eller tvingas flytta. Andra har sagt att man för att skydda sig själv, orka överleva, helt enkelt ”glömt bort” övergreppen. Om de försökt att berätta har de många gånger inte blivit trodda, blivit anklagade och fått skulden för det inträffade. De har blivit hånad och fått utstå nedsättande tilltal.

I intervjumaterialet ges en lång rad exempel på olika aspekter av att som barn bli utsatt för sexuella övergrepp. Det kan handla om att inte bli trodd, att få skulden för det som hänt, att anklaga sig själv eller att nöja sig med att det var det enda sättet att bli bekräftad. Här följer några av dem.

”Du ljuger din slyna”

Ett av Marias tidigaste minnen från fosterhemmet är att hon ligger i fosterföräldrarnas dubbelsäng mellan dem. Hon utsattes för sexuella övergrepp av fosterfadern och fosterbrodern fram tills hon blev tonåring. När Maria var 14 år sade hon åt honom att sluta med övergreppen, annars skulle hon polisanmäla honom. Med detta upphörde övergreppen. Vid två tillfällen blev Maria, 10 år gammal, våldtagen av en man som målade familjens sommarstuga. Hon blev även utsatt för sexuella övergrepp av en granne. Maria berättade om detta för fostermodern när hon var i 14-års åldern ”Det är inte sant, du ljuger din slyna” skrek fostermodern och gav Maria en örfil. Maria berättade för en präst om övergreppen men han tycktes inte heller tro på henne. *Ur referat person 94, kvinna född på 1940-talet, finsk.*

Hot om att flytta till barnhem

Berit blev våldtagen vid flera tillfällen av sin fosterfar. Det skedde alltid i sommarstugan. Detta skedde när Berit var i 12-13 års ålder och våldtäkterna fortsatte fram till att Berit var 15 år. Fosterfadern hotade att skicka Berit till barnhem om hon berättade. Vid ett tillfälle kom en granne förbi och knackade på dörren. Fosterfadern höll då ett hårt grepp om Berit och höll också handen över hennes mun för att hon inte skulle kunna skrika. *Ur referat person 79, kvinna född på 1940-talet.*

Inte bli trodd/anklagad

När hon antydde för fostermodern att hon utsatts för övergrepp av fosterfadern fräste hon att ”det var säkert du själv som ville!” *Ur referat person 159, kvinna född på 1960-talet.*

Anklaga sig själv

På prästgården bodde också en pastorsadjunkt. Han förgrep sig sexuellt på Anna. Han fotograferade även hennes underliv. Anna tror att han hotade henne till tystnad. Övergreppen pågick under 8-10 månader. Fostermodern upptäckte vad som pågick inne på pastorsadjunktens rum. Hon hämtade ut Anna och gav henne smisk på stjärten. Anna förbjöds att gå till pastorsadjunktens rum och hon skickades en tid till fostermoderns väninna. När Anna kom hem igen var pastorsadjunkten borta. ”För mig blev det skuldbelagt”, säger Anna. Hon tror att detta var enda sättet för hennes fostermor att hantera situationen. Hon kunde inte ta skammen som var förknippad med att en pedofil bodde i hennes hem. *Ur referat person 258, kvinna född på 1940-talet.*

Kommentar

Flera intervjupersoner, såväl män som kvinnor, vittnar om att de som barn, när de sexuella övergreppen inte var förenade med våld och smärta, upplevde att de fick något av den bekräftelse de så intensivt längtade efter och behövde, men inte fick på annat sätt.

”Det var ju den enda gången han var snäll. Det var ju enda gången jag kände att jag betydde något,” säger någon. En annan person berättar om att det var det enda sättet att få lite fickpengar, godis eller annan form av belöning eller uppskattning, att känna att man dög någonting till.

7.12.8 Utpekade förövare

Hands on övergrepp

Det är 190 personer som har rapporterat om hands on övergrepp.

Sexuella hands on övergrepp har framförallt begåtts av män eller pojkar.

Fosterfäder, fosterbröder, vuxna manliga bekanta eller släktingar till fosterfamiljen, andra placerade pojkar samt män eller

pojkar i lokalsamhället har pekats ut som förövare till många av de övergrepp som intervjupersonerna har vittnat om. Därtill kommer pojkar i skolan och grupp av pojkar som i några enstaka fall pekats ut som förövare för sexuella hands on övergrepp.

När det gäller det hands on övergrepp som flest intervjupersoner vittnat om, analt eller genitalt övergrepp, har förövarna nästan uteslutande varit män.

De kvinnliga förövarna har främst kysst, smekt eller kramat intervjupersonen mot hans eller hennes vilja, berört eller penetrerat barnets könsorgan med hand eller tunga eller tvingat intervjupersonen att smeka kvinnans kropp. Offren för de kvinnliga förövarna har i lika många fall varit kvinnor som män.

Fostermödrar har pekats ut som förövare i 24 av 418 rapporter om hands on övergrepp. Det förekommer även andra enstaka kvinnor eller flickor i materialet: vuxen kvinnlig bekant eller släkting till fosterfamiljen, annan placerad flicka, grupp av flickor, kvinnor eller flickor i lokalsamhället.

Institutionspersonal och föreståndare eller chefer på institutioner utgör också en betydande grupp bland förövarna. I 48 beskrivningar har institutionspersonal angetts som förövare och i 13 har institutionsföreståndare eller chefer angetts som förövare.

Även andra personer, med uppgift att vårda eller se till barnen, har angetts som förövare så som skolpersonal, tjänsteman i social barnavård, sjukvårdspersonal och en polis som utsatte en flicka för ett sexuellt hands on övergrepp.

I det följande återges några berättelser där intervjupersonerna anger förövare.

En bonde

”En bonde som skulle passa oss uppmuntrade sina pojkar att dra ner våra trosor och stoppa upp fingrarna i underlivet på oss. De tvingade oss också till samlag.” *Ur referat person 47, kvinna född på 1930-talet, finsk.*

En barnavårdsman

En man som var placerad i ett barnhem har kompletterat sin berättelse med en skriftlig redogörelse för hur en barnavårdsman utnyttjade honom sexuellt.

Han berättar att barnavårdsmannen tog på hans penis: ”I en lägenhet som jag minns tydligt blev jag utsatt för sexuella övergrepp och psykisk terror av barnavårdsmannen.” *Ur referat person 218, man född på 1960-talet.*

En vaktmästare

Beda berättar om en vaktmästare som jobbade på barnhemmet och begick sexuella övergrepp på henne.

Han tvingade henne att onanera åt honom och till oralsex. Det hände ofta. Vägrade Beda eller om han såg att hon försökte smita undan, anklagade han henne för att ha gjort det ena eller det andra inför annan personal vilka sedan gav henne stryk. Beda tror att han begick övergrepp på flera av barnen. Hon berättar att hennes känsla var att det var ett brott att bli placerad. Hon och de andra barnen hade inget värde, därför var det ingen ide att berätta för någon om övergreppen eller att protestera. *Ur referat person 380, kvinna född på 1940-talet.*

Lärare

Av en manlig snickerilärare blev han också sexuellt utnyttjad. Och det hände flera gånger att han var tvungen att onanera åt läraren eller att han tvingades utföra oralsex med honom. *Ur referat person 540, man född på 1940-talet.*

Jämnåriga på barnhem

Gustav berättar hur han och några andra byggde kojor i skogen. De ”hyrdes ut” mot tjänster eller pengar. De var framför allt de äldre pojkarna som förgrep sig på flickor och yngre pojkar i de här kojorna. Barn fick visa sig nakna annars hotades de med att någon skulle gå till personalen och anklaga honom eller henne för att ha gjort något dumt. Gustav berättar att några av de äldre pojkarna tvingade honom och andra pojkar att sitta i en ring och onanera tillsammans med dem. Gustav berättar också att yngre pojkar tvingades till att onanera äldre pojkar. ”Personalen hade ingen koll på oss där uppe i skogen.” *Ur referat person 15, man född på 1950-talet.*

Utpekade förövare hands off

Det är 82 personer som har rapporterat om hands off övergrepp.

Män och pojkar har angetts som förövare i merparten av fallen. Fosterfäder har angetts som förövare i drygt dubbelt så många fall som fostermödrar.

Materialet visar att det var nästan lika vanligt att fostermödrar begick hands off övergrepp som hands on övergrepp. Fosterfäder har däremot pekats ut som förövare tre gånger så ofta i hands on övergrepp jämfört med hands off övergrepp.

Lovligt byte i lokalsamhället

Flera intervjupersoner, i huvudsak kvinnor, berättar om hur de i lokalsamhället runt fosterhemmet kom att betraktas som någon sorts "lovligt byte" i sexuell mening. Ryktesspridning om en tvivelaktig bakgrund, avvikande klädsel, frisyr, dialekt, eller endast det förhållandet att de kom från stadsmiljö kunde vara tillräckligt för att legitimera sexuella gränsöverskridanden, inte bara i familjen. Intervjupersonerna berättar att lärare, prästen, grannar, barn i skolan och deras pappor uppträdde som om det var "fritt fram" att på olika sätt sexuellt trakassera dessa flickor.

Kallades horans dotter

Jag tror att de tog på mig för att jag var min mammas dotter, "horans dotter". Då kunde jag inte säga nej men det kan jag i dag. När jag gick på fest blev jag illa behandlad av de "fina flickornas" pojkvänner. Jag var allmän egendom. Jag kunde inte säga nej. Alla kände alla och alla var släkt. Hur skulle jag kunna säga nej till 10 killar i ett gäng. Jag försökte bara komma undan så enkelt som möjligt. *Ur referat person 20, kvinna född på 1950-talet.*

Jämnåriga pojkar och deras pappor

När fosterbarnet Eva kom i puberteten blev hon utsatt för otillbörliga närmanden av jämnåriga pojkar och deras pappor. Till och med en lärare närmade sig henne på det viset.

Hon berättar att en som hette Bertil som bodde i byn tog henne med på en fisketur. "Han band fast mig i ett träd men då var det en kill-

kompis pappa, som fick syn på mig och hjälpte mig att komma loss. Sen försökte han två gånger tafsa på mig. Jag var beredd att gå till hans fru och berätta”, säger Eva. Vid ett annat tillfälle försökte en lärare att tafsa på henne när de var i ett mörkrum i skolan och arbetade med foto. *Ur referat person 401, kvinna född på 1950-talet.*

7.13 Tvång, regler och straff

7.13.1 Definition

Uttalad eller outtalad ordning för barnets beteende/uppförande och dagliga livsföring som av intervjupersonen beskrivits som fysiskt och/eller psykiskt skadlig, eventuellt åtföljda av bestraffningar som av intervjupersonen beskrivits som psykiskt och/eller fysiskt skadliga.

7.13.2 Sammanfattning, tvång, regler och straff

Ca tre fjärdedelar av intervjupersonerna uppger att de varit utsatta för *tvång/regler och straff*. Ingen över- eller underrepresentation föreligger med avseende på kön etnicitet eller funktionshinder.

Rapporteringen av denna typ av vanvård är relativt konstant över de 8 decennier som utredningen omfattar.

Det vanligast förekommande rapporterna om *tvång/regler och straff* är: nekad mat och dryck, berövats ägodelar, straffarbete, kollektiva bestraffningar, tvingad att äta/annat än mat, och inlåst/utelåst.

Särskild uppmärksamhet har ägnats åt bestraffningar för sängvätning.

Tvång/regler och straff har förekommit i såväl fosterhem som på institutioner. Fostermodrar och institutionspersonal har pekats ut som de största förövargrupperna när det gäller tvång, regler och straff. Därefter kommer fosterfäder.

I vissa fall har det tvång intervjupersonerna varit utsatta för beskrivits och uppfattats som så obegripliga och omotiverade att de av utredningen definierats som *absurda*. När en uppsättning av regler, mer eller mindre absurda, ofta i kombination med övergrepp och annan försummelse beskrivs som ”ständigt pågående”, totalt dominerade tillvaron för intervjupersonerna, har detta av utredningen definierats som *bisarr vanvård*. Sammanlagt har 14 intervjupersoner beskrivit att de varit utsatta för det som utredningen definierat som *bisarr vanvård*.

Bisarr vanvård har endast förekommit i fosterhem.

7.13.3 Antal drabbade

299 personer av 404 har berättat om att de blivit utsatta för fysiskt och eller psykiskt skadligt tvång, regler och straff. Det innebär att 74 procent av de intervjuade har utsatts för denna vanvård.

7.13.4 Spridning över tid

Intervjupersoner har berättat om fysiskt och eller psykiskt skadligt tvång, regler och straff från åtta decennier. Rapporteringen har varit relativt konstant. Det har drabbat många intervjupersoner oavsett när de var placerade.

7.13.5 Olika typer av tvång, regler och straff

Denna vanvård presenteras i elva grupperingar av vanvårds-kategorier. Dessutom hänförs viss vanvård till en kategori vi valt att kalla bisarr vanvård. Denna definieras som en uppsättning av regler, mer eller mindre absurda, ofta i kombination med övergrepp och annan försummelse beskrivet som ”ständigt pågående” och även omfattade kontroll av kroppsfunktioner och som , totalt dominerat tillvaron för intervjupersonerna.

I den följande tabellen listas hur många av intervjupersonerna som drabbats av de 11 grupperna av tvång, regler och straff.

Tabell 7.15. Antal kvinnor och män som rapporterat om tvång, regler och straff

Typ tvång, regler och straff	Kvinnor	Män	Totalt
Nekats mat och eller dryck	30	24	54
Berövad ägodelar och presenter	39	22	61
Kollektiva straff och straffarbete	9	11	20
Tvingad att äta/dricka/röka	78	58	136
Straffad för sängvätning	24	15	39
Inlåst	101	89	190
Utelåst	23	14	37
Kroppskontroll och hygienkontroll	23	11	34
Absurda vardagsregler	11	5	16
Absurda lekar	10	5	15
Absurda aktiviteter med djur	10	8	18
Totalt antal intervjuade	225	179	404

Vissa former av tvång, regler och straff har rapporterats i större utsträckning än andra. Knappt hälften av alla intervjuade personer (190) har blivit utsatta för inlåst. En tredjedel av alla intervjuade (136 personer) har tvingats att äta, dricka eller röka något mot sin vilja. 54 intervjuade personer har uppgett att de nekats mat och/eller dryck under sina placeringar. Några fler (61 personer) har berättat om att de berövades presenter eller ägodelar.

Kvinnor och män har rapporterat att de varit utsatta för denna vanvård i ungefär samma omfattning. Kvinnor har rapporterat om kroppskontroll och hygienkontroll i större utsträckning än män. Skadligt tvång, regler och straff tycks inte ha drabbat personer med annan etnicitet än svensk eller de svenska minoriteterna på något utmärkande sätt.

7.13.6 Tvång, regler och straff i fosterhem och på institutioner

Det är 181 personer som har berättat att de utsatts för skadligt tvång, regler och straff i fosterhem och 166 på institution.

Inlåst är den vanligaste regeln/straffet som intervjuade personerna uppger oavsett placeringsform. En betydligt större andel av de personer som vanvårdats på institution hade drabbats av inlåst.

Fler personer på institutioner än i fosterhem uppger att de tvingats att dricka och/eller äta eller röka.

Absurda tvång och vardagsregler, kroppskontroll och lekar har rapporterats främst från fosterhem. Absurda aktiviteter med djur förekom enbart i fosterhem.

Bisarr vanvård har enbart beskrivits från fosterhem. Beskrivningen av bisarr vanvård följer efter avsnitten om absurd vanvård.

7.13.7 Tvång regler och straff i vardagen

Nekats mat och eller dryck

Det är 54 personer eller 13 procent av alla intervjupersoner som har rapporterat om att de nekades mat och dryck som regel eller straff. Socialstyrelsen föreskrev redan 1948 att det var förbjudet att dra in måltider för barnet. Detta går att läsa mer om i kapitel 4 ”Vanvård ur ett historiskt perspektiv”.

Intervjupersonerna som berättat om att de nekats mat och dryck *som straff* redovisas här. De intervjupersoner som rapporterat om att de fått för lite mat, utan att ha uppgett att det var som straff, rapporteras i resultatavsnittet *försummelse*.

Intervjupersonerna har beskrivit många olika varianter av matbestraffningar. Vissa fosterföräldrar satte i system att om barnet kom för sent hem från skolan eller inte skötte sina uppgifter resulterade detta i indragna matportioner. Flera har rapporterat om samma regler från institutioner och barnhem. Här följer några exempel på hur det kunde gå till. Först är det Britta som berättar om ett barnhem och därefter Lotta från ett fosterhem.

Om man inte hjälpte till att städa blev man inlåst i ett mörkt rum. Man fick inte heller mat i så fall. Om man skrek och var rädd fick man sitta inlåst ännu längre, säger Britta om tiden på ett barnhem. *Ur referat person 50, kvinna född på 1950-talet.*

Lotta berättar att det var vanligt med matbestraffningar i det fosterhem där hon bodde. Hon somnade alltid hungrig om kvällarna. *Ur referat person 203, kvinna född på 1970-talet.*

Berövad ägodelar och presenter som straff

Det är 61 personer som har rapporterat att de berövades ägodelar och presenter som straff. Det fanns många olika beskrivningar av hur det gick till.

Många barn levde på hoppet om att få något eller höra något från sina släktingar. Vissa gick hela barndomen och trodde att de var bortglömda av sin familj och släkt. Några fick först i vuxen ålder veta att de hade skickat paket till dem i barndomen. Dessa hade de som barn aldrig sett. Intervjupersonerna har berättat att institutionspersonal eller fosterföräldrar tagit paketen.

Andra har berättat om fina presenter som nådde dem, men som de senare berövades. De kunde få presenter eller gåvor vid besök från familjemedlemmar eller släktingar. Dessa presenter och gåvor blev mycket viktiga för barnet. En kvinna berättar om en släkting som tog med sig en banan till barnhemmet. Någon berättar om en tröja som hon fått i present eller som en intervjuperson berättade; hennes mamma hade tappat ett hårstrå vid besöket. Hon lade sedan hårstrået i byrån vid sängen och tog fram det ibland som ett minne och en påminnelse om sin mamma.

De saker som intervjupersonerna fick från släkt och familj kom många gånger att representera deras hopp om ett annat liv, på en annan plats. I det följande beskriver intervjupersonerna hur fosterföräldrar och institutionspersonal berövade dem både presenterna och banden till världen utanför. Här följer ett exempel från en institution.

En pojke bodde på en institution tillsammans med sin bror. Deras pappa sände julklappar och presenter till barnen. Om institutionspersonalen tyckte att de hade skött sig fick de ta emot presenterna, annars lade personalen beslag på den. *Ur referat person 81, man född på 1940-talet.*

Flera intervjuade har berättat om samma erfarenheter från fosterhem.

När Hans träffade sina fosterföräldrar för första gången uppmanade fosterfadern honom att han måste göra sig av med sitt gosedjur innan de åkte till fosterhemmet. Hans hade bara gosedjuret och det var honom kärt. Han ville inte göra sig av med det. Fosterfadern tvingade honom då att gräva ner det och påstod att gosedjuret var sjukt och inte skulle klara den långa resan till fosterhemmet. *Ur referat person 566, man, född på 1940-talet, övriga Europa.*

Vid flera tillfällen blev Peter fråntagen de kläder och pengar han fått av sina biologiska föräldrar. De här kläderna fick istället de biologiska barnen i fosterhemmet. Peter och hans syster fick istället gå i ärvda kläder. *Ur referat person 470, man född på 1970-talet.*

Ibland har den intervjuade först i vuxen ålder fått reda på att hon blev fråntagen gåvor från sina anhöriga.

Britt berättar att vid bouppteckningen efter hennes biologiska mamma blev det klart att fostermodern hade tagit alla presenter som hennes biologiska mamma hade sänt. Allt utom en trumslagarpojke: ”När jag fick trumslagarpojken skrattade jag mycket. Det var enda gången jag minns att jag skrattade som barn.” Men till slut hade fostermodern tagit också trumslagarpojken och gjort sönder den. *Ur referat person 483, kvinna född på 1950-talet.*

Kollektiva straff och straffarbete

Det är 20 personer som har rapporterat om kollektiva straff och straffarbete, både från institution och fosterhem. Flera har berättat att de aldrig förstod varför de skulle straffas med arbete. Andra har berättat om meningslöst straffarbete på institution som att plocka pinnar eller kratta grusgången om och om igen. Några exempel på hur detta kunde gå till följer här:

Martin berättar om sina minnen av matsituationerna på ett barnhem. Innan barnen fick gå in i matsalen så kontrollerades deras hygien av institutionspersonalen. Om inte händerna och naglarna var tvättade skickades den pojken tillbaka för att tvätta sig. Under tiden fick alla andra pojkar vid hans bord vänta med att gå in i matsalen. Maten som serverades var ok. Däremot tvingades pojkarna att äta det som lades upp på tallrikarna. Om ett barn vid bordet inte åt upp fick alla sitta kvar tills det att maten var uppäten. I praktiken kunde alla få sitta i flera timmar. Martin berättar att han och de andra barnen oftast tvingades i sig maten för att annars skulle de bli slagna av sina ”kamrater” för att de fick sitta kvar. *Ur referat person 209, man född på 1950-talet.*

En person beskriver kollektiv bestraffning från ett barnhem där hon var placerad.

Hon och några andra ungdomar var inne i en närliggande stad. En av pojkarna i gruppen kom tillbaka till barnhemmet berusad. Då straffades alla barn med att städa huset. Generellt utsattes barn för straff på detta barnhem. Utan någon särskild anledning kunde barn väckas tidigt på morgonen och tvingas att städa trappor och toaletter, detta

med minimal utrustning. ”Vi skulle tröttnas ut!” *Ur referat person 432, kvinna född på 1960-talet, finsk.*

Tvingad att äta, dricka eller röka

Det är 136 personer som har rapporterat om att de har tvingats äta, dricka eller röka mot sin vilja.

Att tvingas äta och eller dricka har inneburit att barn har tvingats äta mat eller blivit tvångsmatade, tvingats äta otjänlig mat eller tvingats äta annat än mat.

Det är 16 personer som har uppgett att de blivit tvångsmatade på institution och 3 i fosterhem.

Flera har rapporterat om att de skulle äta upp även om de inte ville. Fosterföräldrarna tog fram maten igen vid nästa måltid och så kunde det fortgå. Maten som serverades skulle ätas upp.

Flera har berättat om hot. Om de inte åt upp sin mat väntade ett straff. Här följer några exempel från intervjupersoner som berättat om detta:

Tvångsmatad med välling

August berättar om sina erfarenheter av ett barnhem. Föreståndaren jämförde han med en överste i ett militärläger ”Hon hade pli på alla tjejerna som skulle vara barnskötare.” August berättar att han blev tvångsmatad med välling i två års tid. *Ur referat person 220, man född på 1930-talet.*

Tvångsmatad på barnhem

På barnhemmet serverades mat som Gunnar inte hade kommit i kontakt med tidigare. Han vägrade att äta den men detta gjorde han bara en gång. När Gunnar vägrade kom en ur personalen och höll i hans armar bakom ryggen på honom medan en annan ur personalgruppen böjde hans huvud bakåt, tvingade upp hans mun och pressade ner maten i strupen på honom. Gunnar berättar att det var flera av barnen på barnhemmet som fick genomgå den behandlingen. *Ur referat person 412, man, född på 1950-talet.*

Fasthållen i samband med måltid

Pontus berättar att han och hans bror placerades på ett barnhem i mitten av 1970-talet. Han berättar att det var hemskt där. Han blev fasthållen av personal vid måltiderna och tvingad att äta saker som han inte tyckte om. Pontus känner än idag obehag och rädsla i samband med måltider. *Ur referat person 355, man född på 1970-talet.*

Tvingad att äta i fosterhem

Björn berättar att han alltid var tvungen att äta upp den mat som serverades i det fosterhem där han bodde. Om han inte gjorde det väntade bestraffning och ”ibland var det bättre att ta stryk för maten var så äcklig.” Att själv ta mat ur kylskåpet när man var hungrig var helt otänkbart, förbjudet och förenat med bestraffning. *Ur referat person 470, man född på 1970-talet.*

Tvingats äta och dricka annat än mat

Av de 136 intervjupersoner som tvingats att äta, dricka eller röka har 46 uppgett att de tvingats äta eller dricka annat än mat. Deras beskrivningar redovisas här. 31 personer har berättat att de tvingades äta sina egna spyor. Många har rapporterat att de tvingades äta upp sin mat trots att de spytt upp den på tallriken igen. Här följer ett exempel:

Ellinor berättar att fostermodern straffade henne med maten. Ellinor fick t.ex. ofta äta efter att de andra i familjen hade ätit klart. Fostermodern tvingade henne också att äta upp sina egna spyor om hon kräktes upp maten. Hon tvingades även i mat som hon inte ville äta. Bland annat tog fostermodern upp mat från soppsåsen och lade på Ellinors tallrik. Fostermodern gick så långt att hon brukade ställa en djup tallrik bredvid som Ellinor kunde spy i. Ellinor gick dessutom ofta hungrig då fostermodern låste dörren till köket. Ellinor började därför stjäla mat i skolan och i affärer som hon sedan gömde för att kunna äta vid behov. *Ur referat person 409, kvinna född på 1980-talet.*

Fyra personer har uppgett att de tvingades äta djurfoder. Två personer har tvingats dricka urin. En intervjuperson har lurats att äta upp sitt eget husdjur.

Joakim bodde i ett fosterhem med en mycket våldsam fosterfar. Han hade ett gevär stående vid sin plats vid köksbordet: ”Han kunde, mitt i en måltid, rikta vapnet ut mot gårdsplanen och skjuta en trast eller något annat djur.” Joakim berättar att fosterfadern sköt hans katt,

framför ögonen på honom. Joakim hade också en kanin. Fosterfadern tyckte inte att Joakim skötte kaninen ordentligt och slog därför ihjäl den med en skiftnyckel. Vid middagen samma dag fnissade familjemedlemmarna. När måltiden var avslutad fick Joakim reda på att han hade ätit av sin egen kanin. Han minns hur ledsen och förtvivlad han kände sig. *Ur referat person 325, man, född på 1970-talet.*

Inlåst

Det är 190 personer som har berättat om att de har blivit inlåsta på olika sätt, antingen som straff eller för att det var någon regel som skulle följas. Nära hälften (47 procent) av alla intervjuade har således blivit inlåsta under sina placeringar.

En del har blivit hänvisade till en plats som straff för något men långt ifrån alla har preciserat var de blev inlåsta. Av dem som mer ingående beskrivit inlåsningsen hade 48 personer stängts in i korridor, mörk skrubb, pannrum, bastu, jordkällare eller liknande. Här följer ett exempel på detta:

Sven-Åke berättade att han ofta blev inlåst. På våren, sommaren och hösten blev han inlåst i vedboden och på vintern blev han inlåst i en jordkällare utan vare sig lyse eller dagsljus. Han uttryckte tacksamhet över att fosterföräldrarna var snälla som på vintern låste in honom i jordkällaren och inte i vedboden så att han inte skulle frysa ihjäl. *Ur referat person 319, man född på 1950-talet.*

Andra platser som intervjupersonerna har nämnt i samband med inlåsningsen är hönsbarnhus, uthus eller ladugård, vedbod, torkrum med värmen påslagen.

Det är 7 personer som har berättat att de blev hänvisade till ett hörn av ett rum, där de fick ligga på golvet eller bara stå mot väggen. Att på detta sätt bli hänvisad till en viss plats har i resultatredovisningen jämförts med inlåsningsen. Här följer ett exempel på hänvisad till ett hörn av ett rum:

Sven-Ove berättar att flera gånger i veckan blev utsatt för straff. Han fick sitta på en stol i barnhemmets dagrum och titta in i väggen. De andra barnen lekte bakom hans rygg. Det var som en sorts skamvrå. *Ur referat person 200, man född på 1950-talet.*

Många som bott på institution och rymt har berättat att personalen ofta haft som rutin att låsa in barnen när de återkommit till institutionen. De har isolerats under en kortare eller längre tid. Inlåsnings-

ningar och isolering har till viss del genom åren sanktionerats av lagar och förordningar. Läs mer om detta i kapitel 4 ”Vanvård ur ett historiskt perspektiv”.

Bengt var placerad i ett barnhem. Han berättar att han när han kom tillbaka efter en rymning blev han inlåst. Bengt kom först till det som kallades ”Slussen”. Detta var som en arrest, med en säng, en stol och ett bord. Fönstren var låsta. Inlåsningsen kunde vara mellan en och sju dagar. *Ur referat person 15, man född på 1950-talet.*

Andra på institution har berättat att de blivit inlåsta i en garderob eller skrubbe efter att ha gjort något som personalen inte tyckt om. Flera har berättat att de låsts in i mörker, ibland i timmar utan att veta hur länge de skulle sitta där. Många gånger blev de utan mat i samband med inlåsningsen.

Ytterligare några har blivit inlåsta utan att förstå vad anledningen till inlåsningsen har varit. Slutligen har flera berättat att de oavsett vad de gjort blivit inlåsta av personal eller fosterföräldrar.

En intervjupersons berättelse, att en representant från den sociala barnvården uppmanat fosterföräldrarna att låsa in och bestraffa henne, är anmärkningsvärd.

Eivor minns att personerna i personalgruppen på barnhemmet var mycket stränga. En typ av bestraffning var att låsa in barnen i en skrubbe. Barnen straffades med inlåsningsen om de inte hade ätit upp maten eller gjort något som personalen inte tyckte om.

Vid ett par tillfällen kom Eivors pappa på besök. Eivor minns hur hon vid ett sådant tillfälle blev jätteglad och klängde sig fast vid pappan. För detta blev hon inlåst i skrubben. Hon skulle, enligt personalen ”lära sig hålla sig i skinnet”.

Eivor kom sedan till ett fosterhem. Hon berättar att hon där utsattes för ständiga bestraffningar av fosterföräldrarna. Eivor menar att det till viss del berodde på uppmaningar från representanten från den sociala barnvården. Hon minns första kvällen i fosterhemmet. Barnavårds mannen stannade över middagen. Vid måltiden beskrev barnavårds mannen vilka bestraffningar som barnhemspersonalen använt sig av. Eivor tolkade det som att fosterföräldrarna blev uppmanade att fortsätta med samma behandling. Fosterföräldrarna började omedelbart bestraffa henne på olika sätt, för minsta förreteelse. Det räckte med att fosterföräldrarna tyckte att hon var ”för långsam” för att hon skulle låsas in i en klädgarderob. Båda fosterföräldrarna var mycket stränga, men mest bitter är hon på fostermodern. Det räckte med att hon skrattat eller råkat prutta för att hon skulle bli inlåst i skrubben. Olika former av matbestraffningar var också vanliga i familjen. *Ur referat person 79, kvinna född på 1940-talet.*

Det här är det enda beskrivna samtalet mellan fosterföräldrar och en representant från den sociala barnvården där fosterföräldrarna uppmanas att straffa barnet. Vi kan inte dra några slutsatser av detta men intressant är ändå att intervjupersonernas rapportering av inlåsning är som störst under 1940-talet (63 personer) och 1950-talet (72 personer). Detta var under samma tid som Eivor var placerad.

Utelåst

Det är 37 personer som har berättat att de har blivit utelåsta. Utelåsningar har enligt intervjupersonernas berättelser förekommit under alla årtionden. Vissa har berättat om enstaka utelåsning, andra om flera utelåsningar som straff.

Det finns också rapporter om personer som ofta blev utelåsta som regel. De fick som barn inte vistas inomhus under vissa tider av dagen. Flera har berättat om att de blivit nerkylda, rädda, kissnödiga under utelåsningarna utan att någon av fosterföräldrarna, eller i färre fall, institutionspersonalen, brytt sig om detta.

En person berättar om att han vid ett par tillfällen blev utelåst på balkongen i det fosterhem där han bodde.

En gång var han på balkongen och då bad hans fostermor honom att komma in. Christer gjorde inte det. Då låste hon honom ute och drog för gardinerna: ”En annan gång var när jag hade badat och ville springa omkring naken och råkade springa ut på balkongen. Då låste fostermor mig ute. Jag började gråta och skrika helt vilt så att grannarna tittade för att se vad som stod på.” *Ur referat person 275, man född på 1940-talet, övriga Europa.*

En kvinna berättar att hon och hennes bror ofta skickades ut för att leka under de år de växte upp i fosterhemmet.

De fick inte komma in i huset utan tillåtelse från sin fostermor, även om de behövde gå på toaletten. Susanne minns hur de frös när de tvingades vara ute på vintern med nedkissade kläder. *Ur referat person 159, kvinna, född på 60-talet.*

Straffad för sängvätning

Hur många av intervjupersonerna som varit sängvätare som barn är okänt men 39 personer har berättat att de har blivit straffade eller förnedrade för att de var sängvätare. Bland annat har de blivit gnug-

gade med sina egna nedkissade lakan eller underbyxor. Siri blev sängvätare när hon kom till barnhemmet. Hon berättar att när hon lämnades av sin mamma var hon så otroligt ledsen att hon kissade på sig. Hon blev då genast örfilad av personalen. Därefter var hon sängvätare.

På nätterna kom därför personalen och drog upp Siri för att hon skulle kissa. ”Väckningen skedde inte sällan med slag i ansiktet.” Om hon trots detta hade kissat i sängen gnuggade personalen hennes kissvåta byxor i hennes ansikte. Siri utsattes även många gånger för inlåsning i en skrubben på grund av att hon kissat på sig. Skrubben låg i källaren, var mörk och full med råttor. *Ur referat person 396, kvinna född på 1920-talet.*

Andra har rapporterat om att de tvingats ligga i sina blöta och nedkissade lakan nästkommande natt eller flera nätter, tvingats tvätta sina lakan och kläder själva, blivit inlåsta som straff, blivit utelåsta och tvingats sova i ladugården, slagna eller hånade inför andra.

En person har berättat att fosterfadern brukade kissa på honom när han hade kissat i sängen. Fosterfadern menade att han borde gilla det eftersom han själv hade kissat i sin säng.

Beskrivningar om straff för sängvätning har tagits emot från personer födda under 1920-talet fram till och med 1960-talet. Därefter finns inga rapporter om straff för sängvätning. De flesta rapporterna kommer från personer födda på 1940- och 1950-talet.

Flera har berättat att de varit sängvätare under hela placeringstiden och fått utstå diverse straff. Så snart de lämnat fosterhemmet eller institutionen har de slutat att kissa i sängen. En person har berättat att det värsta som drabbade henne var att bli hånad för sängvätning:

”Jag kissade fortfarande i sängen då när jag var hemma, men på barnhemmet blev det varje natt. Då stod jag bredvid sängen och väntade på att syster Asta skulle komma och skälla ut mig inför alla barnen. Asta var en anställd med grå knut i nacken. Det var förfärligt skämmigt för en liten flicka att få skäll inför andra. Jag kan i dag fortfarande bli förbannad för detta. Så ska man inte behandla barn och det är min uppgift att berätta för andra att så får man inte behandla barn.” *Ur referat person 385, kvinna född på 1940-talet.*

7.13.8 Utpekade förövare

Fostermödrar och institutionspersonal har pekats ut som de största förövargrupperna när det gäller tvång, regler och straff. Därefter kommer fosterfäder.

Det är i huvudsak kvinnorna som rapporterat fostermödrar som förövare. Männen har rapporterat fosterfäder och fostermödrar i ungefär samma utsträckning.

Intervjupersonerna har också rapporterat föreståndare eller chef som förövare ett tjugotal gånger. Därefter kommer några enstaka rapporter om andra förövare; fosterbror, män eller pojkar i lokalsamhället, kvinnor eller flickor i lokalsamhället, tjänsteman i social barnavård och läkare eller sjukvårdspersonal. Rapporterna om förövarna skiljer sig åt beroende på vilken vanvård som beskrivits.

När det gäller ”nekats mat och/eller dryck”, ”berövats ägodelar och presenter”, ”utelåsning” och ”straffad för sängvätning” har intervjupersonerna till största del rapporterat fosterföräldrar som förövare. Därefter kommer institutionspersonal och några fall har även chef/institutionspersonal rapporterats som förövare. Här följer två exempel:

Om fostermodern inte var hemma tvingades Margareta stå ute och vänta på henne. Detta hände sammanlagt 12-13 gånger att hon kom hem och fosterhemmet var låst. Värst var det under kalla vinterdagar. Då var också vedboden och ladugården låsta. Det hände att Margareta vid sådana tillfällen gick till någon av grannarna i grannskapet som var snälla. Men hon fick alltid aga av fostermodern efteråt. När hon varit på besök hos någon tant hände det att fostermodern kroppsvisiterade henne. Margareta fick stå naken medan fostermodern genomsökte alla hennes kläder. Om fostermodern hittade en peng som Margareta fått fick hon stryk. *Ur referat person 369, kvinna, född på 1950-talet.*

Peter bodde i ett barnhem. Han har tydliga minnen av den vitklädda personalen med höga mössor och hårda nypor. Han minns att han fick örfilar, att han pratade dåligt för sin ålder och att personalen gjorde narr av honom för det. Peter kissade också i sängen på nätterna och minns att han blev bestraffad för detta med örfilar. *Ur referat person 18, man född på 1960-talet.*

Kollektiva straff och straffarbete har främst rapporterats från institutioner. Institutionspersonal och föreståndare/chef har angetts som förövare. I några fall har även fosterföräldrar angetts som förövare av kollektiva straff.

Även inlåsning har rapporterats i större utsträckning från institution än från fosterhem. När det gäller rapporterade fall av inlåsning har föreståndare/chef utmärkt sig. Här följer ett exempel som kan beskriva detta:

Gunnar berättar att han och andra barn blev inlåsta på sina rum om de varit "dumma" eller sagt något ofördelaktigt om föreståndaren. Väl i rummet tog de av barnen alla kläder förutom underkläderna och så låstes dörren: "Då kunde man få sitta där till nästa dag." *Ur referat person 412, man född på 1950-talet.*

I några fall har även fosterföräldrar uppgetts som förövare.

Lotta berättade att hennes fostermors främsta bestraffningsmetod var att låsa in henne i hennes rum, i källaren och på toaletten. Detta skedde regelbundet. Under inlåsningarna i andra rum fick hon ofta inte lov att gå på toaletten. Om Lotta kissade på sig fick hon själv tvätta sina kläder. Som längst kunde Lotta få sitta inlåst i 3-4 dygn. Vid ett tillfälle blev hon också inlåst i hönshuset under ett dygn. *Ur referat person 409, kvinna född på 1980-talet.*

7.13.9 Absurd vanvård

I detta avsnitt rapporteras vanvård som innehåller absurd kropps- och hygienkontroll, absurda vardagsregler, absurda lekar och aktiviteter med djur.

Det är 67 personer som berättat om vanvård från 70 olika placeringar som presenteras i detta avsnitt. Beskrivningen av vanvården kommer från 43 kvinnor och 24 män varav 11 personer tillhör någon etnisk minoritet eller har utländsk härkomst. Majoriteten av de 67 personerna har berättat om att de varit utsatta för en eller ett par olika varianter av absurd vanvård.

Av dessa personer har 14 beskrivit en vardag fylld med absurda regler och rutiner i kombination med övrig försummelse och övergrepp. Detta har utredningen valt att beskriva som "bisarr vanvård". Deras berättelser kommer att beskrivas i ett eget avsnitt efter detta.

Absurd kropps- och hygienkontroll

Det är 34 personer som har berättat om att de utsatts för ingående kropps- och hygienkontroll. Varianterna är många. I de flesta fall gick det ut på att någon kontrollerade när och hur barnen kissade eller bajsade.

Det är 12 personer som har berättat att de inte fick kissa ifred, 11 personer att de inte fick bajsas ifred.

I dessa berättelser ingår beskrivningar av hur vårdarna styrte barnens tillträde till toaletten. De har hindrats att kissa/bajsa när de själva har önskat. De har även tvingats be om lov för att göra sina behov eller så har själva toalettbesöket granskats in i minsta detalj. Här följer två av intervjupersonernas beskrivningar av detta:

Eva och hennes bror fick inte gå på toaletten när de ville. De skulle ligga kvar i sängen till dess att de blev tillsagda att gå upp. De hände att barnen tvingades att kissa på golvet för att de inte kunde hålla sig. *Ur referat person 357, kvinna född på 1960-talet.*

Några intervjupersoner har berättat att deras kroppar utsattes för en extrem hygienkontroll. 4 personer har berättat att deras könsorgan inspekterades ingående, 2 personer har berättat att de tvingades dra isär skinkorna för att någon skulle inspektera deras analöppning.

Kontroll av barnens rörelsemönster ingick även i kropps-kontrollen. En person har berättat att hon var tvungen att titta rakt fram. 3 personer har berättat att de inte fick röra kroppen. 2 personer tvingades gå med ett träkors/krycka fastbunden på ryggen för att öva in en bättre hållning.

Camillas fostermor tillät inte henne att gråta. Fostermodern kunde säga saker som: ”En regel vi har i huset är att här gråter vi inte. Våga ta mig fan inte att gråta – stå still!!! För varje gång du gråter ger jag dig ett nytt straff.” Camilla visste att hon skulle bli slagen om hon grät och slutade därför att gråta. *Ur referat person 277, kvinna född på 1970-talet.*

Några har också uppgett att de har hindrats att sova, tvingats till vattenlavemang, tvingats sova med plasthandskar eller blivit tvättade med såpa i munnen. Två syskon som tillbringade sin uppväxt i ett fosterhem berättar:

De fick inte prata med varandra. Gjorde de det fick de ha en hel tvål i munnen. Syskonen utvecklade under tiden i fosterhemmet ett hemligt teckenspråk för att kunna kommunicera med varandra. *Ur referat*

person 107, kvinna född på 50-talet och person 399, man född på 1950-talet.

Absurda vardagsregler

Det är 16 personer som har berättat om att de varit utsatta för vardagsregler som var överdrivna och kränkande. Varianterna av vardagsregler är många. Vi kallar dessa regler för absurda vardagsregler. Intervjupersonerna har berättat att det kunde handla om att de inte hade tillträde till vissa ställen i huset eller att de inte fick synas. 6 personer har vittnat om att de inte fick använda badrummet eller toaletten där de bodde. Så här var det för Holger:

När Holger placerades i fosterhemmet fanns inget varmvatten indraget och behoven fick uträttas på ett utedass. Så småningom byggde fosterföräldrarna ut och fick badrum med dusch och toalett. Holger fick inte använda badrummet och för att kontrollera att han inte gjorde det spred fostermodern potatismjöl i badrummet när hon gick hemifrån. Holger fick inte borsta tänderna, det tyckte fostermodern var onödigt, men han fick tvätta sig men då bara i kallt vatten. *Ur referat person 319, man, född på 1950-talet.*

En annan person har berättat att hon inte fick använda huvudentrén utan fick gå in till sitt fosterhem genom källaringången eller genom ett fönster.

Anna berättar att hon aldrig fick använda fosterhemmets huvudingång. Fosterfadern hindrade henne från det. Hon skulle alltid klättra in genom ett fönster. Anna förstod inte varför det var på det sättet: ”Vi skulle tvätta våra kläder själva, rummen skulle vara minutiöst rengjorda, varje dag. Han skrek ner oss om han inte var nöjd. Han skrek så att ådrorna stod i pannan på honom.” *Ur referat person 337 kvinna, född på 1950-talet.*

Fem personer har berättat att de inte fick se på TV och två personer har inte fått läsa böcker. Detta har någon löst genom att i hemlighet ligga med ficklampa och läsa under täcket. Böckerna var för många livlinan och drömmen om ett annat liv. Läsandet var en flykt från den extrema verklighet som de berättat om. Åsa berättar om sin situation:

Åsa var isolerad på olika sätt. Fostermodern tillät inte henne att röra sig fritt i huset. När de hade besök skulle hon vara på sitt rum. Hon fick inte läsa tidningar, inte läsa böcker som handlade om kärlek och heller inte se på TV såvida det inte var ett naturprogram. Hon fick då

sitta på mattan på golvet, inte i soffan. Åsa fick inte heller svara eller prata i telefonen. *Ur referat person 357, kvinna, född på 1960-talet.*

En person har berättat att hon var tvungen att invänta straff på en särskild plats varje kväll och hon fick inte riktig mat utan tvingades låtsas att hon åt mat samtidigt som den övriga familjen åt riktig mat.

Andra absurditeter kunde vara att tvingas erkänna falska lögner.

Absurda lekar

Det är 15 personer som har berättat att de utsattes för absurda skämt eller tvingades att leka absurda lekar. De har berättat att de blev skrämde med avsikt, skrämde med verklighetsförvanskning och under hot tvingats att utföra nonsensaktiviteter. En person har berättat att hon tvingades delta i olika lekar med anknytning till kiss och att hon användes som fotboll. En person har berättat att han uppmanades att skjuta sin fosterfar med gevär.

”Lekarna” är extrema och intervjupersonerna har berättat hur de har förhållit sig på olika sätt till denna behandling. Någon förstod att fostermodern var ”konstig”. Han skaffade sig andra referensramar i skolan och fick perspektiv på det som hänt när han blev äldre.

Andra har beskrivit situationen som skrämmande, oförståelig och utsatt.

Här följer några av intervjupersonernas berättelser. Peter berättar om att han och hans fosterbror tvingades till nonsenslekar av sin fostermor.

”Ibland fick hon för sig att vi skulle spela fotboll,” berättar han. ”Då tog hon fram en boll och så skulle vi springa fram och tillbaka med den. Det hela var en nonsenslek. Det gick inte ut på att spela fotboll utan att enbart springa. Vi fick inte stanna. Man såg hur hennes glasögon blänkte bakom fönsterrutan när hon kontrollerade att vi inte stannade. När vi inte såg glasögonen vågade vi stanna och hämta andan”. *Ur referat person 152, man född på 1960-talet.*

En kvinna berättar om hur hon växte upp i ett fosterhem som hon beskriver som psykisk terror.

Det hände flera gånger att hennes fosterföräldrar skrämde henne. Ofta hotades hon med att hon skulle lämnas bort till ett barnhem. Vid ett tillfälle skrämde fosterfadern henne genom att

lämna av henne på ett barnhem och sa att om hon hade tur kanske han kom och hämtade henne igen. Senare samma dag hämtades hon och då ska föreståndaren ha sagt till fosterfadern att han inte fick upprepa detta. Samma kvinna har också berättat att fostermodern spelade död.

Hennes fostermor spelade död flera gånger för att skrämma henne. Hon kände sig både övergiven och skyldig och anklagade sig själv för fostermoderns beteende. *Ur referat person 79, kvinna född på 1940-talet.*

Absurda aktiviteter med djur

Det är 18 personer som har berättat att de utsatts för absurda aktiviteter med djur. Flera intervjupersoner har rapporterat om att det tvingats bevittna djurplågeri och några personer har berättat att de fått sina huvuden nedtryckta i djuravföring eller i baken på ett djur. En person har blivit nedsmetad med djuravföring. En person har fått sina kläder fyllda med småkryp och en person har fått en hund kastad på sig. Här följer ett exempel:

Fosterfadern gick och samlade allahanda småkryp som fästingar och spindlar. Han tog sedan tag i Gunillas nacke och la krypen innanför hennes kläder. Gunilla var jätterädd och hon berättar att han njöt av det han gjorde. Han skrattade när han såg henne rädd. Det här hände flera gånger. *Ur referat person 418, kvinna född på 50-talet, övriga Europa.*

7.13.10 Utpekade förövare

Fostermödrar har rapporterats som förövare i de flesta fall av absurd vanvård. Därefter kommer fosterfäder och institutionspersonal. Några har rapporterat föreståndare/chef som förövare. Kvinnor har rapporterat fostermödrar som förövare i större utsträckning än män. Fostermödrar som förövare har exemplifierats genom flera tidigare beskrivningar men i rapporter om absurda aktiviteter med djur nämns fosterfäder som förövare i större utsträckning än fostermödrar.

Andra förövare

I några enstaka fall har även fosterbror, fostersyster, annan placerad pojke och läkare/sjukvårdspersonal pekats ut som förövare. Följande exempel kan ge en bild av ”annan placerad pojke” som förövare.

De minnen Rikard har från barnhemmet var att han var livrädd för de andra barnen. De plågade honom. Bland annat hängde de ut honom från fönster och balkonger för att få hans godis efter att han hade haft besök av hans mormor och morfar. Rikards ständiga rädsla för de andra barnen gjorde att han försökte hålla sig undan. *Ur referat person 528, man född på 1960-talet.*

Fosterfaderns besinningslösa våldsamheter drabbade även djuren på gården och David berättar hur fosterfadern vid ett tillfälle slog en ko upprepade gånger med sådan kraft att kon var tvungen att avlivas. David blev vittne till detta grymma djurplågeri. Vid ett annat tillfälle kastade fosterfadern en av familjens två hundar rakt ut genom en fönsterruta för att den inte ville äta maten ur hundskålen. *Ur referat person 470, man född på 1970-talet.*

7.13.11 Bisarr vanvård

Det händer ibland att bilder av vardagen i intervjupersonernas berättelser i någon mening lämnar sans och vett. Den verklighet som då beskrivs framstår som överklig, i meningen att rimlig logik och konsekvens inte längre tycks existera. Vi har konfronterats med bilder av en vardag, som så in i minsta detalj varit dominerad av vanvård, att vi har tyckt oss skönja konturerna av en galen ordning för hur barnen skulle uppföra sig och bli behandlade.

Intervjupersonerna har berättat om hur de som barn blivit utsatta för extrem kontroll, absurda regler och annan vanvård, tillämpade på ett sådant sätt att de helt kommit att dominera deras vardag under en hel placeringsperiod eller delar av den, ofta förenat med skräck, smärta och ångest.

Vid ett första möte med den här typen av bisarra vardagsbilder väcks en rad frågor som handlar om detta verkligen kan ha hänt. Kan vuxna människor utsätta barn för denna typ av vanvård? Det handlade inte bara om en enstaka historia utan berättelserna har återkommit. Den här typen av berättelser kommer från olika årtionden och från olika delar av landet. De har berättats av män

och kvinnor, äldre och yngre. När berättelserna läggs bredvid varandra blir det tydligare att de påminner om varandra.

Vad är det som förmedlas? Och hur ska dessa bilder av verkligheten kunna beskrivas någorlunda begripligt?

Vi har försökt att på olika sätt finna ett samlingsnamn för vad det är vi uppfattat att intervjupersonerna försökt förmedla. ”Skräckens hus”, ”skräckvälde”, har prövats och övergetts med motiveringen att de kan ge oönskade associationer till fantasi och fiktion. Begrepp som ”terror” och ”tortyr” har använts på försök, men befunnits vara behäftade med föreställningar kring mer politiskt färgad misshandel.

Försöket att på detta sätt systematisera och definiera dessa personers berättelser om upplevelser och erfarenheter ”bortom sans och vett” är påbörjade och långt ifrån avslutade. Vi nöjer oss dock i denna delrapport med att för tillfället sätta punkt efter den definition som vi så här långt valt att använda oss av; ”bisarr vanvård”.

Intervjupersonernas berättelser för utan tvekan tanken till någon form av psykisk störning hos den som de pekar ut som förövare. Men det kan vi förstås inte veta. Vi avstår från försök att i detta sammanhang förklara och förstå vad det är vi tagit del av.

I normalfallet nöjer vi oss i denna resultatsammanställning med att återge intervjupersonernas beskrivning av den vanvård de varit utsatta för med deras egna ord. I detta avseende gör vi således ett undantag. När vi på det här sättet ”döper” intervjupersonernas upplevelse till *bisarr vanvård* med *absurda* inslag ägnar vi oss åt vad som skulle kunna kallas för indirekt diagnostik. Detta medför att vi nog behöver redovisa hur vi har gått tillväga.

Vi påstår inte att vi här presenterar ”det värsta” som intervjupersonerna i denna utredning har fått utstå. Vi avstår medvetet från att göra den typen av värderingar av enskilda personers upplevelser. Vi menar däremot att dessa berättelser skiljer ut sig från den vanvård som har presenterats tidigare i kapitlet. I berättelserna om bisarr vanvård tycker vi oss se ett kvalitativt språng från enskilda absurda vanvårdshändelser till ett helt system av vanvård. Ur det enskilda barnets perspektiv kan den bisarra vanvården innebära att verklighetsuppfattningen gradvis går förlorad. Det sker när en alltmer outhärdlig och onormal verklighet till slut uppfattas som normal. Barnen har tvingats att hitta överlevnadsstrategier i en värld som har varit obegriplig, galen och fullständigt oförutsägbar.

Det som tillkommer och står ut när det gäller det vi kallar för bisarr vanvård är att övergreppen och försummelserna, som tidigare

påpekats, tycks ingå i något slags vanvettigt ”system” och dessutom, utan paus, totalt tycks ha dominerat vardagen för barnen. 14 personers berättelser om vanvård som de varit utsatta för har definierats som bisarr vanvård.

Den bisarra vanvården har beskrivits uteslutande från fosterhem med antingen den ena fosterföräldern som mer aktiv eller med båda i samförstånd.

Definition av bisarr vanvård

För att utredningen ska definiera en intervjupersons beskrivning av sina upplevelser som ”bisarr vanvård” krävs att intervjupersonens berättelse om sina erfarenheter har uppfyllt minst tre av följande kriterier:

- Extrem kontroll och utsatthet
- Kontroll av kroppsfunktioner
- Kombination av våld, hot, integritetskränkning och sadism
- Att denna behandling har genomströmat vardagen, varit ständigt pågående, rutin- och regelmässig, om inte under hela placerings-tiden, så under en period där vardagen har präglats av detta.

Definitionen av bisarr vanvård utgår inte enbart från barnets upplevelse, d.v.s. vad barn kan ha upplevt som bisarr vanvård, utan baseras på vår tolkning av den miljö och de övergrepp som intervju-personerna vittnat om. I frågan om hur bisarr vanvård ska definieras har såväl psykologisk som psykiatrisk expertis konsulterats.

I det följande avsnittet presenteras några intervjupersons beskrivningar av fosterhem där de utsattes för bisarr vanvård. Vi har valt att återge beskrivningar som illustrerar vart och ett av de fyra kriterierna som ingår i definitionen.

Ständigt pågående vanvård

Gunilla har berättat om sina åtta år i ett fosterhem där hon bodde med sin syster. Hon har berättat att de fick utstå psykisk och fysisk miss-handel. Fostermodern tvingade dem ofta att be om ursäkt för saker de inte gjort. När de bett om ursäkt spottade fostermodern dem i ansiktet.

Gunilla beskriver sin fostermor som psykopat. Hon upplevde att hon och systemen blev behandlade som hennes ”marionettdockor”.

Fosterhemmet var som ett fängelse och omgärdades av fostermoderns totala kontroll av allt från rörelser, hygien, toalettbesök, kontakt med varandra till den mängd mat de fick äta.

Fostermoderns främsta kontrollinstrument var att begränsa barnens mat eller att ofta helt ta bort maten. Gunilla gick nästan alltid hungrig. Det hände att hon åt av kattmaten och drack deras grädde. Räddningen var skolmaten.

Flickorna fick inte gå fritt i huset och de gjorde nästan bara saker på order av fostermodern. När de hade gjort en uppgift väntade de på nästa. Om flickorna inte gjorde som fostermodern sa blev de bestraffade på olika sätt.

De fick aldrig prata i telefon, öppna kylskåpet, inte använda inne-toaletten utan hänvisades till utedasset. De fick inte duscha utan tilldelades en halv hink med vatten i veckan för att tvätta sig med. De fick inte byta underkläder när de ville.

Syskonen förbjöds också att prata med varandra. De enda gånger de kunde viska till varandra var när de var utanför huset. Det upptäckte fostermodern snart och förbjöd dem att ha ryggen mot huset när de var ute på gården.

En daglig rutin var att flickorna skulle ta in familjens katter på kvällarna. Fostermodern var mörkrädd och beordrade ut dem i skogen för att leta. För att flickorna inte skulle kunna prata med varandra tvingades de gå åt olika håll i mörkret. En gång glömde fostermodern att de var ute och låste dörren. *Ur referat person 243, kvinna född på 1960-talet.*

Kommentar

Exemplet illustrerar kriteriet *ständigt pågående vanvård*. Det kanske är det mest kännetecknande för den bisarra vanvården; att aldrig bli lämnad i fred, att ständigt ha fostermor eller fosterfar på lur. Att aldrig hinna tänka en egen tanke eller ta ett eget steg utan att någon påpekar att du gjort fel, att aldrig kunna slappna av, känna sig lugn och säker utan istället vara förberedd på det oförberedda.

Kontroll av kroppsfunktioner

Två syskon som bodde tillsammans i ett fosterhem har berättat att fostermodern utsatte dem för daglig fysisk och psykisk misshandel och tortyr. Båda beskriver sin fostermor som sadist.

På kvällen låste fostermodern dörren så att pojken inte kunde gå på toaletten. Så han hade ingen annan utväg än att kissa i krukor och prydnadssaker och sen hälla ut det genom fönstret. När fostermodern upptäckte detta satte hon lås på fönstret.

Sängvätning som straff för hindrade fostermodern syskonen från att sova ordentligt på nätterna. ”Det var värre innan vi börjat skolan. Då hade man ingen flyktväg”, säger brodern. Fostermodern kom ständigt in och väckte dem genom att sticka nålar i dem eller låta dem ligga på ett kallt golv och sova utan täcke. Denna tortyr pågick i 7-9 år, enligt intervjupersonerna.

Barnen tillämpade strategin att sova i skift så att en av dem kunde hålla koll på fostermodern. Fostermodern sov med fönstret öppet även om det var mitt i vintern. Barnen turades om att lägga sig på samma fläck på golvet, för att hålla värmen. ”Hade vi tur kunde vi sova 1-2 timmar”.

Barnen berättar också att fostermodern använde en mattpiska med stoppnålar i skaftet som hon stack dem med under natten, för att de inte skulle sova.

Syskonen har också beskrivit att de inte fick sitta ner i fosterhemmet, annat än när de gjorde sina läxor. Vid måltiderna fick de stå och äta vid bänken medan fostermodern satt vid köksbordet. När fosterfadern var hemma kunde de få sitta vid bordet och äta.

De har också berättat att fostermodern utsatte dem för olika typer av fysisk misshandel så som att skälla barnens händer. De fick lägga händerna på diskbänken och hon slog med baksidan av en kniv. Britta tyckte att det värsta var att fostermodern tvingade henne att slå sin egen bror. *Ur referat person 107, kvinna född på 1950-talet och person 399, man född på 1950-talet.*

Kommentar

Exemplet illustrerar *kontroll av kroppsfunktioner*. I Britta och Pers fall har fostermodern kontrollerat deras sömn och toalettbesök. De fick inte ens sitta ner när de själva ville. Sådan kontroll har flera intervjupersoner vittnat om. Andra har beskrivit att de inte fått blinka, andas eller dricka vatten vid behov.

Kombination av våld, hot, integritetskränkning och sadism

Martin berättar om sina erfarenheter ifrån ett fosterhem som han var placerad i under drygt tio år. Han beskriver sin fosterfar som psykopat och sadist, men också som en allmänbildad man med ett bra arbete.

Martin berättar att han var som familjens slav. Han fick göra alla sysslor i hemmet. Han fick äta först efter det att familjen hade ätit. Då fick han ofta annan mat. Under åren i fosterhemmet fick han utstå brutala sadistiska övergrepp fyra till fem gånger i veckan.

Martin berättar att varje kväll kom fosterfadern in till honom för att kontrollera hans hygien.

”Han sökte anledning till att få slå mig och tortera mig. Jag tvättade mig så noga för att han inte skulle hitta några fel och då hittade han på andra anledningar.” Vid hygienkontrollen skulle Martin ligga på rygg och då kontrollerade fosterfadern hans könsorgan. Detta kunde pågå i flera minuter. Han fick inte säga något för då kunde han bli slagen av fosterfadern. Därefter tvingades han vända sig om och då skulle hans stjärt kontrolleras. Denna kontroll kunde också pågå i flera minuter.

Martin har också berättat att hygienkontrollen kunde gå över i brutal misshandel. Fosterfadern gjorde även kvävningförsök på Martin.

Fosterpappan sträckte då ut sin arm och tvingade Martin att sätta huvudet straxt nedanför sin axel sedan drog han in armen så att han inte fick luft. Han höll så länge att Martin svimmade. *Ur referat person 375, man född på 1960-talet.*

Kommentar

Exemplet illustrerar *kombinationen av våld, hot, integritetskränkning och sadism.*

Martins beskrivningar av sadism återkommer i flera av intervjupersonernas beskrivningar som vittnat om bisarr vanvård. Några har också nämnt att sexuella övergrepp varit en del av deras bisarra vardag.

Extrem kontroll och utsatthet

Christer bodde i tio år i ett fosterhem som han benämner ”fängelse med regler för allt”.

”Reglerna handlade om allt som hade med det dagliga livet att göra. När man skulle gå upp, hur länge man skulle sitta på toaletten hur mycket man skulle göra ifrån sig på toaletten, när man skulle leka, vad man skulle leka med, hur man skulle ligga i sängen, osv., osv., osv.”

Om Christer inte följde reglerna blev fostermodern ”tokig”.

”Hon drog oss i håret, slog oss med händer och knytnävar över hela kroppen. Hon satte mitt huvud mellan sina knän när hon slog och höll för munnen så att det inte skulle höras hur man skrek. Jag slutade gråta innan jag var sju”, säger han.

Christer berättar också om extrem kontroll av sina toalettbesök.

”På morgonen lade hon papper i toaletten för att se hur mycket vi gjorde ifrån oss därinne. Hade vi inte åstadkommit tillräckligt fick vi

sitta där till dess vi hade gjort mer och hon var nöjd. Man skulle stänka högt också, annars gillades det inte. Hon stod utanför och lyssnade. Efteråt skulle vi stå på alla fyra när hon skulle kolla att vi hade torkat oss ordentligt. Dessutom var det förbjudet att tända lyset på toaletten. Det vi gjorde därinne skulle ske i mörker.”

Fostermodern påstod att Christer skulle vara tacksam att det fanns någon som över huvud taget ville ta hand om honom. Christer menar att han var så hjärntvättad av fostermoderns regler och kontroll att han trodde på henne. Han berättar att detta gjorde att han aldrig vågade säga något till den tillsynspersonal som kom till fosterhemmet. Där emot har han som vuxen funderat på hur det kunde vara möjligt att representanter från den sociala barnvården var på besök utan att förstå att det inte stod rätt till i fosterhemmet. *Ur referat person 152, man född på 1960-talet, finsk.*

Camilla har berättat att hon blev utsatt för psykisk och fysisk miss-handel såväl dag som natt i det fosterhem där hon tillbringade några år under sin uppväxt. Det var främst fostermodern som var förövare, men hela familjen deltog i trakasserier av Camilla. Hon har beskrivit en vardag fylld med absurda regler, straff och övergrepp.

Ett av de första minnena som Camilla har från sitt fosterhem är hur hon fick en nyckel av fostermodern när hon skulle ut och leka. Efter en stund ropade fostermodern tillbaka henne för att, som hon sa, känna efter om nyckeln låg kvar i flickans jackficka. I själva verket tog fostermodern nyckeln.

När Camilla ropades tillbaka en andra gång uppdagades att nyckeln inte låg kvar på sin plats. Den här bisarra leken eskalerade och Camilla tvingades ut att leta efter nyckeln flera gånger. Om hon inte hade den med sig in så skulle hon inte få komma in.

Efter ett tag kunde fostermodern säga att ”Du letar mycket bättre om jag får dina vantar”. Varje gång som Camilla kallades in för att höra om hon hittat nyckeln och inte hade den straffades hon med att ett nytt klädesplagg plockades av henne. När Camilla inte hittade nyckeln straffades hon ibland med att klä av sig helt och hållet och tvingas gå ut och ställa sig i snön.

Den bisarra nyckelleken skedde så många gånger att Camilla till slut började klä av sig själv och ställde sig i snön. En gång kom fosterfadern hem och hittade Camilla ute, fullständigt nedkyld. Då hade han sagt till fostermodern att hon inte fick låta Camilla stå ute så länge. Han var rädd att de skulle få barnvårdsnämnden på sig.

Camilla har också uppgett att hon alltid var rädd när hon skulle gå och lägga sig för att fostermodern ofta kom in och skrämde

henne på nätterna genom att stå bakom gardinerna och prata, skaka hennes säng och vid ett tillfälle satte hon på en bandspelare med nedvärderande kommentarer om henne. Camilla uppgav under intervjun att hon som barn ibland inte förstod om det var fostermodern eller någon annan som skrämde henne på nätterna.

Camilla har också berättat att hon utsattes för dagliga straff. Bland annat skulle hon som regel befinna sig på samma plats varje kväll för att invänta sitt ”kvällsstraff”. Här utdelade fostermodern olika typer av straff.

Fostermodern styrde även hennes möjlighet att röra sig fritt och att ha tillgång till toaletten efter behov. Hon fick inte gå på toaletten när hon önskade utan tvingades att hålla sig tills hon fick tillåtelse från fostermodern att gå. Camilla har också berättat att fostermodern tvingade henne till att erkänna falska lögnar.

Vid ett tillfälle önskade Camilla att gå på toaletten. Då ska fostermodern ha sagt: ”Erkänn att du ljög om att du ska kissa”. Camilla fick inte besöka toaletten på flera timmar och kissade på sig. Detta hände många gånger. *Ur referat person 277, kvinna född på 1970-talet.*

Kommentar

Exemplen illustrerar *extrem kontroll och utsatthet*. Intervju-personerna som berättat om bisarr vanvård har nämnt fosterföräldrarnas extrema kontroll som på olika sätt styrt deras vardag. Christer beskrev sitt fosterhem som ett fängelse fyllt med regler för allt. Fostermodern styrde hans vardag så till den grad att den bisarra vanvården kom att bli vardag. *Kontrollen och utsattheten* gjorde att han som han själv beskriver det, ”hjärntvättades”.

Den extrema kontrollen går också igen i Camillas beskrivning. Fostermodern fick henne att självmant klä av sig sina kläder och ställa sig utomhus. Hon visste att detta straff var följderna av att hon inte hade hittat den nyckel som hon, fostermodern hade gömt.

Camilla har också förmedlat att det som barn var svårt att veta vad som var verklighet, att hon hade svårt att förstå att det var hennes fostermor som stod bakom gardinen och skrämde henne om nätterna.

7.13.12 Utpekade förövare

De utpekade förövarna till den bisarra vanvården är till största del fostermödrar och fosterfäder. I ett fall har också fostersyskon varit aktiva i ett system av bisarr vanvård.

Flera personer har berättat att fosterfadern fanns i fosterhemmet men att han var undfallande och osynlig. I några fall har han gjort små försök att hindra fostermoderns behandling av barnet.

Det har i de flesta exemplen varit en person som beskrivits som den ”värsta”, men vanvården har beskrivits som så omfattande att ingen människa kan ha levt i samma hem utan att på ett aktivt eller passivt sätt accepterat behandlingen av barnet.

8 Tillsyn och övrigt agerande från stat och kommun

Ett av flera nödvändiga verktyg för att förhindra övergrepp och försummelser mot placerade barn är en verkningsfull tillsyn.¹ Den räcker inte för att garantera säkerheten, men tillsynen och en medveten uppföljning av placeringarna bidrar till att minska riskerna.

I detta kapitel redovisas hur tillsyn och uppföljning av placerade barn har varit utformad i teori och praktik, eller i lagstiftning och den praktik som intervjupersonerna har berättat om. Dessutom kommenteras övrigt agerande från den sociala barnvården som intervjupersonerna har nämnt under intervjuerna.

Kapitlet är indelat i tre delar.

Först redovisas vad tillsynen skulle omfatta enligt gällande lagstiftning under perioden 1924–1980, samt i de handböcker som skulle tjäna som vägledning för barnvårdsnämndernas och socialtjänstens arbete.

Därefter följer en undersökning av hur tillsynen av intervjupersonernas placeringar praktiserades. Praktiken har studerats dels genom vad intervjupersonerna har berättat att de minns av tillsynen, dels genom vad några intervjupersoners barnvårds- och socialakter berättar om tillsynen ur ett myndighetsperspektiv.

Slutligen redovisas vad intervjupersonerna har berättat om övrigt agerande från den sociala barnvården som de har farit illa av.

¹ Utredningen tillämpar här ett vidare begrepp av tillsyn och inbegriper dels Länsstyrelsens individ och verksamhetstillsynsansvar, Socialstyrelsens tillsynsansvar samt den placerande kommunens socialtjänst/socialbarnvårdsansvar att följa upp och utvärdera placeringen av det enskilda barnet.

8.1 Tillsyn i teorin: lagstiftning och handböcker

8.1.1 En sammanfattning av tillsynsansvaret

Tillsyn inom den sociala barnvården har varit, och är fortfarande, tre olika instansers ansvar. En detaljerad genomgång av tillsynsansvaret återfinns i kapitel 2, men sammanfattas kort här.

Barnvårdsnämnderna, och senare socialtjänsten, har haft till uppgift att utöva tillsyn över både fosterbarn och barnhemsbarn, i kommunen. Fram till att socialtjänstlagen trädde i kraft 1982, vilade det främsta tillsynsansvaret på vistelsekommunen. Därefter fick den placerande kommunen det övergripande ansvaret men vistelsekommunen ansvarade fortfarande för att fosterhemmen var lämpliga.

Länsstyrelser har haft till uppgift att dels övervaka att barnvårdsnämnderna följer sina åtaganden, dels att kontrollera barnvårdsanstalter, senare HVB, och ingripa om missförhållanden förelåg.

Slutligen har Socialstyrelsen ansvarat för att övervaka barnvården i landet. Det har bland annat inneburit att denna myndighet har haft till uppgift att ge ut föreskrifter om hur vården skulle bedrivas samt att utöva tillsyn över barnvårdsanstalter.

8.1.2 Frågeställningar och källor

I det här avsnittet undersöks vilka konkreta krav som har ställts på tillsynen i lagstiftning och i handböcker. Med handbok menar vi litteratur som har tolkat hur lagtexterna borde tillämpas i praktiken. Två frågor har varit vägledande för sammanställningen:

– Vad skulle tillsynen granska enligt lagstiftning och handböcker?

– Hur ofta skulle tillsyn ske enligt lagstiftning och handböcker?

Hur, när och vem som skulle utöva tillsynen av placerade barn har reglerats i lagstiftning men ofta konkretiserats i handböcker. Underlaget för denna studie utgörs dels av de lagar som reglerat den sociala barnvården sedan 1924, dels av vägledande litteratur som riktade sig till länsstyrelser, barnvårdsnämnder och andra socialvårdande instanser. Vi har inventerat Socialstyrelsens *Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor*², åtta upplagor av handboken *Samhället och barnen*³

² Vi har använt upplagor som behandlat den sociala barnvården från åren 1946, 1961, 1969, 1981 och 1982.

³ *Samhället och barnen* har getts ut i 13 upplagor. Vi har använt upplagorna från 1940, 1950, 1955, 1965, 1969, 1971, 1977 och 1984.

som var ett slags översiktsverk gällande svenska lagstiftning om barn som gavs ut mellan 1940–1984 samt en handbok som gavs ut av Svenska fattigvårds- och barnavårdsförbundet 1931. Eftersom syftet med dessa lagtolkningsböcker var att vägleda de sociala vårdinstanserna i deras arbete, utgår vi ifrån att dessa handböcker säger något om hur tillsynen borde ha utförts.

8.1.3 Vad skulle tillsynen granska?

Tillsyn beskrivs på olika sätt i lagar och handböcker. De konkreta kraven på vad tillsynen skulle omfatta, återfinns främst i handböckerna. I lagtexterna är tillsynsbegreppets innebörd mer en övergripande beskrivning av vad som förväntades av de barnavårdande instanserna. Rekommendationer om vad tillsynen skulle granska har skilt sig något åt för fosterhem och barnavårdsanstalter. Därför redovisas tillsyn av fosterhem och barnavårdsanstalter i separata avsnitt. Det är dock viktigt att komma ihåg att barn på barnavårdsanstalt räknades som fosterbarn i lagstiftningen fram till 1945 (se kapitel 2 Lagregler om den sociala barnavården).

Handböckerna konkretiserar lagtexten. Det framgår inte av lagarna *hur* tillsynen skulle ske, men *att* den skulle ske. I 1924 års lag om samhällets barnavård sägs följande om tillsynen: ”Barnavårdsnämnden skall noggrant tillse att fosterbarn komma i åtnjutande av tillfredsställande vård och fostran...”⁴ ⁵ I handboken *Tillsyn över fosterbarnsvården* (1931), konstaterades att barnavårdsnämnden hade utrymme att själva tolka vad ”tillfredsställande vård” innebar eftersom lagen inte var mer specifik än så.⁶

I handböckerna är det mer tydligt vad tillsynen skulle innehålla. I samtliga handböcker och rådgivningsskrifter som har bearbetats för den här studien har det framhållits att personliga besök i fosterhem eller på barnhem är det enda sättet att åstadkomma en verkningsfull tillsyn. Ett annat påpekande som återkommer i dessa texter är vikten av att inspektören försökte vinna såväl fostrarnas som barnets förtroende. Det kan förstås som att det alltid har varit påtalat att inspektören ska tala enskilt med barnet vid besöken. Dessa råd kring enskilda samtal gavs i handboken från 1931:

⁴ 52 § Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

⁵ Vid den här tiden räknades även barnhemsbarnen in i fosterbarnsbegreppet.

⁶ Barkman, Lars, Jundell, Isak & Stéenhoff, Gotthilf, *Tillsyn över fosterbarnsvården*, Svenska fattigvårds- och barnavårdsförbundet, Stockholm, 1931, s. 46.

”I ombudets [inspektörens, vår anmärkning] intresse bör ligga att komma till tals på tu man hand med barnet självt, då det hunnit en ålder, som möjliggör detta. Samtalet bör då anordnas helt naturligt genom att t.ex. följa barnet ut i det fria till en lekplats o. dyl. Äger man barnets förtroende, yppar sig lätt ett tillfälle att få det att tala ut, berätta hur det trivs, hur det anser sig behandlat o.s.v. Under sådana samtal är emellertid av vikt att icke ställa till detsamma rent suggestiva frågor, vilka liksom lägga svaren i barnets mun, t.ex. ’Här har du det ju riktigt trevligt eller hur?’ ”⁷

Tillsyn av fosterhem

När det gällde tillsyn av fosterhem har granskning av barnets kläder och sängplats varit ett återkommande tema för tillsynen, åtminstone fram till 1980-talet. Förutom att kläderna skulle vara hela och rena gjordes anmärkningen i handboken från 1931 att fosterbarnets kläder inte skulle skilja sig från plagg som bars av ortens jämnåriga.⁸ Men att endast granska klädernas beskaffenhet har inte ansetts som tillräckligt. Mellan 1940 och 1965 betonades i handboken *Samhället och barnen* att inspektören inte skulle låta sig nöjas med att konstatera att barnet hade en ordentlig säng och bra kläder. Tvärtom kunde ett minutiöst rent fosterhem vara sämre än ett mer oordentligt om de vuxna i det senare hade bättre hand med barn.⁹ En annan omständighet som inspektörerna skulle granska var om barnen fick tillräckligt med närande föda samt sjukvård vid behov.¹⁰ Från och med 1945 års ändring av 1924 års lag om samhällets barnavård framhölls även fosterbarnens utbildning som en viktig uppgift för barnavårdsnämnden att bevaka. I *Samhället och barnen* från 1950, och därefter följande upplagor, beskrivs hur tillsynspersonalen skulle informera sig om barnens skolgång. Inspektören skulle förhöra sig om hur det gick i skolan och om barnet utvecklades normalt. Om barnet hade särskilda anlag eller intresse för ett visst yrke eller utbildning skulle inspektören meddela detta till barnavårdsnämnden så att man kunde ordna lämplig utbildning för barnet.¹¹ Vikten av foster-

⁷ Barkman, Lars, Jundell, Isak & Stéenhoff, Gotthilf, *Tillsyn över fosterbarnsvården*, Svenska fattigvårds- och barnavårdsförbundet, Stockholm, 1931, s. 29.

⁸ Barkman, Lars, Jundell, Isak & Stéenhoff, Gotthilf, *Tillsyn över fosterbarnsvården*, Svenska fattigvårds- och barnavårdsförbundet, Stockholm, 1931, s. 29.

⁹ Se t.ex. Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn*, Norstedt, Stockholm, 1940, s. 217; Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 7., [omarb.] uppl., Norstedt, Stockholm, 1965 s. 244.

¹⁰ Se t.ex. Barkman, Lars, Jundell, Isak & Stéenhoff, Gotthilf, *Tillsyn över fosterbarnsvården*, Svenska fattigvårds- och barnavårdsförbundet, Stockholm, 1931, s. 28.

¹¹ Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn*, 3. uppl., Stockholm, 1950, s. 231.

barnens skolgång och utbildning har alltså sedan 1945 haft en framskjuten plats i såväl lagtext som i handböcker.

Tillsyn av barnvårdsanstalter

När det gäller tillsynen av barnvårdsanstalter ger de flesta texter som har inventerats för den här studien inte lika konkret vägledning som vid tillsyn av fosterhem. Men i handboken från 1931 finns en utförlig redogörelse för vad tillsynen över barn på barnvårdsanstalt skulle innebära. Här nämns bland annat kontroll av kläder, hygien, sovtider, måltider och tid för lek och fritid.¹² Dessutom uppmanades barnvårdsnämnden att särskilt iaktta och prata med varje enskilt barn och inte nöja sig med en allmän överblick:

”Det ligger ofta nära till hands att iakttaga barnen i ett barnhem snarare som en grupp än som skilda individer.[...] En sådan allmän uppfattning får icke anses vara tillfyllest. Den kan för övrigt vara ganska missvisande. Även barnen i en anstalt skola naturligtvis betraktas och behandlas som skilda personligheter, vilka barnvårdsnämnden och dess ombud böra känna väl till var för sig.”¹³

Den mest utförliga beskrivningen av hur tillsyn av barnvårdsanstalter borde gå till har återfunnits i den statliga utredningen *Barn på anstalt* från 1965.¹⁴ I den utredningen finns en beskrivning av vad Socialstyrelsen borde uppmärksamma när de skulle inspektera barnvårdsanstalter. Det handlade bland annat om en omfattande genomgång av den materiella standarden på barnvårdsanstalten, och även innehållet och utförandet av verksamheten. Här ges en detaljerad uppräkningslista av att Socialstyrelsen bland annat skulle kontrollera hygieniska förhållanden, möblering, personalvillor, rådgivning. Dessutom anges att ”en stor del av inspektionen ägnas åt barnen.”¹⁵

¹² Barkman, Lars, Jundell, Isak & Stéenhoff, Gotthilf, *Tillsyn över fosterbarnsvården*, Svenska fattigvårds- och barnvårdsförbundet, Stockholm, 1931, s. 32f.

¹³ Barkman, Lars, Jundell, Isak & Stéenhoff, Gotthilf, *Tillsyn över fosterbarnsvården*, Svenska fattigvårds- och barnvårdsförbundet, Stockholm, 1931, s. 32.

¹⁴ SOU 1965:55 Barnanstaltsutredningen, *Barnanstaltsutredningens betänkande. 2, Barn på anstalt*, Stockholm, 1965, s.154.

¹⁵ SOU 1965:55, s. 154.

8.1.4 Hur ofta skulle tillsynsbesöken genomföras?

Lagregler

Varken 1924 års lag om samhällets barnavård, 1945 års ändring av 1924 års barnavårdslag, 1960 års barnavårdslag samt den kungörelse om fosterbarnsvård som tillhör denna lag eller 1980 års Socialtjänstlag (SoL) och Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) innehåller några bestämmelser om hur ofta placerade barn ska besökas för tillsyn. Istället har det varit upp till barnavårdsnämnden/socialnämnden att bestämma när tillsyn har behövts. 1945 formulerades detta så här:

”Barnavårdsnämnden har att öva noggrann tillsyn över alla fosterhem inom kommunen i syfte att trygga, att fosterbarn komma i åtnjutande av tillfredsställande vård och uppfostran samt, i händelse av sjukdom, den särskilda vård, som omständigheterna påkalla. [...] I den mån så finnes påkallat har nämnden att låta verkställa undersökning av förhållandena i fosterhem.”¹⁶

1960 förespråkades oanmälda besök i fosterhem men lagen säger inte något om hur ofta dessa borde göras:

”För utövandet av tillsynen har fosterbarnsinspektören att i den omfattning, som med hänsyn till omständigheterna i varje särskilt fall finnes påkallad, avlägga personliga besök i hemmet. Dylika besök böra äga rum även på tider, som ej i förväg tillkännagivits.”¹⁷

Enligt LVU som trädde i kraft 1982 ska vård av unga som vårdas på grund av eget beteende omprövas var sjätte månad.¹⁸ Vid omprövning är det rimligt att anta att barnen ska besökas eller vidtalas. Men lagtexten ger inget stöd för att omprövningen förutsätter tillsyn i samband med omprövningen. Därför saknas det fortfarande i lagtext bestämmelser om hur ofta tillsynsbesök borde göras.

Handböcker

Även om lagstiftningen inte har konkretiserat hur ofta tillsynsbesök i *fosterhem* bör göras så har detta tagits upp i handböcker som riktat sig till barnavårdsnämnderna. Hur ofta besöken ska göras har inte varit självklart. I handboken från 1931 sägs att för

¹⁶ 53 § Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnavårdslag).

¹⁷ 9 § Kungl. Maj:ts kungörelse (1960:594) om fosterbarnsvård.

¹⁸ 5 § Lag (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

späda barn kan besök vara nödvändiga flera gånger i veckan eller rent av dagligen:

”Att avgöra, när besök i ett fosterhem bör företagas, är ej alltid lätt. Det är icke sagt, att tillsyn bittida och sent är det rätta, stundom kan skäl föreligga att lämna hemmet någon tid utan inblandning, vid åter andra tillfällen kunna besök vara nödvändiga flera gånger i veckan, ja dagligen, t.ex. när det är fråga om ett spätt eller klent barn.”¹⁹

En genomgång av handboken *Sambället och barnen* visar att första gången minst två besök per år i fosterhem rekommenderas är i upplagan från 1950. Där står det:

”Omfattningen av besöken beror på omständigheterna, men besöken bör vara tätare ju yngre barnet är. Mindre än en gång i halvåret bör under inga förhållanden besök göras.”²⁰

Rekommendationen att göra minst ett tillsynsbesök var sjätte månad kvarstår sedan till och med 1977 års upplaga av *Sambället och barnen*. I nästa upplaga, som kom ut 1984, finns inte längre någon sådan rekommendation.

En annan typ av handbok är Socialstyrelsens *Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor*. Där finns ingen tydlig rekommendation om hur ofta tillsynsbesöken borde avläggas: ”Något visst antal besök per tidsenhet föreskrevs icke.”²¹ Men det framhålls att besöken inte fick vara sällsynta om fosterbarnsinspektören skulle kunna ”göra sig förtrogen med barnets förhållanden” såsom lagen föreskrev, samt att nyplacerade barn skulle besökas oftare och att barnavårdsnämndens första besök skulle ske inom en månad:

”Besök kan behövas göras oftare, då ett barn är nyplacerat i fosterhemmet, än då barnet vuxit in i fosterhemsmiljön. Det första besöket i fosterhemmet, efter det att barnet kommit dit, bör göras senast en månad efter barnets ankomst. Där förhållandena i fosterhemmet befunnits vara goda och barnet är väl anpassat, kan besök göras i mindre utsträckning än i fosterhem, där i något avseende problem föreligger. Att besöken även i de fall, då inga särskilda problem förefinnes, icke skall vara alltför sällsynta följer av att fosterbarnsinspektören enligt 9 § 1 st. skall göra sig väl förtrogen med barnets förhållanden samt med uppmärksamhet följa dess utveckling.”²²

¹⁹ Barkman & Jundell & Stéenhoff, *Tillsyn över fosterbarnsvården*, Stockholm 1931, s. 26f.

²⁰ Höjer, Karl J., *Sambället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn*, 3. uppl., Stockholm, 1950, s. 231.

²¹ *Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor* nr 137, Kungl. Socialstyrelsen 1961, s. 44.

²² *Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor* nr 137, Kungl. Socialstyrelsen 1961, s. 44.

När det gäller *barnavårdsanstalterna* var fler instanser än barnavårdsnämnden inblandade i tillsynen. Hur ofta tillsynsbesök på barnavårdsanstalter skulle göras har dock inte framgått i handböckerna. Men i den statliga utredningen *Barn på anstalt* från 1965 anges att Socialstyrelsen skulle besöka varje barnhem en gång vartannat år.²³

8.2 Tillsyn i praktiken: intervjupersonernas minnen och arkivmaterial

8.2.1 Intervjupersonernas uppgifter om tillsyn

Utredningens material omfattar intervjuer med 404 personer som sammanlagt har varit placerade 1 846 gånger. Dessa gånger kallar vi för placeringsperioder. Vi har frågat vad intervjupersonerna minns av tillsyn från barnavårdsnämnd/socialtjänst under sina placeringsperioder.

Det kan givetvis diskuteras huruvida intervjupersonerna haft möjlighet att minnas alla tillsynsbesök. Därför har vi inte frågat om antal tillsynsbesök utan mer intresserat oss för om intervjupersonerna alls har något minne av att någon från barnavårdsnämnden/socialtjänsten besökte fosterhemmet eller institutionen. Givetvis kan de som inte minns några tillsynsbesök ändå ha haft viss tillsyn. Representanter från barnavårdsnämnd eller socialtjänst kan ha besökt fosterhemmet eller institutionen utan att barnen visste om det eller tog intryck av det. Vi vill dock framhålla att det är anmärkningsvärt i sig om tillsynsbesöken gjorde så lite avtryck att intervjupersonerna inte kan erinra sig att någon frågade eller brydde sig om hur de hade det under placeringarna.

Tabell 8.1 Intervjupersonernas uppgifter om tillsynsbesök under varje placeringsperiod

	Antal placeringsperioder
Tillsyn skedde aldrig	584
Tillsyn skedde någon gång eller flera gånger	300
Uppgifter om tillsyn saknas	962
Summa	1 846

²³ SOU 1965:55, s. 154.

Endast för 300 placeringsperioder (16 procent) har intervju-personerna kunnat bekräfta att tillsyn skedde. De flesta besök intervju-personerna minns gjordes mycket sällan och inte alls med de intervaller som rekommenderades i handböckerna.

För drygt hälften av placeringsperioderna saknas uppgifter om tillsyn. Det beror främst på att intervju-personerna uttryckte att de saknat minnen från dessa placeringsperioder. En annan orsak är att intervju-personerna inte har kunnat specificera sina uppgifter om hur tillsynen såg ut under enskilda placeringsperioder. Ibland har utredarna sammanfattat tillsynen i referaten på ett sätt som inte går att härleda till enskilda placeringsperioder. Av Lovisas referat framgår att vissa kontakter med den sociala barnvården förekom, men hon saknar minnen av dessa:

”Lovisa har under sin barndom och uppväxt haft många kontakter med den sociala barnvården men har inga minnen av verklig tillsyn eller att tillsynspersonalen brydde sig om henne. Det värsta var, berättar Lovisa, att alltid vara ensam och övergiven.” *Ur referat person 203, kvinna född på 1970-talet.*

Att uppgifter om tillsyn saknas för de enskilda placeringsperioderna innebär alltså inte att det helt saknas information om hur intervju-personerna har beskrivit tillsynen.

Under 584 placeringsperioder (32 procent) förekom ingen tillsyn alls, enligt intervju-personerna. En närmare granskning visar att av de 404 personer som ingår i denna delrapport har 79 uppgett att tillsyn inte förekom på någon av deras placeringar, eller att de inte kan minnas någon som helst tillsyn. Minst en femtedel av intervju-personerna saknar alltså helt erfarenheter och minnen av tillsynsbesök.

Ingen tillsyn under lång tid

Hur ofta, eller sällan, tillsynsbesöken skedde bör relateras till hur länge placeringsperioderna varade. De placeringsperioder där intervju-personerna uppgett att ingen tillsyn förekom alls hade i allmänhet varat längre än i ett år.

Tabell 8.2 Varaktighet bland placeringsperioder där inga tillsynsbesök gjordes enligt intervjupersonerna

Placeringsperiodens varaktighet	Antal
Under 1 år	195
1–2 år	128
2–5 år	125
5–10 år	41
10 år och mer	15
Summa	504

Anmärkning: Uppgifter om placeringsperiodens längd saknas för 80 av de 584 placeringsperioder där intervjupersonerna har uppgett att tillsyn aldrig gjordes. Därför baseras ovanstående tabell på 504 placeringsperioder.

Särskilt anmärkningsvärt är att barn tycks ha varit placerade i flera år utan att något tillsynsbesök gjordes, som de kan erinra sig. 56 placeringsperioder varade i 5 år och mer, och under den tidsrymden gjorde barnavårdsnämnden/socialtjänsten inga besök, enligt intervjupersonerna.

Som nämndes tidigare har 79 personer uppgett att någon tillsyn aldrig gjordes under någon av deras placeringar. De flesta av dem hade varit placerade på flera ställen, under flera år.²⁴

Bo var placerad fem gånger under loppet av 12 år. De flesta placeringsperioder varade ett år eller mer:

Bo berättar att det aldrig någon gång, på något ställe, förekom något tillsynsbesök. *Ur referat person 417, man född på 1950-talet.*

Många är de som helt saknar minnen av att någon från barnavårdsnämnden eller socialtjänsten brydde sig om dem. Ann-Charlotte som var placerad sex gånger under knappt tio år är en av dessa:

Ann-Charlotte minns inte ett enda ansikte från någon socialtjänst, hon säger att det är totalt blankt. Det fanns ingen tillsyn värd namnet. Det var ingen som pratade med henne.” *Ur referat person 286, kvinna född på 1960-talet.*

²⁴ 55 av dessa 79 personer hade varit placerade under minst två placeringsperioder.

Brister i den tillsyn som gjordes

Drygt hälften av intervjupersonerna, 210 personer, har bekräftat att tillsyn skedde någon gång under deras tid inom den sociala barnavården även om långt ifrån alla deras placeringar besöktes. Endast ett fåtal intervjupersoner har berättat om regelbunden tillsyn. Det framkommer av intervjupersonernas berättelser att den tillsyn som gjordes har varit behäftad med många brister.

Föranmälda och styrda tillsynsbesök

Flera (59) personer har sagt att tillsynsbesöken var föranmälda. De vittnar om hur fosterhemmen har städats, barnen klätts upp och instruerats om vad de fick och inte fick säga till tillsynspersonalen. Anna har berättat hur det kunde gå till på 1930-talet:

När det var inspektion gick det som en löpeld bland fosterfamiljerna i byarna. ”Då kom dockorna och leksakerna fram. När inspektionen var över åkte man ut i ladugården igen för att jobba.” *Ur referat person 175, kvinna född på 1920-talet, resandefolket.*

De föranmälda besöken återkommer även i yngre intervjupersoners berättelser. Jenny har berättat hur det gick till i hennes och broderns fosterhem på 1970-talet där de, enligt Jenny, blev slagna, kränkta och utnyttjade i arbete:

När det gäller tillsynen ringde barnavårdsnämnden till fosterhemmet och förvånade om besöken. Då skulle allt vara putsat och städlat och fostermodern berättade för dem att allt var så bra och att Jenny och Roger var så duktiga. *Ur referat person 439, kvinna född på 1960-talet.*

I Jennys fall dröjde det tills hon var omkring 15 år innan hon fick börja prata med barnavårdsnämndens representanter i enrum och först då kunde hon berätta hur det var i fosterhemmet.

Ovanligt med enskilda samtal med barnet

Samtal med barnen har framhållits som den viktigaste komponenten i tillsynen under hela den 70-årsperiod som utredningen kartlägger. Detta visades i avsnittet om hur tillsynen borde gå till enligt lagstiftning och handböcker.

Många intervjupersoner (126) har berättat om tillsynsbesök där tillsynspersonalen inte talade enskilt med barnen. Det ledde till att barnen aldrig fick en chans att säga hur de hade det. I Johnnys referat finns en sådan beskrivning:

Socialnämnden följde inte upp något, berättar Johnny. En gång gjorde de ett besök i fosterhemmet. Då satt de allihop tillsammans och Johnny vågade inte säga något om hur han hade det. Han var rädd för att komma till ett annat ställe som kanske skulle vara ändå värre. *Ur referat person 247, man född på 1960-talet.*

Flera intervjupersoner har sagt att tillsynspersonalen verkade mer intresserad av att prata och umgås med fosterföräldrarna eller institutionspersonalen än med barnen. Sven har berättat hur det gick till när barnavårdsnämnden skulle göra en inspektion på det barnhem där han bodde efter att anmälningar om vanvård kommit till barnavårdsnämnden:

Barnen blev uppklädda i söndagskläder och fick pomada i håret, berättar Sven. Inspektören tillbringade hela dagen tillsammans med föreståndarinnan och träffade sedan barnen i 4 minuter och frågade dem hur de hade det. *Ur referat person 348, man född på 1930-talet.*

I ett graverande fall har intervjupersonen uppgett att tillsynspersonalen drack alkohol med fosterföräldrarna under tillsynsbesöket.

Myndigheter agerade inte trots kännedom om brister i vården

En del intervjupersoner tog som barn själva kontakt med myndighetspersoner med anmälningsplikt för att få hjälp. Det kunde innebära att de berättade om vanvård för tillsynspersonal, kontaktade barnavårdsnämnden, eller berättade för en lärare eller skolsköterska. Andra har sagt att myndigheterna fick kännedom om brister i vården genom anmälningar som gjordes av omgivningen. Långt ifrån alla säger sig ha fått hjälp efter att myndigheterna fick kännedom om förhållandena.

68 personer har berättat att myndigheterna inte agerade trots att de hade kännedom om brister i vården. De flesta som har vittnat om att de på detta sätt inte ha fått vanvården och sin berättelse tagen på allvar är kvinnor (44).

Gun-Britt har berättat att hon bodde några månader i ett fosterhem där hon fick sova på kallvinden, arbeta hårt i hushållet samt

utstå särbehandling. Hon försökte få hjälp både av sina föräldrar och av den sociala barnvården:

Hon ringde regelbundet hem och till den sociala barnvården för att be om att bli flyttad från fosterhemmet men det var inte någon som kom och besökte henne för att reda ut hur hon hade det. *Ur referat person 547, kvinna född på 1950-talet.*

Först efter att Gun-Britts pappa kommit på besök och sett hur Gun-Britt behandlades i fosterhemmet, blev hon förflyttad.

Flera personer har redogjort för den desperation som de kände när de berättade och inte blev trodda. Katarina är en av dem. Hennes berättelse innehåller grova sexuella övergrepp som begicks av fosterfadern under flera år. När hon polisanmälde våldtäkterna vid 15 års ålder slutade det med att socialtjänsten anmälde henne för förtal:

”Fostermodern klagade hos socialen att jag for med lögner. Då kom socialen till mig och sedan gjorde de en anmälan till polisen. Även socialen sa att jag skulle sluta ljuga. I stället för att bli trodd om våldtäkterna blev jag anklagad för förtal av socialen. [...] Det är aldrig någon som pratat med mig. Det står bara hur dåligt min fostermor mår. Man lyssnade bara på de vuxna. Det står ingenstans något om mig, bara att jag ljuger och hittar på.” *Ur referat person 472, kvinna född på 1960-talet, samiskt ursprung.*

Ytterligare två personer har likt Katarina berättat om att de blev hotade eller övertalade av myndigheter att ta tillbaka anmälningar om övergrepp. Dessutom har en handfull personer sagt att de inte fick något stöd från socialtjänst eller rättsväsende att föra sin talan om övergrepp.

Flera intervjupersoner har uppgivit att omgivningen reagerade på missförhållandena. Anmälningar till den sociala barnvården gjordes av anhöriga, grannar och vänner till fosterfamiljerna. Ändå hände inget. I Kalles fall anmälde grannarna hans fosterföräldrar:

Kalle berättar under intervjun att fosterfamiljen anmäldes för missförhållanden, främst på grund av alkoholvanorna, av grannarna. Kalle minns tillsynen av barnvården som passiv i samband med anmälningarna. Ingen pratade med honom om hur det var. *Ur referat person 325, man född på 1970-talet.*

Långsam och byråkratisk handläggning

När den sociala barnvården faktiskt gjorde insatser efter att tjänstemännen hade fått kännedom om missförhållanden kunde det dröja innan barnen fick flytta. Exempel finns på intervju personer som uppger att de fick vänta upp till en månad på ett nytt hem. De berättar att de fick utstå fortsatt misshandel och kränkningar under den tiden. En av dessa intervju personer menar att detta var ett fruktansvärt svek från den ansvariga myndigheten som han fortfarande plågas av. *Ur referat person 152, man född på 1940-talet, finsk.*

Det hände även, enligt några intervju personer, att barnavårdsnämnder bollade ärenden mellan sig och sade sig vara oförmögna att agera eftersom de inte hade placerat barnet. Mot bakgrund av att vistelsekommunen har varit ansvarig för fosterbarnsvården inom kommunen har sådana resonemang varit felaktiga fram till att Socialtjänstlagen trädde i kraft 1982. Barn som var placerade av Stockholms kommun var dock undantagna från denna tillsyn av vistelsekommunen eftersom Stockholm hade egna fosterbarnsinspektörer som skulle resa runt i landet. Byråkratin medverkade till att barnen inte fick den hjälp de behövde. Eva, som var placerad i fosterhem i en norrländsk kommun, har berättat för utredningen att skolpersonal gjorde tre eller fyra anmälningar till barnavårdsnämnden:

Men de svarade bara att de inte hade med Evas ärende att göra eftersom hon var ett "Stockholmsbarn". *Ur referat person 369, kvinna född på 1950-talet.*

Bland de berättelser som intervju personerna har lämnat finns även exempel på att kommuner har placerat barn i fosterhem som andra kommuner hade förflyttat barn ifrån. Detta kommenteras mer ingående i avsnittet om arkivmaterialets uppgifter om tillsynen.

Att inte våga berätta

Intervju personerna har påpekat att tillsynspersonal måste vara oerhört lyhörd för att uppfatta signaler om missförhållanden. Även om tillsynspersonalen hade talat enskilt med barnen vid tillsynsbesöken är det många som säger att de inte hade vågat berätta. Britt-Marie fick tala med kvinnan från barnavårdsnämnden i enrum men vågade inte säga rakt ut hur det var i fosterhemmet:

Hon minns att hon visade kvinnan sitt fotoalbum, med sin familj. ”Jag var väldigt maktlös. Albumet var mitt sätt att säga hur jag vantrivdes.”
Ur referat person 333, kvinna född på 1950-talet.

Flera intervjupersoner har uppgett att de blev direkt eller indirekt hotade inför eller under ett tillsynsbesök. Dessa hot beskrivs mer ingående under avsnittet om hot och hotfull situation. Hoten gjorde det i sig omöjligt för en del att berätta:

”Jag vet inte om jag hade vågat berätta om någon vuxen hade frågat. Jag var ju så hotad av honom. Det är svårt att veta idag. Jag blev ju hjärntvättad av honom. Jag tordes ju inte ens berätta för min mamma trots att jag då var långt ifrån honom.” *Ur referat person 50, kvinna född på 1950-talet.*

Att det är viktigt att tillsynspersonalen använder bra metoder för att fråga hur barnen har det på sina placeringar framgick redan i handböcker på 1930-talet. Det har visats i ett tidigare avsnitt. Intervjupersoner som utredningen har träffat har själva haft förslag på hur tillsynspersonalen bör agera. En person har gett följande råd:

Dom ska inte försöka prata med barnen i samma miljö som dom bor i. Det ska vara en barnvänlig miljö. Man [tillsynspersonalen, vår anm] kan inte lita på vad fosterföräldrarna säger. Det finns ju en anledning för dem att förtiga sanningen. *Ur referat person 130, man född på 1940-talet.*

Då myndigheterna kom till undsättning

Utredningen har tagit emot några berättelser som ändå visar att barnavårdsnämnd eller socialtjänst lyssnade på barnen och avbröt placeringar med vanvård. Mats bodde i ett sommarhem på 1970-talet där han blev uteläst. Han lyckades ringa till barnavårdsnämnden och berätta om incidenten. Vad som sedan hände beskrivs i hans referat:

De trodde inte på detta så han bad dem komma. I samband med detta blev fosterfadern upprörd över de kompisar som Mats har tagit med sig på gården och de hamnade i ett bråk. Fosterfadern ska ha sagt ” du ska inte släpa hit några kriminella typer hit”. Fosterfadern ska precis till att slå Mats då representanten från den sociala barnavården kom. Hon lät då Mats bo hos några kamraters familjer under sommaren. *Ur referat person 487, man född på 1950-talet.*

Ett annat exempel på att samhället till slut agerade har getts av Susanne som tillsammans med sin bror under 12 år var placerad i ett fosterhem där de utsattes för sexuella övergrepp och det vi har valt att kalla för bisarr vanvård. Tillsynsbesöken hade under flera år inte avslöjat någon vanvård eftersom barnen var förbjudna av fosterföräldrarna att säga något. Men i tonåren vågade Susanne berätta för en kurator hur det var i fosterhemmet. Då agerade myndigheterna:

När Susanne gick på högstadiet berättade hon för en skolkurator vad hon var utsatt för. Kuratorn ringde socialtjänsten som omedelbart avbröt placeringen. Båda barnen hämtades på väg hem från skolan och behövde aldrig mer återvända. [...] Ingen av fosterföräldrarna anmäldes, eller åtalades. *Ur referat person 159, kvinna född på 1960-talet.*

Alla visste men ingen gjorde något

Förutom att intervjupersonerna har gett beskrivningar av sällsynt och bristfällig tillsyn har många berättat att människor i lokalsamhället kände till att de for illa, att de blev slagna och sämre behandlade än andra barn, men att ingen gjorde något. Här är det inte bara myndigheterna som bär ansvar utan även omgivningen som inte reagerade.

En intervjuperson har berättat att hela byn kände till hur hon blev behandlad men att det inte var någon som vågade anmäla.

”Alla var rädda för fosterfar.” Fosterfadern hade varit polis men fick lämna sitt arbete på grund av alkoholmissbruk. Han satt dessutom själv med i socialnämnden. *Ur referat person 260, kvinna född på 1940-talet.*

Ett annat exempel på en omgivning som inte reagerade har getts av Rickard som växte upp i ett frikyrkligt fosterhem under 1960- och 1970-talen. Han har beskrivit hur församlingen, där fosterfadern var pastor, blundade för vanvården.

Rickard berättar att ”alla” visste hur han hade det i familjen, att fosterfadern var våldsam, men att ingen reagerade. ”Skolkuratorn och skolsköterskan visste, men ingen gjorde något. Det stannade alltid hos rektorn.” Alla i Rickards och familjens omgivning var med i församlingen, eller var gifta med någon i församlingen. *Ur referat person 282, man född på 1960-talet.*

Vid sidan om de här personerna har flera vittnat om att deras fosterföräldrar hade en stark ställning i lokalsamhället där de var väl ansedda, välutbildade, en del satt med i barnavårdsnämnden eller socialnämnden. Samtidigt skedde grov misshandel och vanvård innanför fosterhemmets väggar. Liselott var placerad i en överklassfamilj där hon bland annat utsattes för sexuella övergrepp av fosterfadern:

”Det skulle nog ha varit väldigt svårt att i en utredning ha upptäckt honom. Det var en så fin fasad.” *Ur referat person 351, kvinna född på 1960-talet.*

En intervju som utredningen har gjort med en man som själv inte var placerad av den sociala barnavården, men som växte upp i ett lokalsamhälle där flera fosterbarn var placerade, vittnar om dels hur personer med stark ställning i samhället inte blev ifrågasatta trots att de slog sina fosterbarn, dels att vuxna inte agerade trots att de kände till missförhållanden. I ett utdrag från referatet från den här intervjun berättar mannen, som vi har valt att kalla Mårten, om en fosterfamilj där fosterbarnen fick jobba på en grisfarm:

Han berättar att ”snacket gick” att de biologiska barnen inte behövde arbeta med grisfarmen på helgerna medan fosterbarnen fick jobba hårt. Det var en slags tyst acceptans bland de vuxna. Mårten kommer ihåg att han som barn tyckte att det var jobbigt att veta hur fosterbarnen hade det, ”jag visste ju inte vad problemet var, bara att det var annorlunda på något sätt”. *Ur referat person 600, ej vårdad i den sociala barnavården.*

8.3 Arkivmaterialets uppgifter om tillsyn

8.3.1 Vad berättar arkivmaterialet om tillsyn?

Utredningen har fått ta del av många berättelser om att tillsynen inte har fungerat som den skulle.

I tidigare avsnitt har vi redogjort för vad lagar och handböcker säger om myndighetsansvaret för tillsynen av placerade barn, samt vad intervjupersonerna själva har berättat om tillsynen.

För att få en uppfattning om hur tillsynen hanterades ur ett myndighetsperspektiv, har vi genomfört en undersökning av några intervjupersoners arkivmaterial. Undersökningen baseras på barnavårds eller socialakter eftersom det är i detta material uppgifter om tillsyn kan finnas. Utredningen tar även del av annat material om intervjupersonerna, när de har gett oss sin tillåtelse, såsom barnhems-

journaler, inskrivningsliggare etc. Det materialet innehåller dock oftast inte uppgifter om tillsyn.

Beställning av arkivmaterial

Utredningen har, i samband med intervjun, tillhandahållit en service att beställa intervjupersonernas arkivmaterial. För att göra det har utredningen behövt tillstånd i form av en fullmakt från intervjupersonerna. Intervjupersonen bestämmer själv vilken typ av arkivmaterial utredningen ska beställa. Det handlar oftast om barnavårdsakten men ibland kan intervjupersonen ha önskemål om material från exempelvis ett specifikt barnhem. Barnavårds- och socialakter är i första hand beställda från den placerande kommunen. En del personer har själva beställt sitt material eller inte haft någon önskan om att ta del av sitt arkivmaterial. Dessa personer har inte lämnat någon fullmakt till utredningen.

Urval

404 personer ingår i delrapporten. Av dessa har 229 personer lämnat en fullmakt till utredningen för att beställa deras arkivmaterial. Vi har gjort ett obundet slumpmässigt urval om 58 personer ur denna grupp. Av dessa personer uppfyllde 29 personer kriterierna att a) utredningen beställt barnavårds- eller socialakt, b) att materialet inkommit till utredningen. Av de 29 personer som ingår i undersökningen är 16 kvinnor och 13 män. Merparten hade varit placerade såväl i fosterhem som på institution. Självklart kan inte ett sådant litet och selekterat urval användas för att dra några generella slutsatser men det kan ändå ge en bild av hur myndigheterna rapporterade om tillsyn.

Bortfall

I urvalet föll 29 personer bort av olika anledningar. Orsakerna var följande, att:

Utredningen inte har beställt barnavårds- eller socialakter (15 personer): innebär att intervjupersonen antingen velat ha utredningens hjälp att beställa arkivmaterial som inte var barnavårds- eller socialakt (ex specifikt barnhem) eller tagit ut barnavårds- eller socialakt innan

kontakten med utredningen påbörjades. Eventuellt har intervjupersonen överlämnat delar av akten till utredningen. Det materialet ger dock inte en fullständig bild vid granskning.

Personerna har inte hört till målgruppen (2 personer): innebär att personer som varit på intervju och velat ha hjälp med arkivmaterial vid närmare granskning inte omfattades av utredningens direktiv.

Intervjupersonen har fått materialet direkt hem till sig (4 personer): innebär att utredningen har beställt arkivmaterialet men inte fått ta del av det då intervjupersonen önskat att få det direkt hemskickat till sig.

Arkivmaterial har ej inkommit (6 personer): innebär att utredningen har beställt arkivmaterial men att arkiven ej har skickat det ännu.

Barnavårds- eller socialakt saknas (2 personer): innebär att vid beställning av arkivmaterial har det inte stått att finna någon barnavårds- eller socialakt hos berört arkiv.

8.3.2 Undersökningen

Vi har vid genomläsning av arkivmaterialet utgått från frågan: hur många tillsynsbesök har skett under en individs samtliga placeringar?

Beskrivning av materialet

Det är i barnavårds- eller socialakten som anteckningar om tillsynsbesök borde vara nedtecknat, då det i rådgivningsböckerna förespråkas att barnavårdsnämnden ska göra dessa anteckningar. Materialet skiljer sig mycket i omfång och innehåll. Det kan bero på att olika arkiv har hanterat materialet på olika sätt. Det är också en konsekvens av att materialet är nedtecknat vid olika tidpunkter i olika kommuner. Ärendehantering inom den sociala barnavården har givetvis förändrats under den 70-årsperiod som utredningen kartlägger.

Men ett samlat intryck är att det oftast är uppgifter som ligger till grund för placeringen som finns arkiverade medan uppgifter om kontakten med barnet under själva placeringen saknas eller, om de finns, är ganska knapphändiga.

Att definiera tillsynsbesök

Att försöka räkna antalet tillsynsbesök utifrån aktmaterial reser flera svårigheter. Det kan ifrågasättas om alla tillsynsbesök nedtecknades. Handböckerna för verksamheten har dock varit tydliga på denna punkt: anteckningar om tillsynsbesök skulle skrivas.

Ett annat problem är hur man ska veta vad det är man letar efter – vad utgör definitionen av ett rapporterat tillsynsbesök? Vi har definierat rapporterade tillsynsbesök som tydligt utskrivna anteckningar om att besök skett på plats. De tillsynsaktiviteter som går förlorade i redovisningen blir telefonsamtal till fosterföräldrar alternativt institutionspersonal, förfrågningar om barnet mellan placerande och vistelsekommun (om det inte uttryckligen står hembesök i anteckningarna), och andra kontakter mellan socialassistenten och den placerade som exempelvis byråbesök.

Avgränsningar av tiden i den sociala barnvården

En individs totala placeringstid är avgränsad efter arkivmaterialets uppgifter om när samhällsvården började respektive upphörde. Saknas sådan uppgift har den första och sista anteckningen om placering registrerats.

Vi uppger bara det totala antalet tillsynsbesök under hela placeringstiden inom den sociala barnvården. Flera besök kanske gjordes på en placering och inget på en annan. Vi tar inte hänsyn till sådana skillnader i den här framställningen.

Tabell 8.3 Antal tillsynsbesök under placeringstiden i aktmaterialet

Antal tillsynsbesök	Antal personer
0	13
1–5	8
6–10	3
11–15	4
16–20	1
Summa	29

Tabellen om tillsynsbesök visar att 13 personer av 29 inte fick några tillsynsbesök alls under sin placeringstid, enligt aktmaterialet. Den genomsnittliga placeringstiden för dessa personer är sex år. Tre

personer fick mellan sex och tio besök och endast en person mellan 16 och 20 besök. Denna tabell har inte tagit hänsyn till placeringstidens längd i förhållande till antal tillsynsbesök. Frånvaron av tillsynsnoteringar blir givetvis mer allvarlig ju längre placeringstiden har varit.

Uppgifter om tillsyn ur arkivmaterialet

Följer inte rekommendationerna

Eftersom vi inte gör någon skillnad på vårdform i denna undersökning, utan utgår från hela placeringstiden, har utgångspunkten varit handböckernas rekommendation för tillsyn i fosterhem. Det slumpmässiga urvalet av akter påvisar att nästan hälften av dessa intervju-personer inte fick ett enda tillsynsbesök under sin placeringstid. Ingen person fick tillsynsbesök motsvarande rekommendationen på två per år, enligt uppgifter ur aktmaterialet.

Nyanserad bild

Efter att ha läst de anteckningar om tillsyn som finns för dessa personer börjar en nyanserad bild av tillsynen att träda fram. Även om de noterade tillsynsbesöken borde ha varit fler per person och placeringstid, har barnavårdsnämnden i flera fall haft mer aktivitet kring den placerade än vad som kan ha uppfattats av barnet.

Av flera akter har det framgått att den ansvarige tjänstemannen engagerat sig kring det placerade barnet i form av kontakter med fosterhemmet eller barnhemmet, den biologiska familjen eller andra samt kontakter med barnavårdsnämnden i den kommun som barnet vistas i. Dessa övriga kontakter som barnavårdsnämnden/socialtjänsten har noterat att de tog, har troligen skett utan barnets vetskap.

Ur de placerade barnens perspektiv är det dock inte svårt att förstå om de kände sig bortglömda och inte kommer ihåg några kontakter med barnavårdsnämnden. Vid tillsynsbesöken har samtal med barnet snarare varit undantag än regel, enligt aktmaterialet.

Tillsyn oftare i fosterhem

Noteringar om tillsynsbesök i urvalsgruppen har förekommit oftare när barnen varit placerade i fosterhem än i barnvårdsanstalter. Detta kanske kan förklaras av att lagstiftning och handböcker är förhållandevis otydliga beträffande tillsyn för barn på anstalt.

Agerande vid missförhållanden

I flera fall har det funnits anteckningar om missförhållanden i fosterhem i det undersökta materialet.

Anteckningarna visar att barnvårdsnämnd och socialtjänst varit försiktiga att agera när de fick kännedom om att allt inte stod rätt till. Om inga uppenbara missförhållanden förelåg, har tjänstemannen bedömt situationen som en acceptabel vistelsemiljö för barnet. Åtgärder i form av omplacering av barnet har dragit ut på tiden eller inte skett alls.

8.3.3 Exempel från arkivmaterialet

I det följande ges några exempel på hur och vad barnvårdsnämnderna skrev om tillsyn. En iakttagelse från materialet är att anteckningarna har varit mer fylliga när det gäller placerade flickor. Om det speglar en generell tendens eller om det bara är ett mönster i just denna urvalsgrupp kan vi inte uttala oss om. Det har i alla fall fått konsekvensen att de flesta exempel är hämtade från kvinnliga intervjupersoners akter.

Tillsyn på flera sätt

Av materialet framgår det att barnvårdsnämnderna också antecknade andra kontakter än rena tillsynsbesök, som av dem, kanske betraktades som tillsyn. Det kunde förekomma telefonsamtal till fosterföräldrarna eller institutionen, förfrågningar till vistelsekommunen om barnets förhållanden och ibland även vårdkonferenser om barnets situation med barnvårdsnämnd, institution och sjukvård.

Annas barnavårdsakt- berättar om en tillsyn som tycks ha genomförts efter rådande bestämmelser. Tillsynsbesöken borde dock varit fler i förhållande till placeringsperioden.

Anna fick, enligt aktmaterialet, 11 tillsynsbesök under sina 17 år i samma fosterfamilj. I hennes aktmaterial finns anteckningar om såväl föranmälda som oanmälda hembesök. Däremellan har förfrågningar från den placerande kommunen till vistelsekommunen förekommit ungefär en gång om året. Av anteckningarna framgår det att den placerande kommunen också har gjort hembesök i fosterfamiljen, trots att familjen bodde i en annan stad. Även telefonsamtal till fosterföräldrarna har förekommit. *Person 434, kvinna född på 1960-talet, finsk.*

Sigrid var placerad under ett år, dels på ett jourhem, dels på ett barnhem. Under denna tid förekom det, enligt aktmaterialet, inte ett enda tillsynsbesök. I Sigrids fall var det främst hennes mamma som hade kontakt med barnavårdsnämnden. Det förekom flera besök och telefonsamtal till den biologiska mamman och kontakter mellan barnavårdsnämnden och barnhemmet. Dessutom anordnades det konferenser på barnhemmet om Sigrids situation. Vid några tillfällen var hon med, andra inte, enligt anteckningarna. *Person 432, kvinna född på 1960-talet.*

Inga anteckningar om tillsynsbesök

Det är anmärkningsvärt att det i flera akter helt saknas anteckningar om tillsynsbesök. I vissa fall kan anledningen vara att barnavårdsnämnden utfört tillsynsbesök men inte antecknat dem. Det är i sig anmärkningsvärt. Ett sådant fall kan man utläsa av Gretas arkivmaterial. I barnhemmets anteckningar finns ett besök av en tjänsteman från den sociala barnvården nedtecknat men motsvarande besök finns inte att hitta i barnavårdsnämndens anteckningar. *Person 28, kvinna, född på 1950-talet.*

För Katarina var anledningen en annan: av anteckningarna i barnavårdsakten framgår att den placerande kommunen kontaktat vistelsekommunen angående Katarinas placering. Men den placerande kommunen fick inget svar. I ett dokument från barnavårdsnämnden i vistelsekommunen, bekräftas de uteblivna uppgifterna om Katarina. Anledningen var att den ansvariga tjänstemannen flyttat och Katarinas ärende hade hamnat mellan stolarna.

”Av förbiseende synes ärendet därvid ej ha överförts som aktuellt och följaktligen fallit i glömska”. *Person 38, kvinna född på 1940-talet.*

Anteckningar om missförhållanden

I flera personers akter finns anteckningar som visar att barnavårdsnämnden hyste tveksamheter om fosterhemmens lämplighet. I andra fall har direkta missförhållanden skrivits ner.

I anteckningarna om Rigmor, kan man följa hur barnavårdsnämnden hanterat ett ärende om missförhållanden. För henne dröjde det över ett år, från det att barnavårdsnämnden först fick kännedom om hemmets olämplighet, innan omplacering skedde. Rigmor placerades i ett fosterhem vid sju års ålder. Drygt ett år senare skedde det första tillsynsbesöket, enligt aktmaterialet. Året därpå fick den placerande barnavårdsnämnden information om att fosterhemmet inte var helt utan anmärkningar. Detta skedde genom ett samtal med ordföranden i barnavårdsnämnden i vistelsekommunen. Därefter dröjde det cirka ett halvår innan ett nytt tillsynsbesök företogs. Efter besöket konstaterades att det inte var ett stimulerande hem för ett barn att bo i: ”Man kan [dock] inte anse hemmet sådant, att man gärna vill ha flickan kvar där någon längre tid”.

Barnavårdsnämnden beslutade dock att inte vidta någon åtgärd förrän de fått skriftliga anmärkningar om hemmet. Ytterligare ett halvår passerade innan Rigmor blev omplacerad på barnhem. *Person 38, kvinna född på 1940-talet.*

Anteckningarna om Lisa vittnar om svårigheterna för tjänstemännen inom den sociala barnvården att bedöma fosterföräldrarnas lämplighet. ”Svårt att bedöma detta hem, ibland verkar det trivsamt och kärleksfullt, ibland snarast fientlig atmosfär”. Denna anteckning gjordes när Lisa bott i familjen i sju år. Vid flera tillsynsbesök, av såväl vistelsekommunens som placerande kommuns barnavårdsnämnd, framkom det tveksamheter kring fostermodern. Under följande femårsperiod blev tjänstemännen mer kritiska till fostermoderns beteende och de blev också varse om att hon ljugit för dem. Lisa blev vid ett tillfälle erbjuden ett annat fosterhem men valde att stanna kvar till slut. Lisa bodde i fosterfamiljen i 14 år. *Person 439, kvinna född på 1960-talet.*

Enligt aktmaterialet hade Andreas varit i fosterhemmet i två år när det antecknades att PBU (psykiska barn- och ungdomsvården) kände till att en annan kommun flyttat och omplacerat ett

barn som hade bott i fosterhemmet. Deras bedömning var dock att Andreas hade sin trygghet i familjen och dessutom hade inga andra klagomål inkommit från vare sig grannar, skola eller socialkontor. Två månader senare gjordes ett hembesök i fosterfamiljen då den placerande barnavårdsmannen och representanter från PBU var med. De kom fram till samma slutsats som tidigare. "Hemmet är kanske inte toppenbra men inte dåligt heller". *Person 526, man född på 1960-talet.*

Anteckningar om misshandel

I Saras aktmaterial finns det anteckningar om att hon blivit slagen av fostermodern. Barnavårdsnämnden flyttade Sara. Det framgår dock inte om hennes omplacering berodde på att fostermodern blev utslängd från hemmet av maken, eller på misshandeln av Sara. Utifrån anteckningarna i akten blev Sara omplacerad omgående (i förhållande till dateringen av anteckningen). Det framgår inte vart hon placerades då, men efter drygt två månader finns det anteckningar om att hon bodde i ett nytt fosterhem. *Person 28, kvinna född på 1950-talet.*

Anmälan mot fosterhemmet

I Roberts aktmaterial finns anteckningar från både den placerande kommunen och vistelsekommunen om att missförhållanden hade anmälts av hans lärare. Läraren gav en utförlig beskrivning av Roberts bristande omvårdnad som han hade uppmärksammat. Läraren kom med ett förslag som innebar att Robert bara skulle vistas i fosterhemmet på helgerna. Detta förslag godkändes av de båda inblandade barnavårdsnämnderna. *Person 526, man född på 1960-talet.*

Samma placering, skilda arkivmaterial

I urvalet finns det exempel på två personer som har varit placerade i samma fosterhem och dessutom under en period tillsammans. Robert och Niklas var placerade av olika kommuner. I Roberts aktmaterial finns det anteckningar om missförhållanden i fosterfamiljen medan Niklas aktmaterial helt saknar anteckningar om tillsyn i fosterfamiljen. Missförhållanden som hade uppmärksamats av utomstående, ledde inte till några direkta åtgärder från barnavårds-

nämnden som hade placerat Robert. Robert ansågs må bättre av att bo kvar i fosterfamiljen än att ryckas upp från sin tillvaro. Niklas fick inte ett enda tillsynsbesök under sin placeringstid och innehållet i hans barnavårdsakt består mest av underlag för placeringarna och ekonomiska ersättningar. *Person 526, man född på 1960-talet och person 152, man, född 1960-talet, finsk.*

Intervjupersonernas berättelser i jämförelse med anteckningarna från den sociala barnavården

I detta avsnitt jämförs uppgifterna från de 29 personernas akter med vad de har berättat om tillsynen vid intervjun. Syftet är inte att kontrollera intervjupersonernas eller aktmaterialets beskrivningar av verkligheten utan att ge en bild av tillsynen ur olika perspektiv. Det är intervjupersonernas berättelser som ligger till grund för utredningen och aktmaterialet är endast komplement till dessa. I detta sammanhang vill vi dock understryka att aktmaterialet har skapats av samma myndigheter som ansvarar de övergrepp och den försummelse som intervjupersonerna anklagar dem för. Akterna kan inte användas för att påstå att intervjupersonerna minns fel.

När man jämför uppgifterna från akterna med intervjupersonernas berättelser visar det sig att de flesta som fick många tillsynsbesök enligt akten minns att de fick besök flera gånger. De personer som fick få tillsynsbesök enligt akten har berättat att de mycket sällan eller aldrig fick tillsynsbesök. Uppgifterna om tillsyn som dessa intervjupersoner lämnat till utredningen bekräftas således någorlunda av deras arkivmaterial.

Men det finns också exempel på uppgifter från intervjupersonerna och aktmaterialet som står helt i konflikt med varandra. Några personer har sagt att de aldrig eller sällan fick tillsynsbesök, men deras akter visar en annan bild. Enligt aktmaterialet gjordes flera sådana besök.

Det finns flera orsaker till de olika beskrivningarna av hur det var. Ålder är en viktig faktor. Intervjupersoner som placerades när de var mycket små har rimligen haft svårt att minnas tillsynsbesök. En annan orsak är att intervjupersonerna kan ha varit ovetande om att barnavårdsnämnden gjorde tillsynsbesök. I materialet finns exempel på att tillsynsbesök i fosterhemmen gjordes när barnen var i skolan. Om barnavårdsnämndens representant inte talade med barnet,

även om han eller hon var hemma vid besökstillfället, kan det också ha varit svårt för det enskilda barnet att minnas ett sådant besök.

Ett exempel på denna motsägande bild är Markus, som enligt aktmaterialet fick 9 tillsynsbesök. Enligt honom förekom det dock aldrig några tillsynsbesök under hela hans placeringstid på 14 år. I anteckningarna kan man utläsa att vid hembesöken har tjänstemannen från den sociala barnvården fått information *om* honom, främst från fostermodern. De få gånger det finns anteckningar om att Markus har kommit till tals är när en tjänsteman hade pratat med honom vid besök i skolan. Det kan vara så att han uppfattade tjänstemannen som skolpersonal. Med andra ord kanske han inte ens förstod att det var ett tillsynsbesök. *Person 540, man född på 1940-talet.*

8.4 Övrigt bristfälligt myndighetsagerande

Det har framkommit anmärkningar mot myndigheternas agerande i intervjupersonernas berättelser i andra avseenden än när det gäller tillsynen.

Det finns de som har berättat om att sociala utredningar eller undersökningar om dem har lagts ned (9), att de av barnvårdsnämnd eller socialtjänst tvingats välja mellan fosterföräldrar och biologiska föräldrar (3). Tre andra teman är att myndigheter separerade syskon och försvårade kontakten med biologiska föräldrar, att myndigheterna utförde placeringar okänsligt och okunnigt samt att myndigheterna placerade barn på olämpliga institutioner.

8.4.1 Myndigheterna separerade syskon och försvårade kontakten med föräldrar

Utredningen har mött många personer som berättat att de separerats från syskon utan att myndigheterna informerade om varför och vart de skulle hamna. De har också sagt att de inte fick någon hjälp med att upprätthålla kontakten. 81 personer har berättat att myndigheterna separerade dem från deras syskon vid omhändertagande eller omplacering. Detta har för många inneburit en livslång familjetragedi. Några personer med resande bakgrund har uppgett att de blev separerade från sina föräldrar och sina syskon av den anledningen att de var resande.

Lennarts bror flyttades från det barnhem där de båda bodde utan att varken Lennart eller pojnkarnas pappa informerades. Episoden beskrivs så här i Lennarts referat:

En dag hade Lennarts bror flyttats ifrån barnhemmet. Lennart och hans pappa fick inte veta vart. Vid något tillfälle så tog sig Lennart in i ett personalrum och läste sig till information om brodern. Han ringde sedan och informerade sin pappa. *Ur referat person 81, man född på 1940-talet.*

Att omhändertagna barn skildes från sina föräldrar är självklart, men några personer menar att myndigheterna särskilt försvårade kontakten med föräldrarna. I Yvones fall sa hennes fosterföräldrar att de blivit uppmuntrade av den sociala barnavården att undanhålla henne information om hennes biologiska familj:

Yvonne hade så gott som ingen kontakt med sin familj efter att hon hade kommit till fosterhemmet. Tvärtom trodde hon fram tills att hon var 13 år gammal att modern var död eftersom det var vad fosterföräldrarna berättade för henne. Fosterföräldrarna förklarade för Yvonne att det var socialen som hade sagt åt dem att säga det till henne. När Yvonne var 13 år sökte hennes mamma upp henne på skolan. *Ur referat person 360, kvinna född på 1940-talet.*

8.4.2 Placeringar utfördes okänsligt och okunnigt

En väsentlig kritik som intervjupersonerna har haft mot myndigheterna är hur själva omhändertagandena och omplaceringarna gick till. Många menar att de utfördes okänsligt och okunnigt. 12 personer har vittnat om att deras placeringar skedde med våld. Jerry har berättat hur det gick till när han och ytterligare sex syskon omhändertogs på 1950-talet. Barnen tillhörde resandefolket.

”Det värsta minnet är när de kommer och hämtar oss. Jag fick en obehaglig känsla redan innan det hände”. Jerry berättar att det kom ett par polisbilar och några andra personbilar. Utöver polisen kom en läkare och någon socialarbetare. Jerry berättar att deras mamma skrek till barnen att de skulle springa och alla som kunde sprang. Jerry som var tio rusade till skogs men kom inte långt. En polis tog tag i hans nacke och lyfte upp honom och sa ”Du tattarunge du ska inte tro att du kan springa härifrån”. Sju barn omhändertogs. [...] Barnen togs med i bilarna och fördes till en sjukstuga. Jerry berättar att ”här undersöktes vi som om vi var hundar som skulle på utställning”. De mätte deras huvudomfång, längd och vikt och sedan fick de genomgå ett intelligenstest. Därefter fördes barnen vidare till ett barnhem. *Ur referat person 248, man född på 1940-talet, resandefolket.*

106 personer, ungefär lika många män som kvinnor, har uppgett att deras placeringar skedde utan information. De visste inte varför de blev omhändertagna eller varför de skulle omplaceras. Många har uppgett att de heller inte visste vart de skulle hamna när de satt i bilen eller på tåget som skulle ta dem till deras nya hem. Signe, som kom från en mycket fattig familj med många barn, fick höra att hon skulle bli omhändertagen av en klasskamrat i skolan:

Nästa morgon kom det en barnavårdsman och sex barn fick åka iväg i taxi utan att någon visste vart de var på väg. Mamman var tvingad att skriva på, menar Signe. Hon minns att barnavårds mannen sa att ”Nu får ni säga adjö till mamma och pappa”. *Ur referat person 124, kvinna född på 1940-talet.*

Berättelser om dålig information vid omhändertagandet återfinns även för senare tid. Mikael togs in på en institution på 1980-talet efter att ha skolkat mycket och börjat ta droger.

”Istället för att kontakta mina föräldrar kom ett brev indimandes om att jag skulle infinna mig på ett skolhem.” Mikael berättar att han blev omedelbart omhändertagen och att det i brevet stod att om han inte infann sig skulle polisen komma och hämta honom. Mikael anlände i polisbil. När han kom till skolhemmet blev han fråntagen sina skor. *Ur referat person 403, man född 1960-talet.*

5 personer har uppgett att de fick åka till en placering utan vuxen följeslagare. Kents historia får illustrera detta:

Kent reste från Stockholm med tåg till Småland med en lapp om halsen där det stod ett nummer. I Jönköping fick fosterfadern skriva på ett papper att han mottagit Kent. ”Som ett kolli, det var hemskt.” *Ur referat person 114, man född på 1950-talet.*

8.4.3 Placerad på olämpliga institutioner

Flera (19) intervju personer berättar att de placerades på institutioner som var olämpliga för barn eller som inte var anpassade efter deras behov. Det rör sig om allt från mentalsjukhus till ungdomsvårdsskolor som inte lämpade sig för intervju personerna. Eller barn som placerades på institutioner för funktionshindrade trots att de saknade funktionshinder. Kurt säger att han felplacerades på detta sätt:

Kurt berättar att han kände sig felplacerad. Det var många handikappade barn där, de flesta autistiska. Kurt kände sig inte alls hemma, han hade inga kamrater och rymde ofta in i skogarna. *Ur referat person 509, man född på 1950-talet.*

I de yngre tonåren fick Veiron tillbringa tio månader på ett mentalsjukhus för vuxna. Han har berättat om den tiden så här:

Veiron försökte rymma flera gånger men lyckades inte. Vid något tillfälle fick han frigång en halvtimme men för att gå ut behövde han gå ner för en trappa och han hade fått så mycket medicin så att han inte kunde gå. Veiron minns inte vad det var för medicin han fick. Efter tio månader fick Veiron hjälp med att komma ifrån mentalsjukhuset. Det var en lärare som såg till att han fick komma därifrån. Veiron blev skickad till en ungdomsvårdsskola. *Ur referat person 604, man född på 1950-talet, resandefolket.*

Olli placerades på en ungdomsvårdsskola som bedrev djurskötsel trots att han var astmatiker.

Han berättar att han en gång i veckan tvingades åka till sjukhus därför att han inte kunde andas. På sjukhuset fick han Cortison. *Ur referat person 497, man född på 1950-talet, finsk.*

För dessa personer har själva felplaceringarna i sig varit en vanvård.

8.5 Sammanfattande kommentar

I det här kapitlet har vi undersökt hur myndigheterna borde ha utfört och hur de utförde sitt ansvar gentemot intervjupersonerna när de var omhändertagna barn. Det har handlat både om hur tillsyn skulle gå till enligt lagar och handböcker, hur tillsynen praktiserades enligt uppgifter från de 404 intervjupersonerna och 29 av dessas barnavårds- och socialakter. Det har också handlat om vad intervjupersonerna har berättat om hur myndigheterna i övrigt agerade.

Den sammantagna bilden är att den sociala barnavården har brutit i sitt tillsynsansvar av de intervjuade.

Samma rekommendation då som nu har inte följts

Rekommendationen i handböckerna har under mycket lång tid varit minst två tillsynsbesök per år av fosterhem. Dessa rekommendationer har inte följts. Det framkommer av såväl intervjupersonernas egna uppgifter som några personers aktmaterial.

Handböckerna har förespråkade enskilda samtal med de placerade barnen vid tillsynsbesök. Inte heller dessa rekommendationer verkar ha följts i intervjupersonernas fall. Tillsynsbesöken för de placerade barnen borde ha varit fler och tjänstemän från den sociala barnvården borde oftare ha talat enskilt med barnet.

Bland intervjupersonerna är det endast ett fåtal som berättat om regelbunden tillsyn.

En femtedel uppger att de inte fick eller minns några tillsynsbesök alls. Detta kan jämföras med de uppgifter som framkommit i den undersökning som har gjorts av 29 personers barnvårds- eller socialakter. I denna urvalsgrupp hade 13 av 29 personer inga anteckningar om tillsynsbesök i sina akter. Trots aktstudiens ringa storlek bekräftar den i stort sett intervjupersonernas erfarenheter av tillsyn.

Det är problematiskt att dra för långtgående slutsatser av aktstudien eftersom den har utförts på ett mycket begränsat och selekterat material. Men det borde vara självklart att kontakten med den sociala barnvården, som ibland är den enda länken mellan barnet och dess nya vårdare skulle ha varit mer regelbunden och närvarande i barnets tillvaro än vad som framkommit.

Många intervjupersoner har vittnat om att tillsynsbesöken var förannmälda. Det var också ovanligt att tillsynspersonalen talade enskilt med barnen, enligt flertalet intervjupersoner. Ibland blev de också hotade inför besöken och vågade därför inte berätta hur de hade det.

Försummelser och övergrepp har kunnat fortgå

En konsekvens av den bristfälliga tillsynen har i flera fall varit att placerade barn känt sig övergivna. Om tillsynen försummas minskar också möjligheten att upptäcka missförhållanden. Det har bidragit till att de övergrepp och den försummelse intervjupersonerna berättar att de har blivit utsatta för, kunde fortgå under lång tid.

Passivitet från den sociala barnvården trots kännedom om missförhållanden

Flera intervjupersoner menar att myndigheterna hade kännedom om missförhållanden, men underlät att agera. Anmälningar gjordes av barnen själva, deras föräldrar och omgivningen. I intervjupersonernas berättelser har myndigheterna agerat påfallande passivt. Beslut om åtgärder och omplaceringar har dragit ut på tiden och intervjupersonerna har berättat att de under tiden blivit ytterligare utsatta för vanvård i fosterhem eller på institutioner.

De barnvårds- och socialakters utredningen granskat påvisar ett snarlikt mönster men ur ett myndighetsperspektiv. Det finns anteckningar av tjänstemän som var undrande inför hur det egentligen stod till i fosterhemmen men som har haft svårt att avgöra hur förhållandena verkligen var. Istället för att ifrågasätta och undersöka om det fanns någon grund för dessa tveksamheter, har tjänstemännen låtit placeringarna fortgå.

Av aktmaterialet går det även att utläsa att många kontakter togs med fosterföräldrar, institutionspersonal eller andra personer i barnets närhet men anteckningar om enskilda samtal med barnen är oerhört sällsynta. I de akter där det framgått att missförhållanden upptäckts, har agerandet från den sociala barnvården varit försiktigt och långdraget.

För en person som vi berättat om har just denna process utmärkt sig som ett svek som fortfarande gör sig påmind i vuxen ålder. Ur detta perspektiv är det därför viktigt att hela tiden komma ihåg den utsatt-het barn känner och som situationen som placerad ger upphov till. Det byråkratiska beslutfattandet kan uppfattas av barnet som en oändlig tid. Exempelen som getts i detta kapitel visar hur oerhört viktigt det är att myndigheterna tar barns rop på hjälp på allvar. Utredningen har mött alltför många personer som har försökt påkalla myndigheternas uppmärksamhet men blivit avfärdade. Tillsynspersonal måste våga ställa frågor till barnen och vara beredd att lyssna på svaren. Han eller hon måste också förmedla att barnets röst är viktig och att myndighetspersonerna kommer att agera om det behövs. Ett barn behöver känna förtroende och trygghet för att våga berätta.

Övrigt bristfälligt agerande från den sociala barnvården

Den sociala barnvården har även agerat bristfälligt på andra sätt.

Intervjupersonerna har framfört kritik mot att myndigheter separerade syskon och försvårade kontakten med biologiska föräldrar, att myndigheterna utförde placeringar på ett okänsligt och okunnigt sätt samt att myndigheterna placerade barn på olämpliga institutioner. Det mesta av den vanvård som utredningen har kartlagt ägde rum innanför institutionernas och fosterhemmens väggar. Men det var den ansvariga myndigheten inom den sociala barnvården, vanligen barnvårdsnämnden, som skulle ha förhindrat att det fick fortgå.

9 Intervjupersonernas kommentarer

Intervjupersonerna har under intervjuerna ombetts att kommentera och reflektera över hur deras tid som placerade har påverkat dem och vilka lärdomar som kan dras av deras erfarenheter.

I detta kapitel redovisas först intervjupersonernas förhållande till utbildning, arbete, hälsa och sociala förhållanden. Därpå redovisas intervjupersonernas beskrivningar av hur barndomens upplevelser påverkat dem känslomässigt. Sedan beskrivs olika överlevnadsstrategier som intervjupersonerna tillämpat. Slutligen återges deras svar på frågan om vad samhället borde ha gjort i stället. Hur skulle man ha förhindrat att de utsattes för vanvård?

9.1 Hur blev det sen?

Utredarna har ställt frågor om hur det gått senare i livet, efter den sociala barnvården.

Om utbildning och utbildningsnivåer

Forskningen om barn i den sociala barnvården har visat att utbildning och hälsa är de viktigaste faktorerna för hur barnen lyckas senare i livet.

Det är 315 av de 404 intervjupersonerna som har fullgjort folkskola eller grundskola, ibland genom kompletterande studier på t.ex. Komvux. Men 29 personer fullgjorde aldrig den gamla folkskolan och 51 personer fullgjorde aldrig grundskolan. 80 personer (20 procent) saknar således den mest grundläggande utbildningen. För nio av intervjupersonerna saknas uppgifter om grundutbildning.

En person i vårt material har sagt sig vara analfabet.

Det är 106 personer (26 procent) som genomgått en gymnasieutbildning och 61 personer (15 procent) har uppgett att de studerat på högskola eller universitet.

Spridningen mellan utbildningsnivåerna bland de intervjuade är således mycket stor.

Om arbete, sjukdom och förtidspension

Det är 189 personer (47 procent) som vid intervjutillfället uppgav att de antingen var sjukskrivna eller sedan flera år förtidspensionerade, även om de vid intervjutillfället var ålderspensionärer.

När det gäller intervjupersonernas sysselsättning efter den sociala barnvården har vi ställt frågor om hur mycket de har förvärvsarbetat och kategoriserat svaren i tre mycket grova kategorier, fullständigt, delvis eller aldrig.

Det är 212 av de 404 intervjupersonerna (52 procent) som har uppgett att de delvis har arbetat under sitt vuxna liv. 2 procent säger att de aldrig har arbetat. 169 personer (42 procent) uppger att de arbetat fullständigt under sitt liv, undantaget för studier, barnledighet etc.

Om kriminalitet, missbruk av alkohol och narkotika

Det är 13 procent av intervjupersonerna (53 av 404) som uppger att de begått kriminella handlingar och/eller har suttit i fängelse.

Drygt 16 procent uppger i intervjuerna att de har eller har haft alkoholproblem. Drygt 12 procent av de intervjuade säger sig ha haft narkotikaproblem.

Om självmord och självmordsförsök

Det är 99 personer (25 procent) som uppger sig lida av, eller har haft flera och återkommande, självmordstankar. 16 procent (64 personer) har vid ett eller flera tillfällen försökt ta livet av sig.

9.2 Känslomässiga konsekvenser av vanvården

Förutom de data som redovisas ovan har intervjupersonerna berättat om vilka känslor de burit på under sitt vuxna liv. Många anser att dessa känslor är en följd av den vanvård de utsattes för i sin barndom.

Utanför och ensam

Många berättar om en bestående känsla av att vara utanför, att inte duga och av att inte passa in. Det är känslor som förföljt dem både i arbetslivet och i umgänget med andra människor.

De beskriver att de haft svårt att knyta an vilket försvårat möjligheterna till nära relationer. Många har aldrig berättat om sina upplevelser från barndomen för någon. Det är inte ovanligt att till och med den intervjuades partner har hållits ovetande. Orsakerna har varit flera, men en återkommande förklaring har varit skam.

Skuld och skam

Flera intervjuade har berättat om känslor av skuld och skam som följt dem genom livet. De anklagar sig själva för att inte ha lyckats frigöra sig från händelserna i barndomen och i vissa fall för att de som barn inte lyckades undgå den vanvård som de utsattes för av vuxna de var beroende av.

Flera personer berättar att de under lång tid har antagit att ingen skulle kunna, eller vilja tro dem om de skulle välja att berätta vad de varit utsatta för. De har levt med en rädsla att inte bli trodda. Några har försökt berätta för exempelvis sjukvårdspersonal och då mötts av oförståelse och misstro.

Misstro mot myndigheter och samhälle

Personer som varit utsatta för vanvård inom den sociala barnvården har på ett brutalt sätt fått erfara hur myndigheterna svikit dem. Många intervjupersoner har berättat att de som vuxna har haft svårt för att lita på olika myndighetspersoner, inte minst på barnvården och socialtjänsten, när det har handlat om att söka stöd för sina egna barn.

Förlorad barndom

Flera talar om upplevelsen av att ha förlorat sin barndom. Utredningen har mött redogörelser för den sorg och smärta det innebär att ha vuxit upp utan att ha fått vara barn i den bemärkelse som man i allmänhet menar, när man talar om att vara barn.

Intervjupersonerna har också berättat om hur de satsat mycket av sin kraft på att försöka vara goda föräldrar, trots att de inte har haft någon erfarenhet av hur en god förälder ska vara.

När de själva, efter många år i den sociala barnavården, blev myndiga klipptes alla band med den tidigare fosterfamiljen. Som unga vuxna hade de ingen att vända sig till för att be om råd eller få stöd.

Ytterligare en aspekt av den förlorade barndomen är förlusten av den biologiska familjen och den biologiska släkten. En del har berättat hur de först i samband med en bouppteckning efter en biologisk förälder har fått kännedom om halvsyskon och andra släktingar.

Förlorade möjligheter

I liknande utredningar utomlands talar man om "loss of opportunities", eller förlorade möjligheter. Det är också något som många intervjuade redogör för. Förlorade möjligheter berör de flesta av vuxenlivets arenor. Det handlar om förlorade möjligheter till utbildning, arbete och inkomst. Många av intervjupersonerna berättar om en mycket pressad ekonomisk situation som de hänför till den bristande skolgång de fick under tiden i den sociala barnavården.

En stor majoritet av de intervjuade har nämnt de flesta av de ovan nämnda konsekvenserna av en förlorad barndom. En mindre andel av intervjupersonerna anser inte att barndomsupplevelserna har satt spår i vuxenlivet.

Utredningens fokus är att beskriva vanvård, men vi har också mött människor som oerhört målmedvetet trotsat många svårigheter och nått den position i arbetet och familjelivet som de eftersträvat. Många nämner att de har barn och barnbarn och vilken lycka det har inneburit för dem. Många har engagerat sig i föreningsliv.

Med andra ord finns det människor som överlevt mot många odds och på många sätt lever ett gott liv.

9.3 Intervjupersonernas överlevnadsstrategier

Intervjupersonerna har mot slutet av intervjuerna ombetts att berätta om hur de som barn överlevde den vanvård de var utsatta för. Med överleva menar vi i detta sammanhang; ”bemästra”, ”klara av” och ”hantera”.

Påfallande många har haft något att säga om detta, trots att svaret sällan har varit något färdigtänkt eller färdigformulerat innan frågan ställdes. Många minns och kan beskriva hur de som barn på olika sätt försökte hantera en mer eller mindre outhärdlig vardag.

I det följande har vi försökt att gruppera några av de vanligast förekommande överlevnadsstrategierna, som de har beskrivits av intervjupersonerna. Vi har också illustrerat beskrivningarna med exempel på hur intervjupersoner har formulerat sig kring detta.

Flera olika strategier

Marja beskriver hur hon använt sig av flera strategier.

Idrotten har betytt mycket för henne. Hon har varit bra i både friidrott och att paddla kanot. Marja berättar att hon alltid fick tävla med pojkarna för det fanns inte några flickor som kunde tävla mot henne. En annan överlevnadsstrategi var att göra sig osynlig vilket hon gjorde hos fosterfamiljen. En tredje strategi var att slå tillbaka då fostermamman slog. *Ur referat person 454, kvinna född på 1950-talet, resandefolket.*

Att bli en ”tapeteliont” eller att göra sig osynlig

En person berättar att han ibland föreställde sig att han försvann in i tapeten, när det var som svårast. Han beskriver, liksom många andra en känsla av att lämna kroppen, se sig själv utifrån. I hans fall rörde det sig om ett sätt att överleva regelbundna sexuella övergrepp.

Andra besläktade strategier, som kan anses vara grannar med ”tapetelionten” har uttryckts som att stänga av, blunda för det som sker, drömma om att tiden ska gå fort.

Att fantisera och dagdrömma har också varit strategier som många har tillämpat. Flera har berättat hur de konstruerat fantasivärldar och låtsaskamrater, lekt med händer och skuggor i brist på leksaker och verkliga vänner.

En kvinna berättar att hon hade en särskild sten i ett stenröse som hon kallade Ylva, som hon gick och pratade med och anförtrorde sig åt.

Ett annat exempel är Maud som var fosterbarn i en familj där hon berättar att hon utsattes för "psykisk terror" och heller inte fick nog med mat.

Maud skapade "låtsas-Maud" som "tog över" när misshandeln och den psykiska tortyren blev allt för outhärdlig. När hon kom hem till sin mamma skapade hon en fantasivärld där fosterföräldrarna fanns med. I fantasivärlden var det Maud som slog fosterföräldrarna och vägrade dem mat. När hon började må bättre försvann fantasivärlden, liksom "låtsas-Maud". *Ur referat person 277, kvinna född på 1970-talet.*

Flera intervjupersoner berättar om hur svårt de hade med verklighetsuppfattningen:

"När man är liten är livet som ett töcken" säger Katarina. "Det kändes som att det som hände inte hände. Det var som en konstig dröm." *Ur referat person 94, kvinna född på 1940-talet, finsk.*

"Man fanns inte i kroppen, försvann, fanns någon annanstans." Kaj berättar att det kändes som att han lämnade ett skal och var någon annan. *Ur referat person 195, man född på 1950-talet.*

Flera personer beskriver hur de utvecklade strategier för att vara till lags, inte ställa till besvär, aldrig be om något, göra sig osynliga för att inte väcka irritation och missnöje i sin omgivning. Att försöka vara duktig i skolan eller arbeta hårt kunde vara ett sätt, om detta var något som ansågs viktigt, vilket det inte alltid var.

Anna-Maria menar att hon överlevde genom att vara duktig. Hon skötte sig både hemma och i skolan. Hon tror också att en överlevnadsstrategi var att hålla sig undan och läsa mycket. Hon berättar att hon också gick till en granne och spelade piano. *Ur referat person 446, kvinna född på 1950-talet.*

Bit ihop

Att inte visa hur man känner sig har för flera hängt ihop med föreställningar om att "bara stå ut, inte låta dom knäcka mig" ibland parat med föreställningar om att "minsann visa dom", alternativt, "ge tillbaka" och i vissa fall även hämnas.

En mer uppgiven variant av att bita ihop har uttryckts som att det gällde att ”ta en dag i taget, försöka överleva en dag i sänder, jag trodde det var normalt, osv.”

Duktig i skolan

Skolan har av flera, framför allt av de med studiebegåvning, beskrivits som en fristad, någon slags ”asyl från helvetet”, där de har kunnat känna sig betydelsefulla och kompetenta.

Anna-Greta var duktig i skolan och trivdes där trots att hon inte hade några kamrater. Hon behövde inte plugga för att bli duktig, säger hon. ”Jag lärde mig att bli uppmärksam och lyssna, eftersom jag visste att jag inte fick öppna läxböckerna hemma.” *Ur referat person 69, kvinna född på 1920-talet.*

Glatt humör

Mentala egenskaper som envishet, kaxighet, tuffhet, inre styrka, glatt humör, humor och begåvning, har av flera nämnts som viktiga tillgångar när det gällt överlevnaden.

Intressen

Påfallande ofta har olika intressen och specialbegåvningar nämnts som något som fått intervjupersonerna att stå ut. Flera beskriver musikens betydelse. Ibland nämns en speciell artist. En kvinna berättar hur hon blev hjälpt av sin kärlek till Elvis Presley. Någon beskriver hur hon genom att alltid sjunga och hitta på egna sånger kunde göra tillvaron lite mer uthärdlig. För andra har det handlat om att idrotta.

Djur har också varit betydelsefulla. I intervjuerna har det hänt att flera personer också varit noga med att nämna namnet på en häst, hund eller katt som stod dem nära. Ibland har intervjupersonerna berättat om naturen och naturupplevelser som har gett dem möjligheter att freda sig, att få distans och sinnesro.

Här följer några exempel på hur olika intressen och förmågor har haft betydelse.

Sjunga

Solveig berättar om en sång hon brukade sjunga ”om pappas bil som var så fin och alla andras var så jävla fula”.

Den sången gav henne kraft, inte minst för att den innehöll en förbjuden svordom. Det var en ”straffsång” säger hon. Hon menar att hon också var hjälpt av att hon genomskådade fostermodern, förstod att hon var elak, att hon lurades, att hon inte skulle lita på någon, lärde sig hur hon skulle undkomma henne. *Ur referat person 307, kvinna född på 1970-talet.*

Musiken

Katarina tror att hennes piano kanske var en räddning för henne.

”Mina bröder överlevde inte och de var ju inte musikaliska. Det är ett uttryck för känslor. Jag hade en kanal att sitta och spela. Det är ju en fattig kanal, men musikalitet kan ha varit mitt enda sätt att uttrycka mig. Det kan ha varit mitt andrum”. *Ur referat person 357, kvinna född på 1960-talet, judisk.*

Idrotten

Terje säger att han överlevde mycket tack vare sitt idrottsintresse.

Han ordnade tävlingar i spjut, löpning, längdhopp osv. på lördagseftermiddagarna och på det sättet fick han också kompisar. *Ur referat person 381, man född på 1940-talet.*

Djuren

Lilly berättar att hon hade djuren som vänner.

Lilly säger också att hon fäste sig vid djur. Hon gillade en katt och matade en tam ekorre i hemlighet. *Ur referat person 463, kvinna född på 1930-talet, finsk.*

Läsa böcker, rita och måla

Att läsa böcker, skriva egna texter, rita och måla har haft stor betydelse för flera intervjupersoner, vilket i flera fall också hängt med senare i livet. Maj-Lis klarade sig mycket genom att läsa böcker.

”Jag läste böcker om ryska krigsfångar. Kände mig som dem. Det var bara en annan miljö.” Slutligen har hennes livsinställning inverkat. Maj-Lis berättar att hon tänkte ”Jag ska bli något och komma bort härifrån.” *Ur referat person 243, kvinna född på 1960-talet.*

Leva på hoppet

Flera berättelser handlar om att nära hoppet om en annan tillvaro, att någon en dag ska komma och ta intervjupersonerna därifrån, att det som plågar dem ska ta slut, att de en dag får ge sig iväg till ett bättre liv. Att sitta i fönstret, eller stå vid grinden och vänta har varit ett sätt att hålla hoppet vid liv.

På frågan hur hon har överlevt svarar Sirkka att hon tror att hon måste haft det bra i Finland. Hennes biologiska mamma skickade alltid små presenter till jul och födelsedagar som luktade av hennes parfym, 4711. Det gav henne hopp, säger hon. Hoppet övergav aldrig henne och därför överlevde hon. *Ur referat person 47, kvinna född på 1930-talet, finsk.*

Vara med andra

Grannar, kamrater, syskon, lärare och idrottsledare har haft betydelse och gjort skillnad för många. För de som varit ensamma och isolerade har sådana kontakter varit avgörande för att behålla ett perspektiv på vad som är normalt och inte. De har kunnat förmedla något slags hopp om att vara värd något, att bli omtyckt och uppskattad och att världen också har en ljusare sida.

Att skriva dagbok har ibland beskrivits som en variant av att vara tillsammans med någon man litar på och anförtror sig åt, som lyssnar och förstår. ”Den har gjorde mig lite mindre ensam”, har någon sagt.

Kompisar

Harald fick stöd från kompisar. Kompisarna har betytt mycket för honom. Han fick ett värde av att vara stor och stark och ha mycket humor. Harald har vetat att kompisarna och någon av deras föräldrar har förstått att han hade det svårt hemma. Han njöt av att vara hemma hos kompisar. Där fick han en bild av hur det skulle kunnat vara.

Harald säger att han alltid har fått höra att han har en spirit och en glädje. Han hade en slags självtillit därför att han hade kompisar, humor och förmågan att slå ifrån sig. Han tänkte att det måste finnas en utväg ur det här och "dit vill jag gå." *Ur referat person 407, man född på 1950-talet.*

Syskon

Både Arvid och Stina säger att de aldrig hade överlevt tiden i fosterhemmet om de hade bott där själva.

"Jag skulle inte ha vetat att det var sant", säger Arvid. Det är väsentligt att de har haft varandra. *Ur referat person 107, man född på 1950-talet.*

Susanne berättar att hon länge trodde att alla barn hade det som hon. Hon och systemen var dessutom vana vid att klara sig själva.

"Det var bara att tänka att här anpassar jag mig tills det är över." Susanne säger att hon överlevt dels genom att hon hade sin syster, de utvecklade egna strategier för att klara vardagen i fosterhemmet, dels genom att hon fick bekräftelse i skolan, att det fanns en lärare som såg henne. *Ur referat person 413, kvinna född på 1940-talet.*

Grannar

Den här personen sökte stöd hos grannarna och en kompis; Sture.

"Det var grannarna och det var Sture. När t.ex. farbror Daniel i granngården såg mig i hans lada nickade han bara och jag fick vara där. Jag ritade mycket och skrev i mina böcker. Jag byggde egna hem i skogen. [...] Där hade jag allt från bakpulver till allt det andra som jag såg i köket. Jag sökte mig till snälla farbröder. Jag konstruerade också min egen värld. *Ur referat person 483, kvinna född på 1950-talet.*

Lekis

Ett annat skäl till att Maria överlevde tror hon har att göra med att hon gick på lekis. På lekis lade Maria märke till att människor inte behöver vara arga jämt. *Ur referat person 277, kvinna född på 1970-talet.*

Gud

För några har en stark och positiv gudstro i barndomen haft betydelse när det gällt att känna sig mindre ensam och utsatt. Tron och regelbundna böner samt vetskapen om att någon god makt tillhandahöll en vakande hand har kunnat förmedla hopp, ljus och en känsla av trygghet.

Bosse berättar att hans gudstro har hjälpt honom, och hans humor. *Ur referat person 319, man, född på 1950-talet.*

Inga-Lisa berättar att hon tidigt som barn hade fastnat för ett avsnitt i Nya testamentet där Jesus säger att ”de fattiga och barnen tillhör mitt rike”. ”Det hade jag med mig som bild från frälsningsarméns barntimmar när jag bodde hemma.” *Ur referat person 459, kvinna född på 1950-talet.*

Förstå att något är fel

Vissa har beskrivit det som självklart att det var något som var fel i det sätt på vilket de blev behandlade. För andra vad det inte så. Flera intervjupersoner insåg detta på egen hand. På det sättet hjälpte de sig själva med att stå ut. De anklagade inte sig själva för det som hände, kände ingen skuld eller skam eftersom det inte var deras fel. Den insikten var betydelsefull och avgörande för hur de bemästrade sin tillvaro.

Anklagade inte sig själv

Rolf tror att han klarade sig för att han såg var problemen låg. Han anklagade inte sig själv. Han la problemen hos fosterföräldrarna.

Fostermodern var tokig

Axel resonerar kring hur det kommer sig att han trots allt överlevde och inte gick under.

Han tror att det berodde på att han var begåvad nog att förstå att fostermodern var tokig, att det var en tokig värld han levde i och att det fanns en annan normal värld därute. [.....] I någon mån höll han ett psykologiskt avstånd, identifierade sig aldrig helt med den tokiga världen. Axel ägnade sig också åt att teckna, måla och skriva som ett sätt att bearbeta och hantera den orimliga livssituation han befann sig i. *Ur referat person 152, man född på 1960-talet, finsk.*

Älskad

På frågan om hur intervjupersonerna överlevde har vi i ibland fått svar som lyder ungefär så här ”Jag visste att jag var älskad av mina föräldrar och det kunde de aldrig ta ifrån mig.” Flera intervjupersoner har i grunden haft en tillräckligt god tidig barndom, som gett dem styrka att inte tvivla på sitt värde oavsett den behandling de blev utsatta för.

”Jag tror att jag fick mycket kärlek av mamma och pappa under dom första åren av mitt liv och att det räddade mig”, säger någon.

Destruktivitet

I några fall beskriver intervjupersonerna hur de rymt, missbrukat alkohol och narkotika, sniffat lösningsmedel, varit våldsamma, kriminella och självdestruktiva som ett desperat sätt att överleva. En kvinna beskriver hur hon blev promiskuös och försökte ligga med så många män som möjligt, som en slags hämnd på sin fosterfar och det han hade utsatt henne för.

”Jag stängde av och var rätt destruktiv. Jag började dricka när jag var tretton och umgicks med dem som var äldre. Det gick inget vidare i skolan. Det som var konstigt var att ingen märkte något där heller. Ingen ringde hem om jag inte var där.” *Ur referat person 312, kvinna född på 70-talet.*

Ren tur

”Det var ren tur”, menar en man, att han trots allt överlevde den vård han utsattes för. För flera har slump och tillfälligheter avgjort intervjupersonernas överlevnad.

9.4 Intervjupersonernas synpunkter på hur den sociala barnvården hade kunnat göra annorlunda

I slutet av varje intervju har vi ställt frågan: Hur hade den sociala barnvården/socialtjänsten kunnat göra annorlunda? Här följer en sammanställning av de åsikter som intervjupersonerna fört fram. Det handlar dels om vad de menar att den sociala barnvården hade behövt göra när de var placerade och dels om förslag till socialtjänstens arbete idag. Många har berättat om sina erfarenheter för utredningen för att försöka bidra till att förhindra att det händer igen.

Oanmälda tillsynsbesök

Intervjupersonerna har fört fram vikten av oanmälda tillsynsbesök. Många har berättat om att fosterhemmet arrangerades inför besöket. Hemmet skurades och barnen kläddes i de finaste kläderna.

”Det måste också vara oannonserade besök så att familjen inte hinner sätta upp en snygg fasad.” *Ur referat person 174, kvinna född på 1970-talet.*

”Socialen skulle ha gjort oanmälda besök mycket oftare.” Anna understryker vikten av att tala med barnet enskilt. ”Socialen måste förklara för barnet att man kan komma ifrån och att vi tror på dig. Berätta att man ska skydda barnen till vilket pris som helst.” *Ur referat person 243, kvinna född på 1960-talet.*

God relation mellan tillsynspersonalen och barnet

För att barn ska våga berätta om sina upplevelser av vanvård krävs en god relation till den hon eller han ska berätta för. Många intervjupersoner har fört fram att tillsynspersonalen hade behövt komma ofta, flera gånger per år och ägnat tid åt att prata med dem och skapa en relation. För att barnet ska våga berätta måste tillsynspersonen ställa direkta frågor, hävdar flera intervjupersoner. Många har istället vittnat om att tillsynspersonalen kom för att prata med fosterföräldrarna, inte för att tala med dem.

”Tillsynen har inte brytt sig om mig. Jag kunde lika gärna ha varit en tapet på väggen.” *Ur referat person 243, kvinna född på 1960-talet.*

Samtala på ostörd plats

Många av intervjupersonerna har fört fram vikten av att få tala med tillsynspersonalen på en ostörd plats. De menar att de hade känt sig friare att tala om inte fosterföräldrar eller institutionspersonal lyssnade till samtalen. Gunilla berättar om hur hon anser att socialtjänsten borde göra.

”Barnet borde stå i fokus och fosterföräldrarna bör inte få sitta med när man frågar barnet om hur det trivs.” Vidare anser Gunilla att socialtjänsten borde ha studerat samspelet i familjen och inte gjort besöken på dagtid när barnen var i skolan och fosterpappan på sitt arbete. Det var ju han som var det stora problemet och honom träffade socialtjänsten aldrig. *Ur referat person 284, kvinna född på 1970-talet.*

Tilltro till barnet

Det finns intervjupersoner som har beskrivit att de berättat för tillsynspersonal om att de farit illa utan att bli tagna på allvar. Tillsynspersonalen har inte trott att barnet talat sanning och inte heller ställt följdfrågor till vare sig barnet, fosterföräldrar eller till någon i dess omgivning.

Gunnar säger att de som skulle bevaka hans intressen inte gjorde det. Grannarna runt fosterhemmet och hans morfar anmälde flera gånger till barnavårdsnämnden att Gunnar for illa men det hände ingenting.

Han anser att det är viktigt att man pratar med barnen och lyssnar och tror på dem. *Ur referat person 433, man född på 1940-talet.*

Vad händer om jag berättar?

Många har vittnat om att de aldrig skulle ha vågat berätta om försummelse och övergrepp eftersom de inte visste vad som skulle hända. De var rädda för att hamna på en ännu sämre plats eller bli straffade av fosterföräldrarna för att de berättade om vanvården de utsattes för. Intervjupersonerna har fört fram starka krav på att tillsynspersonalen måste lyssna på barnen och ta dem på allvar. De måste få vetskap om att myndigheterna kommer att agera om de får information om missförhållanden.

”Börjar ett barn berätta om missförhållande är det viktigt att barnet får en försäkran dels att det ska få komma därifrån, dels att detta inte kommer fram till fosterföräldrarna.” *Ur referat person 307, kvinna född på 1970-talet.*

Stöd av oberoende person/mentor

Det har kommit förslag till utredningen om att barn ska få sin egen mentor/kontaktperson; en oberoende person som bara skulle finnas till för barnet. Någon som barnet skulle kunna kontakta, ringa och som enbart skulle intressera sig för barnet och dess utveckling.

Katarina föreslår att placerade barn skulle få ha en utomstående mentor som inte är direkt knuten till socialtjänsten, för att undvika att socialtjänsten och fosterföräldrarna allierar sig med varandra. Det ska vara neutrala möten där fosterföräldrarna inte närvarar. Vidare menar hon att socialtjänsten inte ska slarva med överlämningar och göra regelbundna utvärderingar. *Ur referat person 357, kvinna född på 1960-talet, judisk.*

Tydligare information

En genomgående kritik har varit bristande information till barnet från den sociala barnavårdens sida om anledningen till omhändertagandet, vart barnet ska föras och för hur lång tid. Många har

berättat att ingen informerade dem om varför de fick flytta vidare från ett fosterhem till ett annat.

Dessutom har många berättat att de skilts från föräldrarna i hemmet eller från syskon på barnhem utan att de fick veta vad som skulle hända. Ovissheten har följt många och plågat dem under barndomen och senare i livet.

”Karin framhåller hur viktigt det är att bygga upp ett förtroende med de barn som placeras för att man ska kunna följa dem, få veta vad som händer med dem. Hon poängterar också hur viktigt det är att barnen förbereds på vad som ska hända med dem, att de får veta alla steg, att man inte bara flyttar barn utan förvarning.” *Ur referat person 307, kvinna född på 1970-talet.*

Hjälp med att upprätthålla kontakt med biologisk familj

Många har skiljts från sina föräldrar och syskon. Stora syskon-skaror har flyttats till olika landsändar utan att det funnits någon ambition att de skulle kunna upprätthålla någon kontakt. Många barn har också tvingats bryta med sin biologiska familj, släkt och vänner då de placerats. Den sociala barnvården har inte gjort något för att kontakten skulle kunna upprätthållas.

Flera intervjupersoner har berättat att deras fosterföräldrar aktivt hindrat dem från kontakt med sin biologiska släkt genom bland annat telefon- och brevcensur. I vissa fall har även den sociala barnvården/socialtjänsten förhindrat kontakt mellan placerade barn och deras föräldrar och syskon.

Vera berättar att hon först vid 70 års ålder förstod att hennes far hade velat ha hem henne igen. Detta läste hon sig till i de journaler som hon fått hem från ett arkiv. Hon blev placerad på ett barnhem för att fadern var arbetslös. Modern hade sedan tidigare lämnat hemmet. Därefter hörde Vera inget från sin far. Hon trodde att han övergivit henne och träffade honom aldrig mer. I journalerna har hon kunnat läsa att han skrivit flera brev till den sociala barnvården och önskat hem sin dotter. Han beskriver hur hans förutsättningar för att ta hem dottern har blivit bättre, att han träffat en kvinna och skaffat sig ett arbete. Vera fick aldrig veta detta som barn. *Ur referat person 494, kvinna född på 1930-talet.*

Håll ihop syskongrupper

Intervjupersonerna har erfarenheter av att separeras från sina syskon. De kom till olika fosterhem och ingen hjälpte dem att upprätthålla kontakten med varandra. Flera tar upp detta som något av det värsta, att inte få vara tillsammans med den enda tryggheten. Även om de inte kunde komma till samma fosterhem hade de kanske kunnat placeras i samma stad så att en kontakt hade kunnat upprätthållas.

”Man ska inte skilja syskonen åt. De behöver inte vara tillsammans med föräldrarna, men man måste försöka förstå var barnen har sin anknytning. Den var till mina syskon. Jag borde ha fått vara ihop med någon av dem.” *Ur referat person 459, kvinna född på 1950-talet.*

Våga ifrågasätta en snygg fasad

Inte sällan har intervjupersoner berättat om fosterföräldrar med gedigen utbildning och som varit väl ansedda i samhället, samtidigt som de utsatt fosterbarnet för försummelse och övergrepp. Socialtjänsten måste därför våga leta efter vanvård i de till synes ”väl fungerande” hemmen.

En man inledde sin intervju med att säga att han inte kan förstå att en stat eller en kommun faktiskt inte kontrollerar vilka människor som de placerar barn hos.

Den person som placerade honom lovade att komma tillbaka efter fjorton dagar. Han såg inte någon från den sociala barnvården på många år. Fosterfadern var väl ansedd samtidigt som han utsatte pojken för brutala sadistiska övergrepp. *Ur referat person 375, man född på 1960-talet.*

Stödjande team

En kvinna har skrivit en egen text, som skickats till utredningen, om hur socialtjänsten skulle kunna arbeta med fosterhemsplacerade barn. Hon menar att ett placerat barn befinner sig i en akut kris och kan behöva ett helt team omkring sig. Detta är en del av hennes text.

Konsekvenserna av en familjehemsplacering, oavsett om det är en kortsiktig eller långsiktig placering, måste göras så lindriga som möjligt. Oftast har de placerade barnen ett litet eller ett obefintligt socialt

skyddsnet. Det är därför viktigt att samhället erkänner och bekräftar att barnen befinner sig i en akut kris och agerar utefter detta. Det torde därför, enligt min erfarenhet, vara bra att utveckla någon form av team kring barnen som kan agera i stället för det övriga avsaknade sociala skyddsnetet av t.ex. syskon, föräldrar och vänner. Ett team av professionella personer som kan göra en adekvat objektiv bedömning av den uppkomna situationen, vilka skall finnas till hands för både fosterbarnet och fosterfamiljen under hela placeringen. Genom skärpt kontroll, ökat stöd till familjehemmen, handledning till socialsekreterarna, men även ett erkännande från samhället till de familjehem där det fungerar bra, att de gör en fantastisk insats, samt att dra erfarenheter av den unika kompetens och egenskap som dessa föräldrar besitter, då kan fosterbarnens rättigheter kanske lättare säkerställas.
Ur referat person 434, kvinna född på 1960-talet.

Stöd till biologiska föräldrar

Många menar också att större insatser hade kunnat göras hemma, innan de placerades. Om deras föräldrar hade fått ett bättre stöd och hjälp hade de kanske sluppit att bli placerade.

Gedigen utredning av fosterfamiljer/familjehem

Det finns krav från majoriteten av intervjupersonerna att fosterfamiljerna måste utredas på ett bättre sätt. Det måste ställas höga krav på dessa familjer. Många kan inte förstå hur de kunde bli placerade i de familjer de kom till. De menar att det knappast kunde ha gjorts någon ordentlig utredning av fosterhemmet. Några menar att det borde ställas samma krav på fosterfamiljer som det ställs när en familj ska adoptera ett barn.

”Rickard tror att många familjehem rekryteras av personer på socialtjänsten med en naiv inställning. De tror att det räcker med att människor vill ta emot barn i sina hem för att det ska vara tillräckligt bra.”
Ur referat person 519, man född på 1970-talet.

Det har också förts fram krav på att den sociala barnavården borde söka en egen uppfattning om fosterhemmet.

”De måste höra med andra socialkontor som placerat barn tidigare eller har barn på hemmet ifråga.” Man måste vara medveten om, säger Lars, att fosterfamiljerna är duktiga på att dupera och man måste ha

något slags skydd mot detta. *Ur referat person 575, man född på 1970-talet, övriga Europa.*

Centralt register över fosterhem

Utredningen har fått förslag om att det borde inrättas ett nationellt register där anmälningar och "svartlistning" av fosterhem kan noteras. Det får inte vara möjligt att en familj som utsatt ett barn för vanvård kan ta emot nya barn.

Matchning

Flera intervjupersoner tycker att socialtjänsten skulle lägga mer tid och energi på att matcha barn med fosterfamilj. Dels handlar det om att barn från städer placerats hos familjer på landsbygden, dels att barn har flyttats från en landsända till en annan där dialekten var så bred att de hade svårt att förstå vad deras fosterföräldrar sa. En annan aspekt är att bli placerad i ett religiöst hem när barnen själva inte var religiösa.

Utbildning

Flera personer har betonat vikten på utbildning och stöd när det gäller personal och fosterföräldrar.

"Personalen hade ingen utbildning", säger Styrbjörn. "Dom var arbets-skadade. Utbildning är det enda som hjälper, att vården bedrivs av skickliga, yrkeserfarna människor." *Ur referat person 599, man född på 1950-talet, övriga Norden.*

Ta vara på våra erfarenheter

Det är flera intervjupersoner som menar att de själva skulle kunna göra nytta när det gäller placerade barn idag. De skulle t.ex. kunna vara med och stötta barn men även socialtjänsten. Detta för att undvika att det som hände dem inte ska drabba andra barn idag.

10 Källkritiken och minnet – en diskussion

I detta kapitel fördjupar vi diskussionen om utredningens metoder med särskild koppling till vad människor kan minnas.

Kapitlet inleds med en beskrivning av vårt förhållningssätt till de berättelser som vi har lyssnat till, för att sedan diskutera hur ett traditionellt källkritiskt perspektiv går att tillämpa på dessa. Därefter ser vi på utredningens erfarenheter och metoder i ljuset av den forskningstradition som kommit att kallas oral history, muntlig historia.

Kapitlet avslutas med ett källkritiskt resonemang kring en viktig del i vår utredning; tidiga och traumatiska minnen. Vad säger aktuell forskning om vad vi minns och vad är det vi glömmet?

10.1 Att fråga och lyssna

Intervjuer med enskilda och studier av arkivmaterial är de metoder för datainsamling som utredningen har använt sig av.

Varje persons berättelse om vanvård utgör en del av det resultat som redovisas. Direktiven uttrycker också en förhoppning om att utredningens rapport ska ge upprättelse åt de drabbade och lärdom för framtiden.¹

Upprättelseperspektivet har präglat utredningen redan från planeringen. Att *fråga och lyssna* har varit förhållningssättet i intervjuerna, inte *ifrågasätta* eller *förhöra*.

I den första delrapporten 2007 diskuterade vi begreppet narrativ sanning och hävdade att det som berättas vid intervjutillfället ”är den sanning vi ska dokumentera, sammanställa och förmedla till våra uppdragsgivare.”²

¹ Dir. 2006:75.

² *Delrapport 1 från Utredningen om vanvård i den sociala barnavården*, Stockholm 2007, s. 9.

Narrativet utgörs inte enbart av människors återberättande av en händelse, utan ska också ses som människans försök att konstruera och rekonstruera sin verklighet.

Intervjupersonernas berättelser om sina upplevelser från barndomen och reflektionerna över hur de har påverkat deras liv, har dokumenterats i referaten utan att ifrågasättas. Eftersom vi samlar in berättelser om händelser i det förflutna, har vi tillämpat arbetsmetoder som också används i historisk forskning.

10.2 Muntlig historia

Muntlig historia, på engelska "oral history", är ett redskap för att tolka berättelser om det förflutna. Det är också en metod för att skapa nytt källmaterial, inte sällan kring bortglömda eller negligerade grupper. Oftast är intervjuer den viktigaste källan för dem som sysslar med muntlig historia.

"Den muntliga historien byggs upp kring människor. Den ger själva historien liv och vidgar dess horisonter. Den medger hjältar, inte enbart bland ledarna utan också bland de många i folkets djupa led [...] Den bidrar till värdighet och självförtroende bland de mindre privilegierade, i synnerhet de gamla."³

Intervjuerna är betydelsefulla därför att allt som skett i det förflutna inte går att undersöka med hjälp av skriftligt material i arkiv. Dessutom har vissa händelser och företeelser som skett i det förflutna, framförallt vissa gruppers perspektiv inte dokumenterats i källorna, alternativt att dokumentationen är knapphändig.⁴

Muntlig historia växte sig stark under 1960-talet. Nya rörelser uppmärksammade arbetarklass, kvinnor och etniska minoriteter. Det blev möjligt att bättre förstå de studerades livssituation och historia.⁵ Vår utredning har uppmärksammat många individer vars lidande tidigare har varit osynligt för omgivningen. Genom att samla berättelser som inte funnits nedtecknade har vanvården i den sociala barnavården kunnat beskrivas.

I de skriftliga källorna saknas som regel barnavårdens försummelser. Det har blivit tydligt i takt med att vi intervjuat allt fler per-

³ Thompson, Paul, *Det förgångnas röst: den muntliga historieforskningens grunder*, Gidlund, Stockholm, 1980, s. 32.

⁴ Thor, Malin, "Muntliga källor och källkritik", i Hanson, Lars & Thor, Malin (red), *Muntlig historia*, Studentlitteratur, Lund, 2006, s. 22.

⁵ Thor, 2006, s. 8-9; Thor, Malin, "Oral history – mer än en metod". *Historisk tidskrift*, 2001:3, s. 326-328.

soner och tagit del av de journalanteckningar etc. som finns om dem. Endast i några enstaka fall har det funnits journalanteckningar om att barnen vanvårdats eller utsatts för övergrepp. Arkivmaterial och dess innehåll ger en historia återgiven med myndigheternas språk, men genom intervjuer har myndighetsperspektivet kompletterats med intervjupersonernas berättelser.

Vårt material kommer att omfatta mer än 1 000 intervjuer innan utredningen är klar. Vi har främst genomfört en kvantitativ analys av informationen i intervjuerna.

Muntlig historia som metod har använts i liknande utredningar som har gjorts runtom i världen; Norge, Irland, Kanada och Australien.

10.3 Källkritik

Den klassiska källkritiken granskar källans äkthet, beroende, av påverkan utifrån, tendens och tidsrymden mellan händelsen som källan berättar om och källans tillkomst (minnet). Den bedömer om källan är vad den utger sig för att vara.⁶ För vår utredning blir främst frågan om tidsrymden mellan händelsen och det källan (intervjupersonen) berättar om särskilt intressant. Senare i detta kapitel finns en mer utförlig diskussion om *minnet*.

Klassisk källkritik anger kriterier för att analysera källor. För muntliga källor ska det tydligt framgå vem som intervjuat, var intervjun ägt rum och vem som skrivit ner intervjun. Helst ska intervjun spelas in. Det gör det möjligt att gå tillbaka till ursprungskällan. Tidigare har vi beskrivit hur utredningens intervjuer gått till och hur noga vi varit med att följa dessa punkter när det gäller att dokumentera intervjuerna.

10.3.1 Hur kan frågan om pålitlighet besvaras?

I den klassiska källkritiken används i regel två metoder för att besvara frågan om pålitlighet. Dels kan intervjupersonernas berättelser jämföras med skriftliga källor, dels kan flera personers berättelser jämföras med varandra.⁷

Intervjupersonernas arkivmaterial kan användas för att precisera tiden då de var placerade. Ibland använder intervjupersonerna själva

⁶ Thor, 2006, s. 23.

⁷ Thor, 2006, s. 26.

journalerna som hjälp och stöd under intervjun i beskrivningen av sin placeringshistoria.

I den historiska forskningen saknas det många gånger skriftligt material från den grupp som undersöks. Om det finns material är det mycket möjligt att det har skapats av personer som bidragit till att marginalisera eller förtrycka gruppen som står i fokus för undersökningen. Därför ger sådant material en annan bild av det som hände, hävdar historikern Malin Thor.⁸ Resonemanget går att överföra till utredningen. Det är t.ex. mycket troligt att vanvård aldrig dokumenterades i den sociala barnavårdens material eftersom mycket få personer frågade barnen. Det finns också flera exempel på att tjänstemän och politiker kände till förhållandena utan att de dokumenterades. De skriftliga källorna är därför inte tillförlitliga när det gäller vanvård.

Psykologen Sven-Åke Christianson förespråkar i *Traumatiska minnen* metoder för att ta reda på om människor berättar det som faktiskt skett. Man kan kontrollera källan gentemot dokument, men även med syskon eller föräldrar.⁹ Men det är inte helt enkelt. Syskon, föräldrar eller andra närstående minns inte alltid en händelse på samma sätt.¹⁰

Utredningsmaterialet uppvisar skillnader mellan det som intervjupersonerna berättar och de rapporter som barnavårdsnämnden skrivit vid hembesök. En intervjuperson kan berätta om en utsatt situation med försummelse och övergrepp, medan det i rapporten står att "barnet verkar utvecklas väl".

I materialet finns också en annan möjlighet att jämföra med skriftliga dokument. Några ärenden har lett till åtal och dom. Intervjuer om vanvård kan då jämföras med domar i samma ärende.

⁸ Thor, 2006, s. 27.

⁹ Christianson, Sven-Åke, *Traumatiska minnen*, 3. utg., Natur och kultur, Stockholm, 2002, s. 110.

¹⁰ Hardt, Jochen & Rutter, Michael, "Validity of adult retrospective reports of adverse childhood experiences: review of the evidence". *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 45:2, 2004, s. 266; Christianson, 2002, s. 110.

10.3.2 Beskrivs det som faktiskt hänt?

Vår utredning har tagit emot intervjupersonernas berättelser oemotsagda. Vi har inte "förhört" eller ifrågasatt. Intervjupersonernas berättelser återges så exakt som möjligt. Sedan har både intervjupersonen och intervjuarna undertecknat det sammanfattande referatet.

Ett sätt att närma sig frågan om intervjupersonerna beskrivit vad som faktiskt hänt är att *jämföra olika personers berättelser* med varandra. För fosterhemsplaceringar är möjligheten begränsad eftersom vi mer sällan har träffat personer som varit i samma fosterhem. Det finns dock i vårt material berättelser om händelser i *samma fosterhem* eller från *samma barnhem* som på det sättet validerar, det vill säga bekräftar, varandra. Exempelvis har tre män oberoende av varandra berättat hur de utsatts för sexuella övergrepp av en anställd i ett barnhem. Dessutom finns återkommande berättelser om utsatthet, ensamhet, att aldrig vara något värd etcetera, som går igen i majoriteten av berättelserna.

Det som skiljer vår utredning från andra "oral history" projekt är främst mängden berättelser. Vi redovisar mer än *fyrabundra intervjuer* i denna delrapport. När vi avslutat vårt arbete kommer mer än 1 000 intervjuer ha genomförts och dokumenterats. Detta är för svenska förhållanden ett mycket stort och helt unikt material.

10.3.3 Beroende och oberoende källor

Enligt den klassiska källkritiken ska en berättande källa vara oberoende av påverkan utifrån. Värdet av en källa minskar om det inte är första gången som historien berättas.¹¹

De individer vi träffat och deras livsöden skiljer sig mycket från varandra. En del berättar för första gången om vanvård och övergrepp. Andra har talat om sina erfarenheter tidigare. En del har gått i terapi, bearbetat och sökt förklaringar till det som hänt. Ytterligare andra har engagerat sig i föreningar för att driva frågan om ersättning och upprättelse. Olika förutsättningar påverkar graden av berättelsernas oberoende och beroende. Det går inte att undvika i en utredning som i efterhand granskar sociala förhållanden i ett samhälle.

¹¹ Thor, 2006, s. 29.

Själva intervjun skapas tillsammans av intervjupersonen, den som intervjuar och den som antecknar. Intervjuns struktur och miljö, frågorna, våra personligheter, ålder och kön har också betydelse för den berättelse som kommer fram. Intervjun i utredningen har därför, som tidigare beskrivits, fått en tydlig struktur för att varje intervjusituation ska vara så lika som möjligt.

10.3.4 Opartiska källor

En god källa ska, enligt klassisk källkritik, helst vara helt opartisk. Men det är sällan sådana källor finns. Den som har intresse i en sak och är part i målet, kan misstänkas för att vara otillförlitlig, tendensiös. Man kan överdriva eller underdriva, eller utesluta fakta eller använda ett vilseledande språk.¹²

Vi kartlägger vanvård. Intervjupersonernas berättelser står oemotsagda. Utredningsdirektiven ger oss, till skillnad från de norska granskningarna, inte möjlighet att kalla in förövare eller vittnen, även om sådana finns. Ingen uppsökande verksamhet får bedrivas. Utredningen har inga befogenheter att kalla folk till intervju och förövare får inte pekats ut i det enskilda fallet.

I en del fall har berättelserna styrkts av andra personer från institutioner, fosterhem, social barnavård och närsamhället. Vi har också tagit emot berättelser från en handfull personer som tidigare arbetat på olika institutioner. De har bekräftat den bild som intervjupersonerna förmedlat.

I vårt uppdrag har inga löften om ersättning funnits med. Det är en skillnad gentemot en del av de utredningar som gjorts i t.ex. Norge och Irland. Hade utredningen haft löften om ersättningar kopplat till vad som framkommit under intervjun, hade förmodligen tendensen varit mer problematisk.

Många intervjupersoner har motiverat sitt deltagande i intervjuerna med att det är ett första steg i riktning mot en upprättelse, att få berätta för en statlig utredning som lyssnar och dokumenterar. Upprättelseperspektivet har ofta varit kombinerat med en förhoppning om att deras berättelse ska medverka till att dagens barn inte ska drabbas av samma sak. Det finns också de som i intervjuerna betonat behovet av ekonomisk kompensation till de drabbade.

¹² Thor, 2006, s. 35.

10.4 Närhet, tid och plats - minnet

Utredningen tar emot berättelser om händelser som skett från 1920-talet fram till slutet av 1990-talet. Personerna var barn då de var placerade i den sociala barnvården. Är det rimligt att de kan minnas vad de varit med om efter så lång tid?

10.4.1 Minnet sviktar med tiden men vi minns det dramatiska

Kunskap från de senaste årens forskning har ökat förståelsen för hur minnet kodas, lagras och återskapas. Man skiljer på det semantiska minnet (det vi vet) och det episodiska minnet (det vi gjort, våra erfarenheter). Generellt kommer det episodiska minnet i fokus när det gäller minnen från barndomen.¹³

Forskare verkar också ense om att minnen inte är en historia som rullas upp som en film i verklig tid utan en rekonstruktion. Den är påverkad av vad som hänt senare i livet och egna fantasier om vad som skedde. Psykoanalytikern Susanne Kaplan hävdar att minnesforskare är överens om att:

”vi inte lagrar objektiva ögonblicksbilder av våra tidigare erfarenheter utan snarare bibehåller betydelsen, stämningen och känslorna som dessa upplevelser ger oss. Samtidigt är de också överens om att även om återgivna minnen kan vara en omstrukturerad psykisk verklighet så återspeglar de en ’kärna’ av yttre verklighet, av de historiska händelser som ägt rum.”¹⁴

Psykologen Svein Magnusson har skrivit en artikel för den norska nationella granskningen av barnhemmen. Han påpekar att sådant som vi gjort många gånger som barn är lättare att minnas än enstaka vardagshändelser. Minnet lagras efter människans eget förhållningssätt till händelsen. Mycket av det vi tror är glömt är sådant som vi inte lade märke till, sådant som vi aldrig kodat in.¹⁵

Minnet sviktar med tiden, några händelser försvinner snabbt ur minnet medan andra bleknar långsamt. Detta är det typiska för var-

¹³ Maughan, Barbara & Rutter, Michael, “Retrospective reporting of childhood adversity: Issues in assessing long-term recall”. *Journal of Personality Disorders*. 11(1), 1997, s. 22.

¹⁴ Kaplan, Suzanne, *Barn under Förintelsen - då och nu: affekter och minnesbilder efter extrem traumatisering*, Natur och kultur, Stockholm, 2003.

¹⁵ Magnusson Svein, *Selvbiografisk langtidshukommelse*, bilaga 2 i Norges offentlige utredninger (NOU) 2004:23, *Barnehjem og spesialskoler under lupen – Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barnevernsinstitusjoner 1945-1980*, Oslo 2004, s. 174.

dagliga händelser medan vi bättre minns händelser som var oväntade, spännande eller dramatiska.¹⁶

10.4.2 Barndomsminnen

Är det då möjligt att komma ihåg sin barndom efter lång tid?

Maughan och Rutter visar att man generellt kan säga att människans berättelser om sin barndom är rätt stabil. De refererar till en studie där samma personer intervjuades vid 30, 47 och 70 års ålder om sina liv och det var inte några större förändringar i deras berättelser. Samtidigt påvisar de att minnen med tiden suddas ut till viss del.¹⁷

Det finns en allmänt skeptisk hållning till vad vuxna egentligen kan minnas av sin barndom. Men Christianson skriver att modern forskning visar att misstroendet mot barndomsminnen är betydligt överdrivet. I sin bok *Traumatiska minnen* har han gått igenom forskning och delat med sig av sina egna erfarenheter och slutsatser. Tidiga barndomsminnen är oftast tillförlitliga även om glömska, snedvridning och förvrängning förstås kan ha inträffat. Minnet är ganska korrekt och då speciellt när händelserna är unika, oväntade eller har fått personliga konsekvenser för en person. Däremot kan negativa minnen vara svåra att få fram, men det kan avhjälpas med stöd av ledtrådar.¹⁸

Personer har kommit till utredningen och berättat att de har besökt ett gammalt barnhem eller träffat en person från förfluten tid. Det har fått dem att minnas mer av sin barndom.

Arkivmaterialet från den sociala barnvården har också väckt minnen till liv. Fosterföräldrarnas namn kommer fram och platser som de bott på blir mer tydliga när intervjupersonerna har tagit del av materialet.

Personer har ringt eller skrivit till oss efter intervjun och berättat att de börjat minnas fler händelser och detaljer. Under själva intervjun har det också hänt att de kommit på sådant som de trodde var glömt. Intervjun har aktiverat minnet.

¹⁶ Magnussen, 2004, s. 173-75.

¹⁷ Maughan & Rutter, 1997, s. 22.

¹⁸ Christianson, 2002, s 108.

10.4.3 Barndomsglömska

Det är sällan som intervjupersonerna berättar om erfarenheter som inträffat före tre - fyra års ålder. Någon enstaka person har tagit upp erfarenheter från ett till två års ålder.

Forskarna är ganska eniga om att människan i regel inte kan minnas sina första två till tre år. De första minnesbilderna har vi i allmänhet från cirka tre och ett halvt års ålder, men det är först från cirka fem års ålder som vi har mer kontinuerliga minnen.¹⁹ Christianson menar dock att människor som berättar om minnen före två års ålder inte behöver avfärdas. Händelserna kan ha skett senare i livet. Med andra ord; det som intervjupersonerna säger är minnen från ett till två års ålder kan ha hänt, men att det skett då de var lite äldre.

10.4.4 Traumatiska minnen

Många av intervjupersonerna berättar om upplevelser av traumatisk karaktär.

Psykologen R.J. McNally gör i sin bok "Remembering Trauma"²⁰ en genomgång av stora delar av den forskning som finns runt frågor om minnen och trauman. Bland många andra resultat redovisas forskning som visar att det är ovanligt att man över tid minns traumatiska händelser som inträffat före fyra års ålder. Om barnet har kunnat verbalisera händelserna vid den tidpunkt de inträffat tycks dock minnen från tidigare ålder kunna återges. En hög grad av stress i samband med en händelse tycks också öka det antal detaljer barnet efter fem år har av minnet. Trots att forskning således visar att händelser upplevda i två-tre års ålder i regel inte kan återges fem år senare tycks dock vissa händelser överleva den tidiga barndomens glömska.²¹

McNally skriver också att en person som har varit utsatt för ett trauma och som har hög grad av verbal förmåga kan ha det lättare för att återge en komplett narrativ berättelse samt ha större kognitiva resurser för att komma över effekterna av ett trauma.²²

En annan aspekt av traumatiska minnen är hur ofta händelserna inträffade. "Minnen från emotionellt traumatiska händelser, liksom

¹⁹ Christianson, 2002 s. 102-103, 107-108; Maughan & Rutter, 1997, s. 31.

²⁰ McNally, Richard J., *Remembering trauma*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA, 2003.

²¹ McNally, 2003, s. 61.

²² McNally, 2003, s. 135.

extrema upprepade traumata, är ofta mer korrekta än minnen från enstaka traumatiska händelser.”²³

Magnussen anser att utifrån dagens forskningsresultat är det typiskt att man minns traumatiska minnen från barndomen länge och möjligheterna att minnas ökar med traumats allvarlighetsgrad.²⁴ Han refererar till en undersökning där tidigare koncentrationslägerfångar fick beskriva sin vardag. Deras beskrivningar jämfördes sedan med material från ett arkiv. Resultaten visade att intervjupersonerna hade mycket gott minne av detaljer kring vardagen cirka 50 år efter händelsen. Det visade sig också att de mer extrema händelserna fanns tydligare kvar i minnet än vardagliga händelser.²⁵

Magnussen skriver att alla minnen, vardagliga som traumatiska, påverkas av yttre omständigheter, våra egna förväntningar och värderingar. Han menar att det är ett fundamentalt problem att man faktiskt inte kan veta exakt vad som har hänt. Minnen är inte kopior av det som hänt, utan är ofta förändrade och i många fall sammanblandade med varandra.²⁶

Flera intervjupersoner har svårt att ange *när* olika händelser har inträffat. Innebär det att deras berättelser blir mindre trovärdiga för det? Hardt och Rutter menar att människor oftast minns en händelse, men har svårare att sätta in den i rätt tidsram. Det betyder inte att berättelsen är mindre trovärdig, utan att det är svårare för människor att minnas i vilken ordning händelserna skett.²⁷

10.4.5 Underrapportering av misshandel och sexuella övergrepp

Carl-Göran Svedin och Christina Back har undersökt barn som blivit utsatta för sexuella övergrepp. De visar hur barn tenderar att tränga bort minnen av dessa händelser.

”Det första som blir påtagligt är att inget barn har själv spontant berättat för någon. Under alla år av övergrepp har barnen hållit tyst och därefter under många år efteråt. [...] Det andra som blir tydligt i undersökningen är att barn inte vill minnas eller ibland till och med trängt bort sina tidigare upplevelser. Först vid frågor och senare vid

²³ Kaplan, 2003, s. 256.

²⁴ Magnussen, 2004, s. 177.

²⁵ Magnussen, 2004, s. 176.

²⁶ Magnussen, 2004, s. 178.

²⁷ Hardt & Rutter 2004, s. 260.

visning av bilder och videofilmer kan de tillstå att det har hänt. Detta väcker då oftast starka känslor av olust.²⁸

Hardt och Rutter har gjort en genomgång av studier om människors återberättande av minnen från att de blivit sexuellt utnyttjade, fysiskt misshandlade samt fysiskt och psykiskt negligerade. Studierna i deras material gjordes mellan 1980 och 2001.

En studie handlar om 129 kvinnor vilka som barn blev utsatta för sexuella övergrepp och efter övergreppen fått behandling på ett sjukhus. Kvinnorna intervjuades efter cirka 17 år. De fick information om att det var en uppföljning av den medicinska vård de fått på sjukhuset. De kände inte till att det var en jämförande studie. Det visade sig att enbart 62 procent rapporterade om de sexuella övergreppen, 38 procent gjorde det inte.

I en annan studie som refereras av Hardt och Rutter redovisas att män som blivit utsatta för sexuella övergrepp rapporterar om detta i än mindre utsträckning.

Hardt och Rutter redovisar också studier där vuxna intervjuats cirka 20 år efter det att de blivit misshandlade som barn. Misshandeln fanns dokumenterad. När de 20 år senare intervjuades var det enbart 60 procent av informanterna som berättade om misshandeln från barn-
domen.²⁹

Hart och Rutter menar att tillgänglig bevisning om övergrepp och försummelse indikerar att när människor berättar om att detta ägt rum, är det förmodligen korrekt. De understryker samtidigt att internationella undersökningar visar att människor som i sin barn-
dom varit utsatta för misshandel, övergrepp och försummelse undervärderar detta som vuxna. Så många som en tredjedel berättar inte om detta när de får frågor om just misshandel, övergrepp och
vanvård.³⁰

²⁸ Svedin, Carl Göran & Back, Christina, *Varför berättar de inte?: om att utnyttjas i barn-
pornografi*, 1. uppl., Rädsla barnen, Stockholm, 2003.

²⁹ Hardt & Rutter, 2004 s. 262-64.

³⁰ Hardt & Rutter, 2004, s. 270.

10.4.6 Sammanfattning – forskningen om minnet

Sammanfattningsvis visar den presenterade forskningen om minnet att vi har våra första minnen från cirka tre och ett halvt års ålder.

Det är troligt att människor glömmmer neutrala händelser, som av olika anledningar inte kodats in från början eller förlorats längs vägen, för att de inte varit tillräckligt intressanta eller viktiga.

Det är lättare att minnas upprepade händelser och traumatiska upplevelser.

Studier visar att människor som varit utsatta för misshandel och övergrepp som barn (övergreppen finns dokumenterade) *underrapporterar* när de som vuxna ska berätta om sin barndom.

11 Diskussion och förslag

Utredningens intervjuer har blottlagt övergrepp och försummelser med ett allvar och en omfattning som tidigare inte har skett i Sverige. Många av dem som utsatts för övergrepp och försummelser har fått försöka klara sig, trots svåra trauman från barndomen.

Det är ett svårt och viktigt uppdrag att ta emot och förmedla dessa berättelser om vanvård i den sociala barnvården. Arbetet liknar inget annat jag gjort.

I det här kapitlet kommenteras först utredningens resultat. Sedan konstateras att ett tungt ansvar vilar på samhället, i meningen stat och kommun.

Ansvaret innebär för det första, att se till att det intervjupersonerna berättar om inte upprepas i nutid och för det andra att se till att de drabbade gottgörs.

Kapitlet avslutas med diskussion och förslag om hur den sociala barnvården i framtiden ska kunna förbättra säkerheten för de omhändertagna barnen.

11.1 Utredningens resultat

Utredningen om vanvård i den sociala barnvården kommer när den är färdig att ha intervjuat cirka 1 000 personer. Den här delrapporten redovisar resultaten från 404 intervjuer.

Det är minst 250 000 personer som har varit placerade av den sociala barnvården under de åtta decennier utredningen omfattar. De som har bjudits in till intervju är personer som anser att de varit utsatta för övergrepp och/eller försummelse, dvs. vanvård, under sin placering i den sociala barnvården. De intervjuade är alltså inte representativa för alla samhällsvårdade barn.

Deras berättelser visar dock vad som kan hända när den sociala barnvårdens fosterföräldrar och anställda i institutioner vanvårdar och förgriper sig på barn, när andra instanser inom den sociala barnvården inte utför sin uppgift på det sätt den ska, eller hur illa det kan gå när det blir fel. I den meningen kan utredningen betraktas som en "haverikommission".

11.1.1 Försummelse och övergrepp

I kapitel 7 redovisas den vanvård som intervjupersonerna beskrivit.

Jag kan konstatera att 225 kvinnor och 179 män berättat om en vardag i den sociala barnvården, som präglades av nöd, utsatthet och grymhet. För första gången i vårt land är dessa erfarenheter nu sammanställda.

De 404 personerna har varit placerade av sammanlagt 130 kommuner. Det är flera kommuner som varit berörda som vistelsekommuner eftersom många intervjupersoner varit placerade långt hemifrån och därtill i flera fosterhem och institutioner under sina uppväxtår. Utredningen berör således en mycket stor del av landets kommuner.

Alla berättar om försummelse och övergrepp

Av resultatkapitlet framgår att av de 404 intervjupersonerna har 343 personer (85 procent) berättat om övergrepp och försummelse i fosterhem. 249 personer (62 procent) har berättat om övergrepp och försummelse i institution. Många personer har berättat om vanvård i både fosterhem och institutioner.

Omplaceringarna och bristen på information till barnen i samband med dessa, har varit så vanligt förekommande att de kan karaktäriseras som en särskild form av vanvård. Flera uppbrott under tiden i den sociala barnvården har de flesta råkat ut för. Knappt 44 procent av männen och drygt 39 procent av kvinnorna uppgav att de hade haft 5 eller flera placeringar. Drygt 8 procent av intervjupersonerna hade haft 10 eller flera placeringar. Det genomsnittliga värdet (räknat som medianen) är fyra placeringar.

Alla övergripande kategorier av vanvård utom fysiskt våld med tillhygge (49 procent) och hot och hotfulla situationer (41 procent) har rapporterats av mer än hälften av intervjupersonerna. 353 personer (87 procent) har rapporterat om försummelse. När det

gäller övergrepp är den vanligaste övergripande kategorin integritetskränkning (346 personer, 86 procent).

Sexuella övergrepp är det enda området som visar stora skillnader mellan könen. 61 procent av kvinnorna i jämförelse med 42 procent av männen har berättat att de har varit utsatta för sexuella övergrepp.

Sammanfattningsvis har intervjupersonerna berättat att de utsatts för många omplaceringar, fysiskt våld med olika tillhyggen, övrigt fysiskt våld, skadligt tvång, regler och straff, hot och hotfulla situationer, integritetskränkningar, utnyttjats i arbete samt utsatts för sexuella övergrepp och försummelse.

I kapitel 7 har utredningen detaljerat redovisat resultat från intervjuerna.

Det har krävts mod och känslomässiga uppoffringar

Utredningens viktigaste uppgift är att intervjua alla som vill berätta om försummelse och övergrepp som de utsatts för under placeringar i den sociala barnvården.

Det har krävts mod och i många fall känslomässiga uppoffringar av intervjupersonerna för att berätta om det som nu föreligger som utredningens resultat. Flera personer har tidigare inte ens berättat för sina närmaste.

Många intervjupersoner har uttryckt tillfredsställelse med att en statlig utredning lyssnar och dokumenterar deras berättelse. Flera hoppas att deras beskrivning ska bidra till att dagens barn inte ska drabbas av samma övergrepp och att det för dem personligen ska bli en senkommen upprättelse för vad de fick utstå i barndomen.

De flesta önskar att stat och kommun inleder en götgörelseprocess av det slag som liknande utredningar i andra länder lett fram till.

11.1.2 Liknande resultat i andra länder

De resultat som nu presenteras i den svenska granskningen av den sociala barnvården har motsvarigheter i andra länder. Berättelserna från Australien, Irland, Kanada och Norge skulle kunna vara hämtade från vår utredning.

Sammantaget finns det flera likheter när man jämför vår utredning med internationella motsvarigheter:

- De placerade barnen har i de flesta fall varit avskurna från andra vuxna än de som vårdat dem.
- Barnen har varit maktlösa gentemot fosterföräldrar och institutionspersonal inom den sociala barnvården, liksom i förhållande till tjänstemän och politiker i densamma. Maktlösheten har inneburit att barnen sällan talats med eller blivit trodda när de berättat om missförhållanden.
- Maktlösheten gäller också när de biologiska föräldrarna, som antingen med tvång eller "frivilligt" fått sina barn omhändertagna, berättat om missförhållanden under barnens placeringar.
- I flera länder har det funnits ett bristande intresse från omvärlden, grannar, skola, hälso- och sjukvård, rättsvårdande myndigheter etc. att ingripa till skydd för de samhällsvårdade barnen.
- De som har haft det direkta ansvaret för placering och uppföljning (den sociala barnvården) har inte gjort sin del av arbetet.
- Säkerheten för de samhällsvårdade barnen har varit underordnad andra prioriteringar hos stat och kommun.
- Det har sällan inneburit konsekvenser för förövarna att förgripa sig på samhällsvårdade barn. (Få förövare är lagförda)
- Det är medias avslöjanden – inte tillsynsmyndigheters – som gjort det politiskt nödvändigt att granska berättelser om en för-lorad barndom.

11.1.3 Den sociala barnvården har inte följt lagar och rekommendationer

Högre medvetenhet förr om risker i samhällsvården

Det fanns tidigt under 1900-talet en medvetenhet om riskerna med placeringar av barn, särskilt i fosterhem. Därför har bl.a. täta besök från inspektörerna rekommenderats.

Någonstans på vägen tycks medvetenheten om riskerna i samhällsvården bytts mot en mer godtrogen inställning till kontroll och uppföljning av placeringarna. Den senare hållningen verkar,

enligt tillsynsrapporter och utredningar, fortfarande prägla delar av den sociala barnvården. Barnskyddsutredningen¹ har därför ansett det nödvändigt att rekommendera lagstiftning på området för att kommunerna på ett bättre sätt ska garantera säkerheten för de av samhället vårdade barnen.

På 1930-talet stod det att läsa i handböckerna att inspektören skulle göra återkommande besök och tala enskilt med barnen som var placerade i fosterhem:

I ombudets [inspektörens, vår anmärkning] intresse bör ligga att komma till tals på tu man hand med barnet självt, då det hunnit en ålder, som möjliggör detta. Samtalet bör då anordnas helt naturligt genom att t.ex. följa barnet ut i det fria till en lekplats o. dyl. Ager man barnets förtroende, yppar sig lätt ett tillfälle att få det att tala ut, berätta hur det trivs, hur det anser sig behandlat o.s.v. Under sådana samtal är emellertid av vikt att icke ställa till detsamma rent suggestiva frågor, vilka liksom lägga svaren i barnets mun, t.ex. 'Här har du det ju riktigt trevligt eller hur?'²

Motsvarande råd fanns om hur inspektören skulle tala med barn som var placerade i institutioner.

På senare år, sextio år efter handbokens råd, har många inom den sociala barnvården talat om behovet av att utveckla kunskap om samtal med barn, bl.a. vid besök i fosterhem och institutioner. Dessutom fick kommuner utvecklingsmedel från staten till detta ända in på 2000-talet. Det ansågs vara något nytt. Vad hände med den äldre kunskapen?

Uppföljning och tillsyn har nonchalerats

Många intervjupersoner minns inga besök alls från den sociala barnvården och flera har berättat att tjänstemannen inte talade med dem alls när det förekom tillsyn och uppföljning. I de fall barnen kom till tals var det ovanligt att någon litade på deras berättelser. Det gällde också när någon biologisk förälder slog larm om missförhållanden i fosterhem eller institution.

Lagar, råd och handböcker har rekommenderat regelbundna återkommande uppföljningar liksom enskilda samtal med barnen. I kontrast mot detta står den kommunala praktiken.

¹ SOU 2009:68, *Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU)*, 2009.

² Barkman, Lars, Jundell, Isak & Stéenhoff, Gotthilf, *Tillsyn över fosterbarnsvården*, Svenska fattigvårds- och barnvårdsförbundet, Stockholm, 1931, s. 29.

Kommunerna har genom decennier och in i modern tid kritiserats för att inte klara elementära lagstiftade krav på säkerhet för de samhällsvårdade barnen. Flera utredningar, senast Barnskyddsutredningen har påpekat detta. Den skriver i sitt betänkande som remissbehandlades under hösten 2009:

Problemet att barn och unga inte besöks eller kommer till tals med sina socialsekreterare har återkommande rapporterats. De förklaringar som givits till situationen är personalomsättning, resursbrist och att familjehemsfrågorna inte prioriteras tillräckligt i kommunerna.³

Hur illa det kan gå när samhället inte prioriterar säkerhet för samhällsvårdade barn har 404 drabbade personer berättat om i den här utredningen.

När det gäller den tillsyn, uppföljning och kontroll som skulle ha kunnat minska riskerna för övergrepp och försummelser framgår det av intervjuer och arkivstudier följande:

De flesta minns inget tillsynsbesök under många placeringar.

De som minns besök kom oftast inte till tals med inspektören.

De som kom till tals blev oftast inte trodda.

Lagar och handböcker har sagt en sak. Den sociala praktiken har varit en annan.

Utredningen har intervjuat människor som varit födda från 1920-talet och fram till och med 1980-talet. Det innebär att några intervjupersoners placeringar också sträckt sig in i 1990-talet. Barnskyddsutredningen⁴ har diskuterat dagens brister i den sociala barnvården och föreslagit skärpningar av lagar och rutiner. Sammantaget leder den tidigare beskrivningen tillsammans med Barnskyddsutredningens arbete fram till att jag tvingas konstatera att; de säkerhetsbrister i den sociala barnvården som bidragit till försummelser och övergrepp historiskt, finns kvar än i dag.

11.1.4 Ett tungt ansvar

Samhället, i meningen kommunernas barnvårdsnämnder eller motsvarande, tog hand om barnen för att de skulle skyddas. Det gjordes med stöd i de lagar som reglerade den sociala barnvården. Intervjupersonerna har för utredningen berättat att de utsattes för övergrepp och försummelser som ofta var långt värre än den van-

³ SOU 2009:68, *Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU)*, s. 467. 2009.

⁴ SOU 2009:68, *Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU)*, 2009.

vård som hade motiverat själva omhändertagandet. Ibland skedde också detta frivilligt, på den ena eller båda föräldrarnas begäran.

Förövarna i de enskilda fallen var ofta personer som fått ett förtroendefullt uppdrag; att ta hand om och skydda andras barn, som fosterförälder eller anställd. Det innebär att *de här barnen fick utstå övergrepp och försummelse i samhällets regi*. Just detta är den stora etiskt/moraliska skillnaden jämfört med brott som begåtts mot barn av enskilda personer. När samhället inte kan garantera säkerheten för de samhällsvårdade barnen, vilka konsekvenser får det?

Det är självklart ett misslyckande, främst för den sociala barnavården, att intervjupersonerna som barn inte skyddades bättre, att säkerheten var så dålig. Det motiverar en gottgörelse från stat och kommun.

Att barnen inte skyddades mot försummelser och övergrepp är också ett misslyckande för det samhälle som omgav den sociala barnavården. Intervjupersonerna har berättat för oss att det fanns vuxna; släktingar, grannar, lärare, läkare, sjuksköterskor, präster, åklagare, poliser m.fl. som kände till vad de utsattes för som barn, men som inte handlade för att stoppa försummelse och övergrepp.

Min slutsats av resonemanget ovan är att en upprättelseprocess i första hand berör offren. Det finns också andra som kan behöva försonas med sin historia, förövarna och de som gav dem uppdraget att ta hand om barnen, de som visste men inte gjorde vad de borde och alla andra som litade på den sociala barnavården. Kort sagt, hela vår nation påverkas av denna process.

11.1.5 Vem bär ansvaret?

Enligt direktiven ingår det inte i mitt uppdrag att peka ut enskilda förövare. Däremot har jag beskrivit samhällets, i meningen kommun, landsting och stat, samlade ansvar.

Helt kort har ansvarsfördelningen varit så, att staten har ansvarat för lagstiftning och tillsyn samt drivit ungdomsvårdsskolor eller motsvarande. Landstingen har drivit institutioner inom den sociala barnavården. Kommunerna har haft huvudansvaret för att godkänna, anlita och följa vården i fosterhem, men har också drivit institutioner och köpt tjänster hos privata institutioner.

Att fördela ansvaret på enskilda kommuner är svårare då ansvarsfördelningen mellan placerande kommun och vistelsekommun har förändrats över tid.⁵

Det är möjligt att efter en analys av var fosterhem och institutioner varit belägna, och när i tid barnet var placerat, fördela ansvaret mellan placeringskommun och vistelsekommun. Det blir då en fråga om en ansvarsfördelning mellan de 130 kommuner som placerat de 404 intervjuade och det okända antal kommuner där fosterhem och institutioner varit belägna. Jag har inte ansett det vara meningsfullt att i detta läge fördela ansvaret mellan olika kommuner. Om svenska kommuner, var för sig, likt de norska, skulle ta på sig ansvaret att kompensera offren, kan frågan bli aktuell.

Sammanfattningsvis leder mitt resonemang fram till att det mest rimliga är att vårt samhälle på alla nivåer, lokalt, regionalt och nationellt tar på sig ansvaret för de försummelse och övergrepp intervjupersonerna beskrivit.

11.2 Offren kräver gottgörelse⁶

Förslag:

Regeringen bör ta nödvändiga initiativ för att, i samarbete med kommuner och landsting, be de drabbade om ursäkt. Att be om ursäkt bör ske både offentligt och i ett personligt brev till varje person och omfatta alla som varit utsatta för övergrepp och försummelse vid placeringar inom den sociala barnvården, oavsett om de valt att delta i utredningens intervjuer.

Utredningen har utvecklat sitt arbetssätt med ambitionen att utredningen ska kunna vara ett första steg i en gottgörelse för de drabbade. Hur utredarna bemöter dem som anmäler sig till intervju, hur intervjun genomförs, det psykologiska stödet den enskilde får för att bearbeta sina upplevelser och inte minst hur

⁵ Ansvarsfördelningen mellan placeringskommun och vistelsekommun för tillsynen av fosterhem respektive institutioner har tidigare beskrivits i kapitel 2.

⁶ Begreppet gottgörelse är hämtat från internationell rätt och definieras inom FN-systemet. Det är ett vidare begrepp än upprättelse, som kan ses som en del av en gottgörelse. I kort sammanfattning bör en gottgörelse innebära erkännande, ursäkt, garantier för att något inte ska upprepas, upprättelse, rehabilitering och ekonomisk kompensation.

utredningen ger rättvisa åt berättelsen i intervjureferat och utredningsrapporter är ett uttryck för denna ambition.

Utpekade förövare med samhälleligt förtroende

Alla intervjupersoner togs som barn omhand av samhället. Det skedde med tvång eller ibland på uppdrag av föräldrar, som av olika skäl inte kunde ta hand om sina barn.

Grymheterna, som intervjupersonerna berättar om, har ofta utförts av människor som varit betrodda av samhället. Många var godkända som fosterföräldrar, således arvoderade medarbetare i kommunernas barnavård, andra hade fått anställning i barnavårdens olika institutioner. Kommunerna, landstingen och staten hade således, efter utredning och urval inom sitt ansvarsområde, beslutat att delegera sitt ansvar för de samhällsvårdade barnen till dem som senare kom att pekats ut som förövare.

De personer som utpekats som förövare har, med få lagförda undantag, gått helt fria.

Men samhället, i meningen stat, landsting och kommun, kan inte moraliskt svära sig fri eller hänvisa till en okänd förövare. Bristfälliga utredningar, dålig uppföljning, tillsyn och kontroll måste samhällsrepresentanter på alla nivåer ta ansvar för. Det gäller också vilka som anställs eller utses till förtroendefulla uppdrag.

11.2.1 Steg i riktning mot en gottgörelse

Förslag:

Regeringen bör ta initiativ till en gottgörelse för de drabbade som innebär:

- att tillstå svenska kommuners och myndigheters bristfälliga förmåga att skydda de samhällsvårdade barnen från försummelser och övergrepp,
- att be de drabbade om ursäkt,
- att vidta alla nödvändiga åtgärder för att försummelser och övergrepp inom den sociala barnavården inte ska kunna ske i framtiden,
- att vidta åtgärder för upprättelse,
- att vidta åtgärder för rehabilitering av dem som drabbats.

Den här rapporten är, som jag ser det, *ett andra steg* i riktning mot en gottgörelse för dem som varit utsatta för övergrepp och försummelser i den sociala barnvården. *Det första steget* togs när regeringen tillsatte utredningen. Det beslutet blev för många en bekräftelse på att övergrepp och försummelser hade skett och att man vågade berätta om det. Nu skulle vanvården kartläggas och beskrivas.

Det finns olika modeller för hur en gottgörelse kan ske och erfarenheterna kan hämtas ur de utredningar utomlands som tidigare beskrivits. Erfarenheterna är allmängiltiga för sanningskommissioner och försoningsprocesser. Förutom de förslag som finns i rutan ovan brukar också ekonomisk kompensation till de drabbade ingå som ett led i en gottgörelseprocess. Det har exempelvis skett till följd av utredningarna i Norge, Irland, Australien och Kanada.

Tidigare har jag föreslagit att processen inleds med att samhället, i meningen stat och kommun, officiellt tillstår att vanvården skett och att samhället tar på sig ansvaret för detta. Det bör följas av att representanter för det svenska samhället ber de drabbade om ursäkt. Många intervjupersoner har hävdat att en ursäkt från samhällets ansvariga är ett första viktigt steg.

Ett flertal intervjupersoner har betonat att de vill medverka till att säkerheten för de samhällsvårdade barnen garanteras. För samhällets del blir det fråga om att genom lag och praxis garantera säkerheten för samhällsvårdade barn framåt i tiden.

Många intervjupersoner har behov av rehabilitering, medicinskt, psykiskt, socialt och ekonomiskt, ofta i kombination. Jag anser att regeringen bör överväga åtgärder utifrån ett helhetsperspektiv på varje individs behov. Många intervjupersoner har redovisat hur en splittrad vård och rehabiliteringsorganisation ställt sig oförstående till deras behov. Därför behövs det också stödpersoner med uppdraget att lotsa dem till rätt ställe för att få nödvändig vård och rehabilitering.

Enligt direktiven till utredningen ska jag inte överväga ekonomisk kompensation till de drabbade.

11.3 Hur kan man undvika liknande förhållanden i framtiden?

Direktivten uppmanar utredaren att svara på den rubricerade frågan.

Utredningens fokus har varit att intervjua och rapportera missförhållanden som skett under 1900-talet. Det är således mer än tio år från de yngsta intervjupersonernas erfarenheter och till nutid. Det tidsmässiga glappet mellan intervjuerna om gårdagens praktik och nutidens sociala barnavård har bl.a. fått överbryggas genom studier av utredningar och uppföljningar under senare år. Tillsammans med erfarenheterna från intervjuerna är det bakgrunden till mina förslag om hur framtidens sociala barnavård kan förbättras.

Många intervjupersoner har själva önskat bidra med sina erfarenheter och förslag så att nutidens barn inte ska drabbas av samma elände som drabbade dem. Intervjupersonernas förslag finns beskrivna tidigare i kapitel 9. Här återges de mycket kort.

Sammanfattningsvis finns det förslag om ökad säkerhet för barnen som handlar om att bygga upp en förtroendefull relation till barnet, ökad tillsyn och kontroll, samtal med barnen, garantier om att få hjälp om man anmäler missförhållanden och att ha en oberoende person som mentor.

En annan grupp av förslag syftar till att förbättra själva vården, att bättre informera barnet om vad som ska hända, att inte splittra syskongrupper, att ge ordentligt stöd och utbildning till fosterföräldrar och personal på institutioner etc.

En del intervjupersoner har också erbjudit sig att vara rådgivare. Socialtjänsten skulle kunna ta vara på erfarenheterna från dem.

Det finns också förslag på hur socialtjänsten en tid efter att placeringen upphört kunde utvärdera vården i samarbete med den som varit placerad.⁷ Det ska ske när den unge känner sig trygg och inte kan drabbas av repressalier från fosterföräldrar, institutionspersonal eller den som placerat den unge. Unga vuxna som varit placerade borde kunna kontaktas för att utvärdera placeringen efteråt.

⁷ Det pågår i dag i exempelvis Karlstad.

Samordnad och tydlig tillsyn i socialtjänsten

Vid årsskiftet 2009/2010 träder ny lagstiftning i kraft om en samordnad och tydlig tillsyn.

I propositionen som föregick beslutet (Prop. 2008/09:160) behandlades bland annat frågan om förstärkt tillsyn av den sociala barnvården med ett barnrättsorienterat perspektiv. Flera av de frågor som bland annat intervjupersonerna i den här utredningen kritiserat togs upp. Barnrättsperspektivet innebär exempelvis att barn och unga ska ha rätt att komma till tals i frågor som rör dem.

Det är viktigt att barn och unga som får vård inom socialtjänst och hälso- och sjukvård blir synliga och att deras erfarenheter tillmäts betydelse. Regeringen anser därför att barns och ungas möjligheter att framföra hur de upplever förhållandena inom socialtjänst och hälso- och sjukvård måste underlättas.⁸

Dessutom betonas behovet av information till de placerade och deras föräldrar. Det blir en fråga för tillsynsmyndigheten att ta fram relevant information som riktar sig såväl till barn och unga som till vårdnadshavare.

Informationen bör innehålla uppgifter om barns och ungas rättigheter, om tillsynsmyndighetens uppgift och om vem som ansvarar för tillsynen. Informationen bör också innehålla uppgift om att tillsynsmyndigheten vid tillsynsbesök kan genomföra samtal med barn utan att vårdnadshavaren är närvarande eller har samtyckt till åtgärden, att kontakt kan tas med tillsynsmyndigheten vid andra tillfällen än vid myndighetens tillsynsbesök och uppgift om hur man kan komma i kontakt med tillsynsmyndigheten. Kommunerna och Statens institutionsstyrelse (SiS) bör distribuera sådan information. En bestämmelse om detta bör införas i socialtjänstförordningen och i förordningen om stöd och service till vissa funktionshindrade.⁹

Barnskyddsutredningens förslag

Barnskyddsutredningen¹⁰ föreslog bland annat att socialnämnden vid varje omhändertagande ska utse en särskilt ansvarig socialsekreterare för varje barn, frikopplad från ansvaret för familjehemmet eller institutionen. Den socialsekreteraren ska ansvara för uppföljningen av barnets situation och vara skyldig att besöka barnet

⁸ Prop. 2008/09:160, *Samordnad och tydlig tillsyn i socialtjänsten*, s. 61.

⁹ Prop. 2008/09:160, s. 65.

¹⁰ SOU 2009:68.

minst fyra gånger per år samt att då föra enskilda samtal med barnet.

I förhållande till nuvarande lag, men framförallt bristfällig praxis, innebär förslaget steg mot att förbättra kontakten med barnet. Förslaget syftar till att angripa den gemensamma internationella erfarenheten, nämligen att de placerade barnen har varit avskurna från andra vuxna än dem som vårdat dem. Om Barnskyddsutredningens förslag blir kommunal praktik bör det bidra till att säkerheten för samhällsvårdade barn höjs.

Jag instämmer i förslagen från Barnskyddsutredningen. Men jag anser också, med bakgrund i vår utredning, andra utredningar och tillsynsrapporter, att det behövs sanktioner mot dem som bryter mot reglerna.

Utökad vakandeplikt och rapporteringsskyldighet

I departementspromemorian ”Förändringar i Lex Sarah-bestämmelsen m.m.”¹¹ föreslås att var och en som fullgör uppgifter inom socialtjänsten, enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) eller som är verksam inom Statens institutionsstyrelses (SiS) institutioner ska vaka över att de insatser som genomförs är av god kvalitet och genast rapportera missförhållanden.

Den som fullgör uppgifter inom socialtjänsten och som uppmärksammar eller får kännedom om ett missförhållande, eller en påtaglig risk för ett missförhållande, som rör den som får eller som kan komma ifråga för insatser inom socialtjänsten, ska genast rapportera detta till socialnämnden. I yrkesmässigt bedriven enskild verksamhet ska rapporteringsskyldigheten fullgöras till den som bedriver verksamheten. En kopia på rapporten ska även skickas till socialnämnden. I verksamhet som rör enskilds vistelse vid en SiS institution ska rapporteringsskyldigheten fullgöras till SiS ledning och missförhållandet ska avse enskilds vistelse vid institutionen.¹²

Genom att varje anställd får ansvar för att vaka över kvalitetsbrister och rapportera missförhållanden är förslagen steg i rätt riktning för att bättre skydda samhällsvårdade barn, främst på institutioner.

¹¹ Ds 2009:33. *Förändringar i Lex Sarah-bestämmelsen m.m.*

¹² Ds 2009:33, s. 35.

Liksom när det gäller Barnskyddsutredningens förslag innehåller inte heller departementspromemorian några förslag på sanktioner mot dem som inte följer den föreslagna lagen.

11.3.1 Det är den lokala praktiken som behöver förbättras

Utredningen har, med stöd av 404 intervjuer, studier av arkivhandlingar, studier av lagar, föreskrifter, råd och handböcker samt andra offentliga utredningar, visat att det funnits och fortfarande finns stora brister i främst den lokala praktiken när det gäller säkerheten för samhällsvårdade barn.

Den uppföljning och tillsyn som intervjupersoner och arkivmaterial beskriver har också, när den förekommit, demonstrerat olika förhållningssätt till inspektörens¹³ uppdrag och den information om barnet som skulle hämtas in. Den godtrogne inspektören kanske hade ambitionen att fullgöra uppdraget att garantera säkerheten för barnet, men blev lurad. Det fanns inspektörer som verkar ha accepterat missförhållandena och det fanns de som inte alls visade intresse för barnen. De beskrivna förhållningssätten har alla bidragit till att förövare kunnat fortsätta med försummelser och övergrepp mot barn.

Det har funnits rekommendationer i lag och rådgivningslitteratur under större delen av den tid utredningen omfattar. Trots det har de intervjuade sällan fått tala med socialtjänstemän och tillsynspersonal.

Inför sanktioner

Jag har i den här utredningen visat att det varit praktiken som brustit, inte lagar, förordningar eller handböcker. Om praktiken, dvs. kommunerna, ska tvingas prioritera säkerheten för samhällsvårdade barn fordras något annat än de lagar som reglerat detta under hela den period som granskats.

Det är besvärande att som utredare tvingas konstatera att lagarna under lång tid varit tillfyllest, men att de inte har följts av de ansvariga. Den bristande efterlevnaden har i sin tur inte lett till sanktioner. Jag anser, med bakgrund i utredningens erfarenheter,

¹³ Med inspektör avser jag här den person som hade uppdraget att följa upp och kontrollera barnets placering. De har genom åren haft olika yrkestitlar men likartat uppdrag, socialsekreterare, barnavårdsman, fosterbarnsinspektör, m.m.

att regeringen bör utforma sanktioner som gör det kännbart för tjänstemän och politiker att äventyra säkerheten för samhällsvårdade barn.

11.3.2 Följ lagarna och inför sanktioner

Förslag:

Genomför Barnskyddsutredningens förslag att socialnämnden vid varje omhändertagande ska utse en särskilt ansvarig socialsekreterare för varje barn, frikopplad från ansvaret för familjehemmet eller institutionen.

Genomför Barnskyddsutredningens förslag att den ansvarige för uppföljningen av barnets situation ska vara skyldig att besöka barnet *minst* fyra gånger per år, samt att då föra enskilda samtal med barnet.

Genomför förslagen i departementspromemorian Ds 2009:33 om en utökning av bestämmelserna i Lex Sarah så att den som fullgör uppgifter inom socialtjänsten och som uppmärksammar eller får kännedom om ett missförhållande, eller en påtaglig risk för ett missförhållande, som rör den som får eller som kan komma ifråga för insatser inom socialtjänsten, genast ska rapportera detta till socialnämnden.

Inför sanktionsbestämmelser mot enskilda personer, privata verksamheter och kommuner som nonchalerar barnens säkerhet genom att bryta mot de ovan föreslagna reglerna.

Den allt överskuggande och viktiga frågan är att samhällsvårdade barns säkerhet måste garanteras. Jag har svårt att se ett mer angeläget område för kommunala och statliga prioriteringar.

De samhällsvårdade barnen har rätt till en barnrättsorienterad tillsyn. Den måste bygga på nationell och internationell kunskap om riskerna med institutions- och familjehemsvård. Socialtjänsten måste organisera och genomföra verksamheten med den medvetenheten som grund. Den som ansvarar för verksamheten ska också se till att det finns resurser för uppföljning och tillsyn. Den som äventyrar säkerheten för de samhällsvårdade barnen bör kunna ställas till ansvar. Framtida generationer av samhällsvårdade barn ska inte behöva uppleva samma fasor som de 404 intervjuade rapporterat om.

Uppföljning och tillsyn måste bygga på en förtroendefull kontakt med det placerade barnet. Barnet måste få information om vart det kan vända sig vid missförhållanden och vid behov nå den kontakten omgående. Varje placerat barn (och deras föräldrar) bör exempelvis få en broschyr med information om vart hon eller han kan vända sig vid missförhållanden i fosterhemmet eller på institutionen. En ökat säkerhetsmedvetande bör genomsyra hela verksamheten för samhällsvårdade barn.

Barnets rättigheter måste sättas i centrum och följas upp vid varje tillsynsbesök. Besöken ska inte kunna prioriteras bort på grund av personalomsättning, resursbrist eller att familjehemsfrågorna inte prioriteras i kommunerna. På den punkten instämmer jag i Barnskyddsutredningens beskrivning och förslag.

Jag har tidigare redogjort för att utredningar och tillsynsrapporter under en tidsperiod av snart 30-år visat att den sociala barnvården inte på ett tillfredsställande sätt sköter säkerheten för de samhällsvårdade barnen. Vem kan då leda i bevis, eller ens göra trovärdigt, att kommunerna nu plötsligt skulle prioritera den här verksamheten, utan att det införs sanktioner som drabbar de tjänstemän och förtroendevalda som negligerar säkerheten?

Den här utredningen får inte, enligt min mening, bli en i raden som föreslår verkningslösa insatser eller leder till passivitet hos ansvariga. Det skulle i så fall uppfattas som hånfullt mot de personer som med en förlorad barndom fått ta konsekvenserna av dålig säkerhet.

Sammanfattningsvis kan min rekommendation till kommuner och stat skrivas i en mening: Följ lagarna, tillämpa den kunskap som finns på området och inför sanktioner mot dem som äventyrar barnens säkerhet.

11.4 Slutord

Avslutningsvis vill jag rikta ett tack till alla intervjuade. En särskild tanke går till de fem intervjupersoner som avlidit innan denna rapport färdigställts och deras anhöriga.

Jag kan konstatera att utredningen har sammanställt ett unikt material. När den är färdig kommer det att finnas över tvåtusen timmar ljudupptagningar med människors autentiska berättelser. Redan nu finns det mer än femtusen sidor där dessa berättelser har nedtecknats.

Dessutom finns det arkivhandlingar och en databas där vanvård kategoriserats med en detaljrikedom ner på ”kall vällingnivå”.

Tack vare de personer som bestämt sig för att med stort mod och beslutsamhet, ibland för första gången under stor vanda, berätta sin historia har Sverige nu försetts med värdefulla dokument som kommer att bära vittnesbörd om utsatthet och överlevnad och hur illa det kan gå när samhället gör fel.

Referenser

I huvudsak utgörs källorna för denna delrapport av intervjuer med 404 personer samt deras arkivhandlingar. Intervjuerna genomfördes under åren 2006–2008.

Offentligt tryck

Svensk författningssamling

Lag (1924:361) om samhällets barnavård.

Kungl. Maj:ts stadga (1937:860) för skyddshemmen.

Lag (1945:503) angående ändring av lagen den 6 juni 1924 (nr 361) om samhällets barnavård och ungdomsskydd (barnavårdslag).

Kungl. Maj:ts stadga (1945:506) om barnavårdsanstalter.

Kungl. Maj:ts stadga (1946:582) för skolor tillhörande barn- och ungdomsvården.

Lag (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom (barnavårdslag).

Kungl. Maj:ts kungörelse (1960:594) om fosterbarnsvård.

Kungl. Maj:ts stadga (1960:595) för barnavårdsanstalter.

Kungl. Maj:ts stadga (1960:728) för ungdomsvårdsskolorna.

Socialtjänstlag (1980:620).

Lagen (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

Socialtjänstförordningen (1981:750).

Lag (1985:396) om ändring av lagen (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

Statens offentliga utredningar

- SOU 1944:34 *Utredning och förslag angående revision av lagstiftningen om barnavårdsanstalter och fosterbarnsvård*. Socialvårds-kommitténs betänkande (Betänkande IX).
- SOU 1956:61 *Ny barnavårdslag*. Betänkande av barnavårds-kommittén (Betänkande II).
- SOU 1965:55 *Barn på anstalt*. Barnanstaltsutredningens betänkande (Betänkande II).
- SOU 1978:10 *Barnets rätt. 1, Om förbud mot aga*. Delbetänkande från Utredningen om barnens rätt, LiberFörlag/Allmänna förl., Stockholm, 1978.
- SOU 2000:20, *Steriliseringsfrågan i Sverige 1935–1975: historisk belysning, kartläggning, intervjuer*. Slutbetänkande från 1997 års steriliseringsutredning, Fritzes offentliga publikationer, Stockholm, 2000.
- SOU 2001:18 Janson, Staffan, *Barn och misshandel: en rapport om kroppslig bestraffning och annan misshandel i Sverige vid slutet av 1900-talet*, Fritzes offentliga publikationer, Stockholm, 2001.
- SOU 2001:72 *Barnmisshandel. Att förebygga och åtgärda*. Slutbetänkande av kommittén mot barnmisshandel, Stockholm, 2001.
- SOU 2007:54 *Barnet i fokus. En skärpt lagstiftning mot barnpornografi*. Betänkande av 2005 års barnpornografiutredning, Stockholm, 2007.

Propositioner

- Prop. 1957:170 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring i strafflagen m.m.
- Prop. 2002/03:53, Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.
- Prop. 2008/09:158 Från erkännande till egenmakt. Regeringens strategi för de nationella minoriteterna.

Direktiv från regeringen

Dir. 2006:75 Utredning om dokumentation och stöd till enskilda som utsatts för övergrepp och vanvård inom den sociala barnvården.

Dir 2007:167. Tilläggsdirektiv till Utredningen om dokumentation och stöd till enskilda som utsatts för övergrepp inom den sociala barnvården (S 2006:05).

Publikationer från Socialstyrelsen

ROA 1946:37. Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor, Kungl. Socialstyrelsen.

ROA 1944:49. Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor, Kungl. Socialstyrelsen.

ROA 1948:49. Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor, Kungl. Socialstyrelsen.

ROA 1961:133. Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor, Kungl. Socialstyrelsen.

ROA 1961:137. Råd och anvisningar i socialvårdsfrågor, Kungl. Socialstyrelsen.

En utredning om barnmisshandel, Socialstyrelsen, Stockholm, 1969.

ARS 1982:2. Allmänna råd från socialstyrelsen, Socialstyrelsen.

ARS 1981:2. Allmänna råd från socialstyrelsen, Socialstyrelsen.

Förekom övergrepp och kränkningar vid institutioner inom den sociala barnvården 1950–1980?, Socialstyrelsen, Stockholm, 2006.

Utredningar i omvärlden och internationella förhållanden

Australien. Human Rights and Equal Opportunity Commission & Wilkie, Meredith, *Bringing them home: report of the national inquiry into the separation of Aboriginal and Torres Strait Islander children from their families*, Human Rights and Equal Opportunity Commission, Sydney, 1997.

Australien. The Senate Community Affairs References Committee. *Forgotten Australians: A report on australians who experienced institutional or out-of-home care as children*, Canberra, 2004.

- Australien. Rapport från UD: Mänskliga rättigheter i Australien 2006. Tillgänglig <<http://www.manskligarattigheter.gov.se/>> (oktober 2009).
- Danmark. Sekretariatet for børnehjemsundersøgelsen. Tillgänglig <<http://www.omsorgssvigt.dk/>> (oktober 2009).
- Irland. Irish Statute Book. S.I. No. 644/2002. Residential Institutions Redress Act. 2002 (Section 33). Regulations, 2002.
- Irland. Third Interim Report. Commission to Inquire into Child Abuse (CICA), 2003.
- Irland. CICA Report Vol.I Investigation Committee, 2009.
- Irland. CICA Report Vol.III Confidential Committee, 2009.
- Irland. CICA Report Executive Summary, 2009.
- Irland. Newsletter May 2009. Residential Institutions Redress Board. Tillgänglig <<http://www.rirb.ie/>> (oktober 2009).
- Irland. Newsletter May 2009. Residential Institutions Redress Board. Tillgänglig <<http://www.rirb.ie/updates.asp>> (oktober 2009).
- Kanada. Gathering Strength: Canada's Aboriginal Action Plan. Minister of Indian Affairs and Northern Development Ottawa, 2000. Tillgänglig <<http://www.inac.gc.ca/>> (oktober 2009).
- Kanada. Rapport från UD: Mänskliga rättigheter i Kanada 2007. Tillgänglig <<http://www.manskligarattigheter.gov.se/>> (oktober 2009).
- "Kanada ber urbefolkning om ursäkt", Sveriges radio (2008-06-12). Tillgänglig <http://www.sr.se/Ekot/sokresult.asp?first=1&last=18&from_date=1990-01-01+00%3A00%3A00&to_date=2009-11-30+10%3A12%3A14&page=1&intUnitID=83&programID=83&nyheter=&Artikel=2128692&strSearch=Harper> (november 2009).
- Kanada. Walker, Julian, The Indian Residential Schools Truth and Reconciliation Commission Legal and Legislative Affairs Division. Parliamentary information and research service of the library of parliament. PRB -48E, 2009. Tillgänglig <<http://www2.parl.gc.ca/Content/LOP/ResearchPublications/prb0848-e.htm>> (november 2009).
- Norge. *Rapport fra Granskningsutvalget for barneverninstitusjoner i Bergen*. Rapport till Fylkesmannen i Hordaland. Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke. Bergen, 2003.

- Norges offentlige utredninger (NOU) 2004:23, *Barnehjem og specialskoler under lupen – Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barnevernsinstitusjoner 1945–1980*, Oslo, 2004.
- Norge. *Barneverninstitusjoner benyttet av Oslo kommune 1954–1993*. Rapport till Fylkesmannen i Oslo og Akershus. Oslo, 2005.
- Norge. *Erstatningsordninger for barn i barneheimar og spesialskular for barn med åtferdsvanskar*. Det kongelige Barne- og familiedepartementet. St.meld.nr 24, (2004–2005).
- Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barnevernsinstitusjoner i Rogaland*. Rapport till Fylkesmannen i Rogaland, Stavanger, 2006.
- Norge. *Omsorg og overgrep. Gransking av barnehjem, skolehjem og fosterhjem benyttet av Trondheim kommune fra 1930-årene till 1980-årene*. Rapport till Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Trondheim, 2007.
- Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget av barnehjem i Kristiansand*. Rapport till Fylkesmannen i Vest-Agder, Kristiansand, 2007.
- Norge. *Rapport fra Granskingsutvalget for barnehemmene i Finnmark*. Rapport till Fylkesmannen i Finnmark, 2008.
- Norge. *Gransking av skole- og barnehjem i Aust-og vest-Agder*. Rapport till Fylkesmannen i Vest-Agder, Kristiansand, 2009.
- Norge. *Oppreisningsordning for tidligere barnehjemsbarn i Finnmark (29-04-2009)* Karasjok kommune 2009. Tillgänglig <<http://www.karasjok.kommune.no/getfile.aspx/document/3/1120/pdf>> (oktober 2009).
- Norge. Rettsferdsvederlag. Tillgänglig <<http://www.justissekretariatene.no/nb/>> (oktober 2009).
- Wales. "Paul Murphy publishes report of North Wales Child abuse Tribunal", 2000. Tillgänglig <<http://www.walesoffice.gov.uk/2000/02/15/paul-murphy-publishes-report-of-north-wales-child-abuse-tribunal/>> (oktober 2009).

Otryckta och muntliga källor

- Delrapport 1 från Utredningen om vanvård i den sociala barnvården, Stockholm 2007. Tillgänglig <http://www.sou.gov.se/vanvard/dokument/070817%20Delrapport%201.pdf> (november 2009).

Ericson, Maria, Rapport angående en eventuell Sanningskommission för romer och resande/resanderomer i Sverige. Opublicerat manuskript. Regeringskansliet, Delegationen för romska frågor Ju 2006:10 (2009-06-17).

Samtal med anställd vid Islands premiärministers sekretariat i augusti 2009.

Stene, Kai, Projektledare i Projekt Oppreisning, samtal den 23 september 2009.

Litteratur

Barkman, Lars, Jundell, Isak & Stéenhoff, Gotthilf, *Tillsyn över fosterbarnsvården*, Svenska fattigvårds- och barnavårdsförbundet, Stockholm, 1931.

Bergenheim, Åsa, *Brottet, offret och förövaren: vetenskapens och det svenska rättsväsendets syn på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn 1850–2000*, Carlsson, Stockholm, 2005.

Bergenlöv, Eva, *Drabbade barn: aga och barnmisshandel i Sverige från reformationen till nutid*, Nordic Academic Press, Lund, 2009.

Cawson, Pat (red.), *Child maltreatment in the United Kingdom: a study of the prevalence of child abuse and neglect*, NSPCC, London, 2000.

Christianson, Sven-Åke, *Traumatiska minnen*, 3. utg., Natur och kultur, Stockholm, 2002.

Douglas Barnett, Jody Todd Manly, Dante Cicchetti, "Defining Child maltreatment: the interface between Policy and Research", i Cicchetti, Dante & Toth, Sheree L. (red.), *Child abuse, child development, and social policy*, Ablex, Norwood, N.J., 1993.

Durrant, Joan E. "Evaluating the success of Sweden's corporal punishment ban". *Child Abuse & Neglect*, 23(5), 1999.

Dyregrov, Atle & Heltne, Unni, *Barnhjemsgranskning og medie-fokusering – deltagernes opplevelser og vurderingar*, Rapport fra Senter for Krisepsykologi, Bergen, 2004.

Fahlberg, Gunnar & Widén, Kerstin, *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 12., [omarb.] uppl., Norstedt, Stockholm, 1977.

- Fahlberg, Gunnar, *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 13., [omarb.] uppl., Norstedt, Stockholm, 1984.
- Gordon, Linda, *Heroes of their own lives: the politics and history of family violence: Boston 1880–1960*, Penguin Books, New York, 1989[1988].
- Göteborgs kommunalkalender*, Stadskansliet, Göteborg.
- Hamreby, Kerstin, *Flickor och pojkar i den sociala barnvården: föreställningar om kön och sociala problem under 1900-talet*, Umeå universitet, Diss. Umeå, 2004.
- Hardt Jochen and Rutter Michael, "Validity of adult retrospective reports of adverse childhood experiences: review of the evidence". *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(2), 2004.
- Hendrick, Harry, *Children, childhood and English society, 1880-1990*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1997.
- Herrenkohl Roy C. "The definition of Child Maltreatment: From Case Study to Construct", *Child abuse and neglect*, 29(5), 2005.
- Hjern, A, Vinnerljung, B & Lindblad F, "Avoidable mortality among child welfare recipients and intercountry adoptees: an national cohort study". *Journal of Epidemiology and Community Health*, 58(5), 2004.
- Holgersson, Leif, *Socialtjänst: lagtexter med kommentar [i historisk belysning] : en analys av socialvårdens värderingar från medeltiden fram till socialtjänstens lagar*, SoL, LVM och LVU, 7., rev. uppl., Tiden/Rabén Prisma, Stockholm, 1996.
- Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 7., [omarb.] uppl., Norstedt, Stockholm, 1965.
- Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 10. uppl., Norstedt, Stockholm, 1971.
- Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn*, Norstedt, Stockholm, 1940.
- Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn*, 3. uppl., Stockholm, 1950.
- Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 4. uppl., Norstedt, Stockholm, 1955.
- Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 9. uppl., Norstedt, Stockholm, 1969.

- Höjer, Karl J., *Samhället och barnen: svensk lagstiftning till skydd och stöd för barn och familj*, 10. uppl., Norstedt, Stockholm, 1971.
- Innala, Elin, *Finska krigsbarn*, Luleå tekniska universitet/Industriell ekonomi och samhällsvetenskap/Samhällsvetenskap, C-uppsats, Luleå, 2006.
- Jonsson, Gustav, *Flickor på glid: en studie i kvinnoförakt*, Tiden, Stockholm, 1980.
- Jönson, Ulf, *Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn: om barn och barnproblem vid en rådgivningsbyrå i Stockholm 1933–1950*, 1. uppl., Tema, Univ., Diss. Linköping : Univ., Linköping, 1997.
- Kaplan, Suzanne, *Barn under Förintelsen – då och nu: affekter och minnesbilder efter extrem traumatisering*, Natur och kultur, Stockholm, 2003.
- Kempe, CH., Silverman, F.N., Steele, B.F., Droegemueller, W. & Silver, H.K. "The Battered Child Syndrome". *Journal of the American Medical Association*, 181, 1962.
- Lagerberg Dagmar. "Definition av samhällelig omsorgsbrist och skadlig behandling av barn" i SOU 2001:72, *Barnmisshandel. Att förebygga och åtgärda*. Slutbetänkande av kommittén mot barnmisshandel, Bilagedel. Stockholm, 2001.
- Lintner, Bertil, "Rodd bad aboriginer om ursäkt", *Svenska Dagbladet* 2008-02-13.
- Lundström, Tommy, *Tvångsombändertagande av barn: en studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet*, Univ., Diss. Stockholm: Univ., Stockholm, 1993.
- Magnussen Svein, "Selvbiografisk langtidshukommelse", bilaga 2 i Norges offentlige utredninger (NOU) 2004:23, *Barnehjem og specialskoler under lupen – Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barnevernsinstitusjoner 1945–1980*, Oslo, 2004.
- Maughan Barbara and Rutter Michael, "Retrospective reporting of childhood adversity: Issues in assessing long-term recall". *Journal of Personality Disorders*, 11(1), 1997.
- McNally, Richard J., *Remembering trauma*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA, 2003.
- Miller, Alice, *Det självutplånande barnet och sökandet efter en äkta identitet*, Omarb. och utök. [uppl.], Wahlström & Widstrand, Stockholm, 1995.
- National Research Council (NRC), *Understanding child abuse and neglect*, National Academy press, Washington DC, 1993.
- Qvarsebo, Jonas, *Skolbarnets fostran: enhetsskolan, agan och politiken om barnet 1946–1962*, Institutionen för tema, Tema

- Barn, Linköpings universitet, Diss. Linköping: Linköpings universitet, Linköping, 2006.
- Rossi, Tapani, *Räddade till livet: om en stor svensk hjälpinsats för Finlands barn 1939–1949*, Tapani Rossi, Höör, 2008.
- Runcis, Maija, *Makten över barnen: [tvångsombändertagande av barn i Sverige 1928–1968]*, Atlas, Stockholm, 2007.
- Skjerve, Jan, ”Granskning av barnevernsinstitusjoner i Bergen. *Norges barnevern* nr 1, 2005.
- Sköld, Johanna, *Fosterbarnsindustri eller människokärlek: barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890–1925*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2006.
- Stockholms kommunalkalender*, Stockholms stadsledningskontor, Stockholm, 1938–67.
- Sundkvist, Maria, *De vanartade barnen: mötet mellan barn, föräldrar och Norrköpings barnavårdsnämnd 1903–1925*, Hjelm, Diss. Linköping : Univ., Uppsala, 1994.
- Svedin, Carl Göran & Back, Christina, *Varför berättar de inte?: om att utnyttjas i barnpornografi*, 1. uppl., Rädda barnen, Stockholm, 2003.
- Söderlind, Ingrid, ”Den sociala barnavården – i utkant av välfärdspolitiken”, i Astri Andresen m.fl., *Barnen och välfärdspolitiken. Nordiska barndomar 1900–2000*, kommande 2010.
- Söderlind, Ingrid, *Barnhem för flickor: barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870–1920*, Stockholmia, Diss. Linköping : Univ., Stockholm, 1999.
- Thompson, Paul, *Det förgångnas röst: den muntliga historieforskningens grunder*, Gidlund, Stockholm, 1980.
- Thor, Malin, ”Muntliga källor och källkritik”, i Hanson, Lars & Thor, Malin (red), *Muntlig historia*, Studentlitteratur, Lund, 2006.
- Vinnerljung Bo & Ribe, Martin, ”Mortality after care among young adult foster children in Sweden”. *International Journal of Social Welfare*, 10(3), 2001.
- Vinnerljung, Bo & Sallnäs, Marie, ”Into adulthood: a follow-up study of 718 youths who were placed in out-of-home care during their teens”. *Journal of Child and Family Social Work*, 13, 2008.

Kommittédirektiv

Utredning om dokumentation och stöd till Dir. enskilda som utsatts för övergrepp och vanvård 2006:75 inom den sociala barnvården

Beslut vid regeringssammanträde den 21 juni 2006

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare skall granska allvarliga övergrepp och vanvård vid institutioner och familjehem inom den sociala barnvården. Uppdraget syftar till att kartlägga allvarliga övergrepp och vanvård av flickor och pojkar som varit placerade i familjehem/fosterhem eller vid institutioner inom den sociala barnvården. Uppdraget omfattar kvinnor och män som varit placerade i familjehem eller vid institutioner med stöd av barnvårdslagen (1924:361, 1960:97), socialtjänstlagen (1980:620, 2001:453) eller lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga. Utredaren skall bjuda in till intervjuer och i anslutning till dessa erbjuda psykologiskt stöd. Intervjuerna kan kompletteras med studier av arkivmaterial. Utredaren skall ha beredskap för att ta emot samtal från drabbade per telefon.

Utredaren skall dokumentera vad som framkommer vid intervjuerna och från eventuellt arkivmaterial. Utredaren skall i en rapport sammanställa och dokumentera de erfarenheter som framkommer på ett sådant sätt att de kan bidra till att liknande förhållanden inom den sociala barnvården kan undvikas i framtiden.

Utredaren skall i en delrapport senast den 1 oktober 2007 redovisa hur arbetet fortskrider.

Uppdraget skall redovisas senast den 1 juni 2008.

Bakgrund

Uppdraget till Socialstyrelsen

I december 2005 kom det till regeringens kännedom att det under åren 1950–1980 förekommit att barn som var placerade vid vissa institutioner inom den sociala barnvården för illa p.g.a. regelbundna eller systematiska kränkningar, övergrepp och vanvård. Många av de personer som under barndomen utsattes för sådana kränkningar har i dag behov av hjälp och stöd. Samtidigt framstod det som angeläget att dessa förhållanden uppmärksammades så att de inte upprepas. Regeringen hade tagit del av de erfarenheter som Norge har av liknande förhållanden och kunnat konstatera att det handlar om grannliga uppgifter där bl.a. noggranna forskningsmetodologiska och etiska överväganden måste göras.

Regeringen gav i december 2005 Socialstyrelsen i uppdrag att utifrån befintlig forskning och annan relevant dokumentation och erfarenheterna från Norge bedöma omfattningen av regelbundna eller systematiska kränkningar, övergrepp och vanvård vid institutioner inom den sociala barnvården under åren 1950–1980. Socialstyrelsen skulle vidare undersöka vilken dokumentation i form av t.ex. tillsynsrapporter och journaler som finns tillgänglig från samma tidsperiod och föreslå åtgärder i syfte att stödja de utsatta samt föreslå hur deras erfarenheter kan dokumenteras. I uppdraget ingick inte att överväga eventuella ansvarsfrågor eller ekonomisk kompensation till drabbade. Uppdraget redovisades till regeringen den 29 mars 2006.

I telefonsamtal och brev till Socialstyrelsen uppger många personer att de har blivit utsatta för brister i omsorgen, fysiska bestraffningar och sexuella övergrepp i den sociala barnvården. Även intresseorganisationer, forskare, journalister och författare som utredningen haft kontakt med konstaterar att det inte råder någon tvekan om att övergrepp och kränkningar har förekommit vid institutioner under den period som utredningen avser. Motsvarande erfarenheter finns i Norge och det har inte framkommit några omständigheter som tyder på att de svenska förhållandena skilt sig från de norska i något avgörande avseende. De övergrepp och kränkningar som framkommit kan enligt Socialstyrelsen inte sägas ha varit accepterade uppfostringsmetoder under perioden 1950–1980. Sexuella övergrepp har aldrig varit accepterat och bestraffningar av barn boende på institution är tydligt reglerade

från 1937. Socialstyrelsen skrev 1948 i Råd och anvisningar Nr 49 att: ”Bestraffningar kan verka allvarligt skadligt på barnet. Den mest aggressiva formen, kroppsagan, d.v.s. den avsiktliga handgripligheten för att framkalla smärta genom örfilar, stryk etc. är strängeligen förbjuden”.

Socialstyrelsen menar att 1950-talet utgjorde en brytningstid i synen på aga som barnuppfostran. År 1960 kom den nya stadgan för barnavårdsanstalter där det tydligt formulerades att barnen inte fick utsättas för kroppslig bestraffning eller kränkande behandling. De förhållanden som nu kommit till regeringens kännedom var alltså inte en accepterad eller sanktionerad del av den sociala barn- och ungdomsvården.

Socialstyrelsen konstaterar att det inte med nuvarande kunskap går att bedöma omfattningen av regelbundna eller systematiska kränkningar, övergrepp och vanvård vid institutioner inom den svenska sociala barnvården under de aktuella åren. Socialstyrelsen har studerat erfarenheterna från Norge. Inte heller där går det att bedöma omfattningen av missförhållandena med stöd i tillgänglig dokumentation och forskning.

Däremot visar de norska erfarenheterna att det genom att intervjua tidigare barnhemsbarn går att sammanställa och systematisera missförhållandena och koppla dem till namngivna institutioner.

Det är enligt Socialstyrelsen ytterst sällsynt med anteckningar om missförhållandena vid institutionerna. Däremot fyller arkivmaterialet en viktig funktion för att identifiera, beskriva och förstå de olika institutionernas verksamhet och villkor. Det är också viktigt för tidigare barnhemsbarn att få tillgång till dokumentationen både om institutionen och om sig själva.

Uppdraget

Omfattning

Uppdraget syftar till att kartlägga allvarliga övergrepp och vanvård av flickor och pojkar som varit placerade i familjehem/fosterhem eller vid institutioner inom den sociala barnvården. Det bör således vara handlingar som även vid tiden för händelsen skulle ha bedömts som allvarliga övergrepp och vanvård.

Uppdraget omfattar kvinnor och män som varit placerade i familjehem eller vid institutioner med stöd av barnavårdslagen

(1924:361, 1960:97), socialtjänstlagen (1980:620, 2001:453) eller lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga. Personer som har arbetat vid dessa institutioner kan också ha viktig information och bör därför också omfattas av uppdraget.

Övergrepp och vanvård som inträffat så nyligen att de faller inom ramen för åtal skall inte omfattas av uppdraget. Utredaren skall i sådana fall verka för att de blir behandlade inom rättsväsendet och tillsynsmyndigheterna.

I uppdraget ingår inte att överväga eventuella ansvarsfrågor i det enskilda fallet eller ekonomisk kompensation till drabbade.

Uppdragets genomförande

Att granska den sociala barnvården för att upptäcka missförhållanden i familjehem och vid institutioner tillbaka i tiden är en omfattande, grannlaga och tidskrävande uppgift.

Traumatiska upplevelser kan reaktiveras när uppmärksamheten fokuseras på barnhemsvistelsen. Det är därför, enligt Socialstyrelsen, nödvändigt att organisera bl.a ett psykologiskt stöd för dem som intervjuats direkt efter intervjuerna.

De norska erfarenheterna pekar mot att granskningen i sig, tillsammans med den massmediala uppmärksamheten, reaktiverar upplevelser från tiden i barnhem. De norska erfarenheterna visar att många har glömt upplevelser som nu kommer åter i medvetandet. I samtal till Socialstyrelsen har tidigare barnhemsbarn påpekat att de mått mycket dåligt sedan de via mediernas rapportering blivit påmind om sin barndom. Vid en granskning, där de som varit i barnhem eller familjehem inbjuds att berätta sin historia, är det nödvändigt att erbjuda psykologiskt stöd i anslutning till intervjuerna för att ta hand om de svåra upplevelser som kan reaktiveras.

Utredaren får i uppdrag att bjuda in till intervjuer och i anslutning till dessa erbjuda psykologiskt stöd. Intervjuerna kan kompletteras med studier av arkivmaterial. Deltagandet vid intervjun måste vara helt frivilligt från den intervjuades sida och ingen uppsökande verksamhet av berörda personer får ske inom ramen för utredningens verksamhet.

Utredaren skall ha en organisation som möjliggör att drabbade får tillgång till råd och stöd per telefon.

Utredaren bör samråda med och ta tillvara de kunskaper och erfarenheter som finns hos organisationer, forskare och myndigheter.

Redovisning av uppdraget

Utredaren skall dokumentera vad som framkommer vid varje intervju och redovisa tillgängligt arkivmaterial. Denna individuella dokumentation skall upprättas i två likalydande exemplar varav det ena överlämnas till den intervjuade.

Utredaren skall i en rapport sammanställa och dokumentera de erfarenheter som framkommer på ett sådant sätt att de kan bidra till att liknande förhållanden inom den sociala barnvården kan undvikas i framtiden. Dessutom bör rapporten utformas så att den ger information och underlag för dem som inte deltar i granskningens intervjuer men som varit placerade på en viss institution. Därmed blir rapporten betydelsefull för andra som inte har intervjuats. Rapportens syfte är inte primärt att ge en uttömmande bild när det gäller omfattningen av vanvård och övergrepp. Syftet med uppdraget är en rapport som dels skall ge upprättelse åt de drabbade, dels ge lärdom för framtiden. Rapporten skall beskriva om vanvården och övergreppen skiljt sig åt för flickor och pojkar beroende på bl.a. ålder, etniskt ursprung eller funktionshinder.

Utredaren skall i en delrapport till regeringen senast den 1 oktober 2007 redovisa hur arbetet fortskrider.

Uppdraget skall redovisas till regeringen senast den 1 juni 2008.

(Socialdepartementet)

Kommittédirektiv

Tilläggsdirektiv till Utredningen om dokumentation och stöd till enskilda som utsatts för övergrepp inom den sociala barnvården (S 2006:05) **Dir. 2007:167**

Beslut vid regeringssammanträde den 6 december 2007

Förlängd tid för uppdraget

Den tidigare regeringen beslutade den 21 juni 2006 att tillkalla en särskild utredare för att granska allvarliga övergrepp och vanvård vid institutioner och fosterhem/familjehem inom den sociala barnvården. Uppdraget omfattar dem som varit placerade med stöd av barnvårdslagen (1924:361, 1960:97), socialtjänstlagen (1980:620) eller lagen (1980:621, 1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga. Utredaren ska intervjua alla som frivilligt kontaktar utredningen och dokumentera intervjuerna. Intervjuerna ska kompletteras med uppgifter ur arkivmaterial. De intervjuade ska erbjudas psykologiskt stöd i anslutning till intervjuerna. Utredaren ska sammanställa och dokumentera de erfarenheter som framkommer på ett sådant sätt att de kan bidra till att liknande förhållanden inom den sociala barnvården kan undvikas i framtiden. Utredaren ska enligt direktiven lämna en delrapport senast den 1 oktober 2007 och slutredovisa uppdraget senast den 1 juni 2008.

I delrapporten som lämnades den 17 augusti 2007 redovisar utredaren erfarenheterna av det dryga sextioital intervjuer som genomförts fram till halvårsskiftet 2007. Utredningens målsättning är att alla som vill komma till tals genom en intervju ska få tillfälle till det. Det framgår av rapporten att det inte är möjligt att uppnå det målet inom den tidigare givna tidsramen. En slutlig analys av vad som kommit fram i intervjuerna kan inte göras förrän samtliga intervjuer genomförts. Utredaren begär därför förlängning av utredningstiden.

Redovisning av uppdraget

Utredningstiden förlängs och utredaren ska redovisa uppdraget senast den 30 december 2009.

(Socialdepartementet)

Intervjuguide

1.1 Introduktion/presentation

Om det finns en stödperson med inleder vi med att fråga intervjupersonen, om han eller hon vill att stödpersonen ska vara med i rummet, vänta utanför eller möta upp efteråt. Det är också OK att stödpersonen lämnar intervjun och väntar utanför under vissa delar av intervjun.

Efter detta ställer vi frågan: Hur känns/är det att vara här, och erbjuder kaffe.

Vi berättar därefter om utredningens uppdrag

Syftet med intervjun, att uppdraget går ut på att samla kunskap, dokumentera, blottlägga det som länge varit dolt. Ett av syftena med utredningen är att dra slutsatser från intervjupersonernas berättelser på ett sådant sätt så att man kan undvika att upprepa missförhållanden i dagens sociala barnavård. Utredningen har tystnadsplikt. Intervjupersonens avidentifierade historia kommer att bli en del av den rapportering som sker till regeringen. Intervjupersonerna informeras om att de kommer att erhålla ett exemplar av de betänkanden som färdigställs.

Vi går igenom ramarna

Vi har avsatt tre timmar, men det är inte säkert att vi kommer att behöva hela den tiden. Vi talar om att vi har en intervjuguide som hjälp för att komma ihåg vad som ska gås igenom så att intervjuerna genomförs på ett likartat sätt. Intervjupersonen får information om att en i teamet intervjuar och den andre antecknar. Vi informerar om att ett referat kommer att skickas hem till

intervjupersonen för godkännande eller kommentar. Vi ber om tillstånd att använda bandspelare och förklarar syftet med att använda en sådan, att den som skriver ska kunna gå tillbaka och kontrollera om det uppstår osäkerhet vid skrivandet.

Vi informerar intervjupersonen om att hon/han kan tala fritt!

Det är OK om hon eller han vill ändra sig, lägga till och dra ifrån uppgifter, under eller efter intervjun. Det är också OK att inte vilja svara på alla frågor. Det är intervjupersonen som bestämmer. Det finns inga planerade pauser utan intervjupersonen eller intervju-teamet säger till om det finns önskemål om paus. Har intervjupersonen några frågor innan intervjun inleds?

1.2 Inledande frågor

När bandspelaren sätts på ber vi intervjupersonen att uppge sitt namn och personnummer. Om det finns en stödperson med i rummet tillfrågas denne om namn och vilken relation som intervjupersonen och stödpersonen har till varandra? Sedan följer tre inledande frågor.

Hur har intervjupersonen fått information om utredningen?

Har intervjupersonen tagit ut sitt arkivmaterial?

Om intervjupersonen gjort detta kommer vi överens om vi får ta emot det för kopiering eller själv rekvirera det. Vi frågar intervjupersonen om det finns önskemål om att få utredningens hjälp att eftersöka (ytterligare) arkivmaterial. Finns sådant önskemål informerar vi om att en fullmakt för detta undertecknas innan vi skiljs åt.

Tillhör intervjupersonen någon av de svenska minoriteterna; resande, tornedalingar, sverigefinnar, samer eller judar? Har föräldrarna något annat ursprung utanför Sverige?

1.2.1 Personuppgifter

Kan du berätta lite om hur du lever i dag? Var bor du? Vem som bor i ditt hus? Har du några barn? Vad har du för utbildning? Vad har du jobbat med? Vad är du sysselsatt med i dag? På en skala ett

till fem, hur mycket skulle du uppskatta att du arbetat/varit sysselsatt under ditt vuxna liv?

1.2.2 Omhändertagen placerad

Här gör vi en barndomslinje tillsammans med intervjupersonen på en whiteboard eller på blädderblock. Vi gör en historisk genomgång från födseln och det första omhändertagandet till den sista placeringen inom den sociala barnvården (alt myndighetsålder).

Vi börjar med att ställa frågor om ursprungsfamiljen:

Var är du född?

Hur såg din familj ut?

Hur många syskon hade du?

Vad arbetade dina föräldrar med?

Var de gifta/sammanboende?

Efter detta ställer vi frågor om när intervjupersonen omhändertogs första gången, var hon eller han placerades. Hur var det med syskon? Blev de också placerade? Vart kom de? Om de blev kvar hemma, stannade de där under hela uppväxten?

Var placerades du? Hur länge bodde du där? Vart kom du sedan osv. Vi frågar också efter namn på fosterföräldrar, institutioner och myndighetspersoner som funnit med vid omhändertaganden och uppföljning. Vilken var den ansvariga placeringskommunen?

Fanns det andra barn i fosterfamiljen? Hur försörjde sig fosterföräldrarna? Om det gäller institutioner tar vi uppgift om institutionens storlek, var den låg, etc.

När basfakta finns om varje placering går vi över till att fråga vad intervjupersonen minns av vanvård från varje plats.

1.2.3 Minnen från placeringstiden

Här återgår vi till tiden före det första omhändertagandet. Hur var det hemma? Vad var anledningen till att du omhändertogs? Minns du detta? Kan du beskriva? När du kom till den första platsen, hur var det där? Hur var personalen? Hur många barn fanns där? Hur såg din vardag ut?

Intervjupersonen uppmanas att berätta om den vanvård som förekom i samband med placeringen. Här går olika områden igenom. Hur var det med: boendet, rummet, sängen, maten,

matsituationen, kläderna, hygienen, fritiden, lek, nöjen, skolan, skolvägen, läsläsning, högtider, födelsedagar, umgänge med bekanta till familjen/kamrater/ syskon/fostersyskon/anhöriga, bemötandet, läkarvård, sjukvård, tandvård, arbete, sysselsättning, ordningsregler, disciplin, bestraffningar. Fanns det någon vuxen du kunde anförtro dig till?

Här ber vi intervjupersonen att återge minnen av övergrepp, misshandel och försummelse. Intervjupersonen kanske behöver hjälp med följdfrågor: hur ofta, vad hände, hur gick det till, vem var med, var hände det, när hände det och vem visste? Vågade du berätta detta för någon? Om ja, vad hände då? Fick du någon hjälp?

1.2.4 Tillsyn

Kommer du ihåg om det skedde någon tillsyn på de platser du var? Hur gick tillsynsbesöken till?

1.2.5 Vad var det värsta som hände dig?

När vi lyssnar på vad du har att berätta skapar vi förstås vår uppfattning om hur det måste ha varit för dig, vad du tyckte var allra mest plågsamt och svårt att stå ut med, men det kanske inte alls överensstämmer med vad du själv anser? Vad tycker du var det värsta som hände dig?

1.2.6 Hur överlevde du?

Efter att ha lyssnat på din historia undrar vi hur du klarade dig, hur du gjorde för att stå ut?

1.2.7 Hur har placeringarna påverkat ditt liv?

Hur tror du att dessa upplevelser har påverkat dig, hur ofta tänker du på det som hänt? Har du berättat om detta för någon? Har du besökt platserna där det hände eller tagit kontakt med förövarna? Skulle du kunna tänka dig att göra det? Hur har du bearbetat minnena? Har du gått igenom någon behandling? Har dina utbildningsmöjligheter påverkats? Har du skrivit eller tecknat? Många

som har varit med om det du beskrivit för oss i dag har hamnat i drogmissbruk, brottslighet, psykisk sjukdom, medicinering eller suicidförsök. Har detta drabbat dig? Hur har din kontakt med din ursprungsfamilj påverkats av att du blev placerad?

1.2.8 Reflexioner

Hur skulle det kunna ha varit annorlunda? Hur hade din tid i den sociala barnvården kunnat bli bättre? Hade myndigheterna kunnat handla annorlunda och i sådant fall på vilket sätt? Hur kan man undvika att andra barn drabbas? Vad hade hänt dig tror du om du inte blivit placerad?

1.3 Avslutning

Om det inte gjorts tidigare, tittar vi igenom arkivmaterial och annat som intervjupersonen kan ha tagit med sig, foton, minnessaker, tidningsartiklar, dikter, skrivelser.

Hur har det varit att prata om de här minnena? Vi vet av erfarenhet att det kan vara jobbigt att gå härifrån. Intervjun kan väcka starka minnen. Vi informerar om S:t Lukas och erbjuder möjligheten att få åtta stödsamtal hos en psykoterapeut i närheten av bostadsorten, under den tid utredningen pågår.

Det kan vara så att du kommer på saker som du glömde att berätta för oss. Du får då gärna ringa oss eller skriva ned kompletterande uppgifter och skicka de till oss.

Pappersarbete klaras av, reseräkning och kvittenser av arkivmaterial, fullmakt för beställning av arkivmaterial.

Avslutningsvis tillfrågas intervjupersonen: Hur tror du att det kommer att kännas/bli att gå härifrån? Har du någon du kommer att prata med som kan stödja dig? Hur tycker du att du har blivit bemött av oss? Är det något som vi skulle kunna göra annorlunda?

Statens offentliga utredningar 2009

Kronologisk förteckning

1. En mer rättssäker inhämtning av elektronisk kommunikation i brottsbekämpningen. Ju.
2. Nya nät för förnybar el. N.
3. Ransonering och prisreglering i krig och fred. Fö.
4. Sekretess vid anställning av myndighetschefer. Fi.
5. Säkerhetskopiers rättsliga status. Ju.
6. Återkrav inom välfärdssystemen. – Förslag till lagstiftning. Fi.
7. Den svenska administrationen av jordbruksstöd. Jo.
8. Trygg med vad du äter – nya myndigheter för säkra livsmedel och hållbar produktion. Jo.
9. Säkerhetskontroller vid fullmäktige- och nämndsammanträden. Fi.
10. Miljöprocessen. M.
11. En nationell cancerstrategi för framtiden. S.
12. Skatt i retur. Fi.
13. Effektiviteten i Kriminalvårdens lokal-försörjning. Ju.
14. Grundlagsskydd för digital bio och andra yttrandefrihetsrättsliga frågor. Ju.
15. Kraftsamling!
– museisamverkan ger resultat.
+ Bilagor. Ku.
16. Betänkande av Kulturutredningen.
Grundanalys
Förnyelseprogram
Kulturpolitikens arkitektur. Ku.
17. Kommunal kompetenscatalog.
En problemorientering. Ju.
18. Två rapporter till Grundlagsutredningen. Ju.
19. Aktiv väntan – asylökande i Sverige. Ju.
20. Mer järnväg för pengarna. N.
21. Redovisning av kommunal medfinansiering. Fi.
22. En ny alkohollag. S.
23. Olovlig tobaksförsäljning. S.
24. De statliga beställarfunktionerna och anläggningsmarknaden. N.
25. Samordnad kommunstatistik för styrning och uppföljning. Fi.
26. Det växande vattenbrukslandet. Jo.
27. Ta klass. U.
28. Stärkt stöd för studier – tryggt, enkelt och flexibelt. + Bilagor. U.
29. Fritid på egna villkor. IJ.
30. Skog utan gräns? Jo.
31. Effektiva transporter och samhällsbyggande – en ny struktur för sjö, luft, väg och järnväg. N.
32. Socialtjänsten. Integritet – Effektivitet. S.
33. Skatterabatt på aktieförvärv och vinstutdelningar. Fi.
34. Förenklingar i aktiebolagslagen m.m. Ju.
35. Moderna hyreslagar. Ju.
36. Främja, Skydda, Övervaka
– FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. IJ.
37. Enklare beslutsfattande i ekonomiska föreningar. Ju.
38. Ingen får vara Svarte Petter. Tydligare ansvarsfördelning inom socialtjänsten. S.
39. En ny kollektivtrafiklag. + Bilagor. N.
40. En ny modell för arbetsmiljötillsyn. A.
41. Bättre och snabbare insättningsgaranti. Fi.
42. Vattenverksamhet. M.
43. Klinisk forskning – ett lyft för sjukvården. U.
44. Integritetsskydd i arbetslivet. A.
45. Områden av riksintresse och Miljökonsekvensbeskrivningar. M.
46. Försenad årsredovisning och bokföringsbrott, m.m. Ju.
47. God arbetsmiljö - en framgångsfaktor? A
48. Koncessioner för el- och gasnät. N.

49. Bättre samverkan. Några frågor kring samspelet mellan sjukvård och socialförsäkring. S.
50. Nytt pensionssystem för den statsunderstödda scenkonsten. Fi.
51. Avskaffande av filmcensuren för vuxna – men förstärkt skydd för barn och unga mot skadlig mediepåverkan. Ku.
52. Staten och imamerna. Religion, integration, autonomi. U.
53. Fiskevård i enskilt vatten. En översyn av lagen om fiskevårdsområden. Jo.
54. Uthållig älgförvaltning i samverkan. Jo.
55. Ett effektivare smittskydd. S.
56. Den nya migrationsprocessen. Ju.
57. Myndighet för hållbart samhällsbyggande – en granskning av Boverket. M.
58. Skatteförfarandet. Fi.
59. Skatteincitament för gåvor till forskning och ideell verksamhet. Fi.
60. Återvändandedirektivet och svensk rätt. Ju.
61. Modernare adoptionsregler. Ju.
62. Skatt på fluorerade växthusgaser. Fi.
63. Totalförsvarspåbudsplikt och frivillighet. Fö.
64. Flickor och pojkar i skolan – hur jämställt är det? U.
65. Moderniserade skatteregler för ideell sektor. Fi.
66. Signalspaning för polisiära behov. Ju.
67. Försvarsmaktens helikopter 4 – frågan om vidmakthållande eller avveckling. Fö.
68. Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU) + bilaga. S.
69. En ny ransonerings- och prisregleringslag. Fö.
70. Utvärdering av buggning och preventiva tvångsmedel. Ju.
71. EU, Sverige och den inre marknaden – En översyn av horisontella bestämmelser inom varu- och tjänsteområdet. UD.
72. Insyn och integritet i brottsbekämpningen – några frågor. Ju.
73. Vägval för filmen. Ku.
74. Höghastighetsbanor – ett samhällsbygge för stärkt utveckling och konkurrenskraft. N.
75. Folkbokföringen. Fi.
76. Svenskt rättsväsende i internationella uppdrag, m.m. Ju.
77. EU:s Viseringskodex. Ju.
78. Ökad säkerhet i domstol. Ju.
79. Några begravningsfrågor. Ku.
80. Kriminalvården – ledning och styrning. Ju.
81. Lag om resenärers rättigheter i lokal och regional kollektivtrafik. N.
82. En ny postlag. N.
83. Miljömålen i nya perspektiv. + Bilagor. M.
84. Regler för etablering av vårdgivare. Förslag för att öka mångfald och integration i specialiserad öppenvård. S.
85. Gymnasial lärlingsutbildning – hur blev det? Erfarenheter från första försöksåret. U.
86. Strategi för myndigheternas arbete med e-förvaltning. Fi.
87. En ny kameraövervakningslag. Ju.
88. Kärnkraft – nya reaktorer och ökat skadeståndsansvar. M.
89. Gränslandet mellan sjukdom och arbete. Arbetsförmåga/Medicinska förutsättningar för arbete/Försörjningsförmåga. S.
90. Tredje sjösäkerhetspaketet. Hamnstatskontrolldirektivet, Övervakningsdirektivet, Flaggstatsdirektivet. N.
91. Fingeravtryck i uppehållstillstånd. Ju.
92. Se medborgarna – för bättre offentlig service. Fi.
93. Inkluderande arbetsliv. A.
94. Att nå ut och nå ända fram. Hur tillgången till policyinriktad utvärdering och forskningsresultat inom utbildningsområdet kan tillgodoses. U.
95. Sjöarbetskonventionen – om Sveriges anslutning. N.
96. En utvidgad trafikförsäkring. S.
97. Marknadsorienterade styrmedel på arbetsmiljöområdet. A.
98. Resningsförfarandet i brottmål – återupptagande av förundersökning och rätt till biträde. Ju.
99. Vanvård i social barnavård under 1900-talet. S.

Statens offentliga utredningar 2009

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

- En mer rättssäker inhämtning av elektronisk kommunikation i brottsbekämpningen. [1]
- Säkerhetskopiars rättsliga status. [5]
- Effektiviteten i Kriminalvårdens lokalförsörjning. [13]
- Grundlagsskydd för digital bio och andra yttrandefrihetsrättsliga frågor. [14]
- Kommunal kompetenscatalog.
En problemorientering. [17]
- Två rapporter till Grundlagsutredningen. [18]
- Aktiv väntan – asylsökande i Sverige. [19]
- Förenklingar i aktiebolagslagen m.m. [34]
- Moderna hyreslagar. [35]
- Enklare beslutsfattande i ekonomiska föreningar. [37]
- Försenad årsredovisning och bokföringsbrott, m.m. [46]
- Den nya migrationsprocessen. [56]
- Återvändandedirektivet och svensk rätt. [60]
- Modernare adoptionsregler. [61]
- Signalspaning för polisiära behov. [66]
- Utvärdering av buggning och preventiva tvångsmedel. [70]
- Insyn och integritet i brottsbekämpningen – några frågor. [72]
- Svenskt rättsväsende i internationella uppdrag, m.m. [76]
- EU:s Viseringskodex. [77]
- Ökad säkerhet i domstol. [78]
- Kriminalvården – ledning och styrning. [80]
- En ny kameraövervakningslag. [87]
- Fingeravtryck i uppehållstillstånd. (91)
- Resningsförfarandet i brottmål – återupptagande av förundersökning och rätt till biträde. [98]

Utrikesdepartementet

- EU, Sverige och den inre marknaden
– En översyn av horisontella bestämmelser inom varu- och tjänsteområdet. [71]

Försvarsdepartementet

- Ransonerings och prisreglering i krig och fred. [3]
- Totalförsvarspåbud och frivillighet. [63]
- Försvarsmaktens helikopter 4
– frågan om vidmakthållande eller avveckling. [67]
- En ny ransonerings- och prisregleringslag. [69]

Socialdepartementet

- En nationell cancerstrategi för framtiden. [11]
- En ny alkohollag. [22]
- Olovlig tobaksförsäljning. [23]
- Socialtjänsten. Integritet – Effektivitet. [32]
- Ingen får vara Svarte Petter. Tydligare ansvarsfördelning inom socialtjänsten. [38]
- Bättre samverkan. Några frågor kring samspillet mellan sjukvård och socialförsäkring. [49]
- Ett effektivare smittskydd. [55]
- Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU). + Bilaga. [68]
- Regler för etablering av vårdgivare.
Förslag för att öka mångfald och integration i specialiserad öppenvård. [84]
- Gränslandet mellan sjukdom och arbete.
Arbetsförmåga/Medicinska förutsättningar för arbete/Försörjningsförmåga. [89]
- En utvidgad trafikförsäkring. [96]
- Vanvård i social barnavård under 1900-talet. S.

Finansdepartementet

- Sekretess vid anställning av myndighetschefer. [4]
- Återkrav inom välfärdssystemen.
– Förslag till lagstiftning. [6]
- Säkerhetskontroller vid fullmäktige- och nämndsammanträden. [9]
- Skatt i retur. [12]

Redovisning av kommunal medfinansiering. [21]
Samordnad kommunstatistik för styrning och uppföljning. [25]
Skatterabatt på aktieförvärv och vinstutdelningar. [33]
Bättre och snabbare insättningsgaranti. [41]
Nytt pensionssystem för den statsunderstödda scenkonsten. [50]
Skatteförfarandet. [58]
Skatteincitament för gåvor till forskning och ideell verksamhet. [59]
Skatt på fluorerade växthusgaser. [62]
Moderniserade skatteregler för ideell sektor. [65]
Folkbokföringen. [75]
Strategi för myndigheternas arbete med e-förvaltning. [86]
Se medborgarna – för bättre offentlig service. [92]

Utbildningsdepartementet

Ta klass. [27]
Stärkt stöd för studier – tryggt, enkelt och flexibelt. + Bilagor. [28]
Klinisk forskning – ett lyft för sjukvården. [43]
Staten och imamerna. Religion, integration, autonomi. [52]
Flickor och pojkar i skolan – hur jämställt är det? [64]
Gymnasial lärlingsutbildning – hur blev det? Erfarenheter från första försöksåret. [85]
Att nå ut och nå ända fram.
Hur tillgången till policyinriktad utvärdering och forskningsresultat inom utbildningsområdet kan tillgodoses. [94]

Jordbruksdepartementet

Den svenska administrationen av jordbruksstöd. [7]
Trygg med vad du äter – nya myndigheter för säkra livsmedel och hållbar produktion. [8]
Det växande vattenbrukslandet. [26]
Skog utan gräns? [30]
Fiskevård i enskilt vatten. En översyn av lagen om fiskevårdsområden. [53]
Uthållig älgförvaltning i samverkan. [54]

Miljödepartementet

Miljöprocessen. [10]
Vattenverksamhet. [42]
Områden av riksintresse och Miljökonsekvensbeskrivningar. [45]
Myndighet för hållbart samhällsbyggande – en granskning av Boverket. [57]
Miljömålen i nya perspektiv. + Bilagor. [83]
Kärnkraft – nya reaktorer och ökat skadeståndsansvar. [88]

Näringsdepartementet

Nya nät för förnybar el. [2]
Mer järnväg för pengarna. [20]
De statliga beställarfunktionerna och anläggningsmarknaden. [24]
Effektiva transporter och samhällsbyggande – en ny struktur för sjö, luft, väg och järnväg. [31]
En ny kollektivtrafiklag. + Bilagor. [39]
Koncessioner för el- och gasnät. [48]
Höghastighetsbanor.
Ett samhällsbygge för stärkt utveckling och konkurrenskraft. [74]
Lag om resenärers rättigheter i lokal och regional kollektivtrafik. [81]
En ny postlag. [82]
Tredje sjösäkerhetspaketet.
Hamnstatskontrolldirektivet, Övervakningsdirektivet, Flaggstatsdirektivet. [90]
Sjöarbetskonventionen – om Sveriges anslutning. [95]

Integrations- och jämställdhetsdepartementet

Fritid på egna villkor. [29]
Främja, Skydda, Övervaka
– FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. [36]

Kulturdepartementet

Kraftsamling!
– museisamverkan ger resultat. + Bilagor. [15]
Betänkande av Kulturutredningen.
Grundanalys
Förnyelseprogram
Kulturpolitikens arkitektur. [16]

Avskaffande av filmcensuren för vuxna
– men förstärkt skydd för barn och unga
mot skadlig mediepåverkan. [51]

Vägval för filmen. [73]

Några begravningsfrågor. [79]

Arbetsmarknadsdepartementet

En ny modell för arbetsmiljötillsyn. [40]

Integritetsskydd i arbetslivet. [44]

God arbetsmiljö - en framgångsfaktor? [47]

Inkluderande arbetsliv. [93]

Marknadsorienterade styrmedel på arbets-
miljöområdet. [97]